

Karl Kilbom
Cirkeln slutes

Ur mitt livs äventyr III

Tidens förlag, Stockholm, 1955

Innehåll

Förord.....	1
I. Med egna krafter och motståndares hjälp	2
Att ”förbereda revolutionen”	2
Egna krafter	11
Arbetsgivarna hjälper	15
Polismästare Härleman och fascisterna.....	19
Trehundra pilgrimer i Österled.....	26
II. Rättning höger – och ur Komintern	36
En snöplig valturné i Tyskland – Dawesvalen	36
Hälsokur i Mussoliniprovinc – protest mot Thälmann som presidentkandidat.....	39
Resa i det okända.....	43
Kursen åt höger	47
Krigsprovokationerna 1924-1928 – Socialdemokratin och Sovjet	54
”Danska frågan”	58
Socialism i ett land	61
Stalin tar avstånd och varnar	66
Kinesiska revolutionen.....	73
”Och detta kallar man revolutionär parlamentarism”	76
Noske, Zörgiebel och ultravänstern	81
Diskussion med min vän liemannen.....	86
Utesluten ur Komintern	88
III. Mellan Stalin och Hitler	93
”För mycket ryska” i kommunistpartierna?	93
Hitlers seger – försök till internationellt samarbete	96
Erling Falk. – Mot Dag	106
Staten betalar	111
Vårt Kreugerlån.....	118
Befrielse från Långholmen och kontakt med PA	122
Per Albin ”sköt prick runt hörnan”	124
Folket i Bild startas	127
”Gåtan” Nils Flyg.....	132
Ett parti likvideras	138
IV. Åter till fadershuset.....	146
Dörren var smal.....	146
Den förlorade sonen	152
Folkets hus – Centrum för folklig kultur.....	155
Med Per Albin för fred – Sverige och vinterkriget	161
Midsommardagen 1941.....	169
Resande i råfilm eller amerikansk agent	173
Uppviglare eller samhällsbyggare i riksdagen	178
Femton år bland Stockholms ”tyranner”	183
Ett härligt äventyr.....	192

Andra delen av Kilboms memoarer som behandlar åren 1915-1924 finns också på marxist-arkivet, se [I hemligt uppdrag](#)

Förord

Sista delen av mina minnen överlämnas härmed. Den omfattar i huvudsak åren 1925-1952. Riktigt första året började inte det som skildras och alldeles med utgången av det sista slutar det inte heller. Memoarer är ju inte bokhålleri pr kalenderår.

Vissa händelser har måst utlämnas eller behandlas mera kortfattat än de kanske i sig själva eller i sammanhanget skulle ha förtjänat. Protokoll och andra handlingar har i partistridens hetta förstörts eller ”räddats”. Med hjälp av talrika fickboksanteckningar, tidningsuppgifter, föredragsstolpar och minnesbilder tror jag dock att framställningen i stort sett skall motsvara ställda förväntningar. Naturligtvis är det inget vetenskapligt verk som bjudes. Tyngande och ointressanta fotnoter har ehuru ibland frestande självklart undvikits. Snarare har det blivit en krönika över motiv och händelser mer eller mindre väsentliga i en massrörelses 25-åriga utveckling. Det bör emellertid beaktas att en memoarförfattare är särskild part i sitt verk. Med bästa vilja kommer han inte ifrån att om också omedvetet se vissa händelser subjektivt, stupa kanske som advokat i egen sak. Naturligtvis utgör jag härvidlag inget undantag. Min förhoppning är dock att läsarna genomgående skall finna en strävan till objektivitet i bedömandet av personer och händelser.

Liksom i föregående delar har jag anledning att tacka vänner för värdefull hjälp med minnesbilder och skriftliga dokument såsom tidningsurklipp, cirkulär, brev och annat. Att jag på nytt nämner Andreas Johnsson och Einar Ebe, innebär ingen underskattning av den hjälp jag erhållit från annat håll. Emil Andersson och Verner Karlsson i Grängesberg, två noggranna samlare av partidokument är tyvärr borta. Av dem samlat material har emellertid varit mig till stor hjälp. Genom sin plikttrohet och noggrannhet blev de även efter sin död ett gott stöd för dem som vill lära av gångna tider.

För all teknisk hjälp framför jag mitt tack till fröken Gun Colleen.

Till Tidens förlag vill jag slutligen uttala min stora uppskattning. Genom förlagets förståelse för memoarers betydelse som lättillgängliga läroböcker i nutidshistoria, arbetarrörelsens historia inte minst, har framför allt ungdomen fått möjlighet till kunskaper om gångna tider som borde kunna berika dess insatser för kommande.

Stockholm i augusti 1955.

K. Kilbom

I. Med egna krafter och motståndares hjälp

Att "förbereda revolutionen"

Alla revolutionära rörelser har delvis formats av inbördesstrider. Dessa har bottnat i materiella och politiska motsättningar, rört principiella och taktiska problem. Men partistrider har icke förekommit i blott revolutionära partier. Periodvis har de rasat lika ofta i borgerliga.

Exemplen finns även i Sverige perioden efter första världskriget. Herr Ohlins parti var en gång ett frisinnat och ett liberalt sådant. Carl Gustaf Ekman sprängde liberala partiet. Och högern var under 20-talet inte så värst enig. Det är hyckleri då partisplittringar framställs som om de skulle ha förekommit blott inom arbetarrörelsen, särskilt naturligtvis inom den kommunistiska rörelsen. Men splittringarna förekom oftast där. Medlemmarna var hetsigare till sinnelaget, hade ingenting att förlora vare sig ifråga om offentliga uppdrag eller sådant som gav hel eller delvis försörjning. Och framförallt, diskussionerna var mycket livligare, drog människorna till problemen, liksom dessa på ett helt annat sätt trängde sig på och var aktuella för arbetarklassen än för medlemmarna i de borgerliga partierna.

Striden 1924 i Kommunistiska partiet i Sverige gällde närmast frågan om centralismen, metoder och tempo i försöket att uppbygga ett *världsparti*. Den virvlade upp också andra problem. Angående stridens förlopp, de frågor den rörde, argument på olika sidor och en del annat hänvisas till andra delen av mina minnen (I hemligt uppdrag, sid. 283-328). För oss alla betydde partisplittringen för längre eller kortare tid inte blott brytande av mångåriga vänskapsband, vilket åtminstone för en del var smärtsamt nog. Jag skall anföra blott ett exempel. Axel Söder, Västerås, senare en av ägarna till tidningen Smålänningen var ett par årtionden en av mina personliga vänner. Efter skilsmässan, fick jag från honom ett brev, 22/8 24, ur vilket jag återger:

Djupt indignerad över ditt och dina meningsfränders handlingssätt gentemot Höglund måste jag framhålla min bestämda protest ... Jag hoppas livligt att ditt handlingssätt kraftigt kommer att fördömas av alla kommunister i detta land. Auktoritetstroende och känslotänkande kommer nog att följa dig en tid, men med dem kan Du knappast göra revolution ännu mindre utbygga och befästa resultaten.

Enligt mitt sätt att se är detta handlingssätt vare sig uttryck för marxism eller kommunism utan endast för desperation. Vad tror eller menar Du att vinna med detta? Större klarhet, större trohet? Ja klarhet om minoritetens trohet mot kommunismen.

Axel Söder var inte den enda vän jag förlorade. Taberman, Fritiof Ekman, Axel R. Svensson, Carl Ståhlberg, Zeth Höglund och flera andra följde. I politik sker sådant. Vad man kan beskylla oss för, hänsyn till person gick icke före vad vi ansåg vara *sak*.

Nu gällde det emellertid att hålla en enligt vår mening fast linje. Vi var beslutna att försvara Sovjetunionen. Inte därför att vi visste att dess politik var i alla väder riktig. För att avgöra detta saknade vi tillräcklig kännedom om förhållandena. Vi var blott övertygade om att rådsrepubliken var "den internationella arbetarklassens främsta värn". Hur skulle det gå för den händelse arbetarstaten likviderades? Fåtalsdiktatur skulle bli resultatet. Arbetare- och bondemassorna i Ryssland skulle på nytt komma under godsägarvälde. Makten skulle komma i händerna på de "vita", landet skulle förvandlas till koloni. Randstaterna skulle kanske få sitt "nationella oberoende" – med de imperialistiska stormakternas hjälp och mot betalning till deras kapitalister.

Vi trodde inte alls på förklaringarna att den proletära diktaturen skulle följas av någon sorts borgerlig demokrati. Vem skulle utöva den? Kerenskij och de som vid sidan av honom satt i den provisoriska regeringen före oktoberrevolutionen? Vilka skulle stödja herrarnas regemente? Polis och åtminstone till en början en värvad armé ledd av reaktionära officerare?

Och så i toppen monarki. Konstitutionell? Nej, här gällde det före allt annat att försvara *arbetarstaten*.

Men den proletära diktaturen besvärade oss. Vi hade svårt att helhjärtat försvara alla dess yttringar – terrorn t. ex. – i alla de hundratal debatter som fördes i arbetarförsamlingar landet runt. Men vi hade en tröst, diktaturen var ”en övergångsform”. Den skulle avskaffas så snart förhållandena stadgat sig, så snart arbetarstyret satt fast i sadeln. (Hur hade det gått om Lenin fått leva?) En viss uppmjukning skedde väl genom den s. k. Stalinförfattningen, men inte blev det den socialistiska demokrati vi hade tänkt oss.

Komintern var sammanfattningen av de revolutionära arbetarnas världsmakt. Ingen annan kunde störta den kapitalistiska ordningen. Och internationalismen satt alltjämt de svenska arbetarna i blodet. Utan internationellt samarbete trodde inte många att ett arbetarparti skulle klara sig. Men Andra Internationalen? Sanningen att säga var det ingen av oss som 1924 trodde på den. Erfarenheterna från första världskriget var alldeles färska. Därtill fick Andra Internationalen genom emigranterna ett kontrarevolutionärt drag. Kongressen i Marseille 1925 talar sitt språk. Gustav Möller har i en av sina minnesartiklar visat hur ohållbar situationen blev med emigranterna som mer eller mindre bestämmande.

Allt detta till trots var det många som hade betänkligheter mot uppspaltningen 1924. Förvisso var det många som velat följa Höglund. Jag tror det främst var två orsaker till att de inte gjorde det, dels trodde de långt mindre än fem år senare på möjligheten av ett mellan socialdemokrater och kommunister oberoende parti, dels skulle resultatet ha blivit att Kominternpartiet fått behålla majoriteten av medlemmarna och det var vi fast beslutna att förhindra. Hugo Sillen som ledare trodde vi inte på. Om klyvningen kommit två år senare, hade resultatet för Höglund möjligen blivit ett annat ...

Jag skulle tro, att Oskar Öhman riktigt återgav stämningen, då han i ett brev bestämt hävdade, att vi icke skulle lämna Kommunistiska Internationalen. Han vidhöll f. ö. rätt länge denna uppfattning, t. o. m. under diskussionen 1929.

I aug. 1924 fick jag en hetsig diskussion med Yrjö Sirola, en av Kominterns delegater under partistriden; Herman Remmele hade av ledningen för kriminalpolisen i Stockholm försetts med sällskap till Trelleborg, Kullervo Manner var på återresa till Ryssland och Robert Stewart redan i Skottland. Kvar i Stockholm var Sirola, tysken Max Levin samt ungraren Pepper (Pogany); Pepper trivdes bättre i Stockholm än i Moskva.

Med Oskar Samuelsson hade jag gjort upp några riktlinjer för vårt arbete och för ordnandet av vissa personfrågor. I anslutning till dessa hade jag den 28 augusti skrivit utkast till en programledare, som dock aldrig blev publicerad. Jag hade starkt betonat, att vi i vårt arbete skulle vända oss till de fackligt organiserade arbetarna. Vår kritik av socialdemokraternas politik skulle såvitt möjligt åtföljas av konkreta förslag. (Några månader senare följde vi med framgång denna linje i det s. k. Örebroprogrammet, innehållande av det aktuella läget betingade krav. Det antogs och utsändes av metallarbetare-fackföreningen i staden. Hade vi begränsat oss att kräva ändring i för arbetarna direkt tryckande förhållanden, skulle vi säkert ha vunnit större anslutning. Naturligtvis tog vi dock med även sådana krav, som det icke fanns någon utsikt att få igenom. Vi skulle vara ”radikala”. Den socialdemokratiska pressen utnyttjade påpassligt vårt missgrepp i effektiv propaganda mot ”vanvettiga krav på regeringen”. På många platser anslöt sig dock fackföreningarna i överraskande omfattning till Örebroprogrammet.)

Sirola krävde, att de socialdemokratiska *ledarna* skulle starkare kritiseras; jag hade i mitt artikelförslag låtit dem ”slippa undan alldeles för billigt”. Max Levin, som i Tyskland och särskilt i Moskva förvärvat sig gott anseende som teoretiker, deltog, så långt jag kommer

ihåg, inte alls i debatten; han levde i Moskva som emigrant undan den bayerska reaktionen. Fråga är, om han icke var rätt kritisk mot Sirolas uppträdande. Ordbytet slutade med, att Sirola i full ilska utropade:

– Du är dum! Tror du ni kan bygga upp partiet utan att bekämpa de socialdemokratiska ledarna?

Sviker inte minnet, var det enda gången jag under tolv års bekantskap såg Yrjö Sirola bli hetsig. Han var i vanliga fall vänligheten själv. Betecknande för hans ställning var, att de yngre nästan undantagslöst kallade honom ”farbror”. Inte så litet skolmästeri tyckte vi dock, att det låg över hans ”umgänge” med oss. Kanske kom detta sig av, att Sirola något år varit ledare för finska arbetarhögskolan i USA; han förflyttades för övrigt i början av 1929 till Karelska republiken som folkupplysningskommissarie.

Det är av åtminstone psykologiskt intresse att här återge utdrag ur ett par brev från Sirola. I det första, 19/9 1924, utgår han från, att jag blivit omvald vid valet till andra kammaren. Nu skulle jag ”medvetet förbereda sessionen”, så att ”riksdagen sammanträder med en folkopinion, som kräver av den ‘otrevliga’ saker”:

– Jag tror, att en sak nu är nödvändig: Du utarbetar en inledning (rapport för partikongressen) till diskussionen om riksdagsarbetet. Alla motioner, förslag och uppträdanden uppställs. Sammanfattas i grupper, under rubriker: Demokratin (republiken, statsanställda mot byråkratin), militärfrågor, social lagstiftning, jordfrågor (de kan refereras av Herou), finansfrågor (budgeten, statsbidrag, tullar osv.) Speciellt utrikespolitiken, Vitfinland, förhållandet till England, Brantingsvindleriet i Geneve, Ryssland – allt genomtänkt och utarbetat! Diskussion – och kritik – skall uppmuntras – arrangeras. Du själv kommer fram med en del självkritik: så gjorde vi på grund av det och det, men det visade sig, att vi inte såg tillräckligt djupt, de skojar (regeringen, borgarna, sd) visade sig sådana; det var något vi inte såg tillräckligt osv. Det stärker oerhört auktoriteten, partiets och edra egna.

Om du kunde – på rak arm – skissera redan nu (sedan du vilat lite) något; huvudpunkterna, så skulle ni med kamrat P (Pepper, som var kvar i Stockholm) konferera om det hela. Då skulle det bli bra. Du kunde t. ex. skriva till dina riksdagskamrater – fråga vad de nu efteråt tänker, hade de märkt några fel, vad säger proleterna. Allt skall fram, det måste analyseras, svaras på kritik (anad om än inte uttalad), framläggas nya synpunkter. Sådana saker som pacifistiska erkännas och rättas.

Angående fackföreningsfrågan heter det:

– det är nödvändigt att inte behöva ta ansvaret för alla oppositionella, vilka inte är kommunister, och med vilka man senare måste bryta ... Det är bättre, att en god man inte uppträder som kommunist, än att en skrävlare (eller tillfällig oppositionsman) gör det ...

Man bör inte försöka att ge allting ”kommunistisk” stämpel, men man bör laga, så att arbetarna inser och medger, att kommunisterna är med i en god sak och gå i kamp för den.

Slutligen gav mig Sirola personligen en avbasning:

– Fraser är till för att binda och avslöja folk, inte för att vi skola hänga oss på dem. Därför ytterst noga med orden. Du har anlag att inte alltid uttrycka dig klart och tydligt. Det är farligt, därför att man lätt råkar i en återvändsgränd och har sedan svårt att klara sig. Lär dig konsten att uttala dig konkret, och så att du inte behöver ta tillbaka något. Det är svårt. Jag vet endast Marx och Lenin, vilka bäst klarat sig (även de profeterat för mycket, sett perspektiven riktigt, men för kort!?) Men uttalar man det som är och i närmaste framtid kommer att ske, så riskerar man minst att ta miste ... (Sedan Sirola 1921 åhört ett av mina valföredrag, gav han sin förtjusning tillkännas med orden: ”Det var det bästa propagandaföredrag jag hört.”)

Men vidare:

– Du måste bli ledare (inte ensam men med goda kamrater). Det betyder, att man är auktoritet. Men man får erkännande, endast om man kan ge människorna något: råd, impulser, korrigerade felaktiga uttrycks sätt, med några rättelser göra deras artiklar goda osv. Lär det. Praktisera det i tidningen ...

Tydligt hade Sirola en känsla av, att han gått till överdrift, att jag skulle missförstå hans brev:

– Du skall inte ta detta som snusförnuftiga ”råd”. Det är endast tankar, som tränger sig ut ur en trött hjärna. Jag orkar inte nu utarbeta dem. Men kanske det är något i dem, som du kan ha nytta av.

Nå, ”tankar”! Man bör känna något om vårt arbete för att förstå vår reaktion. Före varje riksdag hade vi sammanträden för att förbereda vårt framträdande och våra motioner. Varje gruppmedlem fick sig tilldelat visst område. Förslag till motioner genomdiskuterades i regel mer än en gång i gruppen. Före varje riksdagsplenum genomgicks föredragningslista och utskottsbetänkanden. Huvudtalare utsågs i varje större fråga ... Naturligtvis begick vi misstag, självklart var vårt arbete i vissa frågor bristfälligt, men jag vågar utan förhävelse påstå, att vi var fyllda av den redbaraste vilja och representerade stor arbetsförmåga.

Det senare kom till uttryck också i våra ständiga resor. Mina små fickböcker vittnar om en föredragsverksamhet utan motstycke i andra svenska partier. Axel Lindqvist, Halmstad, frågade mig en gång full av förvåning:

– Hur i rimlighetens namn står du ut? Frågan var berättigad också för mina kamrater ... Inte heller i Komintern fanns det något jämförligt parti, som bedrev så omfattande verksamhet. Vi hade rätt att bli upprörda över Sirolas och några andra finnas ”råd” ... Men de skulle ju lära oss, hur man skulle arbeta för att erövra makten ... De skulle från Moskva dirigera en del av världsutvecklingen ...

I mitt svar framhöll jag emellertid bl. a., att våra krafter inte räckte till för hälften av det Sirola begärt. Man borde f. ö. låta oss arbeta i fred, så visade verkligheten så småningom, hur vi skötte partiet.

Sirolas svar, då vi träffades i Moskva följande år, var betecknande:

– Ta det inte så bokstavligt. Det var ju ”bara” några synpunkter, som just då kom mig i tankarna .. !

Med anledning av det passerade kom Oskar Samuelsson och jag något senare överens om att till debatt uppta ländersekretariatets arbete – Sirola var ledare för Skandinaviska sekretariatet. Det fanns så mycket större anledning därtill, som en representant för ungdomsinternationalen – Mehring tror jag han kallades, när han var i Sverige – på en ungdomskongress uppträtt som mästare också för partiet. Hugo Sillen, Nisse Flyg och de andra svenska ledarna för ”den världsrevolutionära ungdomen” fick han kritisera. Partiets angelägenheter borde han däremot inte befatta sig med. Samuelsson krävde bl. a., att Mehring skulle återkallas. Hårtill svarade Kuusinen, 13 april 1926:

– Jag meddelar Skandinaviska ländersekretariatet, vad Oskar skriver om det, som passerade på ungdomskongressen. Vi skall vidare en av de närmaste dagarna behandla frågan, där sådana ärenden handlägges. Att döma av Oskars brev, har han fullkomligt rätt.

Mehring flyttades så gott som omedelbart från Sverige. I fortsättningen fick vi i honom en verklig ”fingranskare” av vårt arbete. Otto Wille Kuusinen var ingen politisk duvunge. Samtidigt med Tanner, Volijuokki och andra invaldes han i finska riksdagen redan 1906. Politiskt hade han som ung student börjat hos yttersta högern men snart nog övergått till socialdemokraterna. Sedan den nya riksdagsordningen stadfästes 1906 omvaldes han vid 1907 års val och då tillsammans inte blott med sina tidigare kamrater utan också med Sirola,

Valpas, Paasivuori, Sillanpää, Gylling och andra, som under år framåt spelade en första-plansroll i finsk politik.

Det har skrivits mycket ofördelaktigt om Kuusinen. Och även sagts mycket. Kullervo Manner karakteriserade honom vid någon av de många striderna bland de finska emigranterna med orden:

– Hans mest framträdande egenskap är, att han alltid vill stå på majoritetens sida.

Kanske! Men klok är Otto Wille Kuusinen. Och han besitter ett vetande t. o. m. långt över vanliga akademiska gränser. Tanner, som kände honom sedan ungdomsåren, har i sina minnen gett honom ett mycket högt betyg. Och Tanner har ändå i årtionden varit invecklad i de bittraste politiska strider med Kuusinen. Vill man skaffa sig en mångsidigare uppfattning om Kuusinen än den, som framträder i hans politiska gärningar, går det att läsa den finske litteraturkritikern Olof Enckells ”Den unge Diktonius” (Schildts förlag, Helsingfors). I brevväxlingar med Diktonius visar Kuusinen en lärdom och ett kritiskt skarpsinne, som litteraturkritikerna av facket har skäl att avundas.

Det behövdes en skarp hjärna och stort vetande på Kominterns sekreterarepost och framförallt en smidighet, en sinnets böjlighet, som på en del verkade stötande. På ena sidan hade sekreteraren ryska partiledningen, Polbyrå, att ta hänsyn till, på den andra de politiskt skiftande sektionerna och viljorna i Internationalen. Därtill var Kuusinen ledare för det tyskspråkiga ländersekretariatet. Han skulle således ”leda” Tysklands kommunistiska parti. Enbart för den uppgiften behövdes en övermänniska.

Under alla de år jag samarbetade med Kuusinen, uppträdde han alltid mycket smidigt. Ibland tyckte jag han mer liknade en tankemaskin än en människa av kött och blod. Han följde ryssarna i vått och torrt.

Jag har med detta ”mellanstick” inte velat komma ifrån mitt och mina kamraters ansvar, framställa oss i bättre dager, än vårt uppträdande förtjänar. Vi var ense om, att de socialdemokratiska ledarnas *politik* skulle bekämpas. Och vi gjorde det, som vi ibland tyckte, mycket effektivt. Men detta var en sak. Att i tid och otid rikta anklagelserna mot ledarna personligen, alltid skälla dem för ”förrädare” var både taktiskt oklokt och sakligt oriktigt; det dröjde inte så länge, innan vi lärde oss, att skällsorden befriade dem, som drabbades därav, från att alls diskutera. Och det var just diskussion vi ville ha. Men överord använde också vi i rikt mått, lika rikligt som Rickard Lindström, Henning Thylin och många andra.

Vi kände också de svenska arbetarnas sätt att reagera bättre än finnarna; det politiska läget var trots dessa års omfattande fackliga och politiska strider, trots fascistiska framstötter ett helt annat i Sverige än i Finland. Särskilt Sirola, Manner, Wallenius och en del andra av våra finska vänner syntes oss ibland så fångna i 1918 års erfarenheter från Finland, att de var blinda för allt annat.

Efter valet 1928, 30/9, fick jag ett gratulationsbrev från Sirola, som trots sin vänlighet tycktes mig bevisa hans mekaniska inställning; utvecklingen *var* likadan i alla länder.

Alla kominternledare hyste inte denna mekaniska uppfattning. Varga och flera med honom tog alltid hänsyn till, att läget i olika länder var skiftande. Vi lyssnade till dem – och fann oss styrkta i vår uppfattning att vi måste ta hänsyn till svenska förhållanden.

I vårt förhållande till Manner, Sirola, Allan Wallenius och tyskarna framträdde därför så småningom allt större motsättningar. Först till Kominterns sjätte kongress, augusti 1928, kom emellertid ett par frågor av *principiell* innebörd på dagordningen, som tvingade oss till bredare opposition. Men därom senare. Dessa korta uppgifter har synts mig nödvändiga här, för att läsarna skall förstå fortsättningen.

Vår främsta, efter 1924 allt annat överskuggande uppgift var att snabbt reorganisera partiet och dess företag. Inbördesstriden hade satt djupa spår, framförallt ekonomiskt. De resultat vi nådde före 1929 visar dock, vilken otrolig kraft arbetarna besitter – där enighet är för handen. Med ändamålsenlig organisation kan de till synes mest omöjliga uppgifter lösas.

Under Einar Olssons (Ebe) ledning sattes redan hösten 1924 en kampanj i gång under parollen ”Skaffa partiet en krigsrustning”. Denna gav storartade resultat. På kortare tid än ett år insamlades 70 000 kr, värvades 2 000 nya medlemmar och 3 800 prenumeranter. Nästföljande arbetsår, således till hösten 1926, värvades ytterligare 1 100 medlemmar och 1 251 prenumeranter, organiserades 203 cellorganisationer på arbetsplatserna – och insamlades 23 000 kr till partikassan.

Tidningen var naturligtvis vårt främsta vapen, varför på dennas spridning och ekonomiska stärkande lades ned ett långvarigt och mångförgrenat arbete. Postupplagans utveckling speglar delvis resultaten. Den 10 januari 1926 hade vi 4 676 ex. 10 januari 1927 5 193 och 10 januari 1928 7 125. Då emellertid många av våra landsortskommissionärer för att tidigare kunna lämna tidningen till prenumeranterna fick sig denna levererad med järnväg, kunde vi med så mycket starkare skäl övertyga annonsörerna om, att vår upplaga oavbrutet ökade. Vi höll f. ö. mycket styvt på att något så när kunna verifiera våra uppgifter, så väl till annonsörerna som till vårt eget folk. Men naturligtvis inträffade det, att våra annonsackvisitörer ibland drog till med rena fantasisiffror, om det gällde att ”knäcka” en särskilt svårflörtad annonsör. Kom sådant till min kännedom, dröjde jag inte med ”undervisning” om, att det var oklokt. Vi hade tid på oss att vinna förtroende med riktiga uppgifter – trodde jag!

Också kontanta bidrag tillförde vi tidningen. Omkring 30 000 kr blev det i överskott på den i fortsättningen skildrade resan ”Trehundra pilgrimer i Österled”, av vilket, så vitt jag kan erinra mig, omkring 20 000 gick till Folkets Dagblad.

De under första året insamlade medlen stannade i regel dock i distrikten och hos de lokala tidningarna. Centralen fick nöja sig med de ökade medlemsavgifterna – och med att göra skulder. Vi hade stark tro på rörelsens framtid.

Samtidigt med detta s. a. s. centrala arbete för att på nytt bygga upp partiet arbetade ungdomsförbundet för insamling av penningmedel och för värvande av medlemmar.

Redan 1927 års stadsfullmäktigeval i Stockholm blev det för allom synligt, att den kommunistiska rörelsen var på frammarsch. Kommunisterna samlade 16 000 röster och ökade två mandat, dvs. från sju till nio. 1923 var röstetalet inte mer än hälften. Ännu klarare blev frammarschen vid 1928 års andrakammarval. Kommunisterna samlade nu i hela landet i runt tal 152 000 röster, 6,4 procent av samtliga avgivna, och tog 8 mandat. Utgången betydde, att vi fördubblade vårt röstetal och mer än fördubblade antalet mandat. Mest påtaglig var dock framgången vid riksdagsvalet i Stockholm. Kommunistiska partiet ökade röstetalet från 9 376 1924 till 27 152. Resultatet blev två mandat: vi blev utslagna fyra år tidigare, och övriga partier hade frändömt oss varje möjlighet.

Tidningarna rasade nästan undantagslöst:

Sv. Dagbladet: – framgången var väntad – men socialdemokraterna har förlorat greppet kring betydande skikt av sina tidigare valmän ...

Upsala Nya Tidning: – Kommunisternas röstökning i huvudstaden överträffar de värsta farhågor ...

DN frapperas av ”den kraftiga uppmarsch kommunisterna gjort”: – Utgången i Stockholm är ett memento, varefter handlas bör icke i panikens och de motsatta ytterligheternas tecken men i fasthetens.

Per Albin, som fått ”husly” i Ny Tid: – Att höger och bolsjeviker skulle öka sina röstetal även i huvudstaden, visste man, men ökningen är överraskande stor. Särskilt förvånas man över bolsjevikernas framgång. Det är icke så lätt att finna förklaringen. Den kan ju icke, när det gäller bolsjevikerna, ligga i den gemensamma partibeteckningen. Däremot är det sannolikt, att bolsjevikerna i Stockholm profiterat av högerhetsen. Det finns massor av folk, som tror sig bäst reagera mot ovederhäftigheter och överdrifter genom att själva slå över åt motsatt håll. Möjligen har också särskilda förhållanden av lokal natur spelat in och gynnat bolsjevikerna i huvudstaden.

Arbeiderbladet, Oslo, ansåg, att ”de svenska socialdemokraternas kamp mot Sovjetunionen och mot vänstern” var orsaken till nederlaget ... Om de svenska valen för till en mera radikal arbetarpolitik, blir nederlaget en seger och konsoliderar ytterligare de svenska arbetarna. Icke med front mot Sovjetryssland utan mot de svenska borgarna. Dessa kan försöka nya lögner och förtalskampanjer, men de äro ändå dömda. Ger socialdemokratin däremot efter för bolsjevikskräcken och fortsätter sin efter Branting nya och uldne (förrådiska, oklara) politik får den nya icke oförtjänta nederlag.

I Folkets Dagblad sammanfattade jag vår mening så: – Naturligtvis måste den kommunistiska valsegern i stor utsträckning tillskrivas de socialdemokratiska ledarnas borgerliga politik. Herr Engberg är vi framförallt tack skyldiga. Men också den borgerliga pressen och polisen bör kommas ihåg – alla ha de gjort, vad de kunnat, för att bibringa arbetarna intresse för den kommunistiska rörelsen ...

Men det fanns brister i partiet:

– Vi är många gånger för passiva. Det fattas nästan överallt snabba initiativ. Kamraterna tar allt för ytligt på problemen, skällradikalismen får ersätta verkligt övertygande argument. Vi har för liten förankring på arbetsplatserna, vi tar för lätt på partiplikterna.

Det kom som vanligt vid dylika tillfällen också personliga gratulationer. Från ryssar, som varit kortare eller längre tid i Stockholm. (Vi gratulera till er stora politiska framgång och lyckönska till att ni nu får möjlighet att arbeta *i parlamentet!*), från kominternjänstemän (Willi Mielenz): ”det var en storartad seger. Här är man *överbaskad*”, och från Oslo (Arvid G. Hansen, Hilt och andra): ”Det var ett storslaget resultat. För oss *i Norge är det av stor betydelse*, då det stärker kamraterna i deras arbete.”

Det var dock ett par andra gratulationer, som glädde åtminstone mig mest. Per Albin tyckte, då jag en dag mötte honom, att ”resultatet var väl förtjänt efter ett storartat arbete. Men ni har ju också haft hjälp från alla möjliga ...”

Och Zeth Höglund, som jag en dag stötte ihop med på Norra Bantorget: ” Jag medger, att det var överraskande röstsiffror ni nådde i Stockholm. Att ni fick två mandat, berodde väl främst på, att Edoff Andersson stod som andra namn”. Tack, ädla själ, tänkte jag, då vi skildes. Men Edoff Andersson stärkte listan bland fackföreningsfolket.

Var det så märkvärdigt, om vi blev övermodiga? Om vi ”tog munnen full”.

Socialdemokraterna hade ju nästan hela fackföreningsrörelsen bakom sig, och vad åstadkom de? I varje fall förhållandevis mycket mindre än kommunisterna, resonerade vi. Det är svårt att hålla huvudet kallt i medvind. Och vi var då sannerligen inte bortskämda med framgångar; om några hade vi blivit utskälda.

Trots allt levde vi under knapphetens kalla stjärna. Överskottet på resan till Leningrad och Moskva var ju realiter bidrag från ryssarna. Ingen skall emellertid tro, att *ryska regeringen* gav oss pengar. Kominterns ekonomi var för de europeiska partierna delvis uppbyggd på dessas medlemsavgifter. Ett protokoll från Södermalms kommunistiska ungdomsklubb visar, att man redan 1919 för Komintern tog upp 50 öre per medlem och månad. Också från partiorganisationerna togs upp internationell avgift, ehuru många av underorganisationerna

underlät att betala den. De belopp, som kom partikassan tillhanda, underlät denna för övrigt ofta att redovisa till Komintern. Så ”avräknades” beloppen och partierna fick ”anslag”.

Naturligtvis lämnade dock Komintern i vissa fall bidrag. Det ansågs som självklart, att starkare partier skulle hjälpa svagare. Ryska partiet var det starkaste och skulle följaktligen hjälpa. I vilken omfattning detta skedde, torde dock ingen utomstående känna till. Regel var att politiskt ledande icke hade något att göra med ekonomiska transaktioner. Att hjälpen inte på långt när hade den omfattning, som man påstod i borgerlig och socialdemokratisk press, vågar jag bestämt hävda. Från Kommunistiska partiets i Sverige verksamhet kan jag f. ö. anföra ett par typiska exempel på, hur besvärligt det var att ens få lån från Komintern. Åren 1925-1929 vistades jag dels på grund av sjukdom och dels som medlem av Kominterns exekutivkommitté nära tre år för uppdrag i utlandet. I detalj kunde jag således icke följa verksamheten hemma. Under min vistelse i Berlin i slutet av 1925, oktober vill jag minnas, underrättades jag en dag av Oskar Samuelsson, att den ekonomiska ställningen var förtvivlad. Över Berlin skulle han resa till Moskva och vädjade till mig att följa med. Samuelsson hade 1924-1928 hand om våra illegala förbindelser och om ekonomin, uppdrag, som han skötte ovanligt skickligt. Då partisituationen i Tyskland just var tillspetsad, och jag ju f. t. var ute i Kominterns uppdrag – se avsnittet ”Kursen åt höger” – frågade jag telegrafiskt Kuusinen, huruvida jag kunde komma till Moskva åtta dagar för att diskutera svenska partiets läge. Det blev blankt avslag, ”det räcker, om Samuelsson reser”.

Min fru, som var orolig över min långa bortovaro och för den skull ville resa till Tyskland och söka rätt på mig, får av Samuelsson följande svar:

– Jag blev icke riktigt glad över meningen med Er resa, när Ni ringde i morse. Skall Ni resa för att träffa Karl, eller har Ni därutöver andra syften med Er resa, studier eller dylikt? Därest Ni endast önskar träffa Karl, så måste Ni få reda på, att jag ämnar ta honom med mig, så fort sig göra låter, helst dagen efter min ankomst till Berlin på en resa österut ...

Därav blev således ingenting, inte heller av Zoias resa. Hon hade inte ens min adress ...

Resultatet av Samuelssons Moskva-besök blev, att vi fick ”låna 14 500 kr på 1926 års avräkning”. Inte ofta såg jag Samuelsson personligt förolämpad, men när han vid min hemkomst berättade, hur han blivit bemött, var han det. Han hade dock i många år utan en aning av klander skött de svåraste uppdrag. Ånej, ryssarna i Komintern hade allt för ofta blivit brända för att ”ösa ut pengar”.

Ett annat fall fick vi klara med svensk hjälp. Vid sprängningen 1924 kom en del inteckningar i tryckerifastigheten ”på villovägar” – vi hade för övrigt ett par år senare vid Stockholms rådhusrätt en process med Sillénarna om ”bättre rätt” till inteckningarna, vilken vi vann glänsande. Då de nu presenterades oss för inlösen, saknade vi medel att betala. Situationen var onekligen allt annat än ljus. Vår motpart ville emellertid i första hand ha pengar, varför vi drog ut på förhandlingarna, tills vi av ett kreditföretag fått löfte att för viss tid få låna den nödiga summan. Efter några dagar löste vi inteckningarna, vilka deponerades i kassavalv – i ”taka händer”. Men Oskar Samuelsson och K. Kilbom fick skriva (underborga) för lånet.

Så var vi räddade för den gången. Trasslet med inteckningarna kom emellertid på något sätt till redaktör Ljunglunds i Allehanda kännedom. En vacker dag fick vi av tidningen veta, att ”herr Kilbom har lärt sig det kapitalistiska tjuvsamhällets alla knep, så han har klarat saken”. Sanningen var, att en del svenska vänner, bland dem en känd affärsjurist, instruerade oss, hur vi skulle klara vårt dilemma.

Att de ekonomiska svårigheterna var ihållande, ser jag emellertid av en del brev under min sjukdom.

Den 9 november 1928 skriver exempelvis Oskar Samuelsson:

– Banken vill icke gärna vänta, och då Du står för Boken – firmanamnet på vårt civiltryckeri – så bör Du underteckna bifogade papper – andra namn behövs inte. Vi amorterar ytterligare ett tusen kronor på vårt 50 000 kronorslån, så att det nu är nere i 46 000 kr, vilket inte är så mycket att hurra för, men vi har ju i alla fall börjat. (Det var en del av in-teckningspengarna vi slet med.)

Den 25 november skriver Samuelsson:

– Häromdagen dök HH – Herman Hurmevaara – upp med ”fordran” på 10 000 kr, som jag icke haft en aning om. Det får Du klara, när Du kommer hem ... Vidare ligger Nisse L:s sak, som också får ligga till Din ankomst ... (De 10 000 kr:a hade vi fått av våra finska vänner som betalning för tidningar till Finland, ehuru jag varit oförsiktig nog att lämna revers på beloppet, som vi f. ö. hastigt nog samlade in.)

Slutligen den 9 dec. 1929:

– Det återstår ingenting annat, än att vi får försöka få ett riksbankslån. Vi har 6 000 kr i skulder på partiet, som faller dag för dag under innevarande månad. Jag tänker mig, att vi skulle få ett riksbankslån på 5 000 kr med mitt, Jeårj Lundströms, Edoff Anderssons, Kalle Vinbergs och Ditt namn. Vi Måste få andrum ...

Vi fick riksbankslånet och – andrum!

Jag låg denna tid i Montreux (Schweiz) hos en socialdemokratisk läkare Karl Wagner för specialbehandling av mina lungor. Det var f. ö. en högst förtjusande människa, den gode doktorn, som under flera år var en underbar och i alla väder hjälpsam vän.

Men mina kamrater i Stockholm fick i rikt mått också de känna på, vad trasslig ekonomi betydde. Trots sina bekymmer för rörelsen visade de dock mig personligen allt intresse. ”Stanna så länge det behövs för din hälsa – viktigast är, att du blir frisk igen”, så ungefär slutade alla brev från dem. I sådana situationer kände jag djupt, vad *kamratskap* är. Men påfrestande var det att vara borta ...

Trots alla våra ansträngningar, trots vår storartade sammanhållning skulle vi dock icke ha klarat oss utan bankernas ”hjälp”. Vederbörande bankledning kunde inte ha haft förhoppningar på något slags favörer genom sina krediter till oss. Jag hade visserligen under min första period varit flitig talare i riksdagen i ekonomiska frågor, vilket för övrigt fortsatte efter mitt omval 1928, och vi hade mängder av mycket kritiska artiklar om vissa industribolags skötsel, men något inflytande på statsmakternas beslut rörande hithörande frågor kunde vi inte berömma oss av.

Hur som helst emellertid härmed. Bankdirektörernas hjärtan och njurar kunde vi inte rannsaka. Mer än allt annat tror jag, att vår skötsel av krediterna var orsaken till, att vi fick sådana. Varje växel eller annat lån löstes eller omsattes i regel senast andra förfallodagen, helst första. Allt annat fick vänta för att klara våra bankförbindelser. Kunde vi icke lösa eller omsätta ”papperet”, underrättades banken per telefon eller genom personligt besök.

Därtill försökte vi alltid till ”våra” banker samla insättningar från de fackföreningar vi behärskade och från enskilda. Och naturligtvis underlät vi inte att tala om saken för vederbörande bankledning. Alltid blev det några nya sparkasse-konton, som kunde hänföras till förbindelserna med oss.

Det var aldrig fråga om stora summor, men att vi visade solidaritet med den bank, som lånade oss pengar, uppskattades alltid. Den lärdomen stärktes dessa år: ”Har du dålig ekonomi, skall du inte hålla dig undan. Du skall upprätthålla den noggrannaste kontakt med dina fordringsägare.”

De alarmerande ekonomiska svårigheterna meddelades aldrig annat än till en starkt begränsad krets av de ledande. Tron på rörelsen skulle inte rubbas genom en massa prat. Jag är

övertygad om, att det sista bidrag till, att vi, när det verkligen gällde, fick så storartade insatser från partimedlemmarna.

Sådan var vår början efter sprängningen hösten 1924. Bilden är annorlunda, än man bland våra motståndare framställde den. Och ändå skulle vår fortsatta seglats ha blivit än bekymmersammare, om vi icke haft så många förstklassiga krafter på ledande poster, och om vi icke fått så bra hjälp av våra – motståndare.

Egna krafter ...

I föreningslivet spelar personligheterna den avgörande rollen. Rätt man på rätt plats är alldeles särskilt i arbetarorganisationerna av utslagsgivande betydelse. Initiativ, organisationsförmåga, framåtanda, konsten att inge respekt och att ”sätta folk i arbete”, se där de viktigaste nycklarna till framgång. Finnes därtill sinne för ekonomi och ordning, kan man vara övertygad om att ha fått tag i en effektiv föreningsledare.

Talarbegåvning är icke alltid utslagsgivande. I svensk arbetarrörelse liksom i andra organisationer träffar vi inte sällan dessa, som ideligen begär ordet, alltid hoppar upp som gubben ur lådan. Trots beläsenhet och formell klarhet blir de ofta tråkiga, lyckas inte fånga åhörarna. Efter att ha härjat någon tid blir de ledningens och medlemmarnas fasa. ”Han förstör alltid mötena för oss.”

Gamle högermannen Magnusson i Tumhult, på sin tid Lindmans högra hand i andra kammaren i landsbygds- eller åtminstone jordbruksfrågor – ”riksdagens störste räv”, som Bäcklund i Falköping kallade honom – hade av någon obegriplig anledning fattat intresse för min ringa person. Under en av mina första riksdagar, då jag haft ett nappatag med Arthur Engberg och kanske varit både mångordig och högröstad, kom ”Tumhult” till min bänk och sade ungefär:

– Det var nog bra det där, herr Kilbom, Engberg behöver, vad han får. Men det var alldeles för långt. Och det verkade lite uppstylat. Läs talet, när protokollet blir utlagt. I den här församlingen, ser herr Kilbom, märker åhörarna omedelbart varje krystat tonfall. Dom vill känna, att det finns *hjärta* bakom. Ja, ja: läs nu stenogrammet

Jag var inte så litet nyfiken på protokollet. Jag tror t. o. m. att jag ryckte det ur händerna på gamle stenografen Heden – som f. ö. senare hemma hos Fabian gav mig en duvning i talandets konst. När jag läst mitt under möda hopkomna anförande, skämdes jag. Jag tyckte det verkade löjligt. Gudskelov var jag ensam i justeringsrummet. Därifrån gick jag emellertid direkt till ”Tumhult” och sade: ”Tack för vänligheten, herr Magnusson.”

– Åja, nu säger vi allt du! Jag nästan ångrade efteråt, att jag la mig i ditt sätt att tala ...

”Hjärta bakom”, ja! Är det inte det, som verkar attraktivt på människorna? Som före allt annat särskilt inom arbetarrörelsen gör framgången? Föreningsmedlemmarna känner, om ledningen har hjärtat med ...

Jag omgavs av en rad sällsynt dugliga kamrater – det är trofasta vänner i dag som är. Arbetarpojkar! Vi var på samma våglängd i organisatoriska och politiska frågor. Vi var beredda att offra allt för framgång, vi levde helt för, blott för rörelsen. Vår insats präglades av mångsidig erfarenhet från organisationslivet. Vi var alla nästan bokstavligt födda i en ungdomsklubb, under alla förhållanden uppfostrade i arbetarrörelsen. Nästan alla verkar nu i den fackliga rörelsen och/eller i socialdemokratiska partiet. De har luttrats av tusen motgångar, offrat familjeliv och ekonomi.

Jag tror det hör till förklaringen av våra framgångar att ägna några rader åt de mest kända.

Några har lagt det mesta av sin kraft i hyresgäströrelsen. Otto Grimlund, Oskar Bengtsson, Gust. Göransson, Gust. Larsson, Martin och Ragnar Andersson och andra – har de inte en liten del av äran att ha byggt upp denna mäktiga hävstång för social hyres- och bostadspolitik?

Medvetet lade vi från klyvningen 1924 tyngdpunkten av vår partiuppbyggnad på industriorter och storstäder. I den kommunistiska organisationskonsten var detta A och O. I Sundsvallsdistriktet leddes partiet av Oskar Öhman och L. H. Landen. Hur mycket offrade inte de två för att hålla Medelpads-, senare Norrlandskuriren, under alla år vid liv? Hur många veckor och månader fick de vänta på avlöning – typograferna skulle ha först! Det var en gåta, hur de klarade sina egna nödvändigaste utgifter. Hur många sömnlösa nätter var inte Öhmans tribut? Hans i förtid brutna hälsa får nog delvis skrivas på rörelsens konto. Och ändå fanns i Sundsvalls-distriktet ett garde av partiarbetare: Johan Karlsson, Essvik nu en av de kommunalt ledande i Njurunda, Alf Andersson, Nyhamn, ledamot av andra kammaren, Albin Thörnlund, sedan flera år i Morgon-Tidningen, och andra. Vissa veckor kunde många arbetare i industrin avlöningsdagen åka direkt från arbetsplatsen till tidningens expedition med löningen; kväll efter kväll, söndag efter söndag offrade de för att bevaka partiets intressen.

Och det fanns många sådana: Andreas Johnsson, Luleå, J. P. Dahln, Kiruna, Gustaf Viksten och Jonas Björke, Malmberget, Henning Karlsson och hela hans garde i Iggesund, G. B. Gillgren och Fritz Gustafson, Borlänge, Verner Karlsson, Grängesberg, Harald Lundkvist, Karlstad, Valfrid Spångberg, Charlottenberg, Sanfrid Hässel, Lidköping, "Axel Th." och brodern Ragnar Andersson, Ivar Olsson och Ossian Kristensson jämte många andra i Göteborg, Sigfrid Jönsson, Svedala, Värner Karlsson, Gustaf Göransson, J. M. Björklund och alla övriga i det pålitliga gardet i Stockholm. Jag kommer dessvärre inte ihåg namnen på dem alla. Kamrater med resning!

I det dagliga arbetet och personligen stod mig under många år Oskar Samuelsson, Einar Olsson (Ebe), Emil Andersson och Johan Nord närmast, kortare perioder också Jeärj Lundström.

Oskar Samuelsson drabbades i unga år av en olycka, som gjorde honom till halv invalid. Under kvällskurser lärde han sig tyska, franska och engelska, det senare språket så bra, att han t. o. m. kunde ge sina kamrater lektioner. Olyckshändelsen tvingade honom tidigt över i försäkringsbranschen, Folket-Samarbete, där han f. ö. nådde topplacering – han lämnade anställningen i Folkets Dagblad 1931 – innan hans krafter helt togs i anspråk i Stockholms stads tjänst som ordförande i stadskollegiet.

Samuelsson hade lätt att "ta folk", var smidig, – "en stor räv", sa hans antagonister – men fast och bestämd, när så behövdes. Han hade ett klart och rörligt intellekt. Med stor och naturlig fallenhet för organisationsarbete gick han, varhelst han placerades, helt in för sina uppdrag. Målsäker, noggrann, punktlig och pålitlig misslyckades han sällan. Försonlig och överseende i det kamratliga umgänget tålde han inget slarv i rörelsen. Samuelsson var trofastheten själv – så länge han var överens i taktiska och framförallt i politiska frågor! Uppstod divergenser, fick han lätt ett drag av hårdhet och ofördragsamhet, vilket bottnade i viss doktrinär läggning. Han hade lätt för fraktionell inställning. Som personlig vän var han alltid beredd att hjälpa och råda. Som sekreterare i partiet och som ekonomichef i Folkets Dagblad var han en tillgång av stora mått.

Jag ser Samuelsson framför mig den dag han 1931 på hösten meddelade, att han skulle sluta i tidningen – "av ekonomiska skäl!" (För belysning av vår personliga ekonomi vill jag anföra en liten episod. Mot slutet av 1930 års riksdag kom Samuelsson och berättade, att han var pank: "När Hilma – hans hustru – och jag i morse räknade ihop våra tillgångar, hade vi 27 öre." Inte hade jag heller så många kronor, men vi delade som bröder.)

– Förstå mina skäl, Kalle! Jag kan inte klara mig ekonomiskt. Men jag sviker inte.

Vad kunde jag svara härtill? Just då behövde vi hans kraft så väl. Vi skulle ju bygga upp ett *självständigt* parti, ett *socialistiskt parti*! Våra gemensamma upplevelser rann genom min hjärna. Det blev ett tafatt och ordknappt svar:

– Jag förebrår dej ingenting. Men just nu kommer jag ihåg den sensommarnatt 1929, då vi vandrade runt Gustav Adolfs torg och planerade för framtiden. Symboliskt nog började det ljusna, när vi skildes med ett handslag: ”Vi skall hålla ihop till slutet ...” Jag tror du *är* med partiet och *blir* med partiet, men ...

Vad hade förespeglats Oskar Samuelsson, när han gick tillbaka till försäkringsjobbet? Och hur uppfylldes det man förespeglat ... ?

Einar Olsson föddes bildligt talat i en verkstad. Farfadern var herrgårdssmed, fadern verkstadsarbetare i Eskilstuna och Olofström; själv försökte han sig på de nämnda platserna och i Stockholm, Pumpseparator, på samma yrke. Men det fanns förstas mellanslag: lantarbetare, vid järnvägen som bromsare, rörmokare, försäljare. Arbetarpojkar hade dessa år lätt att vara ”oppkäftiga” – och ännu lättare att få en rörlig tillvaro.

Kunskapsinhämtandet var det vanliga: nödtorftig små- och folkskola, kurser med föreläsningar och diskussioner; högskolan blev så småningom, 1921, Brunnsvik, ”den härligaste tiden i mitt liv”. (Av 83 elever var den kursen 65 utan arbete, vid kursens slut var 54 organiserade kommunister.) Och arbetarrörelsen blev ”universitet”. Politisk inställning fick Einar som tusentals andra till skänks; en orättvisa mot fadern, begången av ledningen för Stålpresningsbolaget i Eskilstuna, urusel lön, strejker, arbetslöshet gjorde honom till socialist.

Det började med inträde i Verdandi, medlemskap i Sagostundsrorelsen, som i Eskilstuna på Fredrik Ströms tid var starkast näst Malmö, inträde i socialdemokratiska ungdomsförbundet och i fackföreningsrorelsen. För en så aktiv natur kom uppdragen av sig själva: tidnings- och broschyrförsäljare, sekreterare i ungdomsklubb och fackförening, ordförande och strejkledare – unglarlar hade minst att förlora, de skulle naturligtvis gå i spetsen.

Men Stockholm lockade. Den första idolen blev professor Knut Kjellberg och Arbetar-institutet, en god etapp på den vidare vägen, därom kan författaren vittna. Att professor Kjellbergs förkunnelse bet sig fast, fick också Einar Olsson erfaras. Han blev folkbildare, pacifist, humanist; ratades vid 1918 års val av ombud till ungdomsförbundets kongress, för ”han vill inte göra revolution”. Under inflytande av händelserna 1917 – och finska flyktingar – lärde han emellertid snart om. Arbetslöshetsperioden 1920-1921 bidrog att skapa en hårdare inställning till alla samhällsproblem. Humanism och pacifism utträngdes snabbt i kamrat-diskussioner och från kurser av ämnen sådana som ”våldet i klasskampen”, revolutionens nödvändighet” etc. Einar Olsson blev som tusende andra ”kommunist”.

Efter Brunnsvik blev det på nytt arbetslöshet. Vad återstod då annat än att försöka få någon fastare form på uppbyggingsarbetet. Så blev det anställning i Kommunistiska ungdomsförbundet, som biträde på expeditionen, senare som sekreterare och ordförande. Början gjordes f. ö. i ungdomsklubbarna i Stockholm, som utan hänsyn till att de inte hade några pengar beslöt tillsätta en ombudsman. Hundra ”grabbar” lovade att satsa en krona var per vecka. Ombudsmannen skulle själv inkassera bidragen! Einar Olsson skämdes att inkassera. Med 1924 kom också för Einar Olsson en ”vändning”, brytningen inom Kommunistiska partiet. Han blev ledare för Stockholmskommunen, ett uppdrag, som han skötte till motståndarnas förbittring men till glädje för oss i partiledningen.

Einar Olsson var en mästertlig idégivare och organisatör. Uppslagen snubblade på varann. Ibland hände det nog, att ett inte var utnyttjat, innan ett nytt sändes ut. Åren 1925-1929 sattes av honom, Gunnar Göransson och deras många vidunderliga hjälpare de mest otroliga företag igång: basarer, sommar- och vinterfester, lustresor och jag minns inte allt. ”Köpenickiaden i Vaxholm” sitter dock fast i minnet. I staden hade sedan länge varje år ordnats en välrenommerad roddarfest. Människor i tusental brukade samlas. På något sätt fick Kommunistiska arbetarkommunen 1928 överta festen, och Einar Olsson satte i gång en jättelik reklam – han förstod, att förutsättningen för att tjäna pengar kan vara att ge ut sådana. Men herren Gud tyckte tydligen, att det gick för långt, vädret blev uruselt – och militärbefälet slöt förbund med Gud, inte första gången; det utfärdades permissionsförbud för manskapet. Nya Dagligt Allehanda rasade över ”kommunisternas underjordiska verksamhet”; åtal krävdes – för vad? Men Rådhusrätten i Vaxholm höll sig till lagen, ingen enda fällande paragraf kunde hittas – resultatet måste bli ”frikänd”. Så kom stadsfiskal Magni på idén att överklaga, och se, nu blev det 100 kronors böter för ”olaga lotteri”. Åran var räddad ...

Teaterföreställningar, filmförevisningar (i Göteborg exempelvis tog man i netto in 2 500 kr genom att i cirkus på ”slutna möten” visa filmen Pansarkryssaren Potemkin), möten, revyer som ”Pansarkryssaren Per Albin”, vilken 1928 kördes på Auditorium kväll efter kväll för utsålda hus – allt blev propaganda, och allt gav förtjänst ...

Hugo Sillen och andra kallade Einar Olsson för cirkusdirektör – en kommunist skulle inte få klara rörelsen genom egna uppslag och insatser, tycktes de anse. När så till följd av ett ovanligt ruskigt väder första majdemonstrationen måste inställas 1929, var det slut med ”revolutionärernas” tålmod. Tillsammans med författaren och Oskar Samuelsson uteslöts Einar Olsson ur Komintern. Men det är ju ett annat kapitel ...

Einar Olsson har en fantastisk säljareförmåga – han var ”ett säljargeni”. Han var inte så ”petnoga” som Oskar Samuelsson. Han lekte fram uppslag och resultat. Han fick medlemmarna till de otroligaste insatser – hur många gav inte varje vecka med stolthet sin kontanta tribut till Stockholmsorganisationen! Unga och gamla tävlade att få sälja biljetter, hjälpa till vid festarrangemang, stå vakt vid fascistmöten på Auditorium – ett gäng på tio 2-meterlånga och ladubreda hamn- och andra arbetare med Frasse Norrblom i spetsen satte en gång sådan skräck i fascisterna, att de icke kunde hindra mig att tala på ett av deras överfulla möten. Men vid utgången slängde de rikligt med glåpord efter – min hustru. Många, många blev kommunister tack vare vår strålande aktivitet. Det säkraste sättet att komma framåt är att göra något ...

År 1932 gick Einar Olsson till HSB som ombudsman. Vi miste ”pelaren” i Stockholmsorganisationen. Han beviljades till en början tjänstledighet tre månader för välbehövlig vila men gick sedan över till sitt nya verksamhetsfält; man hade fått korn på våra dugligaste krafter. Einar Olssons framställning om tjänstledighet beviljades med fyra röster mot tre. Jag fällde själv utslaget. Det var ett svårt avgörande. Den vänskap, som förenade oss, omöjliggjorde, syntes det mig, att gå emot hans begäran, även om jag anade dess konsekvenser. Han hade rätt att vara en aning bitter. Och för övrigt, kan man monopolisera en bra kraft, som har vida bättre utsikter på annat håll? Så tröstade jag mig med, att han ju i alla fall blev kvar i den centrala ledningen. Efter två år i HSB kom Einar Olsson f. ö. till den post, på vilken han skulle göra en ännu större insats inom den svenska arbetarrörelsen.

Och Emil Andersson? Dennes utveckling löpte i huvudsak samma vägar som Einar Olssons. De var även i vissa avseenden lika, dock att Emil Andersson var mer sangviniker. Första gången Emil Andersson blev arbetslös, mönstrade han till sjöss. Inte så litet äventyrslystnad låg väl bakom ... Först senare blev han helt fången i arbetarrörelsen.

Emil Anderssons glada, alltid avrundade humör skaffade honom överallt vänner, en stor tillgång särskilt de år han var placerad på partiexpeditionen. Jag kan inte tänka mig honom annat än i samband med arbetarrörelsen, ständigt beredd att fullgöra tilldelade uppdrag. De sista åren talade han sovande och vaken om Morgon-Tidningen. Han hade blivit organisationschef där, sedan Nisse Flyg började sin korta och äventyrliga seglats ”på egen hand”. Emil blev arbetarrörelsen trogen. Som vi andra misstog han sig väl någon gång. Men på det redliga uppsåtet behövde ingen tvivla ... !

De tre senast nämnda innehade olika och avgörande nyckelpositioner i vår central. De skänkte trygghet, så mycket man kan få i det politiska livet, och beredde glädje och avkoppling i fritidsstunder. Vi kunde tillsammans leka och vara som barn, var väl också barn ibland.

Det personliga är icke det högsta i historien. Men framgången är dock ofta beroende på medarbetarna och i det politiska livet på den anda den ledande kadern utstrålar. Mina kamrater skänkte överallt och alltid tillit, de ingöt bland medlemmarna offervilja och arbetslust ...

Jag har alltid vägrat att acceptera begreppet ”omöjligt”. Åren efter 1924 stärkte mina närmaste medarbetare denna min inställning.

Arbetsgivarna hjälper

Åren 1925-1929 var i Sverige fyllda av fackliga och politiska motsättningar. Även det internationella läget var spänt. Arbetsgivarna och de borgerliga partierna krävde försämrade villkor för arbetarna, varav följde elakartade strider såväl på det fackliga som politiska området. Från särskilt fransk sida arbetades ihärdigt för att organisera Polen, Rumänien, Tjeckoslovakien och de baltiska staterna – även Finland försökte man dra in – för en uppgörelse med Sovjetunionen; kretsar, som ville maskera dessa strävanden, förkunnade, att man ”blott” ville bygga en barriär mellan Sovjet och Tyskland. Kommunisterna i Sverige ansåg sig i detta läge ha tre uppgifter: att mobilisera arbetarna mot arbetsgivarnas aktioner, att bekämpa den reformistiska ”eftergiftspolitik” och att väcka insikten om krigsfaran.

Kommunalarbetarkonflikten i Sundsvall (renhållningsarbetarna) hade pågått en tid vid 1925 års ingång. Orsaken till striden var, att stadens myndigheter tillsatte fyra män på s. k. stat. Arbetarna fruktade, att dessa skulle bli kärnan i en strejkbrytarkår vid en eventuell konflikt, varför de genom strejken ville få bort de fyra. Efter de lokala myndigheternas rekvisition av strejkbrytare och av polishjälp från Stockholm – en av de förra misshandlade en arbetare till döds – utvidgades konflikten mot den centrala fackföreningsledningens ”råd” till lokal ”allmän” strejk. Första maj kom det till kraftiga sammandrabbningar mellan demonstranterna och polisen. Civila poliser ritade kritkors på de värsta ”bråkmakarnas” ryggar; meningen var att efter demonstrationen få fast dem som ”anstiftare”. Svaret blev naturligtvis ytterligare sammanstötningar. Demonstranterna kastade sten på ordningsmakten, varpå ridande polis gjorde chock. Några ungdomar blev anhållna och ådömdes straff (Hinke Bergegren skrev till mig ett indignerat brev om saken, vari han föreslog, att vi i fackföreningarna skulle agitera för ”effektivt svar”).

Kommunisterna tog naturligtvis de strejkandes parti. De krävde fackföreningsrörelsens mobilisering till deras stöd också utanför staden. Enligt upplysningar på ett fackligt möte i Sundsvall efter konflikten var de kommunala myndigheterna beredda att göra upp tidigare – om de blott ”på stat” fick behålla en av de fyra ursprungligen anställda, de ville ”rädda ansiktet”. Kommunalarbetarförbundets representant ansåg emellertid, att ”förbundsstyrelsen aldrig kan godkänna en sådan uppgörelse, samtliga fyra skall bort, innan strejken häves”. Resultatet blev uppgörelse först efter nitton månader, men då med resultat, att samtliga de 13 5 strejkbrytarnas kvarvaro i arbetet måste godkännas. Visserligen skickades de sedan så

småningom bort, men mycken bitterhet väckte nederlaget, ty ett sådant var det alla bortförklaringar till trots. Att bitterheten mellan kommunister och socialdemokrater särskilt tillspetsades, var naturligt. Man överöste varann med beskyllningar att vara skuld till nederlaget ...

I början av 1925 hade avtalen sagts upp för cirka 150 000 arbetare. Förhandlingar förde i vissa fall till överenskommelser, men då samtliga konflikter icke var lösta – det gällde mindre grupper – beslöt arbetsgivarföreningen den 14 februari att proklamera lockout ”för att få fred”. Omkring 130 000 arbetare drabbades. Ett av regeringskommissionens framlagda medlingsförslag godkändes i huvudsak av arbetsgivarna men avlogs av arbetarna. Lockouten trädde i kraft den 16 mars. (Ungefär samtidigt var 50 000 arbetare lockoutade i Danmark och varning om lockout utfärdad för 250 000.)

Efter nya förhandlingar undertecknades slutligen avtal (”vid bordet”) den 27 mars. T. o. m. i den centrala fackliga ledningen rådde delade meningar om förhandlingarnas förande och om uppgörelsen.

Redan i stridens början krävde Kommunistiska partiet, att landsorganisationen skulle proklamera generalstrejk. Den socialdemokratiska regeringen (Sandler) borde sätta in statens makt för att hjälpa arbetarna och utlysa nyval, för den händelse den led nederlag i riksdagen.

Under 1924-1925 lät också kommunalarbetarstriden i Kalmar tala om sig. Denna var icke så långvarig som den i Sundsvall, men den bidrog att i borgerliga kretsar mogna tanken på lagstiftning mot ”samhällsfarliga” strejker.

Omedelbara politiska konsekvenser fick den strid om arbetslöshetsdirektiven, som 1926 utspann sig till följd av konflikten vid Stripa gruvfält. Den socialdemokratiska regeringen störtades på arbetslöshetsdirektiven och efterträddes i början av juni av den s. k. ”striparegeringen”, en folfrisinnad-liberal regering under Carl Gustaf Ekmans ledning. Väl var Ekman den, som främst bar ansvaret för utformandet av Stripadirektiven, men bakom stod både Arvid Lindman för högern och Olsson i Kullenbergstorp för bondeförbundet; den gången var det borgerlig samling. Förbittringen bland arbetarna blev icke mindre, då arbetsgivarföreningen objektivt stod bakom hela aktionen. Men även på arbetarsidan framkallade denna strid vissa tendenser till gemensamt uppträdande.

I slutet av 1927 uppsades avtalen vid de mellansvenska gruvfälten. Arbetarna krävde högre löner. Arbetsgivarna svarade med yrkande om sänkta löner, 10 till 15 procent, samt att nytt avtal skulle gälla tre år. Då överenskommelse icke kunde träffas, förklarades lockout, omfattande cirka 4 000 arbetare. Från slutet av januari 1928 meddelade så Grängesbergsbolaget, att också det skulle sänka lönerna för sina arbetare, som icke var berörda av lockouten, med 10 procent. Svaret blev allmän strejk inom gruvindustrin, omfattande cirka 8 000 man. Strejken pågick åtta månader.

Bildandet av den svensk-ryska vänskaps- och samarbetskommittén med uppgift att lämna hjälp vid strejk eller lockout hade visst samband med denna konflikt. Då de ryska gruvarbetarna realiter inte någon gång kunde strejka eller bli lockoutade, måste deras förbund alltid lämna svenska förbundet hjälp, ett förhållande, som inför den borgerliga opinionen ställde avtalet i särskilt misstänkt dager.

Även gruvarbetareförbund i andra länder skulle dock kunna få hjälp.

Under diskussionen om denna fråga häktade polisen plötsligt en ”rysk spion”, en advokat, som emellertid, efter som undersökningen fortskred, befanns vara sannolik provokatör mot ryssarna. Advokaten angav bl. a. Grigori Alexandrov, tjänsteman i härvarande ryska handelskommission, sedan många år utan någon som helst invändning eller anklagelse bosatt

i Sverige och tidigare gift med en svenska, för att tillsammans med en representant för ryska gruvarbetareförbundet – ha ”rest omkring och bildat kommunistiska celler”. Alexandrov blev anhållen och underkastad långa polisförhör samt även i övrigt föremål för ingående undersökningar. Den borgerliga opinionen blev naturligtvis mäkta upprörd. Se, hur ryssarna ”blanda sig i svenska förhållanden”. I verkligheten begränsades Alexandrovs insats till, att han tjänstgjort som tolk åt de ryska respektive svenska gruvarbetarrepresentanterna och översatt de handlingar dessa växlade. Avtalet mellan de två gruvarbetareförbunden sprängdes emellertid. Härtill bidrog dock också ryssarnas dubbelbottnade uppträdande. De svenska gruvarbetarna fick emellertid till följd av avtalet nära en miljon kronor i bidrag.

Ytterst gällde striden om samarbetsavtalet svenska gruvarbetareförbundets *politiska* inställning. Ur den synpunkten var det inte så märkvärdigt, att den reformistiska svenska landsorganisationen efter gruvarbetarekonfliktens avslutande utnyttjade sitt inflytande för att få slut på det svensk-ryska samarbetet. När utvecklingen kommit så långt, var emellertid den ryske advokaten utvisad – utan någon påföljd för spioneri!

Och Grigori Alexandrov, hur gick det med honom? Med hjälp av en känd stockholmsadvokat begärde han hos J. O. ordentlig undersökning av polisens metoder och fogade till sin begäran en utförlig redogörelse för polisförhören. Med stöd av denna tog jag en kväll upp ärendet i andra kammaren. Flertalet av ledamöterna föreföll djupt intresserade. Några uttalade efteråt sin förkastelsedom över polisens uppträdande. Andra var naturligtvis förbittrade – på mig. Prosten Pehrsson i Göteborg t. ex. ansåg, att redogörelsen för polisförhöret i mina händer var bevis för, hur farligt – kommunistiska partiet var. Hur hade jag fått polisens hemliga handlingar? Jag tror inte han lugnade sig ens av upplysningen, att Alexandrov ju hade rätt att efter minnet skriva ned en redogörelse för, vad som passerat på polisstationen, och att det var denna jag följt. För övrigt, sade jag, kan ju prosten själv ta reda på, om jag lämnat oriktiga uppgifter, och interpellationsvägen ge kammarens ledamöter kännedom om resultatet. Men det gjorde prosten Pehrsson inte. Efter anmälan till J.O. blev Alexandrov helt rentvådd. Men då hade väl ”inblandningen i svenska angelägenheter” gjort sin tjänst.

Arbetsgivarna inom pappersmasseindustrin hade uppsagt av talet från 1 jan. 1928 och krävt avsevärda löneförsämringar, 521 kr per år och arbetare enligt de senares uppgifter. Också här skulle nytt avtal gälla tre år. Förhandlingar under dec. 1927 hade klargjort, att överenskommelse icke kunde nås. För att ge större eftertryck åt sina krav förklarade arbetsgivarna lockout från den 2 januari. Inför hot om lockout också för sågverksindustrin kom nya förhandlingar till stånd. Dessa resulterade i förslag till uppgörelse, som emellertid avslogs av pappersmassearbetarna – trots att bägge parternas förhandlingsdelegerade tillstyrkt. Medlingskommission hemställde nu, att huvudorganisationernas förhandlare skulle få fullmakt att nästa gång ”göra upp vid bordet”. Pappersmassearbetarna avslog också denna framställning. Arbetarna ”vägrade att avhända sig bestämmanderätten”. Arbetsgivarna svarade på nytt med lockout vid pappersbruken, denna gång från 5 mars.

Konflikten omfattade i slutet av månaden cirka 45 000 arbetare. Medlingskommissionen kallade då till nya förhandlingar och framlade efter blott ett par dar nytt medlingsförslag, i huvudsak detsamma, som arbetarna redan förkastat. Genom omröstning blev det också denna gång avslag. Deltagandet i omröstningen var t. o. m. större än tidigare. Folkets Dagblad och Norrlandskuriren manade arbetarna att hålla ut, bättre resultat skulle kunna nås; ”med öppet vatten skall skeppningarna börja”. I denna situation förklarade landsorganisationen, att uppgörelse *utan omröstning* skulle undertecknas, om något bättre villkor kunde nås. Förhandlingar togs då upp på nytt, ett något bättre medlingsförslag framlades och antogs. Även om man icke på alla håll var nöjd, betraktades utgången som en klar seger för arbetarparten. I stället för lönereducering av 521 kr per år och arbetare blev det höjda timlöner och senare

även höjda ackord. Kommunisternas anseende fick bland arbetarna en stöt framåt. Partiet växte ...

Arbetsgivarna var dessa år icke blott fackligt på offensiv. De förberedde sig på kamp även på annat sätt. Nya Norrland, Ivar Vennerströms tidning, kunde den 24 mars 1925 meddela, att "viss beredskap införts vid Västernorrlands regemente", samt att kulsprutor både per järnväg och bil fraktats från Ådalen till Sundsvall. Från Oscar Fredriksborg och Vaxholm meddelade Folkets Dagblad "omfattande beredskapsåtgärder". Genom militär*manskapet* var tidningen noggrant informerad. Detsamma var förhållandet i fråga om flottan, varifrån rapporterades, att "med hänsyn till viss beredskap" förflyttning av en del fartyg skett i Stockholm. Amiral Wachtmeister, som visades vara ansvarig för åtgärden, försökte bortförklara densamma men bestred den ingalunda.

Från inget håll gjordes ens försök att bestrida, att en omfattande strejkbrytareorganisation, Samhällshjälpen, under en överste Norinders ledning börjat organiseras. Den 15 mars 1928 meddelade tvärtom pressen, att strejkbrytare ryckt in vid massafabrikerna i Säffle. Vid General Motors, där också konflikt rådde, sköt strejkbrytarna t. o. m. skarpt, och i lantarbetarkonflikten i Degerfors sattes inte blott tio strejkbrytare in – mitt under kampanjen för andra kammarvalen 1928 – utan en tjänsteman vid bruket, medlem i unghögerns organisation, slängde i provokationssyfte en hemmagjord bomb mot arbetarna. Meningen var att diskreditera de strejkande. Långt om länge blev det fastslaget, varifrån bomben kom; det krävdes dock mycket starka påtryckningar, innan polismyndigheterna kunde förmås att göra sin plikt. Som bevis på hur man långt in i högborgerliga kretsar reagerade i samband med konflikten, kan erinras om, att en släkting till rockelstagreven, Hans von Rosen, hos polisen krävde undersökning av den enligt hans mening provokation luktande bombaffären. På Kommunistiska partiets förslag tillsatte regeringen senare en undersökningskommission, varav resultatet dock blev synnerligen magert.

Allt detta var på nytt utmärkt propaganda för – Kommunistiska partiet. Den ökade anslutningen till rörelsen visade sig den ena gången efter den andra vara en direkt följd av arbetsgivarföreningens och myndigheternas åtgärder.

Från arbetsgivarnas sida förklarades, att industrin måste ha lägre löner. Sannolikt var uppgifterna riktiga för *en del* företag. Felet var blott, att företagsledningarna inte direkt till arbetarna styrkte påståendena med siffror och andra fakta. För många företag var uppgifterna f. ö. *direkt felaktiga*. Under alla förhållanden ansåg arbetarna, att de "dåliga tiderna" inte främst skulle gå ut över dem. De styrktes i sin uppfattning, då det med stöd av officiell statistik bevisades – Folkets Dagblad hade 1928 en rad artiklar om det ekonomiska läget – inte blott, att 27 bolag och fyra storbanker under 1926 tillsammans förtjänat 128 miljoner kronor, utan också att Sverige 1927 köpt utländska värdepapper för 170 miljoner. Ett år senare publicerade Folkets Dagblad ytterligare uppgifter om bolagsvinsterna. Aktiebolagen hade av sina vinstmedel överfört 38 miljoner till aktieägarna i form av gratisaktier – då erkändes gratisaktierna vara en fördel för aktieägarna – i nya bolag hade nyinvesterats 114 000 000 kr, och i förutvarande aktiebolag 368 000 000 kr.

Med anledning av dessa artiklar fick tidningen f. ö. en synnerligen värdefull medarbetare från en av våra större banker, som under ett par år lämnade oss en rad värdefulla uppgifter angående industrins och storfinansens förhållanden. Också ur småborgerliga kretsar kom oss många sympatibevis tillhanda.

Arbetsgivaroffensiven, den militära beredskapen, bildandet av den s. k. Samhällshjälpen och icke minst myndigheternas påtagliga vilja att hjälpa arbetsgivarna – i varje fall fattade arbetarna saken så – blev, som redan anförts, utmärkt hjälp för kommunisterna. Men utan all tvekan bidrog Stripadirektiven effektivast att inom arbetarvärlden förskjuta stämmingsläget;

”allt visar ju, att man igångsatt en stor offensiv för att krossa arbetarnas organisationer”, resonerades i allt vidare arbetarkretsar.

Den skärpta fackliga kampen förde dock med sig intensivare diskussioner också inom Kommunistiska partiet. Två strömningar framträdde, om också ännu så länge vagt. Den ena var i början förankrad i partiets fackliga ledning. Den räknade framförallt Arvid Olsson, Herman Johansson och i viss mån Emil och Edoff Andersson som medlemmar. Till denna anslöt sig Hugo Sillen och en del andra. Arbetsgivaroffensiven var ett bevis för, sade de, att den svenska kapitalismen är sammankopplad med världskapitalismen. Kampen måste skärpas mot såväl arbetsgivarna som reformisterna. Kommunisterna borde kämpa, ty detta var förutsättning för seger också i delkonflikter. Man skulle inte förklara sig nöjd med någon uppgörelse. Visade inte utgången av striden i ”Pappers”, att man kunde segra? Mot denna ultravänster luktande argumentation invände de flesta av våra fackliga funktionärer (Oskar Vesterlund, William Holmdal, Gustaf Gustafsson, Henning och Johan Karlsson m. fl.), att också kommunisterna måste erkänna ett faktiskt läge, hellre ta ett vunnet framsteg, även om det inte i allt svarade mot de uppställda kraven, än en oviss konflikt. Arbetarnas stora massa önskade visst inte gå i långa och i fråga om utgången ovissa strejker.

Jag anslöt mig i alla konkreta fall till den senare uppfattningen. På den sidan befann sig f. ö. i allmänhet också Oskar Samuelsson samt i ett senare skede även Emil Andersson, Einar Olsson (Ebe) och Andreas Johnsson. Vår argumentation låg dock främst på det politiska planet. Varje *fackligt* framsteg skulle befästas också *politiskt* och *organisatoriskt* genom den kommunistiska rörelsens utveckling. Dagens Nyheter gav mig betyget ”en försiktig general”, och Hugo Sillén kallade mig och mina kamrater med fnysande förakt ”socialdemokrater”.

Polismästare Hårleman och fascisterna

Den 11 april 1926 påstod Aftonbladet, att de svenska kommunisterna ”enligt meddelande från Berlin” hade

- 22 militärt organiserade kommunistiska bataljoner i Sverige;
- 28 000 medlemmar – det stora flertalet beväpnade;
- 19 000 kommunistiska ungdomar – det stora flertalet beväpnade;
- samt att de tiden april 1925 till jan. 1926 från Moskva mottagit över 175 000 sv. kronor, varav ungefär tre fjärdedelar använts för de militära bataljonernas organiserande”.

Uppgifterna syntes oss alldeles för vansinniga, för att någon människa skulle tro dem. Den uppfattningen var dock för optimistisk. Då jag några veckor senare på hemresa passerade Berlin, meddelade vår korrespondent, att uppgifterna återgivits i flera europeiska tidningar. Han var övertygad om, att vi i Sverige snart skulle få kännning av dem. Och det fick vi. Aftonbladets uppgifter blev utgångspunkt för en polisskandal, som i fyra år intensivt sysselsatte åtminstone en del av den svenska pressen, riksdag och regering, stadsfullmäktige och inte minst allmänheten – men då var det bara kommunisterna och delvis socialdemokraterna, som fäste uppmärksamheten på, att vissa ledare i polisen kunde vara en samhällsfara.

Men jag skall ta frågorna i tur och ordning. I mitten av april hade Folkets Dagblad anonymt meddelats, att polismästare Hårleman redan inköpt eller hade planer på att köpa ett par amerikanska kulsprutor. Vartill skulle han använda dem? Något revolutionärt läge var i Sverige inte för handen. Efter några dagars resultatlösa efterforskningar – ett par kriminalkonstaplar lämnade vissa uppgifter – höll redaktionen på att ge upp. Åtal ville vi då inte ha. Så kom någon på idén, att tidningen skulle återge ryktena och fråga polismästaren, huruvida de kunde dementeras. Inget svar! När vi övervägde att lägga hela historien ”på hyllan” tog emellertid ett par borgerliga tidningar polismästaren påfallande häftigt i försvar. Detta var en tjänst i överkant, ty nu rullades hela historien upp på ett sätt, som vederbörande säkert inte hade beräknat. Polismästaren hade verkligen, meddelades det, för polisens räkning köpt två

Thompson Guns. Vartill dessa skulle användas, och varifrån pengarna kommit, meddelades inte.

Den 14 eller 15 maj frågade Social-Demokraten, varifrån polismästaren fått pengarna. ”De måste”, hävdade tidningen, ”ha tagits av statens anslag till polisen.” Härtill svarades från borgerligt håll, att det fanns ett hemligt anslag, 12 000 kr, beviljat första gången på 1850-talet, vilket användande kontrollerades av överståthållaren. Kulspruteköpen var f. ö. ”blott en rutinsak”. Licensfrågan hade i vanlig ordning handlagts i socialdepartementet. Möller var m. a. o. den ytterst ansvarige. Senare visade det sig att Möller var fullkomligt oskyldig. Han hade, så snart köpet kom till allmänhetens kännedom, infordrat polismästarens yttrande i frågan, men hann icke framtvunga svar, innan striparegeringen trädde till.

Den 15 maj interPELLERADE August Spångberg i andra kammaren socialministern Jakob Pettersson angående vissa detaljer i AB Skytteföreningarnas vapenaffärs, SVA, nyligen inträffade konkurs. Företagets styrelse hade gjort sig skyldig till vårdslöshet mot borge-närerna. En kapten, Hugo Tollsten, tjänsteman i marinen, kom särskilt i strålkastaren. Samtidigt påtalade Spångberg polismästarens kulspruteköp, som förmedlats av den gode kaptenen. Vad menade socialministern därom? Den 27 maj, innan socialministern hann svara, sprack emellertid hr Hårleman. Han erkände sig ha köpt kulsprutor, och de ”är avsedda att användas som skyddsmedel i händelse av uppror”. De hade emellertid icke betalats med kommunala eller statsmedel, utan med ”andra medel, som ställts till polismästarens förfogande”. Av vem? Ja, det meddelade han inte. Naturligtvis var det kommunisterna, som skulle sätta igång med upproret.

Den 6 juni meddelade den borgerliga pressen, att ”kommunistiska vapendepåer finns landet runt”, kommunisterna ”har beväpnade garden” och har ”fått guld från Moskva”. Statsminister Ekman och hans regeringskollegor trodde tydligen blint på uppgifterna. Sv. Dagbladet försökte också hjälpa Hårleman genom meddelande, att ”en kurs nyligen hållits på ett pensionat i Stockholms närhet”, Värmdön, där ”en högre tjänsteman på bolsjeviklegationen avlagt åtminstone ett besök”.

Den 10 juni kom ett obehagligt mellanspel. Gransknings-mannen i förut nämnda bolags konkurs, SVA, Tom Ljungdal, riktade en mördande anklagelse mot bolagsstyrelsen: *polis-kammaren* borde företa en ordentlig undersökning av företaget och dess affärer. Men det aktade sig poliskammaren för – Folkets Dagblad avslöjade någon dag senare, att kapten Tollsten var släkt med polismästarens fru. Då inget svar hördes av på den till socialministern framförda interpellationen, togs frågan upp i Stockholms stadsfullmäktige. Två interpellationer framfördes, en av kommunisterna och den andra av Fredrik Ström:

- 1) Har polisen för privata medel köpt kulsprutor? och
- 2) vilka har ställt medlen till förfogande?

Allan Cederborg, då ordförande, *vägrade* emellertid att *bevilja* interpellationerna men fick bakslag av fullmäktigemajoriteten. Kritiserad för sitt uppträdande svarade han, att ”stadsfullmäktige kan ju låta bli att välja om mig som ordförande” – det dröjde inte så värst länge, förrän han måste avstå från det viktiga uppdraget, men då på grund av en jätteskandal –med *luftjärn*. Interpellationsvägran överklagades till högre myndighet, och den 10 september fick Cederborg besked om, att stadsfullmäktige *icke kunde förmenas* få reda på, varifrån pengarna kommer till polisverket.

Det började dra ihop till storm mot polismästaren.

Hösten 1926 tog jag i Auditorium i Stockholm på två smockfulla möten upp Hårlemans handlingssätt till ingående granskning. Bl. a. ställdes följande frågor:

Kan verkligen huvudstadens polismästare vara så okunnig om de svenska kommunisternas situation, att han föregående år trodde på förestående kupp försök? Måste det inte ha varit uppenbart för honom, att han fallit offer för en sällsynt fräck provokationshistoria? Men är han då lämplig som polischef? Frågan besvarades av den tusenhövdade publiken med ett rungande ”Nej”.

Emellertid var det tydligt, att man på visst håll fann hela historien obehaglig. Den borde helst tystas ned. Detta var emellertid inget intresse för oss. Ett åtal mot mig personligen eller mot tidningen borde framtingas. Såväl i mitt första föredrag som i Folkets Dagblad fick Hårleman heta ”Salig dumbom som polismästare”. Men inget åtal hördes av. På förslag av kommunistiska arbetarkommunens styrelse beslöt då det andra mötet att välja en deputation för att hos socialministern formligen kräva Hårlemans avskedande – det talades nu allmänt i staden om, att han förutom de två första kulsprutorna köpt ytterligare åtta, liksom att pengarna erhållits av den redan 1918 bildade svensk-finska kommittén, som arbetade under dir. Sven Palmes ordförandeskap. Denne dementerade dock, att han köpt kulsprutor – men inte att han lämnat polismästaren pengar. Det var vidare bekant, att kapten Tollsten smört ihop och serverat polismästaren historien om den planerade kommunistkuppen för att få igenom kulspruteköpet! Huruvida han därvid haft hjälp av fascisterna, visste man ännu ingenting om.

Också en del borgerliga tidningar började nu bli tveksamma. Sista auditoriemötet hade tillsatt en delegation som hos socialministern krävde *Hårlemans avlägsnande*. Uppvaktningen skedde någon av de sista dagarna i oktober – polismästaren hade då ytterligare erkänt, att han köpt kulsprutorna ”för att ha dem mot kommunisterna, som 1925 hade en färdig revolutionsplan”. Jakob Pettersson inte blott förklarade, att polismästaren ”varit i god tro”, utan också att han själv trodde, ”att en kommunistisk mobiliseringsplan förelåg 1925”! Men Svenska Dagbladets bevågenhet vann han inte trots en så pyramidal ”tro”. Tidningen meddelade, att ”ett rekord i beskedlighet slog den nuvarande socialministern, då han häromdagen personligen och med största välvilja mottog en deputation oxkommunister med herr Kilbom i spetsen, som i en fräck skrivelse fordrade polismästare Hårlemans avskedande”. Stackars Jakob Pettersson!

En rad organisationer började emellertid behandla polismästarens uppträdande och kräva hans avsked – Stockholms fackliga centralorganisation fordrade därtill ”alla papper i samband med kulspruteaffären på bordet”. *Och se*, då blev socialministern betänksam; försvarsminister Rosén försökte f. ö. vid upprepade tillfällen sätta råg i ryggen på den lille mannen. I sitt svar på Spångbergs interpellation i mitten av februari kunde han emellertid inte erkänna, att polismästaren handlat ens omdömeslöst. Och han ”hade inte förfarit olagligt”. Det var emellertid ”inte sammanfallande med god ordning, att dylika medels användande – ’gåvan från svensk-finska kommittén – inte är underkastad granskning från det allmännas sida’”, varför inom departementet ”igångsatts utredning i syfte att få till stånd allmänna bestämmelser om skyldighet för polismyndigheter att föra räkenskaper över till deras disposition stående medel”.

Under maj 1927 framträdde fascisterna som vittnen. Stockholms Dagblad publicerade en stort uppslagen artikel av löjtnant Hedengren, vari denne försäkrar, att han ”mer ingående än Stockholms kriminalpolis själv iakttagit och kontrollerat utvecklingen av de av Sovjetrysslands hemliga agenter militärt och pekuniärt skickligt ledda och understödda bolsjevistiska omstörtningförberedelserna i rikets huvudstad”. Därvid hade han upptäckt:

- 1) ”en fullt slagfärdig och väl beväpnad röd armé av kommunister har skapats och under sovjetryska militära revolutionsexperter erhållit en ingående militär utbildning;
- 2) Utbildningen har varit förlagd till olika lokaler här i staden, dels till vissa platser i skärgården;
- 3) Undervisningen har varit av dels teoretisk, dels praktisk art. Den förra har ’huvudsakligast omfattat instruktion och krigsspel i gatustrider’;

- 4) Den ingående kännedomen om de militära försvarsplanerna vid regementen etc. tyder på, att svensk militär sakkunskap ställts (köpts) till förfogande;
- 5) Stockholmskommunisterna förfogade i förra månadens början över omkring 5 000 man, beväpnade röda stormtrupper. – Bakom dessas rygg står i första hand de med moskvapartiet röstande i Stockholm, inalles 16 000, samt dessutom de stora skarorna av skilda orsaker icke röstberättigade jämte K. U. I:s manstarka avdelningar – allt som allt lågt beräknat 30 000 röda”.

Beväpningen var av ”utländskt fabrikat”, varav huvuddelen ”pistoler av engelska m. fl. modeller”.

Fascistlöjtnanten visste dock mycket mer. Natten mellan den 7-8 maj, hade, meddelade han, kommunisterna haft ”en mobiliseringsövning”. En av ”ledarna inom bryggeriernas driftceller” hade förklarat: Först skall vi knäppa Hårleman. ”Innan 1928 års utgång skall Sverige vara klart, och blodet skall kramas ur fascistklicken.”

Den 21-22 maj ägde, påstod han vidare, vid Nybroplan och Strandvägen ”en av kommunisterna företagen försöksmobilisering rum av bl. a. vissa södergrupper, uppskattade till bortemot 1 000 man, av vilka, efter vad vi kunnat konstatera, åtminstone en del infann sig beväpnade”.

Den 10 juni hade kommunisterna fått reda på, vilka som verkligen haft ”försöksmobilisering”. Spångberg frågar på nytt socialministern:

”Vilka var motiven för *polismästare Hårlemans mobiliseringsåtgärder* natten mellan den 7 och 8 maj detta år?” Svaret blev bl. a.:

”Polismästaren, som har ansvaret för ordningen, bör oavlatligt följa förhållanden, tilldragelser och handlingar, som kan äga gemenskap därmed.” Således ett fullviktigt erkännande, att polismästaren hade rätt att använda också provokation.

Socialministern fortsatte: Han – polismästaren – måste tillerkännas viss självständighet, när det gäller bedöma bästa sättet för uppfyllande av denna tjänsteplikt. Huruvida socialministern visste, att försöksmobilisering genomförts *tillsammans med fascisterna*, kan jag icke avgöra.

Förutom underrättelser genom ett par poliser fick vi direkta uppgifter från det fascistiska lägret. Det började med, att Konrad Hallgren, en av de fascister, som senare kom i konflikt med de mera nazistbetonade elementen, någon dag i aug. 1926 ringde hemlighetsfullt och bad om ett samtal. Han frågade, huruvida vi ville ha en serie artiklar om svenska fascisternas kamporganisation. Det tog vi tacksamt emot. Från annat håll fick vi medlemsförteckningen – vilken redan då upptog så fina namn som von Rosen på Rockelsta och en rad mer eller mindre kända officerare: Adlercreutz, överste, om jag inte misstar mig, Hedengren och andra. Organisationen, i vilkens spets stod en herr Bjurqvist, hade sitt kontor på Grevturegatan 15. Därifrån fick vi f. ö. så småningom många nyttiga upplysningar, bl. a. att man tillsammans med Henning von Melstad skulle utge en tidning. Bladet kom dock aldrig ut.

Alldeles ovetande om våra förbindelser kom en söndag en herre vid namn Uno Küllert ned på redaktionen och bad om ett samtal. Han berättade om sina fina förbindelser. Han kom just från besök hos statsministern – han kände dennes döttrar och umgicks i familjen. Att C. G. Ekman hade större sympatier för Hårleman än för arbetarrörelsen, socialdemokrater och kommunister sammantagna, det berättade oss Küllert.

Just som han på min trasiga schäslong var riktigt i berättartagen, stiger emellertid f. d. fascisterna Hallgren in. Det blev en storartad tablå. Efter någon minuts minst sagt pinsam tystnad, under vilken de två herrarna intensivt iakttar varann, springer Küllert på dörren under utropet: ”Åh fy fan, det var för djävligt.”

När han väl var ute, säger jag till Hallgren:

– Jag tror herrarna känner varann? ”Känner!” utropade den ur fascismens gemenskap uteslutne. ”Den där är ju spion både hos polisen och hos fascisterna. Han säljer åt alla håll lögnen och vad han kan snappa upp. Efter att ha varit försvunnen någon tid uppenbarade han sig genom ett brev, 11/5 1929, som är så intressant att jag återger det ordagrant:

– Jag tager härmed friheten tillskriva Eder med begäran som jag hoppas stannar som en hemlighet oss emellan.

– Jag tillhörde en gång fascisterna i Sverge, men sedan urgick då jag fann deras idéer förkastliga, det var då jag överlämnade till Eder en del papper, som jag hoppas ni hade nytta av. (Han åsyftar bl. a. medlemsförteckningen.)

Jag har nu ytterligare stärkts i mitt beslut att kämpa emot fascisterna efter mitt besök i Italien, Tripoli, och för fridom och kapitalisternas avskaffning efter mitt längre (8 månader) uppehåll här i Franska protektoratet.

Jag vill nu gärna hava alla möjliga upplysningar om hur jag kan kämpa för ”vår gemensamma idé” här i Tunis.

Jag är på mycket vänskaplig fot med araberna då jag har för att komma dem inpå livet gjort mig till mohammedan. (Det är ej några som hälst religiösa åsikter som spelat någon roll utan helt enkelt då jag önskade vara på bästa fot med dem, och man kan aldrig veta vad nytta en sak kan göra!), och har jag redan funnit att deras ”kärlek” till Franske ej är särdeles stor och en revolt kan, om rätt hanterad, bli åstadkommen över ej endast Tunisie, utan även Tripoli och Marocko. Vill nu herr redaktören vara vänlig företala för mig hos de som leda ”världspartiet”?

Jag skulle vilja mottaga på (*hälst*) *arabiska* eller franska några propagandabroschyrer för spridande här.

Jag var visserligen förrädare mot fascisterna i Stockholm, men det är ej nödvändigt att Ni därför skall tro att jag vill vara förrädare mot ”världspartiet”, ty jag hade redan då i min åsikt övergått från fascisterna och mitt beslut står fast och man kan gärna ej förråda ett parti som visar och visat sig vara det bästa för Fridom och Broderskap. Jag är därför ej heller rädd att till Eder sända detta brev undertecknat med mitt namn och adress.

Kan jag bli medlem av Sverges Kommunistiska Ungdomsparti trots att jag är bosatt här?

Tacksam för ett tillmötesgående svar

För Friheten

Eder

Uno Küllert /C:o American Express, Tunis.

Av herr Küllerts brev framgick alldeles tydligt i vilket ärende han var ute. Att han i Sverige varit spion för polisen och fascisterna visste vi. Vissa formuleringar i brevet tyder på trägen korrespondens på engelska, varför det ej var uteslutet att denne ”svensk” med de fina förbindelserna alltjämt tjänade flera herrar. Men någon möjlighet att vara provokatör mot ryssarna fick han inte genom brevet till mig.

Konrad Hallgren var oss emellertid en tid en mycket nyttig och, så långt vi kunde kontrollera, vederhäftig hjälpare i kampanjen mot fascisterna och deras höga beskyddare.

De vederhäftigaste bevisen för spelet denna tid i vissa kretsar kom emellertid från annat håll. Den 9/3 1928 gav mig advokat Set Silow trenne *beedigade* berättelser, den ena från två yngre jurister – båda lever – tjänstgörande i högre rätt, och de andra från honom själv av i förkortad form följande innehåll:

1) Under 1927 hade de båda juristerna deltagit i möten för överläggning om, vad som ”borde göras i händelse arbetaroroligheter utbryta”. Ordet fördes av tvenne affärsmän och tvenne hovrättsauskultanter, vilka samtliga betonat nödvändigheten att bilda en förening (”militär

formation”) att sättas in i händelse av oroligheter. Under mötets gång anlände ”en del slödder”, kända från det vitfinska kriget, varvid några av de ursprungliga mötesdeltagarna avlägsnat sig. En interimskommitté hade av de kvarvarande valts för att ”föra saken vidare”.

2) I sept. 1927 hade Silow av en bekant, löjtnant K., fått en armérevolver jämte 50 skarpa skott. ”Kan vara bra att ha, då det nu väntas arbetaroroligheter.” Silow behövde icke lämna något kvitto, vilket löjtnant K. påstått vara vanligt. På fråga vem som betalar vapnen, hade löjtnanten svarat:

– Det gör bankerna. De och andra har ställt stora summor till förfogande för beväpning av pålitliga personer.

3) Den sista februari 1928 erhöll Silow ”mobiliseringsorder”. Så snart arbetaroroligheter uppstod, skulle han infinna sig i ett visst hus vid Artillerigatan och där ”anmäla sig för troppchefen”. Han hade dock uppmanats att ”icke ta vägen förbi positionsartilleriet, enär det kan befaras, att motparten först söker besätta denna byggnad och även angränsande gator”. Mobiliseringskallelsen var undertecknad ”T. f. troppchefen”.

Även andra hade fått ”mobiliseringsorder”, men hade en del blivit ”arga och rivit sin i bitar”.

Innan jag går vidare bör erinras om det märkliga tal Otto Järte höll på möte i Auditorium i augusti för interpellation av högerns kandidater till det förestående andrakammarvalet och den anslutning detta fick av bl. a. Holmdahl och Berta Welin. Om inte Järte direkt rekommenderade högern att slå in på fascismens vägar, så rörde han sig åtminstone i Mussolinis följ. Huruvida talet hölls av taktiska skäl eller av övertygelse har nu blott historiskt intresse. I vissa arbetarkretsar väckte talet stort uppeende. Det följdes f. ö. av viss polemik i pressen.

Jag har av två skäl utförligt uppehållit mig vid dessa historier. Dels visar de, hur lätt det var att få samverkan till stånd mellan *fascisterna* och huvudstadens *polis* – man lär väl kunna säga, att denna inte var så noga om medlen? – en samverkan, som, om den icke i tid avslöjats, kunde ha utvecklats till liknande förbrytelser som de, vilka utspelades något år senare i Berlin, dels också hur vettlöst upphetsad man kan bli i vissa kretsar. Det bör måhända i sammanhanget erinras om, att några *överstar* på tillfrågan av försvarsminister Rosén, hur pass fascistanstuckna officerarna var (man hade då måst ”deportera” löjtnant Hedengren till Gotland, det enda straff mannen fick), *öppet tog fascistofficerarna och fascisterna i försvar*. Flera tidningar påtalade f. ö. överstarnas uppträdande. Svenska Morgonbladet skrev t. ex.:

”Anmärkningsvärt är det onekligen, att vissa regementschefer icke synes begripa, att det är högst olämpligt, att arméns personal på lediga stunder ger vapenutbildning åt folk, som öppet förklara sig vilja omstörta samhället och införa fascistisk diktatur.”

Mycket skäll hade jag och mina vänner fått för vårt avslöjande av Hårleman och fascisterna, men när jag läste sådant i ”Svenska Morr”, och framförallt i Soc.-D. och DN, tyckte jag, att vi med jämnmod kunde bära smäleken. Det var samhället, som förlorade på polismästarens uppträdande. Arbetarnas tro på polismyndigheternas och militärbefälets vilja att medverka i den demokratiska utvecklingen fick en stöt, som det tog år att övervinna.

Men herr Hårleman fortsatte. När Mannerheim 1928 besökte Stockholm, inköpte han för hemliga medel inte mindre än ett tusen gevär med ammunition. Omkring första maj påfylldes polisens förråd med ammunitionsgördlar, och till Sacco-Vanzettidemonstrationerna togs de inköpta gevären fram. När stadsfullmäktige avslög polisens begäran att få inköpa revolverar, gav Hårleman visst inte ut order, att polisen lojalt skulle böja sig för beslutet. Tvärtom! Med hans goda minne igångsattes en omfattande propaganda, för att konstaplarna själva skulle ”köpa” revolverar. En konstapel var t. o. m. på tjänstgöringstiden återförsäljare, och

organiserade dessutom skjutövningar. Allt detta hände 1928, tio år efter den allmänna rösträttens införande.

Att Hårleman och ett par andra i polisledningen så småningom fick något sorts straff – JO anbefalldes den 15 mars åtal mot polismästaren – kunde icke bota den skada de åstadkommit. Men kommunistiska partiet var icke förlorande part.

Belysande för förhållandena inom polisen och vissa ämbetsverk var slutligen att en av polisens högt betrodde tjänare först 1945 definitivt avslöjades. Efter 30 års tjänst! Jag syftar på polisspionen m. m. Robert Paulsson.

I andra delen av mina minnen (I hemligt uppdrag, sid. 96 och 97) avslöjades han efter en redogörelse lämnad av överkonstapel Thyberg vid kriminalpolisen. Då jag till Hjalmar Branting meddelade vad jag hört varnade denne för Paulsson.

Redan 1916 var Paulsson spion vid militära spionagebyrån på Östermalm. I den egenskapen ”anskaffade” han åtminstone en del av underlaget mot arbetarfredskongressen. Efter militärbyrån kom Paulsson till polisen, blev ”privatdetektiv”. Redan 1926 gick han in i Nationalsocialistiska partiet och blev god vän med löjtnant Sven Hedengren. Hos nazisterna stannade han till efter 1930; hade förbindelser med såväl Sven Olof Lindholm som Furugård. Efter 1930 försvann han något år från de svenska nazisterna. Mycket bestämt sades han ha uppehållit någon sorts kontakttjänst med de tyska. Huruvida denna börjades då han redan 1918 var attachederad hos det med tyskarna samarbetande finska spionaget, är oklart. Men att han ännu under vinterkriget 1939-1940 hade sina fingrar med i mycket som skedde inom finsk-tyska spionpolisen står utom varje tvivel.

Är det inte belysande att polisen under denna tid, Hallgrens och delvis Zetterquists ”demokratiska” tid använde sig av sådana herrar? Är det inte allra mest belysande att en man med sådan meritlista utan vidare flyttades till socialstyrelsen, senare utlänningskommissionen och i senare institution också ”arbetade” något år innan han avslöjades? Hur rekryterades polisen, socialstyrelsen och utlänningskommissionen? Gjordes det aldrig några undersökningar av vissa tjänstemäns antecedentia? Eller ljög polisen för socialstyrelsens respektive utlänningskommissionens chefer angående den personal som anställdes?

Nå, Paulsson sprack! Men när man ser hur länge han kunde härja mitt för näsan på högsta demokratiska myndigheter, så uppstår verkligen frågan: finns nu bestämda garantier för att sådana historier inte upprepas?

Från partiledningen och i tidningen tog vi med anledning av beskyllningarna upp debatt om den kommunistiska rörelsens principiella och taktiska inställning. I ett föredrag i Norrköping, oktober 1926, framhöll jag bl. a.:

– det sociala läget i Sverige var inte och är fortfarande inte på något sätt revolutionärt. Endast dårar skulle under sådana förhållanden kunna mana till väpnade kupper eller till revolution. Ty, som Lenin uttrycker det: ‘Först då, när de breda lagren inte vill ha det gamla, och när samhällets spetsar inte kan försvara det gamla, först då kan revolutionen segra!’ Vårt parti avböjer alla kufförsök, inte av moraliska skäl, men därför att de inte kan leda till seger. De är skadliga för de arbetande klasserna! Vår uppgift är att vinna i första hand det arbetande folkets majoritet till insikt om den ekonomiska och politiska kampens nödvändighet. Det är ett mödosamt arbete. Det är f. ö. inte arbetarna eller kommunisterna, som i första hand bestämmer, vilka vägar och metoder socialismens genomförande skall få, detta bestämmas av de härskande klasserna ... Sveriges Kommunistiska parti varnar uttryckligen t. o. m. för pratet, att en hänförd ‘minoritet’ i gynnsamma fall kan rycka till sig makten. Nu har vi lärt oss, att dylikt är blanquism, icke kommunism.

Avsiktligt slog vi här åt två håll. Vi ville inpränta i den borgerliga världen, att talet om de planerade kommunistiska kupperna icke innehöll ett sant ord, men vi ville även göra slut på

det skadliga ”teoretiserandet” i egna led, på föraktet för det tunga och mödosamma arbetet bland arbetarklassens stora flertal. Vi visste, i vilka buskar räven strök omkring 1929 slog intrigerna mot partiledningen för ”högeravvikelser” ut i full låga. Det fanns ultravänstertendenser också i svenska partiet.

Trehundra pilgrimer i Österled

Det var allt ett vågspel vi planerade. För det första visste vi ju inte, om ryska regeringen skulle gå med på vårt förslag. Och för det andra var det inte alls säkert, att intresset hemma var tillräckligt. Pressen hade inte precis uppmuntrat allmänheten att stödja Kommunistiska partiets företag.

Hur det diskuterades hit och dit, blev vi ense om att Signe Sillén i Moskva skulle sondera terrängen. Hon skulle telegrafiskt meddela, huruvida vi hade några utsikter att bli mottagna.

Så började förberedelserna för de trehundra svenskarnas pilgrimståg till Ryssland högsommaren 1925.

Willi Münzenberg hade på min genomresa i Berlin i maj talat om, att arbetardelegationer planerades från en rad länder: Tyskland, Frankrike, Tjeckoslovakien, Belgien. Kanske borde också svenskarna ordna en resa? Frankrikes regering förberedde anfall mot Sovjet av Balkanstaterna, Baltikum, Tjeckoslovakien och Finland, förklarade Willi. Så det behövdes, att arbetarvärlden mobiliserades. Det kunde ju samtidigt bli en verkligt kraftig propaganda för partiet, en omständighet, som vi vare sig ville eller kunde förbise så kort tid efter skilsmässan från Höglund och hans meningsfränder. Vi var ju inte dummare, än vi såg, vilken storartad propagandachans här förelåg. Att det också skulle bli en utmärkt affär, visste vi då inte.

Att vi skulle sända en stor delegation, var vi från början ense om. En delegation på 20-30 personer intresserade oss inte alls. Att vi skulle bli 300, hade dock ingen räknat med. Intresset översteg dock våra djärvaste förväntningar. Men i Moskva var man till en början betänksam. Var det *politiskt* ändamålsenligt att komma med en större delegation? Skulle inte redan mottagandet bereda vissa svårigheter? Genom Kuusinens ingripande övervanns emellertid betänkligheterna, och den 3 juni kunde Folkets Dagblad Politiken tillsammans med Stockholms kommunistiska arbetarekommun inbjuda till ”10 dagars studieresa till Leningrad och Moskva med avresa från Stockholm i mitten av juli”. Priset var högst 150 kr per deltagare. Inbjudan gällde *alla* medlemmar i Landsorganisationen, SAC och de två arbetarpartierna. En kommitté på tre personer fick hand om förberedelserna, Einar Olsson (Ebe), Ruben Eriksson och K. Kilbom; här visade Einar Olsson också lejonklon som organisatör. Redan den 8 juni förelåg 60 anmälningar, den tionde 100, den trettonde över 150 och fem dagar senare 250. Nu blev vi betänksamma. Vi måste gardera oss mot för stort antal deltagare. Resan var ”i första hand avsedd för arbetare på arbetsplatserna”, meddelade vi. I andra hand kunde (icke-fackföreningsmedlemmar) få delta. Meddelandet föranledde en del gyckel. ”Se, så slarvigt det hela är planerat”, förklarade en del, ”en jättebluff”, dekreterade andra. På många arbetsplatser, i verkstadsklubbar och på fackföreningsmöten stod striden het, när man skulle *välja* delegater. Men i allmänhet klarades förberedelserna utan svårare motsättningar.

Den 4 juli hade vi 400 reslystna anmälda. Vi borde ju ha varit stormförtjusta. Det var dock en liten hake i våra planer. Sedan början av juni hade Sveabolaget uppehållit oss med löften, att ”båt skall nog ordnas”. För att vara på den säkra sidan hade vi dock tagit upp förhandlingar också med finska rederier, framförallt med Finska Ångfartygsaktiebolaget, Åbo, så att då Svea ”med djupt beklagande” meddelade, att rederiet ”tyvärr” inte hade någon båt ledig till av oss beräknat pris, så hoppades vi få napp från finsk sida. Vi visste ju ingenting om det intima samarbetet mellan de två rederierna och hade ingalunda räknat med avslag från bägge. I rättvisans namn skall erinras om, att rederiaktiebolaget Svea denna tid inte uppehöll trafik på

Leningrad. Innan denna togs upp på nytt, fördes f. ö. långvariga och svåra förhandlingar, i vilka bolsjevikskräcken spelade en mycket stor roll; de mest vansinniga rykten släpptes ut för att omöjliggöra avtalet.

Våra försök att hyra ett par mindre båtar strandade på vederbörande ägares rädsla för att gå till Leningrad, ”besättningen kan ju uppviglas av bolsjevikerna för att komma åt min båt”. Inte bättre blev det med försöken att få en lastbåt. Kommerskollegium förbjöd båten i fråga ”att gå med passagerare”, den har ju inte ”livbåtar till alla passagerare”. Att samma brist denna tid vidlådde praktiskt taget också alla passagerarbåtar, låtsades man inte om. Då vi klagade, blev svaret: ”det förstår väl herrarna, att vi har ansvar för passagerarna, även då bolsjeviker ordnar resan.” Det var alltså omtanken om bolsjevikerna, som dirigerade ämbetsverkets uppträdande ...

Jag tror inte vi blev övertygade av svaret. Snarare stärktes vi i våra misstankar, att man ville hindra resan.

När det såg som mörkast ut, kom någon på idén, att vi skulle gå till Reval och därifrån fortsätta med tåg. Ägarna av två mindre estländska båtar, Kalevipoeg och Vasa, visade sig också beredda att ta hand om våra dyrbara personer. Men blott 150 kunde få följa med i varje båt, och under villkor att de gick skilda tider från Skeppsbron.

Vi fick detta besked den 13 juli. Nu återstod ”blott” att ordna pass. Estniska legationen hade från början lovat, att vi skulle få passera Reval fram och åter på kollektivpass. Löftet återtogs i sista stund, samtliga måste ha eget pass. Också den svårigheten övervanns, Einar Olsson fick en natt hjälpa legationen att stämpla passen. Arrangemanget kostade något tusen kronor extra.

Då vi lämnade passen hos de svenska myndigheterna, meddelades, att utrikesministern, hade intervenerat hos estniska legationen och samtidigt gett våra egna myndigheter order att ”allt skall göras, så att delegationen kommer i väg”. Och verkligen, allt gjordes! Den svenska viseringen övervakades från utrikesdepartementet personligen av baron Louis de Geer af Leufsta. Tillsammans med tjänstemän i överståthållarämbetet offrade han större delen av natten mellan den 14 och 15 juli för att färdigställa våra pass. Då jag hämtade dem senare dags middag och bad att få tacka för det storslagna tillmötesgåendet, fick jag till svar:

– Jag har bara gjort min plikt, redaktörn, och därtill hade jag utrikesministerns tydliga order. Excellensen vill inte det skall kunna sägas, att er resa måst inställas på grund av oginhet från svenska myndigheter.

Det var inte utan att min uppfattning om svenska myndigheter den gången ändrades en aning.

Den 15 juli klockan tio på kvällen hade minst 2 000 personer samlats vid Skeppsbron. De tittade förvånat och inte så litet skräckslagna på lilla Vasa. Skulle detta elände verkligen komma till Reval med 150 passagerare? Tänk, om någon olycka inträffade. Den minsta stormunge kunde ju vända upp och ned på båten. Bolsjeviker visade sig inte mindre hjärtnupna för sina anförvanter än andra. Vi, som hade hand om arrangemangen, var inte minst nervösa. Tänk, om något inträffar! Någon återvändo fanns emellertid inte. Vasa måste i väg – den fick vänta på Kalevipoeg i sjön utanför estniska kusten, Kalevipoeg avgick ungefär 14 timmar senare.

Också på Kalevipoeg var 150 personer instuvade. Hytter, korridorer, däcksplatser – allt var belagt. Men på humöret var det sannerligen inget fel. Här och var hjälptes det f. ö. upp med stimulantia, som rikligt och till billigt pris, 10 öre per snaps, serverades. Det sjöngs nästan i ett, hurrades till en början för varje mötande rodd- eller motorbåt. De, som trodde sig kunna sova, togs snart ur denna villfarelse. Sova, när man var på väg mot arbetarnas land och till på köpet i den vackra julnatten ... Nej, det gick inte!

Innan vi nådde Tallinns redd, höll det dock av en underlig anledning på att bli panik ombord. Ett par vildbasare förklarade sig beredda att kasta en man i sjön. Men varför, frågade jag. Ett rykte från olika håll lämnade svar:

– Vet du, att en spion har smuglat sig med?

– En spion? Det var ruskigt. Vem skulle det vara?

Två man följde mig beredvilligt upp på däck och pekade ut – Fritz H. Eriksson, som just var inbegripen i ett med många gester understruket samtal med Kurt Jungstedt och Armand Engström. Den genomhyggelige Fritz H. Eriksson spion? En sten föll från mitt hjärta. Jag måste emellertid garantera för kamraterna Fritz H:s tillförlitlighet, innan det blev lugnt. Men de två, som velat kasta honom i sjön, förklarade sig även senare på natten, då f. ö. deras ”mod” stigit ytterligare, beredda att göra sin ”kommunistiska plikt”. Jag behövde bara vinka på dem, så .. !

Den 17 juli klockan 14 ankrade Kalevipoeg på Tallinns redd. Resenärerna på Vasa hade då fått vänta på däck i 9 timmar. Då vi fick kontakt med dem, var de fyllda av helig ilska, för att de inte fått gå i land. Gudarna vete, om de inte utsett G. V. Källman i Sundbyberg för att ”tala svenska” med esterna. Hamnen var ordentligt avspärrad och full av poliser under befäl av en småväxt löjtnant, som blå i ansiktet på tyska förklarade, att det icke blev något besök i staden. Vi skulle efter pass- och tullvisitation gå direkt i de väntande järnvägsvagnarna. Farväl alla planer om vikingabesök i Reval. Farväl också med den av ryska legationen i dess trädgård ordnade frukosten.

Det var inte så svårt att förstå esterna. Vårt rykte var vid avfärden från Stockholm det ur borgerlig synpunkt sämsta möjliga. ”Uteslutande bolsjeviker”, förkunnade Sv. Dagbladet och Stockholms-Tidningen. Av de kontrollräknade 294 deltagarna var 94 kvinnor. Politiskt räknade delegationen 100-talet socialdemokrater, något fler kommunister, åtskilliga syndikalister, folkpartister samt överraskande många partilösa. Även olika yrken var väl representerade: 55 metallarbetare, 22 träarbetare, 60 från transportväsendet, 20 kommunalanställda, 17 typografer samt lärare, kontorsanställda och andra. Rätt stolta var vi över, att sådana socialdemokratiska ”pampar” som G. V. Källman, Sundbyberg, och landstingsman Mattsson, Väddö, kommit med; inte förlorade socialdemokratiska partiet på deras deltagande, även om det vid hemkomsten uppstod polemik med anledning av ett par uttalanden av Källman. Som ”fackliga pampar” karakteriserade vi naturligtvis representanterna för Skogs- och flottningsarbetareförbundet med Hemming Sten i spetsen.

Också representanter för den borgerliga världen tyckte vi oss ha fått med: Fritz H. Eriksson från Olsson & Rosenlund, konstnären Kurt Jungstedt och ekonomichefen Albin Karlsson i Hudiksvalls Nyheter. För de förstas ”politiska heder” hade chefen i Frams förlag, Abbe Hultman, ställt obegränsad garanti; advokat Set Silow och bankkamrer Armand Engström räknades som sympatisörer.

Delegationen kunde mobilisera erfarenheter från de mest skilda områden, så att nog skulle det bli svårt att föra den bakom ljuset. Redan från början hade vi delat upp den i femton olika yrkesgrupper med var sin ledare. Med språkkunskaperna var det förstås inte så bra beställt. I varje grupp fanns dock någon som kunde engelska eller tyska.

I stort sett kunde vi glädja oss åt en överraskande publicitet; också i utlandet uppmärksammades vår resa. Berliner Tageblatt meddelade sina läsare, att ”svenskarna ämnar erövra Ryssland” – tidningen tycktes förmena, att hela resan var en stort upplagd affärsreklam. Störst var uppmärksamheten naturligtvis här hemma – och mest fientlig! Aftonbladet hoppades, att ”landet skall passa resenärerna så bra, att vi slippa se kamraterna vidare”. Och Dagens Nyheter frågade ekonomichefen från Hudiksvall, huruvida han skulle ”resa till Moskva för att

få sista smörjelsen i revolutionsteknik”, vilket i hög grad förtröt den gode Albin Karlsson, som inte blott var sträng nykterist utan också verksam anhängare av – C. G. Ekman. Med anledning av det myckna ståhejet mot resan tyckte dock DN, att ”det är med bolsjevik-skräcken som med synden. Den förmörkar förnuft och alla sinnen”. Det tyckte vi var bra skrivet och tidningen blev särskilt populär därför.

Tallinn och Estland välkomnade icke blott med polis. Från gatorna, vid stationen och senare efter järnvägslinjen fick vi många bevis på sympati. Men hälsningarna gavs med en viss försiktighet. Arbetarna tittade sig skyggt omkring, innan mössan eller handen lyftes. Försiktigheten var väl naturlig. Landet hade ju nyligen fått sin ”självständighet”. Mer än en av oss undrade, hur vi själva skulle ha reagerat, för den händelse 300 främlingar under uppseendeväckande former rest igenom för gästbesök hos en stat, som av ”våra” makthavande och ”vår” press ansågs vara vår dödsfiende. Sträckan till Narva diskuterades frågorna livligt – kanske påverkades vårt resonemang omedvetet av Sveriges historia. Karl XII kanske hade gått en del på hjärnan.

I min kupé, som flitigt utnyttjades för ”träff” och diskussioner, menade de flesta, att svenska arbetare utan nämnvärda hämningar skulle ha visat sin sympati. ”Se på offren för våra fackliga nederlag”, reflekterade Hemming Sten. ”Har något kunnat kuva dem”, frågade han med triumf i rösten men tillade eftersinnande något ögonblick senare:

”Den svenska överklassen skulle för övrigt inte ha uppträtt så djuriskt brutalt, som här många gånger skett, den skulle ha behållit sitt politiska förnuft.” Han överröstades omedelbart av flera frågande:

– Är du så säker på det? Jag vill minnas, att Hemming Sten tittade sig villrådigt omkring, innan han svarade ...

Ja, var det så säkert? Klasstrider och inbördeskrig har i alla länder lätt att slå över i upprörande grymhet. Var inte dessas omfattning särskilt österut en direkt följd av makthavarnas övergrepp, stod de inte i proportion till de fattiga klassernas elände? Vi hann inte reda upp frågorna. Säkert var, att de estniska arbetarna led svårt betryck. Materiellt och andligt!

Vår debatt genomandades emellertid en viss stolthet över, att vi var svenskar. Vi var på något sätt ”bättre”, våra arbetare ”duktigare”. Jag kunde inte märka annan skillnad i reaktionen, än att den hos socialdemokraterna kanske tog sig högljuddare uttryck än hos de övriga. Mera ”bolsjeviker” var resenärerna inte!

Men man spekulerar så mycket på resor och i trevligt sällskap. Vår radikalism var allt, när det kom till kritan, långa stycken en följd av svensk idealism. Här hade även vi bolsjeviker vårt andliga arv från tidig kamp för bondefrigörelse, från de frireligiösas protester mot ofördragsamma statskyrkopräster och från nykterhetsrörelsens strävan till frigörelse från spritmissbruk ... Vi har alla vår ”belastning” ...

Nu signalerar tåget NARVA. Blott en handfull av oss hade varit där, men alla hade i barnatid läst, fantiserat och drömt om staden, och vad där skett tvåhundra år tidigare ...

Naturligtvis ville alla se staden och fästningen. Men därav blev ingenting. I fem timmar fick vi vackert sitta i våra vagnar, innan pass- och tullformaliteter var undanstökade. Rena trakasseriet, tyckte alla. Vi hade ju inte varit av tåget sedan Tallinn, och färden från hamnen till station medgav inga inköp, än mindre brottslig kontakt med ester, så att den noggranna viseringen föreföll oss fullkomligt meningslös. Ett säkrare sätt att stegra vår ovilja mot det vita Estland kunde vederbörande knappast ha hittat på. Men å andra sidan, var inte tull- och passmyndigheter dessa tider ungefär lika förryckta i alla länder? Byråkrati och obegripliga

bestämmelser överallt. Jag visste av egen erfarenhet, att det inte var bättre vid passerandet av ryska gränsen ...

Så småningom var vi emellertid inlogerade på det ryska extratåget, och färden gick mot Kingisepp, första station på andra sidan gränsen. Den lilla staden har sitt namn efter en estnisk kommunist, som arkebuserades i inbördeskriget. De vita esterna skulle sannerligen påminnas om sina bravader, arbetarna om att en hjälte här blivit arkebuserad. I Leningrad hade alla vid tidigare besök berättat om mannens framstående egenskaper. Hans hustru, som f. ö. arbetade i Sinovjevs sekretariat, hade givit mig bilden av en fin och ädel människa. Men kanske var hon part i saken. Förvånad blev jag därför, då vid ett besök å estniska konsulatet något år tidigare den tjänsteman, som ordnade mitt pass, instämde i lovorden. En meningslös grymhet hade de vita begått, till obotlig skada för hela Estland – så var mannens omdöme om arkebuseringen av Kingisepp ... Det är lätt att låta arkebuseringsplutoner skjuta, men det är inte alltid lika lätt att omintetgöra de politiska verkningarna.

– Det vita Estland var ett otäckt land, förkunnade resenärerna vid hemkomsten. Kom skall jag visa er Estlands symbol, förklarade en för Sv. Dagbladet:

Ur resväskan plockar han upp en glasflaska i form av en revolver, fylld med estsprit. Glädjen var stor, när vi hade passerat gränsen. Och särskilt, när vi kom till de ställen, där slagen hade stått mellan vita och röda. Tänk bara, en så gammal socialdemokrat som Källman, han grät av glädje, när vi kom förbi den plats, där den vita hären vände. Där avgjordes Rysslands öde.

Upplysningen saknar ju icke sitt pikanteri, tillägger tidningen spydigt, när man erinrar sig Svensk imports ansträngningar att förse den vita hären med sill. Man kunde gråta för mindre.

I Kingisepp mötte trots den tidigare morgonen flera hundra människor med musik och, det bästa av allt, varmt te med smörgåsar. Publikaner och syndare, sossar och kommunister, borgare och proletärer – hur maten förenade dem! I nio timmar och gråkallt väder hade man väntat oss – det var tidiga morgonen. Efter hälsningstal, mängder av leven och sång fortsatte emellertid tåget.

Blott några timmar och vi stannade vid Baltiska bangården i Leningrad. Tiotusental mötte med musikkåror, flaggor och standar. Hälsningstal från representanter för stadens myndigheter och från olika organisationer. De, som i Kingisepp tvivlade på äktheten och spontaniteten i välkomsthälsningarna, blev övertygade. Alla förutfattade meningar blåstes bort. G. V. Källman svarade på hälsningstalen:

– Som socialdemokrat har jag annan uppfattning än ni om, hur arbetarnas befrielsekamp skall föras. Som arbetarrepresentant är jag dock överväldigad av er hjärtlighet, gläds med er för segern och önskar framgång i ert arbete att bygga ett nytt samhälle.

Under sång – vilken sång – och leven vandrade vi genom människomassorna till spårvagnarna för färden till Smolnij. Det var första gången utländska arbetare till så stort antal inkvarterades i de byggnader, som 1917-1918 var revolutionens högkvarter. Visst var inkvarteringen enkel, visst var vi placerade flera i samma rum, men vad gjorde det. Ingen klagade ... Efter middag presenterades oss tidningarna med regeringens och kommunistpartiets välkomsthälsningar.

Lunatjarskij: ”Det bästa mål ni kan uppställa för er, är att erfara sanningen, om hur vi lever.”

Trotskij: ”Kära vänner, tag oss sådana vi är, utan några illusioner. Vi är inte så dåliga, som vi utmålas av våra fienders fantasi, men inte heller är vi på långt när så goda, som vi själva hoppas vara i en framtid.”

Pravda: ”Vi måste visa dem allt. Vi behöver icke skämmas för våra hemlösa barn, för vår nöd och våra sår. Det är hos oss ännu mycken svält. Det vore grovt självbedrägeri att förneka detta. Men det blir i allmänhet bättre. Våra vänner bör få veta, att vi hållit ut genom fruktansvärda år, att vi ridit ut

årslång kamp. Men från det ögonblick vi skakat av oss den blodigaste intervention, det vita banditväldets sista arméer, är vi på frammarsch.”

Det var ett språk, som resenärerna förstod. Hundra gånger verkningsfullare än om man försökt skönmåla läget. Dagarna i Leningrad fylldes av besök i Eremitaget, Peter Paulsfästningen, fängelser, St. Isacskatedralen och andra kyrkor, Putiloverken och ett flertal andra industrier. Börsen, skolor och sjukhus, arbetarbostäder, idrotts- och festplatser, kooperationens huvudsäte, hamnen m. m. – allt efter de olika gruppernas intressen. Efter middagen skulle varje dag de olika grupperna kort redogöra för det mest markanta i sina iakttagelser. Den folkfrisinnade Albin Karlsson hade jämte några kamrater efter Peter Paulsfästningen besökt Krestifängelset, där under mitt besök något år tidigare huvudsakligen rannsakningsfångar förvarades, och ett par upptagningsanstalter för vilda barn med anslutna skolor. När han skulle redogöra för behandlingen av fångarna och de vilda barnen, blev hans röst grötig. Jag minns, som vore det i går, hans ord, då han efter middagen kom in i mitt rum för att be om ursäkt för sin rörelse:

”Inte tror jag vi hemma i Sverige någon gång behöver använda ryssarnas metoder för att få vår rätt. Men, ser Du, det här med barnen och fångarna, ja, vet Du, här ligger vi långt efter. Aldrig hade jag drömt om att få vara med om sådant ... Vi har inte denna anda, ser du.”

Höjdpunkten i vår Leningradvistelse blev besöket på metallarbetarnas festplats *Oama* på ön *Jelagin*. Enligt uppgifter, vilka jag dock inte fick riktigt bekräftade, hade ön före revolutionen tillhört furst Stolypin. Ledarna för festen skrattade åt min fråga, om detta var riktigt. Festplatsen hade, påstod de, redan före revolutionen tillhört det stora friluftsområde, som stått till befolkningens i staden förfogande. Emellertid hade några av högadeln haft sina sommarvillor, i vissa fall med tillhörande större eller mindre parker, på det stora området i Nevas mynning, ”öarna”, som det med ett gemensamt namn kallades.

Nu var det emellertid festen. 100 000 människor förklarades delta i den. Trots servering av öl, obegränsat föreföll det, med 6-procents alkoholhalt, var ordningen monstergill. Allmän dans förekom inte under vårt besök, men så mycket fler uppträdanden på olika platser. Kabaréer, s. k. väggtidningar, vilka skildrade dagshändelserna, särskilt elakt, så snart ”artisterna” kom in på ”förhållandet till främmande makter”, gavs på minst tre öppna platser. Sång presterades av en jättekör, konsert av en balalajkaorkester, räknande omkring 400 deltagare, och balett från Marinskij teater. Men inga tal! Nå, vi hade fått nog av dem på ett jättemöte i fackföreningarnas hus.

Leningrads arbetare kunde roa sig. Om jag bortser från den efter svenska förhållanden i allmänhet dåliga klädseln, så slog det oss, hur feststämda, glada, rent av uppsluppna och hjärtliga människorna var. Att de för oss hade idel leenden och glada miner, behöver inte påpekas. Kanske såg de i vår delegation ett bevis på, att isoleringen, kriget och umbärandenas tid nu var förbi. De visste inte, dessa tusenden sorglösa, vilka umbäranden deras stad skulle utsättas för efter icke fullt två årtionden ...

Dagen för vår avresa ombads jag att åka till Moskvabangården och framföra hälsningar till en avdelning elever från Krigshögskolan. Just som bilen stannade framför järnvägsvagnarna, där avdelningen stod uppställd, hälsades jag på sjungande finlandssvenska: – Nej, men se på f-n. Tjänare Kalle! Så blev det en ångerfylld tystnad ett ögonblick. Det var den äldre av de i Leningrad och Finland kända bröderna Rahja, som var med i avdelningen; han utbildades till politruk. Rahja vann herostratisk ryktbarhet i slaget om Tammerfors. Mitt under Svenska brigadens anfall mot järnvägsbron stannade han på denna sist i sin trupp och – räckte lång näsa åt svenskarna ... Men när han i Leningrad blev ledig, hade vi ett par glada timmar tillsammans .. !

Så var vi då färdiga för avresan. I sällskap med Olof Aschberg, en ingenjör Steinberg och Z. Höglund hade jag 1918 haft all möda i världen att komma från Hotell Astoria till Oktoberbangården. Också den gången skulle vi till Moskva, fick för övrigt sällskap med en del herrar Nobel och ett par av deras ingenjörer – jag vill minnas bland andra den i Sverige icke okände konsul Heilborn – som dock till sitt förfogande hade rymliga avdelningar i en internationell sovvagn. Vi fick i sista minuten en taxibil vid hotellet, i vilken dock blott Aschberg, Z. Höglund och ingenjör Steinberg fick plats. Själv låg jag på bilens tak, klamrande mig fast bland alla våra koffertar. Chauffören körde som en galning, jagande skräckfyllda människor mot husväggarna – vi var verkligen ute i sista ögonblicket. Vår brist på biljetter avhjälpte ingenjör Steinberg på ett högst ovanligt sätt. Så snart han kom ur bilen, började han ropa som en besatt:

– Se upp, se upp, det blir krig. Då chauffören samtidigt tjöt med bilens två signalhorn, var det väl inte så märkvärdigt, att människorna skräckslagna glömde bevaka sin plats i biljettkö och släppte förbi den underliga människan. Vid biljettluckan gjorde försäljaren invändningar mot att någon på detta sätt trängde sig förbi, vilket ingenjör Steinberg på nytt bemötte med:

– Det blir krig ... Ge mig omedelbart fyra biljetter till Moskva för en delegation, som i morgon tidigt skall börja viktiga förhandlingar. Vi måste med tåget ... Och med tåget kom vi ...

Denna gång var det helt annorlunda. Vi behövde inte använda gangstermetoder. Platsen utanför bangården var svart av folk, men de ville önska oss ”lycka till”. När den ena gruppen slutat, började en annan, allt under det att Alexander III:s bronsfigur oberörd tittade ned på oss från sin jättehäst utanför stationsbyggnaden. Sirola och ett par andra finnar, som tillhörde mottagningskommittén i Leningrad, tyckte, att Alexander på sin trots de uppenbara jättekrafterna nedtryckta häst påminde om de intellektuellas vitsande vid avtäckningen:

– Den där tsarstatyn symboliserar utmärkt det förtryckta ryska folket. Men nu var det slut med tsardömet. Alexander III:s ryttarstaty hade fått stå kvar som minne av tider, som gått.

Visserligen åkte vi i tredje klass, dvs. ”hårda” vagnar, men färden blev ändå angenäm, inte minst då vi hade speciell restaurangvagn, rikligt försedd med mat och dryck. Längre än till den lilla staden Klin, ungefär två timmars resa från Leningrad, hann vi dock inte, innan tåget stannade. Nya hälsningar och ännu en gång servering av te och smörgåsar. Mer än våra gratulationer fick de tillstädeskomna dock inte här. Tiden var alltför knapp.

I Tver, ett par timmar före Moskva, hade stadens esperantister, som tydligen hade lika gott sinne för materiell som andlig spis, efter utbyte av hälsningar och leven sett oss ila vidare mot sydväst. Moskva väntade ...

Det verkade, som om man i huvudstaden ville överträffa Leningrad. Från det ögonblick vi steg ur vagnarna tills vi var placerade i moderna bussar, som via Tredje sovjethuset förde oss till vårt logi, ett semesterhem i en av stadens utkanter, formligen bars vi på de mötandes axlar. En av de ledande i Moskva-sovjet, vilkens namn jag tyvärr glömt, hälsade oss; så långt tiden medgav, skulle tillfällen beredas oss att se allt vi önskade. ”Rysslands revolutionära folk har ingenting att dölja för kamrater från ett annat land ...”

Vi använde eftermiddagen till att med hjälp av ett par representanter för stadens styrelse göra upp ett omfattande program för de olika grupperna. Först påföljande kväll var reserverad för den officiella mottagningen på Röda torget.

Men denna första kväll, eller rättare natt, välkomnades av de flesta deltagarna som *fri*. Svensk-amerikanen Gustav Björk, Chicago, som utnyttjade ett tillfälligt besök i Sverige för deltagande i Rysslandsresan, berättar:

– Utan tolk och utan vägvisare begav vi oss ut i staden för att studera Moskvas nattliv. Gatorna vimlade av folk av båda könen och av alla åldrar ... Vi kom till ett stort torg, Strastnaja Plostjadsj. Här låg en stor byggnad badande i elektriskt ljus och från takterrassen hördes tonerna av amerikansk ”jazz” ... Vi omringades av en grupp flickor, vars hela uppträdande vittnade om, att de var ute i affärer. På deras leende ansikten och trånande ögonkast svarade vi ”skolko” – ”hur mycket” – och med flitigt användande av papper och penna blev svaret snart 25-50 rubel ... En deltagare, som tydligen hade hederliga avsikter, förkunnade med stolthet vid frukostbordet dagen efter, att han fått ett ‘kärleksbrev’ av en mycket tilltalande kvinna. När tolken översatte skrivelsen till att ‘mitt pris är 50 rubel och jag ger ingen kredit’, var han verkligen besviken ...

Vi spatserade gatan upp och möttes av två tjejer, den ena med vackra, nästan intelligenta drag, berättar Björk vidare. Flickan talade engelska. Hon hade varit i Paris, Berlin, Prag, London, Köpenhamn och Stockholm.

Jag sporde henne, varför hon i det fria Ryssland, där alla hade möjlighet att ärligt förtjäna sitt bröd, förde ett sådant liv. Att börja med svarade hon undvikande, och hennes kamrat var inte ute för att diskutera moral utan för att förtjäna pengar, så denna menade, att hennes intresse för oss var endast av det slaget ... Men den andra tösen var angelägen att besvara våra frågor. Hon började som prostituerad vid femton års ålder. Hade flackat hit och dit. Kom tillbaka för två år sedan men förstod inte revolutionens innebörd ... ‘Förr var en arbeterska behandlad som en hund, nu är det annorlunda, men det är inte för mig ...’

‘Två gånger har jag varit arresterad ... Första gången stannade jag ett par dagar, men sista gången i nära en månad.’

‘Du rymde från fängelset?’ frågade jag.

‘Nej, jag var inte i fängelset. Staten har ett hem eller en anstalt för oss, där vi får lära oss nyttiga sysselsättningar. Jag var satt i bokbindarlära med 30 rubel i månaden i lön och allting fritt. Många av de flickor, som förr hade sitt tillhåll här, arbetar nu på kontor och fabriker. Förr i världen var här tio flickor för en nu ...’

I Moskva gjorde mottagningen på Röda torget det starkaste intrycket på oss – och på våra värdar. Också den tyska delegationen var närvarande. Vi fördes i bussar till fackförbunds- huset, f. d. adelspalatset i centrum av staden. Därifrån skulle vi i slutna trupp med ett par fanor i spetsen marschera till torget. På nytt framträdde ett typiskt svenskt drag:

– Vi skall visa, att vi har ordning, att vi kan marschera. Sedan vi ställt upp i led på fyra – så långt de kvinnliga deltagarna räckte, gick två av dem i mitten – började marschen. Vi visste, att hundratusende väntade oss med massor av musikkåror och ett otal fanor, samt att tal skulle hållas av Rykov, Bucharin och Tomskij. Ju närmare vi kom torget, ju noggrannare blev takten. Vid sidan av ledet marscherade finsksvensk-ryske löjtnanten Åberg (Johansson), som hela resan var med som ”passopp”, ideligen manande:

– takt – tu, ett-två, ett-två, takt-tu ... Låt oss för fan visa, att nu kommer *svenskarna*.

Lärdomarna från vår beväringstid satt i. Många av deltagarna hade f. ö. varit stamanställda. Vår hållning skulle ha hedrat en trupp livgardister. När vi svängde in på torget, möttes vi av mångtusenstämmiga: schvedski, schvedski, schvedski! Åberg var stolt över oss. Gång på gång upprepade han för mig senare under kvällen:

– Jäklar, gosse. Såna här grabbar skulle vi haft några tusen av i Finland, så hade utgången blivit en annan...

Efter deltagandet i finska revolutionen hade Åberg genomgått ryska militärakademien med höga betyg. Nu var han ”röd officer” till hundra procent. Hans gossaktiga utseende och rosiga kinder, hans ständigt goda humör, kamratliga uppträdande och tjänstvillighet gjorde honom mäkta populär i delegationen. Vid skilsmässan i Kingisepp på återresan var delegaterna ense om att ge honom en penninggåva. Han tog emot den under djup rörelse för att ögonblicket

efter överlämna den till Röda korset. En yngling med gosselynnet i behåll, som revolutionen slungat in i ett hårt och offerfyllt liv.

Placerad på Lenins mausoleum tillsammans med Rykov, Bucharin, Tomskij och några andra tyckte jag mig aldrig ha skådat så många människor. Under oss sov Lenin den eviga sömnen. Snett bakom oss, högt över våra huvuden vajade den röda fanan. Internationalen, leveropen för arbetarklassens solidaritet, talen, allt gav mäktigt återskall mot Kremls murar. Alla kände djupt, att de upplevt en stor och minnesrik kväll ...

En av dagarna lämnade oss Bucharin ett referat på tyska angående Rysslands inre och yttre läge. I ett avseende avvek det från partiets linje. Bucharin hade nyligen i Pravda skrivit en del satsar, vilka senare utformades till den omdiskuterade maningen till bönderna: ”Berika eder .. !” Han betonade nu, att rådsrepubliken *måste* övergå till att förse allmänheten med mera konsumtionsvaror. Bönderna *måste* få något för sina pengar, dessa måste sugas upp, annars skulle bönderna upphöra att sälja livsmedel. Det kunde endast ske genom att minska takten av den tunga industrins utbyggande. Men därigenom blev Lenins älsklingstanke eftersatt: landets snabba elektrifiering, utbyggandet av kraftkällorna – *förutsättningen* för *allt* näringsliv. Som man finner ett helt konglomerat av frågor, där den ena grep in och var beroende av den andra.

Jag kom efter mötet i ett kort ordbyte med Bucharin. Men föga anade vi, när vi hörde honom på Röda torget, och när vi nu mera privat tog del av hans redogörelse för Rysslands läge, att han därigenom beträtt en väg, som skulle föra också honom framför arkebuseringsplutonen. Och ändå ... Rykovs medgivande på Röda torget, att ”vi lider under många brister, vi har ej hunnit avsluta vårt arbete; många fel har vi begått, men vi vill med all energi föra revolutionen vidare”, borde inte dessa nästan ödesbestämda erkännanden, tidigare än vad som skedde, ha klargjort för oss, att revolutionen skulle kräva ännu många, många offer .. ?

Man ville bereda oss möjlighet att komma i direkt kontakt med en del arbetare. En av de sista kvällarna hade besök ordnats i en större folkpark i närheten av vårt logi. I den vackra sommarvällen hade samlats oöverskådliga människomassor, som roade sig på olika sätt, dock förvånande sparsamt med dans. Grupper samlades omkring delegaterna, som direkt eller genom tolkar utfrågades om läget i Sverige, vad vi tyckte om Rådssryssland, hur snart vi skulle följa de ryska arbetarnas exempel, m. m., m. m. Diskussionen var fullt öppen. Alla hade något att säga. Bland andra yttrade sig två systrar, som senare visade sig ha svenska föräldrar; fadern hette Larsson. Några av delegaterna blev efteråt bjudna till deras hem. De bodde tillsammans med fadern, en klensmed, som varit i Ryssland i 25 år. Han hade kommit dit från Atlas Diesel i Nobels tjänst.

De två översatte frågor och svar och gav oss själva en mängd upplysningar. På vår fråga, om de inte ville resa till Sverige, där de hade släktingar, svarade de bestämt nej. Deras far var ännu bestämdare. Visst var det brister i Ryssland, förklarade han, men arbetarna där hade *begynnelses*vårigheterna bakom sig, vilket inte var fallet med arbetarna i Sverige. Genom släkten påstod de sig ha gott besked om läget hemma. De gjorde jämförelser med sina egna förhållanden och våra. De ansåg sig inte alls ha så dåligt. Avgörande var dock, att det nu *skulle* bli bättre; de trodde fullt och fast på en ljusare framtid. Och ryssarna var ett glatt och vänskapligt folk – när man väl lärde känna dem, tillade fadern.

Det var omöjligt för oss att kontrollera deras uppgifter. Men nästan alla vi träffade sade detsamma. En dag var exempelvis Einar Olsson och jag inbjudna till ett möte med läkare och annan sjukvårdspersonal. De ville ha reda på, hur det var med sjukvården i Sverige. Efter förmåga lämnade vi en del uppgifter om sjukvården – i Stockholm. Men det blev också vår tur att fråga. Allmänt förklarades, att revolutionen medfört en ”välsignad förbättring” på sjukvårdens område.

I parken efterfrågades jag emellertid av två män, som skyggt efterhörde, huruvida de kunde få ett samtal. I sällskap med Aug. Spångberg – som just slutat ett litet tal – gick jag en smula avsides. De två ryssarna, typisk medelklass, var påtagligt rädda för uppmärksamhet. Gång efter annan tittade de sig omkring, under de minuter vårt samtal varade. De bad oss inte tro på alla skönmålningar. För icke partimedlemmar var läget mer än svårt. Familjer, som icke tillhörde arbetarklassen, fick svälta. Det fanns en rätt utbredd opposition, som dock icke kunde göra sig hörd. Även bland kommunisterna rådde visst missnöje, och ledningen var icke enig. Strid förestod bland de ledande.

Då flera personer närmade sig, avlägsnade sig de två. Jag har inget minne av, att vi tog deras uppgifter på allvar. Snarare bagatelliserade vi dem. Men det skulle inte dröja mer än två år, innan jag fick bekräftelse på, att det fanns opposition, och att det var oenighet i högsta ledningen ...

Så uppdelade i grupper vi var vid besök i kyrkor, gamla slott, museer, industrier, sjukhus och annat, i samlad trupp besökte delegationen Lenins mausoleum. Vi vandrade runt hans glas-kista. Alla var djupt gripna. En obeskrivlig stämning bemäktigar sig också utländska besökare i Lenins mausoleum. Jag har vid skilda tider besökt det. Tre gånger i sällskap med icke kommunistiska utlänningar. Jag har ingen gång sett annat, än att vederbörande blivit påverkade. Hur? Varför? En amerikansk dam svarade mig en gång:

– Jag vet inte varför. Jag känner mig bara så gripna.

Det är dumt flabb att förneka, att här vilar en av mänsklighetens största andar, må man sedan gilla eller bekämpa Lenins idéer ...

Så var vi i den stora pelarsalen i f. d. adelsklubben redo för avskedet. Jag hade flera gånger tidigare deltagit i möten där, men aldrig så ”upp i taket”. Alla platser i salen och på podiet var upptagna. Korridorerna desslikes. Arbets- och helgdagsklädda om varann, kvinnor och män, unga och gamla.

Naturligtvis var mötet organiserat. Representanter för fackorganisationer och partiavdelningar var delegerade till festen. Programmet var långt och talen många. Bucharin var från rysk sida huvudtalare. Hemming Sten och jag svarade från svensk sida, jag på tyska, han på svenska – undra på, att publiken blev uttröttad. Våra tal översattes av Zoia, som sannerligen inte förkortade dem. En osynlig ström måste ha gått mellan henne och publiken. All trötthet syntes som bortblåst, när ryska språket mjukt spred sig över församlingen. Där stod en kvinna och tackade på deras eget språk för allt vi fått och sett under dessa dagar. En kvinna, som skildrade, hur hon för några korta dagar kommit tillbaka till den stad, i vilken hon upplevt revolutionen, passerat gränsen från barn till ungdom, *deras* stad. Det blev en storm av applåder ... Tänk, vad nationalismen, eller kanske det gemensamma språket, är för en kraft till människornas lyftning. Som jag satt där och hörde Zoia, kom jag att erinra mig Lindhagens uppfordrande fråga till Lenin i januari 1918:

– Nu inför ni väl ett världsspråk, kamrat Lenin?

Klockan närmade sig oroväckande elva, den tid ”svensktåget” skulle återvända till Leningrad och estniska gränsen. Men ingen ville avstå från att ge oss en sista hälsning. Försvann kanske med oss utblicken över världen?

Jag hotade Bucharin med, att vi skulle avlägsna oss, trots att festen icke var slut. Han försvann för ett ögonblick, återkom och meddelade:

– Vi vill inte mista er nu. Vi sätter in ett extra snälltåg med tillkopplad restaurationsvagn, så att nu har vi gott om tid. Är du nöjd då?

Vad skulle jag svara härpå? Jag meddelade mina kamrater, att de inte skulle vara oroliga, resan åter skulle ske med extratåg. Jubel bland dem – och jubel bland ryssarna, sedan meddelandet översatts ...

Så var det ändå slut. Mellan de hurrande, viftande och sjungande festdeltagarna trängde sig delegaterna ut till de väntande bussarna, som förde dem till Oktoberbangården. Många fick i förbifarten mer än en kram, en kyss, någon röd näsduk eller annat minnesmärke på väg till Sverige, och minnen, minnen av dessa människor med hjärtan i brand och tårar i ögonen.

Vid bangården måste också jag ta farväl. Tillsammans med Fritz H. Eriksson, Kurt Jungstedt och Zoia blev jag kvar i Moskva. På tio minuter ordnades förlängt visum för de två. Legationen kunde ”ingenting göra” – utom att bjuda Eriksson och Jungstedt på middag. Svenske ministern hade före vår ankomst *rest bort* – tyske, Brockdorff-Rantzau, tog emot sitt lands kommunistdelegation på bangården. Med blommor till de kvinnliga delegaterna.

Efter legationens avresa var jag kallad till ett sammanträde med presidiet i Kominterns exekutivkommitté för behandling av en ny elakartad strid – i tyska partiet. De gångna dagarnas rosiga upplevelser byttes i strid angående uttolkningen av teorier och taktik, kanske även i någon mån om funktioner och makt ...

Hade dessa arbetardelegationer någon betydelse? Påverkade de i något avseende stämningen gentemot Rådssryssland?

Kurt Jungstedt gav i viss mån svar. I en artikel i Stockholms-Tidningen skrev han i slutet av aug., att ”över huvud framställer man här hemma förhållandena i Moskva sämre än de är”, och han tillägger: ”Nog rörde jag mig fullkomligt fritt.”

Den stora liberala Prager Presses Moskvakorrespondent skrev om vår delegation:

– Följden av deras besök i Ryssland blev den offentliga förklaringen att världspressens kampanj rörande de inre förhållandena inom Sovjetunionen icke är baserad på faktiska uppgifter. Den påverkas av oförsonlig fiendskap gentemot den stat, som först av alla förintat aristokratin, som angripit bourgeoisien och privatkapitalet.

Ifråga om behandlingen av delegaterna tillade korrespondenten:

– Delegationens medlemmar behandlades icke med glacéhandskar utan som arbetare rätt och slätt. Inkvarteringen skedde ”en masse”, och förplägnaden var enkel, densamma som arbetarna erhåller i matsalarna. Inga banketter, endast besök och möten inom- och utomhus. De främmande arbetarna fördes omkring överallt, dit de önskade komma. Man uppförde inga Potemkinkulisser.

Mer än en gång fanns det efterföljande år anledning att fråga sig:

– Varför har den borgerliga pressen med sina många gånger skrattretande historier om förhållandena i Sovjetunionen spelat icke-ryska kommunister i händerna? Varför har den gett dem billigt propagandamaterial?

Hade Dagens Nyheter kanske ändå rätt i sitt yttrande:

– Det är med bolsjevikskräcken som med synden. Den förmörkar förnuft och alla sinnen.

II. Rättning höger – och ur Komintern

En snöplig valturné i Tyskland – Dawesvalen

Hösten 1924 hade tyska kommunisterna att utkämpa ett hårt valslag till riksdagen, Dawesvalet. Partiet hade icke övervunnit följderna av striden om de socialdemokratisk-kommunistiska regeringarna i Thüringen och i Sachsen året förut. Efter varann hade Paul

Lewi, Ernst Meyer och Brandler-Thalheimer fockats från ledningen. (I hemligt uppdrag, sid. 286.) Den kommunistiska ledningen hade inte minst tack vare Eberts och Noskes politik svingat från samarbete mellan socialdemokrater och kommunister till ren ultravänster. Partiet leddes av Arkadij Maslow och Ruth Fischer; Thälmann, som med stöd av Hamburgs hamnarbetare 1923 slagits mot den beväpnade polisen ”med blotta knytnävarna” blev först senare den verkliga ledaren. Nu var han emellertid Maslow en trogen hjälp. (Maslow häktades försommaren 1924 av berlinpolisen och uteslöts 1926 ur partiet. Han dog 1941 i Havanna under mystiska omständigheter. Under sin vistelse i Paris 1930 ville han, att jag skulle sprida en ny tidskrift ”Europäisches Monatshefte”. ”Den är icke beroende av något parti eller grupp men naturligtvis marxistisk”. – ”Det vore bra, om ni kunde sända mig en artikel om arbetarrörelsen i ert land.” Jag gjorde det men fick aldrig något svar. På omvägar hörde jag senare, att Maslow måst lämna Paris – rotlöshet var ju emigrantens vanliga öde.)

Det var emellertid ett allas krig mot alla i partiet – och partiledningens krig med Kominterns exekutivkommitté. Att under sådana förhållanden utkämpa ett framgångsrikt val var naturligtvis inte så lätt. Också rekvirerades talarhjälp utifrån. Från Sverige fick jag order att resa ned på en två veckors turné, och Harry Pollit i England erhöll samma besked. Jag talade dålig tyska, och Pollit blott engelska. Huvudsaken syntes dock vara, att vi illustrerade ”den internationella solidariteten”.

När Pollit mötte mig på Stettiner Bahnhof, var han långt ifrån fylld av tro på den tyska revolutionen. Hans eget parti hade på försommaren haft en inte allt för framgångsrik kongress i Manchester, vilken f. ö. Ruth Fischer hals över huvud måst lämna för att undgå häktning. Underligt nog förelåg ingen sådan risk för kominternexekutivens delegat. Oskar Samuelsson, som på kongressen 1928 representerade svenska partiet, undgick också den engelska polisens intresse.

I sin rapport vid hemkomsten underströk Samuelsson f. ö. den kritiska inställning gentemot kominternledningen som var förhärskande bland en del i engelska partiet. Särskilt begeistrad hade han blivit av de yngre ledarna i partiet, framförallt av den finsk-engelske Palme-Dutt (dennes mor var finska), som förutom engelska talade flytande ryska, finska och svenska. Att vi sändt en representant utan att först fråga kominternledningen, togs mycket illa upp. Samuelsson måste ingående redogöra för skälen samt för sina intryck från kongressen. Minns jag rätt, svarade han, att vi gärna ville studera engelska partiets arbetsmetoder. Men att våra engelska vänner varit kritiska mot Moskva, nämnde han nog inte.

Pollit var som sagt inte så optimistisk, då vi träffades. Han var väl informerad om läget i tyska partiet. Efter att på ort och ställe ha iakttagit Ruth Fischers ledning (Maslow satt ju i fängelse) blev han mycket kritisk.

Det första valmötet hölls i Berlin i en jättestor ölhall, tillhörande något bryggeri. Misstar jag mig inte, låg den i en förstad i norra Berlin. Minst 3 000 arbetare var samlade. Sedan mötet öppnats av någon lokal pamp, talade Pollit, så jag och sist Wilhelm Pieck. Pollits och mitt föredrag handlade mest om förhållandena i våra respektive länder. Bägge slutade vi dock med maning om uppslutning i Kommunistiska partiet – och försvar för Sovjetunionen. Våra utläggningar ”slog”. De tyska arbetarna var internationellt inställda. Ruth Fischer eller Thälmann träffade vi denna första kväll inte alls.

Följande dag ställdes färden till Bremen med. Pieck som ledare. Tåget gick tidigt på morgonen, varför vi var åtskilligt duvna vid avresan; i sällskap med A. J. Smålan, nu sedan flera år medarbetare i Ny Dag, hade jag ”studerat” Berlins nattliv till långt efter midnatt. Sedan Pieck ledsagat oss till en tredje klass kupé och i fem minuter förhört sig om vårt befinnande, gick han in i en första klass vagn ”för att sova”; som medlem i preussiska lantdagen reste han gratis första klass på de preussiska statsjärnvägarna.

Pollits sympatier för tyska kommunister blev inte större av detta. Wilhelm Pieck var emellertid ingen vanlig tysk ledartyp. Som ung anslöt han sig till den socialdemokratiska ungdomsrörelsen, rymde under första världskriget till Holland från soldattjänsten och blev från Spartacus bildande en av rörelsens bästa organisatörer. Tack vare sin strävan att hålla partiet samman under de ständiga striderna hade han partimedlemmarnas odelade förtroende.

I *Bremen* tog ingen av den lokala ledningen emot oss. Hotellrum fick vi själva skaffa; Pieck bodde hos partivänner. Också här var emellertid mötet storartat. Arbetarna ”uppträder annorlunda än ledarna”, anmärkte Pollit torrt.

Ehuru från början avtalats, att vi skulle delta i valagitationen fjorton dagar, blev nästa dag, en söndag, den sista. Mötet var förlagt till *Stettin*. Här stod, så vitt jag minns rätt, platsens metallarbetare för arrangemangen. Efter föredragen bjöd ledningen på middag. Knappt hade vi slagit oss ned i restaurangen, förrän fem poliser infann sig och bad att få se våra pass. Trots att dessa var i ordning, fick vi följa med till ”Polizeiamt”. Ny passundersökning – och kort förståndigande att ”lämna Stettin med första tåg”. Piecks protester hjälpte inte, och hans erinran, att han var medlem av preussiska lantdagen avfärdades med:

– Men för ordningen svarar polisen.

– Men det har ju inte varit någon oordning, och de två utländska talarna har inte yttrat ett ord om tyska förhållanden! Hjälpte inte! ”Från staden med första tåg ...”

Ryktet om polisens uppträdande hade emellertid snabbt spritt sig, så att, då vi kom till stationen och in i vagnen till Berlin, var väl tusentalet människor samlade. Upprörda protesterade de mot polisen, utbringade leven för den internationella solidariteten, kommunistiska partiet och jag vet inte allt. Lyckligtvis gick tåget några minuter efter vår ankomst, så att vidare uppträden uteblev. Något obehag av episoden fick vi heller inte. Vid lantdagens första sammanträde påtalade Pieck emellertid polisens uppträdande (han var gruppens ledare) och fick ett – beklagande till svar! Inte spelade det någon roll, om ett par utländska kommunister blivit trakasserade av polisen.

För att inte komma i klammeri med myndigheterna också i andra städer, beslöts att avbryta vår turné. Innan vi lämnade Berlin, försökte vi av Pieck, Ottomar Geschke och Ernst Thälmann få informationer om det verkliga läget. Svaret blev enkelt och trohjärtat: Partiet skulle överta makten och införa sovjetrepublik. Pollits invändning, att partiet ju inte hade majoriteten av ens arbetarna bakom sig, viftades bort med att detta icke alltid var nödvändigt. Under en djupgående kris kunde en medveten minoritet ta makten. Men detta var ju klart stridande mot, vad Lenin lärt oss, invände Pollit.

– Lenin, ja! I Tyskland är förhållandena annorlunda än i Ryssland. Ni glömmer, att vi har en djupgående ekonomisk kris, och att industriarbetarna spelar en helt annan roll här. För övrigt står de flesta ryska ledarna bakom vår uppfattning om det ”korta perspektivet”.

– Pollit: Om ni kan lita på, att ni genom en modig offensiv kan få industriarbetarna på er sida, varför blev utgången då inte en annan i Ruhr och i Hamburg?

Jag minns inte, vad allt svarades. Inte heller, hur samtalet slutade. Men våra tyska vänner betraktade oss nog som socialdemokrater om inte rent av som borgare.

När jag skildes från Pollit, var vi övertygade om, att våra tyska vänner inte skulle vinna någon seger, för den händelse de tillämpade en taktik, som icke tog hänsyn till åtminstone arbetar-majoriteten. Vi kom överens om, att Pollit till Komintern skulle avlåta en kort rapport angående våra intryck ...

Säkerligen hade man dock i Moskva ställningen klar, innan Pollits rapport anlände – om han skrev någon. Vid valen i början av december led Kommunistiska partiet ett hejdundrande nederlag. Det förlorade nära en miljon röster och över hälften av mandatet. Socialdemokraterna ökade mer än 1 200 000 röster. Ultravänstern med Ruth Fischer, Werner Scholem, Arthur Rosenberg, Korsch och andra började sista rollen inom tysk arbetarrörelse. Men de avverkades inte på en gång. Det dröjde omkring två år, innan Thälmann var obestridd ledare för Kommunistiska partiet; i den 1925 genomförda partidiskussionen tog han visst avstånd från ultravänstern och togs till nåder av Moskva. Den gode ”Tedde” hann dock vara med och bringa Tysklands arbetare ett nederlag, som sannolikt bidrog att öppna portarna för – Hitler!

Vad kostade inte ultravänstern Tysklands och Europas arbetare!

Hälsokur i Mussoliniprovinc – protest mot Thälmann som presidentkandidat

I mars 1925 fick jag på hemresa från föredrag i Bergslagen en kraftig lungblödning. Efter två veckors rygggläge var domen klar: ”omedelbar sanatorievistelse”. Någon egentlig sådan blev det emellertid inte den gången. En ren tillfällighet förde mig i stället till Meran i Sydtyrolen. Tandläkare Vicke Bodorff, som just återkommit därifrån – hans hustru genomgick en ”traubenkur” för sitt hjärta – prisade högljutt platsens hälsobringande egenskaper. Han hade f. ö. adressen på en läkare, som behandlade lungsjuka med ”en underbar ny medicin” – det visade sig vara injektioner av någon sorts saltlösning. Då han därtill jämte ett par andra vänner förskotterade medel till mig för resa och uppehåll, var mitt beslut snart fattat; jag hade genom Claes Lindquist visserligen fått en sjukförsäkring i Bore, men de pengarna kom först senare. För övrigt uppsades försäkringen vid min hemkomst.

I Meran vistades vid tillfället flera bekanta, bl. a. Olof Aschbergs fader, direktör Asch, med fru och dotterdotter, en fröken Rahmberg, så att jag hade alla utsikter att bli omhändertagen, för den händelse mina lungor på nytt skulle ge utslag om min fysiska skröplighet.

Under flera år sökte jag kombinera semestervistelse söderut under höstmånaderna med något utlandsuppdrag. Jag fick på så sätt åtminstone resekostnaderna täckta. Och vad viktigare var, jag fick sol och värme efter ”sommaren” i Sverige. Jag vet mig dock aldrig ha längtat efter sol som den där kvällen i slutet av mars, när jag steg på tåget för att över Berlin-München-Basel resa till Meran – Folkets Dagblad hade ungraren Paul Aranyosi som korrespondent i Berlin, annars hade jag väl rest över Hamburg.

Varje gång tåget stannade, inbillade jag mig, att det var varmare än i Stockholm. Men det var det inte. I Berlin var det t. o. m. extra gråkallt.

Aranyosi berättade om striderna i partiet, om planerna att gå fram med Ernst Thälmann som kandidat till det förestående presidentvalet, och om mycket annat, som sannerligen inte muntrade upp mitt humör.

Efter ett dygns uppehåll fortsatte jag resan med nattåg till München, alltjämt drömmande om sol, sol ... Men inte heller i München visade solen sig – jag fick min första erfarenhet av, hur ogästvänligt grått och ruggigt Tyskland kan vara. Och var fanns det glada München, de uppslupna människorna? som Aranyosi förespeglat mig? – ”kommer du bara till München blir det bättre”. På hotellet var det trist, på kabarén ”Den svarta katten”, som jag hört skulle ge så konstnärliga eftermiddagsföreställningar och på ”den typiska lilla Münchenrestaurangen” – överallt kallt och grått. Vädret gjorde det mesta, men det materiella läget och därav följande osäkerhet för människorna bidrog att sprida olust. Dawesplanen, som godkänts av tyska riksdagen, hade ännu icke kommit blodet att för en kort bedräglig tid pulsera snabbare i samhällskroppen.

Men en träffade jag, som inte gripits av olusten, en svensk, ingenjör Einar Wikander, f. d. chef för Bofors, f. d. chef för Berlins elverk, f. d. chef för Göteborgs spårvägar, tror jag det var, som i vanliga fall bodde i Meran men nu var på affärsbesök i München. Vi stötte ihop i hotellet. Efter mindre än två minuter höll han fast i mitt rockslag, medan han levererade en såvitt jag kunde bedöma ovanligt sakrik men i varje fall utomordentligt ilsken avhyvling av de svenska marinmyndigheterna för deras – ”idiotiska båtbyggen”. Wikander var en på sin tid i Sverige mycket känd man. Vi hade flera gemensamma bekanta, framförallt Sten Stendahl, i vilkens hem jag f. ö. träffade honom något år senare – också då i farten med att sabla ned marinmyndigheterna. Han utdömde alldeles våra pansarbåtar.

I baren på hotellet berättade han emellertid också om andra ting, om läget i Tyskland, som han skildrade i de mörkaste färger. Fanatisk tyskvän spådde han, att ententen, framför allt Frankrike, en dag skulle få känna följderna av Versaillesfreden, av försöken att splittra Tyskland, han syftade på den planerade Rhenlandsrepubliken! Han siade om en ”högerdiktatur”.

Han var i varje minut nerv och flamma, ingenjör Wikander, en stimulerande bekantskap, som senare i Meran gav mig en rad värdefulla upplysningar om fascisternas framfart i ”de från Österrike stulna provinserna”. Han föraktade italienarna – och fascisterna. Men varför bodde han då i Meran? Ja, någonstans skulle han ju bo.

I Meran mötte emellertid den efterlängttade solen. Vilken njutning! Och så billiga vindruvorna var – av föregående års skörd eller komna längre söderifrån. Jag åt mängder – och fick alldeles gratis den mest effektiva förstoppning. Så småningom kom jag in i den dagliga rytmen: sov, när vägglössen i det hotell jag till en början blivit anvisad inte var för glupska, promenerade, bekantade mig med en mängd underliga människor, vilkas största bekymmer var, hur det skulle slå ihjäl tiden, struttade någon dag omkring på hotell Schweizerhofs five o'clock tea, gick långa sträckor för att se gamla slottsruiner, besökte Dolomiterna – rena överklassstillvaron! Men krafterna återvände. Vicke Bodorff hade verkligen inte överdrivit. Meran var en hälsoort.

Med hälsan kom det politiska intresset. Av en ren tillfällighet kom jag i kontakt med antifascistiska tyrolare. Jag hade en dag mina vägar till den för folkmängden ovanligt stora och välförsedda bokhandeln, en kvarleva från den österrikiska tiden. Som jag står och tittar i ett av skyltfönstren, där förutom italienska, tyska, franska och engelska böcker var utlagda, tillfrågas jag av en främmande man, huruvida jag inte ville stiga in i affären och ”se också en del andra intressanta boknyheter” – det visade sig vara innehavaren. Så satt jag efter någon minut inne på ”Herr Bauers” privata kontor. Visst talade vi något om böcker, men mest om – politik. Bauer visste, vem jag var, och kände min politiska inställning – jag misstänkte Wikander men ställde inga frågor. Här fick jag nu min första lektion angående fascisternas behandling av Sydtyrolen och dess befolkning.

I hela provinsen bedrevs ett spioneri, som knappast kunde beskrivas. Prefekten i Bolzano och hans underordnade i Merano, italienarnas namn på de två huvudorterna, hade kunskapare runt om i provinsen. Minsta oppositionsytring inrapporterades. Undervisningen i skolorna drevs efter fascisternas önskemål; mot tyska språket! Skolstrejk, som i vissa trakter hade försökts, medförde straff för föräldrarna – och för en del lärare. De tyska namnskyltarna på gatorna i Meran och Bolzen höll på att utbytas mot italienska. Tidningarna måste publicera regerings- och fascistvänliga artiklar. Gendarmeravdelningar var utposterade även till mindre tätorter; i de större var de förstärkta med regelrätt militär. Och allt detta fick tyrolarna betala. Också hade skatterna stigit över betalningsförmågan och priserna på alla förnödenheter sprungit i höjden. (Senare uppgifter var jag inte i tillfälle att kontrollera.)

Min nyförvärvade vän – efter ett par veckor även andra – förmedlade kontakt med flera meningsfränder; av en ren tillfällighet erfor jag kort före min avresa, att Bauer var en av de ledande i motståndsrörelsen mot fascisterna. Särskilt intressant var det att träffa ”folket från bergen”, dvs. sådana som var bosatta utanför staden: arbetare, bönder, vinodlare och ett par ”godsägare”, också rentiärer. De senare var visserligen utlänningar, men hade bott i Tyrolen sedan före kriget såsom ägare av villor på bergssluttningarna. Ett par amerikanska familjer hade t. o. m. köpt mer eller mindre förfallna ”slott”.

Det var lärorikt att iaktta, hur olika befolkningen reagerade mot fascisterna. Bland de tre först nämnda grupperna fanns knappast någon, som icke tillkännagav sitt hat mot Mussolinis regemente. Flera erinrade menande om befolkningens kamp mot Napoleon och fransmännen hundra år tidigare. Böndernas hat var väl främst nationellt betingat, men däri fanns även omisskännliga sociala inslag. Helt annorlunda i borgerliga kretsar. Affärsmän och sådana teg i allmänhet, då fascisterna kom på tal. Övriga tog dock Mussolinis parti; några hade t. o. m. ändrat sina tyska namn. De två amerikanska ”slottsägarna” kunde inte nog prisa Mussolini, det hade ju ”blivit ordning i Italien” – ”se på tågen, nu går de på bestämda tider”. Sådant trams var den tiden vanligt i borgerliga kretsar över hela världen. Bauer betecknade vederbörande som ”verkliga höns”. Mest påfrestande var emellertid några amerikaner, f. ö. också ett äldre engelskt par, som jag kom i kontakt med på pensionat ”Frau Emma” där ingenjör Wikander hade skaffat mig rum, när han fick höra talas om mina sängkamrater på hotellet. De formligen glödde av entusiasm, så snart samtalet kom att röra sig om fascisterna och någon av dessas åtgärder ... En dansk dam från Köpenhamn, f. d. lärarinna, som i likhet med mig vistades i Meran för att vårda sin hälsa, varnade för fascisterna.

– Får de reda på, att ni träffar kända antifascister, blir ni utvisad. Viss försiktighet iakttog jag väl till följd av hennes varningar men något obehag hade jag inte.

Däremot hade en svensk dam i min bekantskapskrets en otrevlig upplevelse, dock av skäl, som inte syntes ha något samband med politik. Vi besökte en söndag en kapplöpning, som ordnats av de fascistiska officerarna. En av de deltagande, en löjtnant, fick av någon anledning mitt i loppet krängel med sin häst, som plötsligt satte av i firsprång. I fullt raseri miss-handlade han hästen med sporrar och ridspö, vilket möttes av protester från läktarpubliken. I fullt raseri lämnar han hästen på banan och springer upp på läktaren. Här går han direkt till mitt sällskap och utropar på tyska:

– Varför blandar ni er i mina åtgärder? Det är ju min häst. Den ena av damerna, som enligt egen uppgift en kväll vägrat att dansa med krigaren, svarade:

– Man misshandlar inte ett djur så där, herr löjtnant. Efter uppträdet drar vi oss så småningom till hotellet med en känsla av obehag. Ingen av oss trodde dock att episoden skulle få några konsekvenser. Dagen efter meddelades emellertid damen, som bodde på Park Hotell, att passbyrån ville tala med henne. I trappuppgången där möter hon den misslyckade kapplöpningsryttaren, som hälsar med ett hånleende. Efter att ha väntat en rundlig tid, visas hon direkt till chefen för byrån, som kort och gott meddelar, att klagomål anförts mot hennes uppträdande, varför hon bör lämna Meran. På fråga vad hon förbrutit får hon först inget svar. Då hon insisterar svarar mannen:

– Ni har förolämpat den italienska krigsmakten. Då fattar hon sammanhanget och meddelar, att hon i alla fall tänkt återvända till Stockholm en av de närmaste dagarna. Måste hon nu påskynda sin resa?

– Jag råder er att för undvikande av obehag lämna Meran senast i övermorgon. Och det gjorde hon, glad över att slippa vidare kontakt med ”den fascistiska krigsmakten”.

Dagligen följde jag Berlintidningarna Vossische Zeitung och socialdemokratiska Vorwärts, som underligt nog inte var förbjuden. Jag hade inte varit i Meran mer än tre veckor, när valet av president Eberts efterträdare kungjordes. Kommunisterna förde fram Thälmann, vilket till en början inte väckte någon så stark reaktion hos mig – valet skulle ske i två omgångar. Socialdemokraternas kandidat i första omgången var preussiske ministerpresidenten Otto Braun, under det att centrum förde fram Wilhelm Marx och nazisterna Ludendorff. Den senares kandidatur klargjorde, att nazisterna siktade på koalition med militärerna. Den borgerliga vänsterns jämte socialdemokraternas och kommunisternas röster skulle vid samgående ge en majoritet på cirka två miljoner.

Till andra valomgången förde monarkisterna, det s. k. riksblocket, fram Hindenburg. Kommunisterna vidhöll Thälmanns kandidatur, under det socialdemokraterna drog tillbaka Braun till förmån för centrumkandidaten, som alltså blev det s. k. folkblockets kandidat. I denna situation telegraferade jag omedelbart till Komintern och protesterade mot Thälmanns kandidatur. Jag tillade, att världens arbetare aldrig skulle förstå, om vi genom upprätthållande av densamma splittrade folkblocksrösterna och hjälpte monarkisterna till seger.

Då jag var osäker på, om telegrammet skulle komma fram, lät jag det omedelbart över vår korrespondent i Berlin följas av ett brev – som i avskrift sändes till Samuelsson i Stockholm – i vilket jag vidare utvecklade mina synpunkter. (Vid ankomsten till Moskva med den svenska 3 00-mannadelegationen erfor jag, att såväl telegram som brev kommit fram.) Då underrättelsen om första valutgången kom till Moskva, föreslog Sinovjev i sammanträde med Kominterns presidium, att Thälmanns kandidatur skulle *dras tillbaka* till förmån för socialdemokraternas kandidat. Stalin lär icke ha deltagit i debatten, om ens i mötet. Enligt Ruth Fischer (Stalin und der deutsche Kommunismus, Verlag der Frankfurterhäfte) skulle Maslow ha ställt samma yrkande i Berlin. Ultravänstern segrade emellertid, och Thälmann var så kortsynt, att han bestämt krävde att få kandidera. Så upprätthölls hans kandidatur. Motsatserna mellan socialdemokrater och kommunister var så stora, att inte ens ett allvarligt försök kunde göras för att hindra en monarkistisk seger. Förvisso var också Otto Braun skuld därtill. Mycket talar f. ö. för att man i Berlin inte förstod räckvidden av sitt uppträdande. Den 26 april visade valutgången:

Hindenburg, Riksblocket,	14 655 641 röster = 48,3 proc.
Marx, Folkblocket,	13 751 605 „ = 45,3 „
Thälmann, Kommunist. part.,	1 931 151 „ = 6,4 „

Kommunisterna kunde således ha *förhindrat* Hindenburgs val. Jämfört med röstetalet i december 1924 hade partiet i första valomgången förlorat ytterligare *en miljon röster*, vilket var synnerligen allvarligt. Intet tvivel om att Thälmann personligen och ultravänstern var skyldiga till denna fullkomligt vansinniga historia.

Folkets Dagblad, som under min bortovaro sköttes av Gust. Johansson, skrev i polemik mot en uppgift av Zeth Höglund att Komintern manat en del kommunister att i sista omgången rösta på Marx:

– För oss kommunister är Hindenburg och Marx lika sympatiska. Efter valet lät det något annorlunda:

– Vi förstår mycket väl, att arbetare, som inte tänkt igenom det verkliga klassproblemet Tyskland och den internationella situationen i våra dagar, ett ögonblick kan finna kommunisternas ställning lite (!?) egendomlig. Gränsen går icke mellan ”höger” och ”vänster”, ”reaktion” och ”demokrati”, Kaiser och ”republik”, utan mellan klasserna, de internationella klasserna. Hugo Silléns självmordstaktik stack redan upp huvudet!

Den 29 april måste tidningen meddela, att Kommunistiska partiets i Tyskland centralkommitté vänt sig till socialdemokratiska partistyrelsen med ”förslag om gemensamma demonstrationer för att förhindra den monarkistiska-reaktionära faran”. (Se även nästa avsnitt.)

– Valutgången har gjort monarkistfaran *överhängande*, och en enig samling av hela arbetarklassen för att möta densamma är nödvändig. Det var så dags då!

Den 20 maj rapporterar Oskar Samuelsson efter att ha övervarit tyska partiets utvidgade representantskapskonferens, att socialdemokraterna i andra valomgången lyckades ta med sig åtta miljoner röster på Marx, ”ett faktum, som det ju knappast lönar sig att förneka eller bortförklara. Detta bevisar”, tillägger Samuelsson, ”att den kommunistiska taktiken icke var så populärt lagd, att de breda arbetarmassorna förstod den”. Men i Folkets Dagblad fortsattes ultravänstergalenskaperna!

Tyska presidentvalet blev således en viss påfrestning också för svenska partiet. Det dröjde dock tre år, innan det blev allvar. Då jag den tredje juni återkom från utlandet, möttes jag vid Centralen av Samuelsson. Han var minst sagt bekymrad över läget.

Nu skärptes emellertid de inre motsättningarna i tyska partiet liksom motsättningarna i Kominterns ledning och i ryska partiledningen; utan någon invändning betecknade Sinovjev några månader senare Hindenburgvalet som ett stort nederlag för K. D. P. och *en olycka för världens arbetare*. Centern i K. D. P., till vilken Thälmann nu hörde, hade på funktionärskonferensen i maj genomdrivit ett uttalande om understöd åt Folkblocket i tyska riksdagen, men framförallt i preussiska lantdagen, under det högerfraktionen under Ernst Meyers ledning ville enhetsfront med socialdemokraterna och fackföreningarna utan centrumpartiet Ultravänstern slutligen hade frenetiskt slagits för att Kommunistiska partiet icke skulle samarbeta med eller understödja någon. ”Klass mot klass” var det enda riktiga.

Resa i det okända

– Kan kamrat Kilbom resa till Tyskland som Exekutivens ombud? Ni måste övervaka att kraven i det öppna brevet genomföres. Med sin propaganda för nya fackföreningar kommer ultravänstern att likvidera partiet.

Sinovjev ställde frågan den 10 augusti 1925. Jag bad om ett par dagars betänketid. Väl hade jag efter svenska 300-mannadelegationens hemresa något deltagit i presidiets förhandlingar om ”tyska frågan” men tyckte mig inte vara så

insatt i förhållandena, att jag kunde fullgöra detta uppdrag. Och skulle kamraterna i Sverige medge så lång tids bortovaro? Vi behövde mer än väl alla krafter hemma. Vad skulle f. ö. den tyska partiledningen säga? Ledarna för de stora partierna yttrade sig ofta ringaktande om de mindre. Rykov exempelvis hade kort förut hånfullt frågat:

– Hur står det till i kamrat Kilboms guvernement? Väl bad han omedelbart, att jag inte skulle missförstå ”skämtet”, men han kunde knappast missta sig på tonen, då jag sa:

– Det vore bra, om de stora partierna i Komintern kunde visa sådana framgångar, som vi under senaste året haft i Sverige. Ossinskij, som var närvarande, tillade:

– Vi har åtskilligt att lära av Sverige vi, kamrat Rykov – Ossinskij hade som minister i Stockholm ovanligt snabbt satt sig in i svenska förhållanden.

Men tyskarna? Så överlägsna de flesta av dem tycktes mig, vad skulle de säga? Skulle det vara möjligt att utföra något arbete i Tyskland? Kuusinen, som i egenskap av sekreterare för tyskspråkiga sektionen sannolikt framfört mitt namn, tillstyrkte omedelbart, att jag skulle resa.

För att få närmare uppgifter om mitt uppdrag gick jag till Pjatnitskij. Han var då och senare Kominterns ekonomichef, gammal fackföreningsman och en av de äldsta i ryska partiet.

– Naturligtvis skall kamrat Kilbom resa. Det behöver rensas ut i K. D. P. Ultravänstern skall ut ur partiledningen, eventuellt också Ruth Fischer, som i verkligheten står på Scholems och Rosenbergs sida. Viktigast är dock, att ekonomin saneras. Vi har haft tillräckligt med finansskandaler i Berlin. (Under våren hade Hugo Eberlein, som var Kominterns finansombud i Europa, placerat en del av dess pengar, dollar mest, i privatkapitalistiska företag, som han sedan inte kunde få ut. För att klara situationen måste han låna pengar t. o. m. i Skandinavien och ställa till en massa trassel. Så att Pjatnitskij, som var hederligheten själv, hade anledning till missnöje.)

En dag träffade jag händelsevis Ernst Thälmann. Denna hade alltid verkat butter, en del tyckte t. o. m., att han uppträdde ”drummelaktigt”. Han var äregirig och högfärdig, sade hans antagonister. Men han hade politisk instinkt. Och ingen kunde frångå Thälmann ett fysiskt mod långt över det vanliga. Skulle jag, som för mitt arbete ibland var rätt beroende av omgivningens uppträdande, kunna samarbeta med honom? Skulle tyskarna verkligen respektera en representant för ett litet parti? Ehuru från början minst lika mycket ansvarig för partikursen som Maslow och Ruth Fischer hade Thälmann, som jag förut visat, i Moskva svikit dem. ”Den revolutionära sjömannen och hamnarbetaren”, skulle nu emellertid bli ledaren i Tyskland. Att Thälmann hade avgörande inflytande bland hamnarbetarna i Hamburg visste vi. Med kominternledningen bakom sig fick han avgörande inflytande också i andra delar av Tyskland.

Thälmann bär tillsammans med Maslow och Ruth Fischer helt ansvaret för partiets politik denna period. Och med en del socialdemokratiska ledare måste han inför historien dela ansvaret för, att nazisterna kom till makten.

Jag frågade Thälmann rakt på sak, om han trodde jag skulle kunna göra någon nytta vid partiets omställning. Jag stack inte under stol med min mening om ledningens politik. Man måste helt bryta alla konstlade skrankor inom arbetarvärlden och definitivt likvidera alla planer på att bilda en ny fackföreningsrörelse. Thälmann förklarade, att han delade min uppfattning. ”En så gammal partikamrat som Du blir alltid hörd – Du representerar ju f. ö. världspartiet ...” Det skulle snart visa sig, att Thälmann i en viktig fråga gick emot den mening jag förfäktade.

Med hans besked meddelade jag Sinovjev, att jag var beredd att resa. Men jag ställde två villkor. En medlem av ryska partiets centralkommitté skulle förutom den franske delegaten – jag fick aldrig reda på dennes verkliga namn, hela tiden vi var tillsammans i Tyskland och i Österrike, kallades han Jakob – också utses som delegat. Det borde vara svårare för tyskarna att skylla på kominterndelegationen, om i denna fanns också en av de ledande ryssarna. Sinovjev förstod mina synpunkter. Först fick jag med mig Vassilij Schmidt, en tid inrikesminister i Ryssland, och senare Manuilskij. Jag hade skyldighet att före varje politiskt eller organisatoriskt avgörande rådgöra med de andra i delegationen. I verkligheten hade dock Manuilskij bestämmanderätten – han hade också mycket större erfarenhet, så mycket mer som han tidigare varit kominterndelegat i tyska partiet. Hela tiden uppträdde han f. ö. mycket kamratligt. Ingen fråga underlät han att diskutera. Då han en gång för två veckor måste resa till Moskva, och jag under hans bortovaro själv träffade ett viktigt avgörande, täckte han vid återkomsten helt mitt handlingsätt.

Hindenburgvalen framkallade panik i ryska och tyska partierna. ”Den monarkistiska restaurationen stod för dörren”. (Hindenburg hade i januari gratulerat kejsaren på dennes födelsedag.) Tyskland skulle börja en ryssfientlig politik. Nu skulle partiet (förslag av Maslow från fängelset) ”föra en politik till försvar för republiken”, denna republik, som man

tidigare förklarar icke betydde något framsteg jämfört med kejsardömet. (Enligt Ruth Fischer försökte man i detta skede ”bygga ut direkta kontakter med de kommunistiska partierna i England, Norge, Frankrike och Polen m. fl. länder. Man skulle lösgöra partierna från Ryssland”.)

Samtidigt blev det allt tydligare, att striden mellan Trotskij och ryska partiets politiska byrå närmade sig bristningsgränsen. Sinovjev, Kamenjev, Bucharin och andra senare motståndare till Stalin stod här på dennes sida. Bucharin förklarade under kongressen i augusti 1928, att de var rädda att Trotskij med arméns hjälp skulle göra sig till en rysk Bonaparte. I Sverige bedömde Kommunistiska partiet striden mot Trotskij som i främsta hand en inre rysk angelägenhet.

Tyskarna kunde naturligtvis inte betrakta striden mellan Trotskij och ryska partiets politiska byrå som en rysk fråga. Var kanske inte K. D. P. ”det största partiet utanför Ryssland”? Var inte dess ledning skickad att ”reformera” Komintern – efter ultravänsterns linjer! Hade man inte i Halle varit med om sprängningen av Tysklands oavhängiga socialistiska parti (U. S. P. D.), skapat ett ”rent” kommunistparti, hade man inte ”kastat Brandler, Böttcher, Thalheimer och andra åt helvete” för att de i regeringarna i Sachsen och Thüringen försökt samverka med den socialdemokratiska vänstern? Tyska partiet hade erfarenheter, var stort och mäktigt.

Komintern och ryska partiets politiska byrå ingrep emellertid. Redan i februari, således före Hindenburgvalen, hade Stalin offentligt angripit den tyska partiledningen. I slutet av månaden utvecklar han i ett brev till Maslow sin syn på tyska partiets arbete. Han klargör fackföreningarnas roll i arbetarnas kamp:

– Frågar man de breda massorna i Tyskland eller överhuvudtaget i Europa, vilka organisationer står dem närmast, så skall de utan tvivel svara, att fackföreningarna står dem närmare än partiet. Må det vara dåligt eller bra, det är ett faktum, att de partilösa arbetarna i Europa hålla fackföreningarna för sina grundfästningar, som hjälper dem i kampen mot kapitalisterna för bättre lön, kortare arbetstid, försäkringar osv.

Det måste nu bli slut på pratet om att bilda nya fackföreningar, slut på ultravänsterns inflytande i partiet och på Scholems och Rosenbergs medlemskap i partiledningen. Det hade ryssarna f. ö. krävt redan ett år tidigare. Men här kom nu ett nytt mellanspel. På ryska partikongressen i april 1925 hade striden också mellan Stalin och Sinovjev tillspetsats. Också nu ansåg sig Ruth Fischer och hennes meningsfränder skickade att ingripa. De tog på tyska partiets kongress i juli realiter parti för Sinovjev, vilket i och för sig var riktigt – om blott Ruth Fischer upphört att ”hängla” med ultravänsterelementen i det egna partiet.

Resultatet blev, att en tysk delegation omedelbart efter kongressen kallades till Moskva. Beslutet hade fattats under full enighet mellan Stalin och Sinovjev. (Ruth Fischer påstår, att Sinovjev tvingades att godkänna åtgärden.) Delegationen företrädde olika riktningar. I spetsen stod Thälmann och Ruth Fischer, men även Philip Dengel, Wilhelm Pieck, Ernst Schneller och Heinz Neumann var med – den senare hade då skrivit en broschyr mot Maslow, vilken stämplades som opportunist. Resultatet av delegationen blev ett öppet brev till tyska partiet, som just diskuterades vid svenska 300-mannadelagtionens återresa. Brevet sysslade i huvudsak med tre punkter:

- 1) Maslows och Ruth Fischers ”principlösa svängande åt höger”.
- 2) Nödvändigheten att inom partiet bygga upp en avdelning för det fackliga arbetet och att göra slut på pratet om nya fackföreningar.
- 3) Upprensning av de ekonomiska förhållandena och sanering av organisationsapparaten.

Slutligen rekommenderade brevet utvidgning av partiets centralkommitté och omställande av dess organisation på proletär basis, dvs, bildande av driftceller.

Situationen var således allt annat än enkel. Kominternledningen och ryska partiet hade stor del av ansvaret för det tillkrånglade läget. Personligen tyckte jag, att Brandlers försök 1923 till samverkan i regeringsställning med vänstersocialisterna var riktig – Brandler, Thalheimer och Böttcher skulle inte straffas, för att Ebert skickade trupper mot Sachsen och Thüringen. Och Radek, som denna tid var delegat i Tyskland, hade i sak tillstyrkt regeringsförsöket. Då nu emellertid kominternlinjen syntes gå mot ultravänstern, ansåg jag detta viktigare än att ta upp strid om det, som varit. Förutsättningen för att i Tyskland alls få en bred arbetarsamling var, att det blev slut med ultravänsterpolitiken. Sedan finge vi fortsätta.

Det internationella läget anvisade också massamling. Hindenburgs seger betydde verkligen slut på den revolutionära epoken, förberedelse inte av monarkins återinförande utan av något värre, *fascismen och andra världskriget*. Väl var man i Moskva 1925 och kommande år klar över, att krig förbereddes. Väl uttalades farhågor, för att fascismen skulle breda ut sig över Italiens gränser, men knappast någon trodde, att Hitler skulle erövra makten i Tyskland. Vi hade ingen aning om nazismens djuriska brutalitet.

Märkligt var dock, att vi ägnade så litet uppmärksamhet åt den förändring i arbetarnas inställning, som följde, kortvarig visserligen, på Dawesplanens antagande ...

Så beredde jag mig på resan till Tyskland som EKKI:s representant. Men jag måste resa över Stockholm. Dels ville jag som sagt ha mina kamraters tillstånd att vara borta, dels måste en del andra dispositioner vidtas. Man visste ju inte, vad som kunde hända, eller hur länge jag skulle bli i utlandet.

Något knot var det över mitt uppdrag. Oskar Samuelsson ifrågasatte, om det var så klokt, att jag kastade mig i de många debatter, som skulle bli följden av uppdraget. Säkert skulle jag och partiet få en del av de ledande tyskarna som fiender – några år senare bekräftades farhågorna. Men å andra sidan .. ! Komintern hade visat partiet sin uppskattning genom det erhållna uppdraget, och vi ville ju öva inflytande på Kominterns politik .. !

Någon resa till Berlin utan tysk passvisering kunde det emellertid inte bli. Passbyrån vid Hovslagaregatan vägrade dock denna gång att lämna sådan. Kanske hade man fått rapport om mitt deltagande i valpropagandan i november föregående år; för resan till Meran i mars räckte det med tyskt genomresevisum.

Jag måste ha sett mycket besviken ut, då jag fick avslag, ty tjänstemannen förklarade:

– Man muss sich bemühen, Herrn Kilbom. Ja, bemühen Sie sich! (Man måste anstränga sig, herr Kilbom. Ja, ansträng er!) Först då jag kom ned i porten, slog jag mig för pannan. Vilken dumskalle jag var, som inte omedelbart förstod vad det var fråga om. Mannen ville nog ha extra ersättning för att ordna mitt visum. Med denna inte så moraliska tanke gick jag tillbaka följande dag. Men se, nu tittade ett annat ansikte fram i luckan, och nu var det inte tal om, att jag måste ”anstränga mig”. Och inte vågade jag självmant erbjuda någon extra ersättning.

Så stod jag där utan visum. Och jag, som lovat att vara i Berlin om möjligt i slutet av augusti. Men skam den som ger sig. Med nattåget for jag till Köpenhamn. Kanske ginge det bättre att på därvarande tyska legationen få visum? Men, visst inte! Avslaget var så kallt och ointresserat, som gärna var möjligt. Som svensk hänvisades jag till Stockholm ...

Skulle jag då inte kunna komma till Berlin? Jag anförtrodde en bekant mina bekymmer, vartill denne genast förklarade:

– Om du väntar någon dag, skall jag undersöka, om du inte kan komma in i Tyskland ändå. Men det är förenat med en viss risk, och du får själv ta eventuella konsekvenser. Därtill var jag förstås beredd.

På kvällen tog jag nattåget på Köpenhamns Central med kurs söderut. Ännu innan det blev ljust, steg jag av i en liten stad i Jylland. Där tog en kraftig man leende emot mig. Bara en fråga, om jag var den och den – han hade fått beskrivning på min klädsel och utstyrsel, så att något feltag kunde det inte vara. Jag bekräftade, och min ledsagare ställde utan vidare frågor med någon omväg färden mot hamnen. – Han före, jag några steg efter. På mindre än en timme var vi ombord i en kraftig fiskebåt på väg till en annan liten stad – i Tyskland. Först då vi var ett stycke till sjöss, tillfrågades jag, om jag ville ha kaffe. Det sade jag inte nej till, det blev fuktigt och kyligt, allt som dagen grydde

Vid sextiden närmade vi oss den tyska stadens hamn. Jag fick order att skrubba båten som efter en lyckad fisketur – tre våta nät låg i fören! Jag tror inte den båten någonsin blivit så putsad. I varje fall var jag fullt sysselsatt, då vi efter några minuter mötte hamnvakten på utgående. Tydligt fann denne icke något skäl till misstanke, ty han lät oss utan vidare passerade. Min färdledare ropade för övrigt glatt ”Morgen!” så glatt och högljutt, som blott folk kan göra i absolut hederliga ärenden. Och lika glatt fick vi svar: ”Morgen!”

Ja, så enkelt var det. Efter fem minuter låg vi vid kajen. Min färdledare marscherade till stationen med min väska, som han placerade på en av väntsalens bänkar, löste tredje klass biljett – för säkerhets skull blott till Hamburg – och återvände till båten och den en aning nervöst väntande passageraren. Allt var precis uträknat. Tåget gick om en halv timme, så att jag hade knappast tid att tacka för resan och säga adjö, innan jag oberörd av omgivningen stolpade i väg till stationen i Flensburg.

Jo, mycket riktigt, där stod min väska på angiven plats. När jag väl fått den i handen, klev jag som den naturligaste sak i världen in i en tredje klass vagn och beredde mig att njuta av ensamheten. Men så slog det mig, att jag väl ändå måste höra efter, om ”min” båt var på hemväg, så jag gick ut på vagnens plattform och lyssnade. Jo, mycket riktigt. Efter några minuter hörde jag det välbekanta töffandet avlägsna sig. Om några minuter avlöstes det av ett annat ljud. Tåget var på väg till Hamburg! Hela tiden tyckte jag dock att hjulen sjöng:

– Utan pass, utan *pass*. Utan pass, utan pass. Varannan gång högre, varannan lägre. Men det var förstås bara inbillning. Klockan tre skulle jag vara i Berlin ... Där skulle jag säkert få ett för tyska förhållanden lämpat pass. Mitt svenska låg i säkert förvar i Köpenhamn ...

Kursen åt höger

I Berlin hade jag att anmäla mig till Willi Münzenberg, ledare för Internationella Arbetarhjälpen (I. A. H.), för tillfället emellertid också ledare för Kominterns illegala verksamhet. Hans hälsning var inte vidare hjärtlig:

– Aber wie siehst Du aus! (Men hur ser Du ut!) Ja, hur såg jag ut? I handen hade jag en engelsk sjömanskeps, ovanpå min kostym en vanlig vindtygsjacka och under denna en sliten sommarkostym, byxorna skrynkliga och försedda med försvarliga knän. Så vidare presentabel för Berlin var jag således inte, men jag hade ju också räknat med eventualiteten att inte komma dit. Utan vidare förklaringar fick jag tyska pengar och order:

– På Friedrichstrasse 51 finns det en liten affär för herrkonfektion. Köp en ordentlig hatt, en snygg kostym och vanlig regnrock!

Glad i hågen letade jag rätt på affären och provade utan onödiga förklaringar till mig de uppgivna plaggen. Just som jag framför en spegel var i färd med att mönstra hatten, utropar bakom en herre på svenska:

– Den passar alldeles utmärkt, den där, herr Kilbom!

Som om jag fått ett slag, snurrade jag runt och stod framför skådespelare Karl Frank vid Folkets husteatern i Stockholm. Världen är liten. Han var som uppflugnen ur jorden. Jag hade dock sett mig omkring i butiken, innan jag tilltalade den kvinnliga expediten, en instinkt! När jag nu blivit van vid halvdagern, upptäckte jag en stol längst bak, där Frank hade setat. Naturligtvis borde jag icke ha reagerat, men överraskningen kom för oväntat, för att jag skulle kunna hålla nerverna i styr. Allra minst en svensk hade jag väntat ... Efter några intetsägande ord fick jag mina gamla kläder inslagna och avlägsnade mig. Måhända tyckte Frank, att jag uppträdde konstigt, men å andra sidan ... Jag kände honom inte mer än till utseendet. Det var emellertid inte sista gången jag träffade en landsman, där jag minst väntat det. Men det blev en lärdom. Helst inte tala svenska i utlandet och iakttä försiktighet med vad man yttrar ...

När jag på nytt träffade Münzenberg, tyckte denne, att jag förändrat mig till det bättre. ”Du ser rent av ut som en schweizare”, förklarade han leende – och överräckte ett pass, försedd med det fotografi jag tidigare lämnat, men utställt för ”doktor Karl Derry, schweizisk undersåte, bosatt i Basel”. Kalle Kilbom var försvunnen för andra gången ... Men ”doktor Derry” reste obehindrat i tre månader omkring i Tyskland och i Österrike.

Det blev knepigt att få bostad. Efter anvisning besökte jag tre familjer, som alla dock avvisade. De hade ”inget rum ledigt” – trots annons i hyreslistan. Först hos den fjärde, en snickarfamilj i Neuköln, fick jag ett förtjusande rum. Jag bodde där min första vecka i Berlin och blev av en äkta tysk husmor omhändertagen som barn i huset. Varje kväll varmt te och ett par smörgåsar väntande i mitt rum, varje morgon en försynt fråga, om jag icke önskade något särskilt. Det var med stor saknad jag lämnade det pyntade hemmet. Tre år senare blev det mig förunnat att göra familjen en återtjänst, som de tydligen varmt uppskattade. Jag lyckades genom myndigheternas i Stockholm tillmötesgående skaffa visum för fru Bentzers systerdotter, som under tre sommarveckor fick vila och äta upp sig hos vänner i Halland. Innan jag sista kvällen lämnade den förtjusande familjen, hade någon för min dåvarande situation olämplig inställning fått mig att tala om att jag var svensk. Svaret var betecknande:

– Ach wissen Sie, wir haben alles verstanden. Vergessen Sie doch nicht, auch wir sind seit Kinderbeine Socialisten. (Ack, vet Ni, vi har förstått allt. Glöm inte, att också vi sedan barnsben är socialister.)

Till illegalitet hör som oskriven regel att inte för länge ha samma bostad. Högst en vecka! I vissa fall måste flyttning ske varje kväll. Till en början var detta för mig synnerligen enerverande.

Riktigt spännande blev tillvaron först, då jag började delta i kvällarnas partimöten. Omfattande försiktighetsmått vidtogs därvid alltid. Meddelandet att en EKKI-representant skulle övervara ett möte delgavs blott de pålitligaste partivännerna och alltid under hand. Men det låg s. a. s. i luften, att något extra förestod. För övrigt var mötena ändå nästan alltid överfyllda. EKKI-representantens entré skedde undantagslöst genom någon baddörr och först, sedan mötet pågått en stund. Vederbörande visade sig inte, förrän han skulle ha ordet. Mötesledningen visste då nästan alltid, om ”luften var ren”. Minsta fara för polisbesök hade på något mystiskt sätt i förväg kommit till dess kännedom. Det var, som om ledarna var utrustade med ett sjätte sinne – ofta hade partiet för övrigt så goda kontakter i polisen, att ledningen var underrättad om dennas dispositioner. Först med nazisternas framträdande ändrades situationen.

En enda gång under tre månader höll jag på att bli fast. Jag hade talat en andra kväll (angående första mötet se sid. 194. Ur mitt livs äventyr) på ett slutet partimöte i Essen och omedelbart efteråt krupit in i kulisserna. Plötsligt kommer en av de ledande kamraterna och för utan ett ords förklaring ut mig med ovanlig hast. Springande avlägsnar vi oss till en något

hundra meter därifrån belägen tvärgata, där jag slängdes in i en parkerad bil. Så bar det iväg med rasande fart; vi stannade först i – Düsseldorf. Mot en extra handtryckning av tio mark till portieren fick jag ett förtjusande rum på hotell Germania, ett av stadens lyxhotell och tillhåll för den verkliga överklassen. Här skulle man inte söka mig. Jag behövde varken visa pass eller fylla i något frågeformulär. – Sommaren 1954 besökte jag på återväg från Cannes mina vänner i Düsseldorf. Jag hade stämt möte med ett par finnar – på hotell Germania. Det skulle vara roligt att återse hotellet, tyckte jag. Men nu var det sönderbombat – ”amerikanerna”, förklarade portieren. Och det var blott delvis återuppbyggt. I den beboeliga delen fanns ingenting kvar av den forna glansen. Germania var på sin höjd ett andra klassens hotell. Trots besvikelsen tänkte jag med glädje på, att jag trettio år tidigare här fått ett trivsamt hemvist undan polisen. Också hotell har sina öden ...

Men vad hade skett i Essen? Under en konferens i Berlin berättade kamraterna, att två herrar, just som jag slutat tala, rest sig mitt i salen och försökt avlägsna sig under påtaglig brådska. Dessvärre för dem var det svårt att komma ur bänken, vartill dörren mellan salen och foajén var låst. Det dröjde någon minut, innan vaktmästaren kom och öppnade – som regel släpptes i sådana situationer ingen ut, förrän mötet var slut. Utkomna i foajén finner de två, att också yttre entré-dörren var låst. Nytt dröjsmål! När de äntligen kom ut på gatan, var jag förvunnen. Med litet energi hade väl polisen funnit mig. Kanske ansåg man dock min person mindre viktig, kanske förelåg något annat skäl, för att jag icke blev eftersökt. I varje fall reste jag påföljande dag oantastad till Stuttgart ...

De starka motsättningarna mellan olika riktningar inom arbetarrörelsen tycker man borde ha underlättat polisens arbete. Senare lär detta också ha varit fallet. Tiden före och under min vistelse inträffade det så gott som aldrig, att EKKI-representanter blev ”stövade”. De tyska arbetarna betraktade underrättelser till polisen som det skamligast tänkbara. Det var härvidlag ingen skillnad på socialdemokrater och kommunister. *Deras meningsbyten angick inte polisen.*

I ett föredrag i Bollnäs påstod Samhällshjälpens ledare, överste Norinder, hösten 1925, att ledamöterna i Kominterns exekutivkommitté var medlemmar av sovjetregeringen. Påståendet var både formellt och reellt oriktigt. I fråga om beslut i sovjetregeringen i ryska frågor tillfrågades mig veterligen EKKI-ledamöterna nästan aldrig. Medlemmarna i ryska partiets politiska byrå lade sig däremot ofta i andra partiets angelägenheter – så ofta som man påstod i den borgerliga världen, skedde det dock inte. Däremot hade vi rätt att delta i sammanträdena med ryska partiets politiska byrå – som åhörare. Två gånger gjorde jag i sällskap med Ossinskij och Bucharin bruk av denna rätt. Första gången, februari 1926, diskuterades motsättningarna mellan Sinovjev, Kamenjev m. fl. och byråns majoritet; Stalin bad f. ö. denna tid att bli befriad från sitt uppdrag som partisekreterare, vilket emellertid avsågs.

I andra partier hade vi enligt Kominterns stadgar rätt inte blott att delta i alla sammanträden utan också att yttra oss i alla frågor och att ställa förslag. Rösträtt hade vi däremot inte – under tyska partiets kongress i Frankfurt i april 1924 försökte Manuilskij överträda sina befogenheter men stötte på hårt motstånd. Under vår samverkan i Berlin ett år senare hade Manuilskij lärt av sina motgångar. Han betonade, att vi måste iaktta all försiktighet. I regel hade jag dock understöd av Lominadse, en jättelik kaukasier (enligt uppgifter jag icke kunnat kontrollera, blev Lominadse arkebuserad samtidigt med Bucharin och dennes anhängare), som delegerats av ungdomsinternationalen, och av den franske representanten i delegationen, förut nämnde Jakob, i mitt bestämda hävdande, att förutsättningen för partiets framgång var ett restlöst brytande på alla områden med ultravänstertaktiken.

Vid två viktiga avgöranden var Manuilskij dock som jag delvis berört icke i Berlin. Första gången gällde det att bestämma taktiken vid stadsfullmäktigevalen i december. Varje parti gick därvid under särskild partibeteckning. Sedan mandaten fördelats proportionellt i valkretsarna, återstod fördelning av mandaten på överskottsösterna i samligt valkretsar. Enligt lagen hade olika partier rätt att sammanräkna dessa – för den händelse överens-kommelse därom träffats. Socialdemokrater och kommunister kunde således lägga samman sina överskottsösterna och därigenom vinna två eller tre mandat från de borgerliga och sannolikt majoritet i fullmäktige. I ledningen för Berlinorganisationen ställde jag nu två förslag, det ena att valpropagandan i förevarande situation främst skulle riktas mot de borgerliga partierna, det andra att arbetarpartiernas överskottsösterna skulle räknas samman. Taktiken var självklar, tyckte jag, med hänsyn till ”linjen” mot ultravänstern, men framförallt då den angelägnaste uppgiften var att ”bryta skrankorna mot de socialdemokratiska arbetarna”.

Jag hade emellertid ytterligare ett starkt skäl. I skrivelsen till socialdemokraterna efter Hindenburgvalet med förslag om gemensamt uppträdande hade en rad punkter framförts. Visserligen var några ”ren demonstration” – som de också karakteriserades av Sinovjev – men det var dock ett första försök till samgående. Vi borde nu, resonerade jag, bortse från de socialdemokratiska ledarnas ställning – en del av dessa, framförallt Crispian, var f. ö. sympatiskt inställda till förslaget om enhetsaktioner – och i handling visa arbetarmassorna, att vi menade allvar med förslaget om gemensam kamp ...

Innan jag framlade mitt förslag på Berlinorganisationens representantskap, försökte jag privat övertyga Thälmann om det riktiga däri. Det var inte fråga om någon blockbildning i politisk mening, vilket partiets majoritet säkerligen inte skulle ha förstått. Det var blott fråga om en rent teknisk historia, som motiverades av det politiska läget. Det var omöjligt att övertyga Thälmann! Jag glömmer aldrig hans min vid ankomsten senare till representantskapsmötet, då Philip Dengel för honom privat refererade mitt förslag. Närmast uttryckte den: ”Politisk idiot ...” Han tog omedelbart ordet och talade mot förslaget, vilket också avlogs. På kvällen redogjorde jag i telegram till presidiet i Moskva för bägges vår ståndpunkt. Nästa morgon kom svaret, presidiet *godkände min ståndpunkt* och tillrådde politiska byrån bestämt att genomföra densamma.

Thälmann hade svårt att smälta sitt nederlag.

Saneringen av partiet ekonomiskt och organisatoriskt var en i flera hänseenden smärtsam historia. Av fraktionella motiv hade anställningar av personal skett. Särskilt centralen var överorganiserad. ”Orgbyrå” under Arthur Ewerts (Brown?) ledning – kanske också Ottomar Geschkes – skulle svara för, att personalen minskades. Det gick dock naturligt nog i vissa fall mycket trögt.

(Ewert, som hade dragning åt högra flygeln i partiet, avskedades senare och sändes till Sydamerika, där han i Brasilien lär ha mördats under mystiska omständigheter. Jämsides med Philip Dengel satt han under min vistelse i Thälmanns sekretariat. Han var en ovanligt kunnig och hederlig kamrat, som, så långt jag lärde känna honom, tillsammans med Wilhelm Pieck aldrig lade andra avsikter i dagen än att tjäna partiet.

Det var f. ö. påfallande, hur många utomordentligt dugliga kamrater, som hade sin verksamhet i eller omkring centralen och i de olika distrikten. Offervilliga till självutplåning var många av dem dock i total avsaknad av smidighet i diskussionerna med Kominternledningen och med socialdemokraterna.

En av de allra dugligaste var utan tvivel Willi Münzenberg, ett organisatoriskt och propagandistiskt geni. Jag hade hört talas om honom redan i ungdomsrörelsen. Född i Thüringen

flyttade Münzenberg i ungdomsåren till Schweiz, Zürich, där han till en början arbetade i ett – apotek. Han berättade senare massor av historier från denna sin verksamhet.

Här en. Två judiska affärsmän, Moses 90 år och Jakob 83, bäge från Lodz i Polen, hade varit på Leipzigmässan. På genomresa i Berlin spatserade de Friedrichstrasse mot Leipzigerstrasse för att se på flickor. Plötsligt upptäcker Moses att man i ett skyltfönster reklamerar med ”Jugendpiller”. Han ropar strax på Jakob:

– Titta här! Båda går in i affären och köper var sitt paket. De fick en mängd askar för några få mark.

Så vandra de glada i hågen till sitt hotell och gå omedelbart till sängs; några flickor var det inte behov av den kvällen. Just som Jakob sitter i bara nattskjortan på sängkanten kommer han ihåg sina ”ungdomspiller”. Försiktigt öppnar han paketet och stoppar ett piller i munnen. Så lägger han sig belåtet i väntan på sömnen – och verkningarna!

Moses som låtsas sova har sett sin väns förehavande. När han tror att denne somnat öppnar han försiktigt sitt paket och tömmer i sig – en hel ask med piller. Så lägger han sig ned och somnar som en stock.

Nästa morgon talar Moses om att han sett sin väns förehavande på kvällen och frågar nyfiket:

– Nå, har Du känt dej yngre i natt?

– Nå, vet Du det kan ju inte verka så snabbt. Men Du? Så berättar Jakob att han sett Moses tjuvstart på kvällen – känner Du dej yngre? Du ser så blek ut!

– Moses. Ach, weisst Du, die ganze Nacht war ich so jung wie das kleinste Kind; (hela natten var jag så ung som det minsta barn), varpå han hastigt reser sig och rusar ut –

I Zürich kom Münzenberg i kontakt med ledande ryssar: Lenin, Kruppskaja, Sinovjev, Radek. Lenin fick stort inflytande över honom. Efter att 1917 ha utvisats från Schweiz för deltagande i en demonstration för den ryska revolutionen anslöt han sig i Tyskland omedelbart till Spartacusbund. Då kommunistiska ungdomsinternationalen bildades 1920, blev han oomstridd dennes ledare och var även kort tid en av de ledande i tyska partiet. Djupt oense med partiets marsch åt vänster drog han sig 1921 bort från det aktiva partiarbetet och startade den verksamhet, som visade hans fullkomligt enastående propagandistiska och organisatoriska begåvning: *Internationella Arbetarhjälpen* (I. A. H.), vilken så småningom kom att omfatta praktiskt taget hela världen. Han organiserade hjälpverksamhet mot hungersnöden i Ryssland, till de arbetslösa i Tyskland, till kolgruvearbetarna i England osv., osv. Han startade tidningar och bokförlag, spred i olika länder och på de mest skilda språk vagnslaster av tryckt propaganda för socialismen. Han knöt till rörelsen en mängd intellektuella. Många av dessa var desillusionerade, som intet högre önskade än att få försörja sig genom arbete för vad de ansåg vara en världsfrälsande idé. Att han ibland misstog sig på personer – blev utsatt för ren utpressning – var ostridigt. Klarlagt är t. ex. inte alls Arthur Koestlers spel en viss tid som ”kommunist” och som ”medhjälpare” till Münzenberg.

Höjdpunkten i fråga om idérikedom och omfattning nådde Münzenbergs antifascistiska propaganda.

Han trodde aldrig på fascisternas seger. Väl erkände han faran för ett nytt krig och utvecklade en vittomfattande verksamhet mot krigsförberedelserna, men pessimist var han långt ifrån. Det låg inte för. honom.

Vilken energi han utvecklade i kampen mot fascismen framgår av ett par brev från 1935. Den 2 oktober meddelar han:

”Jag har just från Pierre Cot fått bilagda inbjudan till en internationell parlamentarikerkonferens i Bryssel, i vilken, så vitt jag vet, också en rad tyska parlamentsledamöter kommer att delta.

Genom vår gemensamma vän A hör jag, att Du är beredd till ett ingående samtal angående våra planer. Kanske vore konferensen i Bryssel ett utmärkt tillfälle? Jag hoppas snart få höra från Dig.

W. M-g.”

Till detta brev blott följande förklaringar:

- 1) Initiativet till konferensen i Bryssel hade tagits av Münzenberg, och
- 2) de omtalade ”planerna” gällde ett försök till internationell sammanslutning av alla oavhängiga socialistiska och kommunistiska partier.

Den 12 november skriver han på nytt:

”Sammanträdet i Bryssel, sammankallat av före franska luftfartsministern Pierre Cot, som skall förena 30 à 40 huvudsakligen socialistiska parlamentariker från alla länder, äger, som jag förut meddelat, rum angiven dag. I medelpunkten står frågan angående kampen mot fascismen. Det skulle mycket glädja mig, om jag kunde möta Dig där.

Bästa hälsningar

W. M-g.

Tyvärr blev jag icke i tillfälle att resa till Bryssel. Nils Flyg reste och kom första gången i personlig kontakt med – Doriot.

Få var så hatade av nazisterna som Münzenberg; han blev det så småningom också av kommunisterna. Upprepade gånger kallad till Moskva för att ”avlägga räkenskap” för skötseln av sina många företag vägrade han slutligen att resa; 1937, då jag sista gången träffade honom i Paris, ansåg han sig utesluten ur den kommunistiska gemenskapen. Jag ser, som sutte han i skrivande stund framför mig, hans sorgsna ögon, då han berättade om alla de vedervärdigheter han i olika avseenden utsatts för från s. k. kommunisters sida. När vi tog adjö den där julidagen hos Olof Aschberg i Versailles, hade vi båda en känsla av att vi aldrig mer skulle träffas ...

Tillsammans med en del andra tyskar blev Münzenberg i maj 1940 internerad i Frankrike. För att undgå nazisterna flydde han under juni tillsammans med två andra internerade. Flera veckor saknades alla underrättelser om honom; han troddes ha undkommit till Spanien för vidare befordran. Plötsligt meddelades dock, att han hittats hängd, det sades nära spanska gränsen. Senare uppgifter visade, att hans döda kropp hittades *inte långt från interneringslägret*. Är det måne en fingervisning om de skyldiga, att just kommunisterna så ivrigt spred ut, att Münzenberg begick självmord? Varför skulle han ta sitt liv? Och så nära interneringslägret? Personer, som dagligen umgicks med honom före interneringen, vittnar om hans många ännu ofullbordade planer. Han var vid gott mod och full av idéer. Han var inte alls levnadstrött ...

Från 1921 och till dess Münzenberg undan nazisterna flydde till Paris, besökte jag honom varje gång jag reste genom Berlin. Dessemellan träffades vi fler gånger i Moskva. Han var en ytterst värdefull bekantskap. Han visste allt, som rörde tyska och ryska partierna. Och få hade så väl reda på nazisternas skurkstreck och organisation. Tidigt såg han, vart vägen gick. Då jag mot slutet av 1928 besökte honom i hans kontor, frågade han, varför jag inte varit i Moskva på senaste exekutivmöte. Jag meddelade, att jag varit förhindrad av sjukdom, vartill han omedelbart replikerade:

– Aha, politiskt sjuk! Det var klokt av dej, ty nu kommer det att alldeles gå sönder i ryska ledningen. Men ”politiskt sjuk” var jag den gången minst av allt.

Efter sjätte internationella kongressen i augusti 1928 var Münzenberg ivrigt sysselsatt med att förbereda bildandet av ett oberoende kommunistiskt parti i Tyskland ... Han blev inte i tillfälle att fullfölja dessa sina planer. Knappast skulle han f. ö. ha kunnat genomföra dem. Andra var inne på samma linjer men misslyckades. Men därtill skall jag återkomma.

Genom denna ingående skildring av min vän Münzenbergs öde har jag kommit något vid sidan om min verksamhet i Berlin. Till denna hörde, som redan anförts, uppgiften att sanera partiets affärer. Vid sidan om Die rothe Fahne utgav partiledningen den dagliga middags-tidningen Die Welt am Montag. Vid tiden för min ankomst åsamkade denna partiet stora förluster. Upplagan var, om jag inte missminner mig, nere i cirka 65 000 ex., inte mycket i en stad som Berlin. Särskilt Thälmann yrkade på att tidningen skulle läggas ned. Jag ifrågasatte klokheten häri och kom på idén att låta Münzenberg överta den. Partiledningen hade egentligen inget däremot men begärde, att förlusten först skulle täckas, omkring 300 000 mark. Var i en hast skaffa dessa pengar? I samråd med Münzenberg sökte jag få ett lån i fack-föreningarnas bank; Arthur Crispian, f. d. medlem i oavhängiga partiet, som jag flyktigt träffat i Berlin omedelbart efter Hallekongressen 1920, förmedlade beredvilligt förbindelsen med bankledningen.

Trots att han vid förhandlingar med Lenin gått emot oavhängiga partiets anslutning till Kommunistiska internationalen, förklarade Crispian sig vara anhängare av viss samverkan mellan kommunister och socialdemokrater. Huruvida detta var allvar, blev jag icke i tillfälle att avgöra, men att han inom socialdemokratiska partiet understundom uppträdde som ”vänsterman”, är från flera håll omvitnat. Mig veterligt blev det emellertid inget lån för Welt am Montag, Münzenberg skaffade de nödiga medlen på annat sätt. Jag har anledning tro, att han lånade dem i en annan bank. Tidningen övertog han och drev på kort tid dess upplaga kraftigt i höjden. Die Welt am Montag blev i verkligheten ett mäktigt propagandaorgan för hela arbetarrörelsen ...

Att partiet var moget för omställning i enlighet med Kominterns öppna brev, visade sig tämligen snart. Scholems och Rosenbergs anhängare var relativt få. Möte efter möte anslöt sig till centerlinjen. Kraftigast var motståndet i Berlin. Efter diskussion i olika stadsdelar vanns emellertid också huvudstaden. Och på den partikonferens, som hölls under november, var nederlaget för åtminstone den officiella ultravänstern och dess anhängare definitivt; Scholem och Rosenberg var redan tidigare uteslutna ur partiledningen.

Segern skulle sannolikt inte ha vunnits så lätt, för den händelse Maslow varit fri. Denne var emellertid som sagt i fängelse och förhindrad att direkt delta i partidebatten. Mer än en gång hade jag intrycket, att han icke behandlades fullt just av sina partivänner. Han anklagades för att under förhören och processen ha förhållit sig okommunistiskt, anklagelser, som spreds bland partifolket, och mot vilka han icke kunde försvara sig. Till Manuilskijs heder vill jag gärna meddela, att han åtminstone icke i Tyskland deltog i eller använde sig av dessa för en kommunist äreröriga rykten, och att han även förbjöd oss andra att i diskussionerna åberopa dem.

Fremst försvarades Maslow och dennes politik av Ruth Fischer. För att om möjligt rädda henne från samma öde, som drabbat Scholem och Rosenberg, föreslog jag henne, när det var fullkomligt klart, hur partikonferensen skulle besluta, att hon skulle resa till Moskva för att klargöra sitt förhållande i partidebatten. Ruth Fischer *accepterade fullt frivilligt*; det är inte sant, som senare påståtts, att hon tvångskommenderades till Moskva. Pjatnitskij tog visserligen vid ankomsten hennes pass, men på samma sätt förfors med andra delegater från utländska partier. Personligen kan jag inte erinra mig att jag någon enda gång hade mitt pass under vistelsen i Moskva. Efter någon tid återvände Ruth Fischer – mot givet löfte sades det –

till Berlin; hon uteslöts ur partiet 1926 och har sedan flera år varit bosatt i Förenta staterna. Vid uteslutningen förklarades hon ”ha varit det tyska partiet en dyr ledare”.

Ehuru ombedd att stanna i Tyskland och följa händelserna ytterligare någon tid återvände jag i mitten av december till Stockholm. Jag tyckte mitt uppdrag var slutfört. Ett par gånger senare hade jag dock anledning att i Moskva gå emot Thälmanns politik. Jag tyckte den alltjämt bar omisskännliga drag av ultravänster. Med Stalins seger i ryska partiet eller närmare bestämt från 1928 gick också Kominterns kurs på nytt ”åt vänster”, nu var ”den största faran högeravvikelserna”. I kampen mot dessa slog man sönder en rad partier, bl. a. det svenska.

Krigsprovokationerna 1924-1928 – Socialdemokratin och Sovjet

I slutet av oktober 1925 fick jag och representanten för franska partiet Jakob – se föregående avsnitt – order att för fjorton dar resa till Wien. Österrikiska kommunistpartiet skulle ha kongress. Också här skulle ultravänsterpolitiken likvideras. Sedan år tillbaka hade två fraktioner bekämpat varann och ömsevis haft majoritet i partiet. Exekutivkommittén hade ingripit den ena gången efter den andra för att ”förankra partiet bland massorna”. Fraktionsstriderna blossade efter varje ”försoning” upp bittrare än någonsin.

Österrikiska partiet var en visa i Komintern. Ledare för vänsterfraktionen var en ”Hauptmann” i det s. k. folkvärdet, dr Josef Frey. Denne hade gjort sig ett visst namn som ”gatu-krigare” men hade ingen förankring i fackföreningarna. Han var en typisk intellektuell utan erfarenhet av det dagliga partiarbetet. Ledare för ”högerfraktionen” var en ursprunglig arbetare, Tàmann, som vid Kommunistiska partiets bildande övergått från socialdemokraterna. Tàmann hade i alla kretsar det bästa anseende. Också hans förra partivänner ansåg honom vara genomhederlig; enligt Lenin var han en av de pålitligaste arbetarledarna i Centraleuropa, om också ingen teoretiker. Att han kommit i så framskjuten ställning berodde enligt Radek, som aldrig försatt ett tillfälle att säga giftigheter mot de socialdemokratiska ledarna, på, att dessa med undantag för Viktor och Friedrich Adler var ”så högklassigt borgerliga”. Lenins sympatier hade Tàmann fått genom sina tjänster åt ryska partiet före första världskriget; Lenin bodde då kort tid i Krakow.

En av de mera framträdande kommunisterna var en man av helt annan typ, metallarbetaren Ziegler. Bland arbetarna i Wien kallades denne i allmänhet ”Krawallschani”. Ziegler ville nämligen kravaller, sade man, och deltog gärna i dem. Han var en av de intressantaste fackföreningsmän jag träffat, i vissa avseenden förbluffande lik ryss-amerikanen Bill Shatoff (I hemligt uppdrag, sid. 229). Vid tiden för vårt besök var han egenmäktig ordförande i drifrådet på Warchalowskis verkstäder, Wiens största industri i sitt slag, som bl. a. tillverkade lokomotiv, järnvägsvagnar etc. På arbetsplatsen var han absolut självständig. Betecknande nog förklarade driftsingenjören en dag, då jag ville bese verkstäderna: ”Fråga Ziegler!” Tydligt ansåg han som den naturligaste sak, att denne skulle bestämma. Driftsrådsordförandens stora inflytande förklarades bl. a. med, att han skulle ha skaffat verkstäderna mycket stora ryska beställningar. I Sverige blev jag och andra utskällda och utskämda för sådant. Jag erinrar t. ex. om Gunnar A. Anderssons storartade insats för Nydqvist och Holm, Trollhättan.

Redan vid ankomsten till Wiens västra började de olika fraktionerna bearbeta oss. Doktor Frey fångade oss först. Det var inte måtta på hans anklagelser mot ”högerfraktionen” och mot socialdemokraterna. Den förra hade alldeles underlåtit att skola arbetarna för den ”revolutionära” kampen, enligt Frey ”kampen om gatan”, de senare var klara fiender till Sovjetrepubliken; socialdemokraterna skulle ofelbart delta i det under förberedelse varande kriget mot Ryssland.

Frey återopade ett uttalande av Otto Bauer på Andra Internationalens kongress i Marseille 1925, där denna enligt tidningsreferaten protesterat mot "Sovjetunionens imperialistiska kupppolitik". Vad Frey förbisåg eller inte visste, var att Bauer röstat emot en skarp formulering, vilken tämligen allmänt uppfattades som en beskyllning mot Sovjet för att utgöra den *största* krigsfaran – "den fara, som Sovjetimperialismen utgör för freden". För denna hade i politiska utskottet förutom Sverige – Engberg och Rickard Lindström – röstat representanterna för Finland, Polen, Georgien, Tjeckoslovakien, Ungern, Bulgarien, Frankrike och Belgien.

Mitt påpekande att Freys sätt att uppfatta gatukampen inte hade något att göra med kommunismen, förstod den gode doktorn inte alls. På sin höjd kan jag säga, att "ni är anhängare av Trotskij", försökte jag argumentera. Jo, det bestred han inte. "De mest medvetna leder massorna. Revolutionen kan inte göras av det stora flertalet." Trotskij propagerade en tid, att revolutionen främst är "ett teknikernas verk", och detta fann doktor Frey vara alldeles riktigt. Kominterns dåvarande uppfattning, att partierna måste göra allt för att vinna arbetarnas *majoritet*, och att man skulle arbeta i fackföreningarna, intresserade honom inte ett dyft.

Samma kväll "förberedde" vi kongressen i åtta timmar. Något mera hopplöst kan jag inte erinra mig ha varit med om. Mot Tàmanns förnuftiga understrykande av, att partiet, om det skulle leva, måste vinna arbetarna, få fotfäste i fackföreningarna, stod Freys hävdande av det rena virrvarret: Trotskijism, blanquism, "elitteori".

Tàmann hade en mycket förnuftig förklaring till partiets numerära obetydlighet. Socialdemokratin är masspartiet, och en del av ledarna är allmänt uppskattade. "Ingen socialdemokrat har varit och är så uppburen som Friedrich Adler"; hans skott mot greve Stürgk under första världskriget gav socialdemokratin en good will, som endast den kan förstå, vilken är uppfostrad inom arbetarvärlden.

– Hur kan Frey påstå, att ett parti kommer att delta i ett krig mot Sovjet, som har Otto Bauer som ledare? frågade Tàmann.

– Han har alltid förkunnat, att Sovjetunionen är en tillgång för den internationella arbetarvärlden. Må vara, att han också varnat för erövringstendenserna hos kommunismen. Men ger inte Frey och andra ultravänster honom på visst sätt rätt, när ni föraktfullt talar om, att massorna icke kan genomföra revolutionen? Hur tänker ni erövra makten utan arbetarnas majoritet? Genom Röda armén? Men då blir det inte seger för Österrikes arbetare ... !

Tàmann slutade med att citera Lenins sats:

– Den, som icke begriper, att det i revolutionens intresse är nödvändigt att vinna *arbetarnas majoritet*, han är förlorad för revolutionen.

Den natten lärde jag mig mer om revolutionens förutsättningar och taktik än tidigare på många år. Så utmejslat och detaljklart hade maktövertagandets problem inte stått för mig, som då jag på morgontimmarna den där dagen 1925 skildes från Tàmann.

Kongressen blev föga givande. Efter två dagars förhandlingar var det klart, att partimötsättningar inte kunde överbryggas. Doktor Freys riktning, om man kan kalla den så, segrade med *en rösts majoritet* så vitt jag nu kommer ihåg. Men det var ingen seger på grund av starkare argument. Hur paradoxalt det låter, var "segern" ett uttryck för bristande tro på kommunismen. Partiet blev också i fortsättningen Kominterns sorgebarn.

I min rapport till exekutiven skildrade jag situationen utan omskrivningar. Jag ifrågasatte, om inte försök borde göras att likvidera partiet, medlemmarna borde gå samman med socialdemokratin; samma operation som den Komintern ett tag försökte i England. Men något resultat blev det inte. Utvecklingen har emellertid också i Österrike gett Tàmann rätt. Inte tack vare de

österrikiska arbetarnas anslutning fick kommunisterna en tids inflytande, utan tack vare Röda armén.

Kanske bör här erinras om, att man denna tid inte ur luften hämtade talet om krigsfara. Däremot var misstankarna oberättigade om den österrikiska socialdemokratins inställning. Några ord om bakgrunden. Krigsförberedelserna pågick flera år. 1925 hölls i Riga en generalstabskonferens, där Polen, Lettland och Estland var aktiva deltagare med Vitfinland och Rumänien som "observatörer". Det gjordes t. o. m. upp "en enhetlig plan för de baltiska staterna i händelse av väpnad konflikt med Sovjetunionen. (Borde inte vissa baltiska "frihetsvänner" komma ihåg att deras egna intriger dessa år har en del av ansvaret för vad sedan skedde med Baltikum?)

Innan Brantings regering kom i oktober 1924, hade Sverige åtminstone vid ett tillfälle spelat en tvetydig roll. Jag syftar på den svenska flottdemonstrationen till Helsingfors och det minst sagt ryssfientliga bankettal dåvarande svenske ministern där, Henning Elmquist, höll i sammanhanget. Då jag dels i Folkets Dagblad och dels i en utförlig skrivelse frågade utrikesminister Trygger angående meningen med flottdemonstrationen och med Elmquists tal, fick jag inget svar. Däremot serverade Arthur Engberg ett frenetiskt angrepp på mig i Social-Demokraten. Socialdemokratiska journalister också i andra länder uppträdde tvetydigt, men det finns inget bevis för, att socialdemokratien som sådan understödde Frankrikes och Englands aggressiva planer mot Rådssryssland.

Engberg ändrade sig också snart. Den 9 juli 1925 avger han följande deklARATION:

– Lyckligtvis står inom alla ansvarskännande läger en kompakt opinion mot varje försök att driva oss i någon motsättning till Ryssland. Ingen svensk utrikesledning, som vill påräkna nationens stöd, kan ens ett ögonblick umgås med tanken på annat än att eftersträva förtroende, vänskap och ärligt samarbete i förhållandet mellan Sverige och Ryssland. Det är Rysslands ensak, dess egen inre angelägenhet att ordna sin regim efter gottfinnande. Därmed har utlandet intet att skaffa. Och från ansvarig svensk sida kan och får det inte finnas någon tvekan beträffande *plikten att vårda, utveckla och utvidga förbindelserna med det stora riket i öster.*

Att regeringen Branting betydde en avspänning i svensk politik mot Sovjet, blev snart uppenbart. I slutet av oktober 1924 startade Svenska handelskammaren i Moskva, vilket t. o. m. Folkets Dagblad utnyttjade för en rad intervjuer angående det vänskapliga utbyggandet av de svensk-ryska förbindelserna. Och efter kort tid erkände Brantingregeringen rådsrepubliken de facto.

På visst borgerligt håll var man dock missnöjd. Handelstidningen frändömde den socialdemokratiska regeringen modet att "uppträda emot moskoviterna". I polemik mot regeringen, Soc.-Dem., 10 juli 1925, skrev Segerstedt:

– Överallt har det socialdemokratiska partiet trätt inom skranket för de fridens budbärare, som Moskva utsänt. Träta med sina inhemska rivaler om massans gunst ha de allestädes vågat. Att uppträda mot moskoviterna ha de ej dristat. Deras beteende i detta stycke kommer att falla tungt i vågskålen, då deras fel och förtjänster vid maktens utövning skola vägas mot varandra. Det var icke att vänta, att partiet skulle vara moget för styrelsens utövning. Det var det icke heller.

— — —

Vad Europa bör göra klart för sig, är den oblidkeliga fiendskap, som de styrande i Ryssland hysa mot det. Här finns ingen möjlighet till fredlig samlevnad.

Två år senare gjordes från svenska ministern i Berlin, af Wirsén, ett försök att åtminstone sabotera de svenska handelsförbindelserna med Sovjet. I de svenska tidningarna publicerade han ett meddelande till de svenska affärsmännen av bl. a. följande innehåll:

– Förhållandena i Ryssland ger anledning till stor oro. Den ekonomiska situationen därstädes måste betecknas som prekär. – Den största försiktighet är att tillråda vid affärer med Ryssland.

Herr ministrarnas vederhäftighet avslöjades nästan omedelbart. Den 27 dec. 1927 klagade Daily Herald, London, att om Ryssland lögnaktiga rykten under flera år spritts av en ”ungersk kontrarevolutionär byrå i London, Anglo-American Newspaper’s Service” med filialer i flera europeiska huvudstäder, bl. a. i Helsingfors.

Trots avslöjandena fortsatte byrån att i Finland tjäna de krafter i Europa, som ville krig. I juli 1928 meddelade Helsingin Sanomat om ”stora ryska rustningar vid finska gränsen”, samt att Leningrads garnison ”lär ha förstärkts med 130 000 man”. Detta blev förstärkt för Hufvudstadsbladet, Helsingfors, som konstaterade, att ”det råder ett gott förhållande mellan Sovjet och Finland”.

– Antydningarna om krigiska förvecklingar – förefaller således ur allmän synpunkt vara väl svagt grundade för att bäras ut i pressen ...

Men Helsingin Sanomat var icke ensam. Den rumänska regeringen närstående tidningen Universul, Bukarest, avslöjade i oktober Pilsudskis förhandlingar. ”Kontakt” var upprättad mellan Rumänien och Polen. Mot vilken var den riktad?

– Ryssland kan endast attackeras i fronten eller från flanken, skrev den rumänska tidningen. ”Vår och Polens roll blir det att föra frontattack. De andra kommer att företa angreppet från flanken.”

Vilka andra? Därom upplyste Nya Dagligt Allehanda. Den 27 oktober 1928 fick man där veta, att det rådde ”samverkan mellan franska, polska och rumänska militärer”, och att man sökte ”utöva press” på Tjeckoslovakien. Den franske generalen Le Rond hade under året ”besökt Riga, Kowno, Warszawa, Prag, Bukarest, Budapest, Sofia och Belgrad”. Krig mot Ryssland hade diskuterats liksom angående upprättande av ”gemensamt befäl”. En ”ukrajnsk stat skulle upprättas under polsk ledning” och Frankrike hade förbundet sig icke blott att ”leverera krigsmateriel utan också generalstabsofficerare”. Republiken skulle t. o. m. detachera ”tekniska trupper”. Transport skulle kunna ske över Gdingen, Östersjön; England hade ”understött kraven på Benesj”, som emellertid svarat, att i Tjeckoslovakien fanns starka sympatier för Ryssland, och att ”inga tvistigheter fanns mellan de två länderna”; kommunisterna var mycket starka. En ”viss medgörlighet” hade han dock visat, Skodaverken skulle få ”leverera ammunition till Rumänien”. Uppmärksamhet väckte också vissa företeelser inom den svenska högern. Jag erinrar om Otto Järtes tal vid högerns valmöte 1928 i Auditorium, vari ”lektes med tanken på svensk roll i ett krig mot Ryssland”. (I förbigående kan f. ö. erinras om att Arthur Engberg i valrörelsen ställde sig på Tryggers sida i hetsen mot Ryssland.)

Så sent som i juli 1929 skrev Lunds Dagblad om ”det militära ansvar, som påvilar vårt land som betydande Östersjömakt”. Tidningen förordade ”en återgång till vårt lands sedan urminnes tider historiskt givna utrikespolitik – en svensk Östersjöpolitik”.

Lunds Dagblad och Nya Dagligt Allehanda var icke de enda, som predikade svensk stormaktspolitik. Ett så betydande organ som Svensk Tidskrift slöt upp vid deras sida. Tidskriften ansåg att vår neutralitet icke kunde hävdas i ”samma mån som före 1914”. ”Svensk utrikespolitik måste räkna med en konflikt Ryssland–Europa såsom en reell och kanske i tiden nära liggande möjlighet. Går utvecklingen mot kris, kan vi icke hejda den. Man kan i så fall svårigen tänka sig annat än en allmän konflikt. Neutralitet är också i dylikt fall praktiskt utesluten.” Man tycker sig känna igen de tvärsäkra påståendena från senare tid.

Litet malört kom det förstas i krigsherrarnas bågare. I slutet av dec. 1928 förkunnade en engelsk parlamentsledamot Bootby, som nyss återkommit från halvofficiellt besök i Ryssland,

att ”inga utsikter finns att Sovjet skall falla”; redan 1927 hade f. ö. en handelstraktat slutits mellan Lettland och Ryssland. Vennerström, som då nyligen varit i Riga, skrev därom i Soc.-Dem. bl. a.:

– 1927 års handelstraktat mellan Lettland och Sovjetryssland är ett svidande politiskt nederlag för England. Från rysk sida är denna tillkommen som en politisk kontrastöt mot Baldwinregeringen, som brutit förbindelserna mot Sovjetryssland, undersökt Arcoslokalerna i London osv.

Jag har ingående resonerat med den då ansvarige lettiske utrikesministern, och jag yppar icke otillbörliga hemligheter, om jag från samtalet meddelar, att *England upptog handelstraktaten mycket illa. Den engelske ministern i Riga återkallades, emedan han icke lyckats hindra traktaten.*

Det definitiva nederlaget fick resandena dessa år i förberedelse av krig, då det i mitten av februari 1929 meddelades, att Sovjet (Litvinov) den 9 februari undertecknat fredspakt med Polen, Rumänien, Estland och Lettland.

Naturligtvis var de svenska kommunisterna alla dessa år på Sovjets sida. Folkets Dagblad fruktade rent av, särskilt sedan 1926 års flottkommitté framlagt sitt förslag, att Sverige ville ”ta ledningen” av Östersjöblocket mot Sovjetunionen, vilket den socialdemokratiska pressen ”söker dölja med alla medel”. I en broschyr 1928, ”Sverige med i kriget mot Sovjetunionen?”, använde jag väl inte denna tillspetsade formuleringen men hävdade dock mycket bestämt, att ”de socialdemokratiska ledarna var medansvariga för det kommande kriget mot Sovjetunionen”. Här fick partipropagandan vika för fakta. Den brantingska regeringen hade ju nämligen, som visats, de facto erkänt rådsrepubliken. Och oavsett Engbergs ofta återkommande extraturer i Social-Demokraten hade han ju mycket bestämt framhållit, att den enda möjliga utrikespolitiken från svensk sida var *gott och vänskapligt förhållande till Sovjet.*

Att Europas arbetare från 1927 (mensjvikerna, Dan, Tseretelli m. fl. hade nu mindre att säga till om i Andra internationalen) såg på Sovjet med större förståelse, var dock främst österrikaren Otto Bauers förtjänst. Därmed är jag åter till mina diskussioner 1925 med ”Hauptmann” Frey och hans österrikiska kommunistanhängare. Till Sovjetunionens 10-årsminne, den 11 november 1927, skrev Bauer bl. a.:

– Det förhållande, som råder mellan Andra internationalen och Ryssland, är tragiskt. Vi kan, vi vill och måste arbeta för, att detta tragiska förhållande skall upphöra. Den europeiska arbetarklassen *måste förstå, vilken oerhörd betydelse det har, att Sovjetunionen har hållit ut i 10 år. Vi måste stödja denna republik mot varje angrepp från kapitalisternas sida.* Den dagen skall säkert komma, då det ryska och övriga proletariatet utan förbehåll skall samlas. Vi kan använda olika metoder, men vi har dock samma mål.

Otto Bauer var icke ensam om en förnuftigare uppskattning av Sovjetunionens roll i utvecklingen. Socialdemokratin i andra länder började orientera sig på samma linje, det är den historiska sanningen. Likviderandet av ultravänstern inom de kommunistiska partierna bidrog att minska spänningen.

”Danska frågan”

Den kommunistiska rörelsen var till efter andra världskriget svag i Danmark. (Om dess senare öden känner jag just ingenting.) Partiet jämfördes i kominternkretsar med Kommunistiska partiet i Österrike. Svagheten var av flera skäl naturlig: Danmarks ekonomiska struktur, socialdemokratins styrka – partiet var trots den individuella anslutningen tidigt ett massparti – och radikala partiets starka ställning. Radikalerna spelade länge en utslagsgivande roll i dansk politik. I övriga nordiska länder saknade de motsvarighet. I militär- och tullfrågorna samt i kulturella frågor såg en del svenska klubbister i de danska radikalerna med deras ledande tidning Politiken ett föredöme, som de svenska liberalerna borde följa. Fabian Månsson t. ex.

beundrade dem mycket. Under sin vistelse i Gävle talade han ofta med oss klubbister i rekommenderande ordalag om de danska radikalerna.

Emellertid bör inte glömmas, att Komintern också var skyldig till den kommunistiska rörelsens svaghet.

Vid folketingsvalen 1924 räknade några ledande kommunister med framgång. Partiet skulle vinna ett, möjligen två, man- dat. Dessa beräkningar motsades emellertid av andra, som visst inte saknade politiskt omdöme. Partiets dåvarande ordförande, på sin tid ledare för socialdemokratiska ungdomsförbundet, var känd för sitt sansade, ibland en smula betänksamma bedömande av förhållandena. Ernst Christiansen och hans närmaste kamrater, såsom Sigvald Hellberg och andra, torde f. ö. ha kommit till det korta gästspelet i den kommunistiska rörelsen mer på grund av ungdomlig oppositionell inställning mot vissa yttringar i den socialdemokratiska politiken än av övertygelse att de kommunistiska idéerna hade särskild växtkraft i Danmark. Goda talare och organisatörer (Christiansen är sedan flera år också en uppskattad politisk skribent; han har bl. a. skrivit ett på grund av sin rikedom på sakuppgifter läsvärt arbete om ryska revolutionen) var de ledande i Kommunistiska partiet goda exponenter för dansk arbetarungdom.

Emellertid blev det ingen kommunistisk seger vid 1924 års val. Socialdemokraterna erövrade däremot 55 mandat och bildade sin första regering. Någon syndabock skulle man förstås ha, och så blossade striden i partiet upp häftigare än någonsin. Partiledningen var ”oduglig”, ”pessimistisk”. Viss sympati hade oppositionen också i Komintern. Då läget diskuterades i Skandinaviska ländersekretariatet, var bl. a. Allan Wallenius närvarande. Hans omdöme var rätt kategoriskt:

– Hur f-n kan man vinna seger, om man är pessimist. Till mig upprepade han ofta: ”Du saknar ju entusiasm.” I viss mån var detta nog riktigt, jag hade i allmänhet svårt att förespegla framgångar, där förutsättningar för sådana inte fanns. Det är bättre att inte räkna med framgång, kom dessa ändå blev glädjen så mycket större.

I januari 1926 inkallades kommunistisk partikongress i Nyborg – på grund av stridigheterna var partiet aktionsodugligt sedan valet. Huruvida hänsyn också togs till den socialdemokratiska regeringen, om man m. a. o. ville låta denna få tid på sig att visa, vad den kunde åstadkomma, känner jag inte till, men orimligt förefaller detta icke, om sådana överväganden skulle ha ägt rum.

Den 22/12 1925 meddelar Kuusinen, att jag tillsammans med Wilhelm Pieck och en representant för ungdomsinternationalen, densamma som Samuelsson och jag givit respass från Stockholm, skulle representera Exekutivkommittén.

– Du är ju grundligt informerad om läget i Danmark. Här följer en instruktion för delegationen. Vi ger olika anvisningar, som emellertid skall uppfattas som råd. Det är inte fråga om bindande beslut. Vi är nämligen av den uppfattningen, att delegationen på ort och ställe bäst kan avgöra, hur ni skall handla. Ni borde emellertid försöka sanera partiet och därför ägna minst tre fjärdedelar av er uppmärksamhet åt fackföreningsfrågan

Det synes ändamålsenligt, att kongressen riktar ett upprop till arbetarna, innehållande en rad aktuella *dagskrav*, framförallt borde *ekonomiska krav* skjutas i förgrunden ...

Efter partikongressen borde Du kanske föreslå ett sammanträde med Köpenhamnsorganisationen och vinna denna för genomförande av de fattade besluten. Detta har stor betydelse, ty annars fruktar jag, att de hittillsvarande fraktionsledarna, som Thøgersen och Jensen, framförallt om de avlägsnas från centralkommittén, på nytt börjar med sitt fraktionsmakeri. Konsten och svårigheten för er blir väl att isolera fraktionsmakarna från de sunda arbetarelementen. I den nya central-

kommittén bör ni nog ta in så många arbetare som möjligt – också anhängare av Thøgersen men inte honom själv. Detta är ju f. ö., så vitt jag vet, också din mening ...

Alltså, framförallt förbindelse med de danska kamrater, som är *fast förankrade i fackföreningsrörelsen*. Också ekonomiskt måste partiet ställas på egna fötter, ty det finns *inga förhoppningar*, att det någonstans kan få ekonomisk hjälp.

Delegationens uppgift var inte lätt. Oppositionen i partiet hade genom sina ”driverier” i Köpenhamn, där den hade stark förankring i partiet, skapat misstro mot kommunisterna. Cirka 75 000 var arbetslösa i Danmark, vilket innebar, att bortåt 3 00 000 människor var satta på svältkost.

I sin hälsningsartikel underströk Arbejderbladet, att den socialdemokratiska regeringen icke utfört något nämnvärt till arbetarnas bästa; den var beroende av de borgerliga för varje anslag. Tidningen slutade dock med försäkran, att ”kommunisterna är beredda till samarbete med alla ärligt proletära krafter men utan uppgivande av den kommunistiska rörelsens principer”.

Det allvarligaste var emellertid, att fackföreningsrörelsen hotade att falla sönder. Dansk arbejdsmansforbund under Lyngsies ledning hade varslat om utträde ur De samvirkende fagforbund (landsorganisationen). Huruvida motsättningarna i någon mån skall förklaras med personliga divergenser mellan de fackliga ledarna, har ingen, som kände förhållandena, lämnat något direkt svar på. Faktum är, att de två huvudfigurerna, Lyngsie inte minst, var synnerligen färgstarka personer; landsorganisationens ordförande Madsen uppenbarligen dock mer personligt lierad med de socialdemokratiska ledargarnityret. Att emellertid den oerhörda arbetslösheten måste öva inflytande på stämningen inom arbetarvärlden, var självklart. Alldeles påtagliga vänsterströmningar framträdde; det har f. ö. mer än en gång kunnat konstateras, att de danska arbetarna ofta har en radikalare inställning än deras svenska kamrater, och att de har handlingskraft, har de mer än en gång visat, senast under andra världskriget.

Före partikongressen kallade partiledningen en särskild konferens med fackliga förtroendemän – partiet hade flera mycket dugliga ledare för lokala fackföreningar. Det fanns ju också, som framgår av det sagda, anledning nog att särskilt diskutera fackliga frågor. Huruvida EKKI-delegationen beräknade att genom konferensen säkra en fast majoritet på partikongressen, har jag glömt. Alldeles främmande för sådana överväganden var Kominterns utsända i allmänhet inte, därom kunde lämnas talande vittnesbörd. Den fackliga kongressens beslut skulle emellertid inte vara bindande för deltagarna; ombud till partikongressen hade valts särskilt i fullt stadgeenlig ordning. Alla kongressförberedelser handhades naturligtvis av partiledningen, liksom kongressen valde sin egen ledning.

Partiets ställning till den hotade fackliga splittringen var naturligtvis ömtålig. Ledningen förstod mycket väl, vilka svårigheter en sprängning av Arbejdsmansforbundet skulle medföra för Danmarks arbetare. Därtill var Kominterns inställning i denna fråga fullkomligt klar (se i övrigt härom föregående avsnitt). Men att partiet å andra sidan måste ta hänsyn till ”vänsterströmningarna” bland fackföreningsfolket, var lika uppenbart. Mycket väl erinrar jag mig dock, att ett par av de ledande kamraterna varnade för att fästa allt för stort avseende vid Lyngsies varsel om utträde ur landsorganisationen. Man tycktes mena, att detta aldrig skulle fullföljas. Sätillvida fick de ju också rätt.

Resultatet av partikongressen blev en ”enhälligt” antagen resolution – efter utdragna och inte så litet hetsiga förhandlingar också bakom kulisserna – vari konstaterades, att partiet ”försummat mycket för massornas mobilisering”. Partiledningen hade dock i stort sett företrätt en ”riktig linje, oppositionen däremot en oriktig”. Det beslöts, att motsättningarna mellan Köpenhamn och partiledningen skulle likvideras; i allmänhet var partiavdelningarna i provinsen motståndare till oppositionen.

Avgörande var dock den nya partiledningens sammansättning. Th. Thøgersen uteslöts – om oppositionen fick någon annan av sina anhängare med, kommer jag inte ihåg. Troligt är dock, att så blev fallet. I vanliga fall var de flesta av de förutvarande ledarna klokt och smidigt folk, som hade lätt att samarbeta även med medlemmar, företrädande andra meningar än deras egen. Thøgersen delegerades till Moskva ”för att omskolas”, eller, som det officiellt hette, ”arbete i EKKI”, en vanlig dumhet man denna tid begick vid partiernas omställning. Resultatet blev, att ”de deporterade” i allmänhet fortsatte sin opposition – och fördubblade sina intriger. Bland de nya, som invaldes i partiledningen, erinrar jag mig särskilt en ung student, Arne Munch-Pedersen, en stor idealist av betydande arbetsförmåga. Han försvann senare i uppdrag för Komintern. Därtill invaldes Otto Wolf, smedernas i Köpenhamn starke man. Även andra av oppositionens folk, av vilka några dock redan förut hade fackliga förtroendeuppdrag, valdes. Partiets fackliga politik vann efter Nyborg alldeles påtagligt ökat förtroende bland arbetarna. Sigvald Hellberg t. ex. blev ordförande i Köpenhamns typografiska fackförening; senare blev han f. ö. ledare för förbundet och ordförande i Köpenhamns stadsfullmäktige.

På grund av de ständiga intrigerna från Thøgersen och dennes anhängare – omsvängningen i Moskva ”mot högerfaran” och Sinovjevs avsättning 1926, medverkade även – avgick Hellberg redan 1927 års partikongress som ordförande och något senare Ernst Christensen som redaktör för Arbeiderbladet. Då med 1928 års internationella kongress – sjätte – ultravänstern helt slog igenom, sopades spåren från Nyborg helt igen. Hellberg blev efter kort tid utesluten ur partiet. Christensen och Wolf jämte andra stod en tid passiva, men gick 1930 ut ur partiet frivilligt. Socialdemokraterna fick undan för undan en rad politiskt och organisatoriskt skolade krafter. Verkligt lysande resultat av kommunistisk politik efter 1928.

Vad tänker manne de danska kommunisterna nu? Efter ockupationens upphävande hade de ett tag t. o. m. säte i regeringen. Enligt senare framträdande opposition blev resultatet en fullkomligt principlös marsch åt höger. (Intresserade hänvisas till en broschyr av Georg Moltved, ”Kommunisme i Danmark. En marxistisk-politisk analyse af Danmarks Kommunistiske Parti sedan besættelsen.”)

Socialism i ett land

Torsdagen den 18 februari 1926 började Komintern ett viktigt exekutivmöte i Kreml. Tillsammans deltog 90 delegerade, dock endast 23 av exekutivens 43 ordinarie ledamöter. Inalles var 32 partier representerade. Som honnör för mitt arbete med tyska och österrikiska partiernas ”omställning” (som jag inte hade den största förtjänsten av) föreslogs mitt inval i presidiet. I sitt hälsningstal berörde Sinovjev särskilt tyska partiets kris, ”en av de svåraste det genomgått”. ”Senaste sammanträde fastställde vi de svåra fel partiet begick vid Hindenburgvalen under inflytande av *ultravänstern*, och som drabbade hela Kommunistiska internationalen.”

I sin redogörelse för det gångna året konstaterade Sinovjev, att ”vi har i Tyskland *ingen revolutionär situation*, och just därför får ingen den *minsta* eftergift göras för ultravänstern”. Förnuftigare arbetsmetoder skulle i alla avseenden tillämpas, vilket vi från svensk synpunkt tyckte var ett gott resultat av vår medverkan *inom* Internationalen.

– Sektionerna – partierna – måste utbyggas genom en riktigt tillämpad inre demokrati. De måste mer delta i Kominterns hela arbete liksom också ådagalägga mera politiskt initiativ.

I enhetsfronttaktiken konstaterades bl. a. följande fel:

1) Metoden att uppställa för de mer framskridna arbetarna oantagliga fordringar, vilket i Tyskland skett senast efter Hindenburgvalet.

2) För litet demokrati och kollektivitet i partiernas ledningar samt för litet självständighet i sektionerna.

3) Vid lösandet av sina egna problem måste partierna mer stå på egna ben och visa mer självständighet.

Vilka fruktansvärda offer kampen medfört med tillämpande av ultravänsterns taktik, visades med en del siffror. I 38 länder hade 40 457 kommunister häktats, 30 286 sårats, 4 553 mördats och torterats till döds. Ensamt i Bulgarien hade mer än 1 000 medlemmar i Kommunistiska partiet mördats.

Det finns anledning anta, att Sinovjev menade fullt ärligt med den kurs han drivit sedan de tyska kommunisternas kraftiga bakslag de två senaste valen. Framförallt påverkades han emellertid av den vanvettiga taktiken i fackföreningarna. Bucharin omtalade efter Sinovjev, att vid tiden för tyska partiets kongress i Frankfurt, april 1924, partimedlemmarnas massutträde ur fackföreningarna var det mest framträdande draget. Ryska partiets ledning var fullt enig i fördömandet av detta vanvett (Stalins brev till Maslow).

Belysande för den stämning, som rådde i fråga om nödvändigheten att vinna massorna, vilket Lenin med sådan skärpa företrätt, var även att kominternledningen sökte dra in nytt folk i apparaten. Efter exekutivmötet tillfrågades bl. a. jag av både Kuusinen och Sinovjev, om jag inte för åtminstone ett år framåt ville helt arbeta för EKKI. Jag kunde få välja på Frankrike, där framförallt tidningen l'Humanité behövde saneras, eller också resa till Kina. Anbudet upprepades av Manuilskij 1929. Jag skulle få sällskap med Dimitrov, vilken jag blivit bekant med redan under min vistelse i Moskva 1921. Vi hade f. ö. helt oförberett stött ihop också i Berlin hösten 1925. Dimitrov var då motståndare till ultravänstertrafiken, ville t. o. m. snarast få till stånd samarbete med socialdemokraterna – först efter processen om riksdagshusbranden i Berlin framlade han, under den korta tid han var generalsekreterare i Komintern, sina synpunkter i detta avseende. Av hänsyn till förhållanden hemma i Sverige avböjde jag – det lockade att vid 1928 års andra kammarval visa, att partiet var på frammarsch. Så pass äregirig var jag f. ö., att jag också ville återerövra mandatet i andra kammaren.

Emellertid är det troligt, att Sinovjev hade förhållandena också i ryska partiet i tankarna. Striden inom dettas ledning var redan mycket bitter. Makten lutade bestämt över till Stalin, som bakom sig hade den avgörande majoriteten av centralkommittén. I maj 1926 tog Stalin ståndpunkt för industrins utbyggande. I ett föredrag för partiorganisationen i Leningrad förklarade han bl. a.:

– Vår industri utgör grundvalen för hela näringslivets system, hjälper vårt näringsliv framåt, och därmed även jordbruket. Den reorganiserar hela vårt näringsliv genom sitt föredöme, den rycker jordbruket med sig, i det den genom de kooperativa sammanslutningarna drar bönderna inom ramen av det socialistiska uppbyggandet.

Inlägget var riktat mot i första hand Trotskij men även mot Sinovjev och i någon mån mot Bucharin.

I svenska partiet var vi minst sagt besvärade, med anledning av vad som skett i Tyskland, och det som pågick i Ryssland. På kommunmöte i Stockholm den 22 september redogjorde Kilbom utförligt för situationen i bägge partierna. Vi enades slutligen om följande vaga kritik:

– Det måste betecknas som beklagligt, att även i ryska partiet uppträtt fraktionellt organiserade kamrater. Det synes oss, som om de kommunistiska partiernas sammanhållning och aktivitet är av större betydelse än någonsin ... Vi uttalar den förhoppningen, att stridsfrågorna skall genom behandling på den utvidgade partikonferensen (i ryska partiet) bli fullständigt likviderade. Alla krafter måste inriktas på positivt arbete.

Mötet godkände även Ruth Fischers, Maslows och Korschs med fleras uteslutning ur tyska partiet, vilken då nyligen skett på ”grund av – fraktionell verksamhet.”

Att vi ansåg den tunga industrins uppbyggande i Ryssland vara förutsättningen för framgång, sades ut i slutklämmen av resolutionen.

De två riktningarnas syn på frågan om socialismen i ett land – varmed sammanhänge frågan om industrins utbyggnad – kan belysas med tre citat, berättigade då de flesta människor och alldeles särskilt ungdomen nu ingenting vet därom. På utvidgade exekutivmötet höll *Stalin* ett långt anklagelsetal mot Trotskij, vari han bl. a. framhöll:

– Den proletära revolutionens seger i ett land är icke självändamål utan en eggelse till utveckling och till revolutionens seger i alla länder. Därför är socialismens uppbyggande i Sovjetunionen en gemensam angelägenhet för alla länders proletärer ...

Sinovjev: Början kan proletariatet nog göra i *ett land*, men om kapitalismen i de avgörande länderna fortfarande befinner sig i uppåtgående, så är revolutionen i ett land dömd till undergång. Kapitalets motståndskraft har ej minskat utan tvärtom ... (Läsarna bör observera, att ungraren Varga mer än en gång hade förklarat, att kapitalismens motståndskraft icke är uttömd.)

Trotskij: Efter maktens övertagande skulle det vara möjligt att draga Ryssland ut ur världsekonomin? Nej! Vi behöver teknisk utrustning för våra fabriker. Före revolutionen hämtade vi denna till 67 procent från utlandet. Nu är återuppbyggandet ”färdigt”, och vi måste åter anlita utlandet ... Vår industriella utrustning är Rysslands kristalliserade beroende av världsekonomin. Om världskapitalismen går under, kommer vi inom två år att bygga flera maskiner än nu. Men den går inte under ...

För att mina läsare skall förstå den bittra striden om *tempot* i den tunga industrins utbyggnad ty annat var det djupare sett inte – jämte personliga motsättningar – är det nödvändigt att ägna några rader åt det industriella läget överhuvudtaget vid Lenins död. Det bör därvid inte glömmas, att Ryssland då genomgått första världskriget och därtill ett inbördeskrig, i vilket revolutionen var angripen från alla håll. Att landet därunder fruktansvärt ödelades, är allmänt omvittnat. De kapitalistiska staternas försprång 1917, på vissa områden hundratal år, ökades ytterligare. För att alls ha någon utsikt att inhämta detta, kastade Lenin ut parollen om landets elektrifiering. För att påskynda återuppbyggnaden genomförde han Nep, den nya ekonomiska politiken.

Efter Lenins död avvecklades den senare. De styrande vanns hastigt för uppfattningen, att kapitalisterna genom Nep på nytt skulle sätta sig fast i Ryssland, att revolutionen skulle ha genomförts förgäves. Under omställningen började diskussionen om den ekonomiska utvecklingen överhuvudtaget. Bland allt annat dök Bucharins förut nämnda paroll till bönderna upp: ”Beriken eder!” Uttrycket skall icke tas bokstavligt. Bucharin ansåg det nödvändigt, att bönderna bereddes möjligheter att köpa massor av förbrukningsartiklar:

– Vi måste ge dem plogar, harvar, sånings- och skördemaskiner, cyklar, grammofoner – deras rubelbuntar måste sugas upp. Får de ingenting för sina pengar, saluför de inga livsmedel och minskar så småningom produktionen. Vi får en försörjningskris. Men nu har vi inte dessa artiklar, och det kommer att ta lång tid att producera dem genom industriella nyanläggningar, alltså måste vi öka snabbheten i omsättningen – till dess vi hinner bygga nytt; Bucharin ville inte, åtminstone inte i debattens början, göra landet beroende av import. För denna hade man f. ö. inte nog utländsk valuta.

Det var instruktivt att diskutera med Bucharin. Jag kunde blott inte helt följa honom. Jag delade den uppfattning, som hävdade, att den största vikt i första hand måste läggas på utbyggnaden av den *tunga* industrin, *grundvalen* inte blott för Rysslands hela näringsliv utan, vad viktigare var, för dess utsikter att kunna *försvara sig i ett krig*, som kommunisterna redan nu räknade med skulle komma. Stalin och hans meningsfränder predikade f. ö., att det skulle

komma *snart*; de ville därigenom hetsa på den industriella utvecklingen, man trodde dessa år på ”det korta perspektivet”. Men naturligtvis var det som anförts en diskussion om *tempot* i den tunga industrins utbyggnad, icke om industrin som sådan.

Under flera år sedan han lämnat Stockholm, korresponderade jag regelbundet med Valerian Ossinskij, hans partinamn, familjenamnet var Obolenskij av den i Ryssland kända furstesläkten. Han var ekonomiskt genomskolad, tillhörde ingendera fraktionen och hade som chef för Rysslands statistiska centralbyrå (hans vetenskapliga samvete förbjöd honom att av politiska skäl frisera de statistiska uppgifter, som, om också otillfredsställande, flöt in till byrån) en bättre överblick än de flesta. Den 17 juni 1925 skildrar han i ett brev från Riga om det ekonomiska läget i Ryssland; han var på väg till USA för att under sex månader studera Förenta staternas ekonomiska liv. Efter återkomsten 1926 skrev han f. ö. en bok om sina intryck, (Förenta staterna inför ekonomisk kris, som Frams förlag dessvärre kunde utge först 1928), vari han kusligt rätt-pekande förutsade krisen 1929. Jag tillåter mig återge några punkter ur hans brev:

Efter att ha skildrat den väntade goda skörden, ”den första verkligt goda sedan revolutionen”, och hur inom metall-, elektricitets-, olje-, pappers- och textilindustrierna goda framsteg gjordes, kommer han till frågan, om Ryssland med egna medel kunde genomföra den utveckling av industrin, som den stigande efterfrågan ovillkorligen fordrade. Han besvarar frågan med ett obetingat ja:

– Före kriget måste Ryssland årligen betala 400 miljoner guldrubel i räntor på utlandsskulder och i utdelningar. Den summan spar vi nu.

Före kriget hade vi enorma utgifter, både absolut och i förhållande till nationalinkomsten, för armé och flotta. Här spar vi enligt liberala beräkningar in ytterligare 400 miljoner.

Lån på inlandsmarknaden är redan möjliga; Sokolnikov – då finansminister – beräknar att snart släppa ut det första på 300 miljoner rubel.

Detta år kan vi exportera spannmål för minst 150 miljoner rubel utom att lägga upp 300 miljoner pud för kommande behov.

Du ser således, att vi detta första goda skördeår kan disponera stora summor till byggande av nya fabriker – utan att anlita den utländska lånemarknaden, förutsatt att detta alls gick, utan att vi bleve beroende ...

Om nu blott herr Chamberlain inte förbereder ett litet krig eller en blockad, så går allt bra, och vi skall på några år ha det mycket bättre, än vi någonsin vågade hoppas ...

Det gick nu något annorlunda. Det torde dock vara svårt att förneka, att den tunga industrins utbyggnad var nödvändig. Att priset blev högt och offren stora, lär dock ingen kunna bestrida. Men hur hade Rådsrepublikens läge varit om den tunga industrin inte byggts ut i det tempo som skedde? Hur hade läget varit om Stalins järnvilja inte stått i spetsen? Hade Ryssland då blivit en koloni, vilket imperialisterna ville ha det till? Och hade Hitler inte segrat för den händelse den ryska ledningen genom den tunga industrins uppbyggande icke möjliggjort rustningarna? Artilleriet, flyget och pansarvapnet t. ex.

Dessa frågor bör man tänka på då man dömer.

Den 23 oktober 1926 varnade ryska partiets centralkommitté Trotskij, Sinovjev, Kamenjev, Pjatakov, Sokolnikov, Smilga och några till ”för disciplinbrott” ... Sinovjev borde icke längre kvarstå som ledare för Komintern. (”Bucharin behövde tio minuter för att få Kuusinen över från Sinovjev”, gycklade finnarna.) Trotskij och Kamenjev ”befriades” ävenledes från medlemskap i Polbyrå på grund av ”oppositionell verksamhet efter ett tidigare sammanträde”.

Det konstaterades, att en fast fraktion bildats för kamp mot partiledningen: Trotskij, Sjlappnikov, Medvjedev och andra hade börjat ”sprida hemliga dokument” och ”organiserat illegala fraktionsmöten, celler och kommittéer”.

Samtidigt publicerade emellertid Trotskij, Sinovjev, Kamenjev, Pjatakov, Sokolnikov och andra i Pravda en resolution, vari de *tog avstånd* från sin tidigare verksamhet såsom ”alltigenom felaktig”. De uppmanade alla sina anhängare att ”upplösa fraktionella grupperingar” och tyckte, att de, som ”uteslutits för fraktionell verksamhet, sedan kampen inställts, borde kunna komma in i partiet igen”.

Kominterns exekutivkommitté beslöt på sammanträde den 29 oktober (där Sillén representerade Sverige), att Sinovjev efter ryska partiets misstroendevotum icke kunde vara ordförande. Några veckor senare utsågs Bucharin till hans efterträdare.

I mitten av november höll exekutivkommittén nytt sammanträde. Kilbom, Aug. Spångberg, Karl Malmros och Hugo Sillén representerade då Sverige. Sammanträdet tog klar ståndpunkt för den ryska industrins utbyggande, samtidigt som det uttalades, att socialismens genomförande var möjligt i ett land, underförstått Ryssland. Oppositionen hade nu svängt. Den klagade över, att industrialiseringen ”icke gått tillräckligt snabbt”, och ansåg, att ”*slutlig* seger för socialismen i ett enda land är omöjlig”, vilket ju var något annat än att seger i ett land alls var möjlig. De två fraktionerna hade i sakfrågorna närmast sig varann; de *personliga* motsättningarna hade dock blivit så mycket större, ingalunda ovanligt i partistrider.

Under intrycket härav och med hänsyn till den skada striden i ryska partiet åsamkade den kommunistiska rörelsen också i andra länder, diskuterade vi några stycken om icke ett privat samtal borde ordnas med Stalin angående stridens fullkomliga biläggande. Minns jag inte galet, överenskom, att jag och Ercoli (Togliatti), redan då ledare för italienska partiet, med finnen Heimo som tolk skulle besöka Stalin. Av någon anledning blev Ercoli upptagen.

Jag hade tidigare mera privat träffat Stalin två gånger. Första gången 1921, då vi från Leningrad hade sällskap till Petrosavodsk för att övervara Karelska sovjetrepublikens första kongress. Stalin var då minister för minoriteterna, vilkas rättigheter han energiskt försvarade; en del ryssar berättade att Stalin från början hävdade, att de nationella minoriteterna skulle i alla avseenden smältas samman med Storryssland, men av Lenin övertygats om, att denna politik var socialistiskt oriktig och taktiskt oklok. Den skulle på många sätt öka rådsregeringens svårigheter. Minoriteterna skulle bli fientliga mot rådsregeringen och respektive områden, bjuda tacksam jordmån för kontrarevolutionära intriger, underblåsta och understödda av stormakterna. Lenins skarpsyn bekräftades framförallt i Georgien och i Ukraina och i viss mån även i de baltiska staterna. Minoriteterna hade nu självständighet inom Sovjetförfattningen ifråga om skolväsende, språk och delvis industriell uppbyggnad, men icke i fråga om utrikespolitik, försvar och penningväsen.

Denna linje företrädde Stalin för Karelens vidkommande också i Petrosavodsk.

Andra gången jag talade privat med Stalin var efter slutfört uppdrag i Tyskland. Han hade bett Bucharin ta mig med till particentralen; han ville höra mina ”intryck från KPD”. Jag framhöll, att Thälmann innerst inne nog representerade en del ultravänstertendenser, trots att han året förut blivit ”omvänd” och skrivit under det öppna brevet till tyska partiet. Härtill svarade Stalin ingenting, men att Thälmann var hans man, var alldeles klart. (Senare kom det fram, att han redan före det öppna brevet bakom Sinovjevs rygg haft kontakt med Thälmann, vilken på det mest ogenerade sätt smickrades och haussades upp.) Stalin visade sig förvånansvärt väl informerad t. o. m. i detaljer. Sannolikt hade Manuilskij besökt honom före mig.

Samtalet slutade med, att Stalin tackade för ”gott arbete för exekutivkommittén”.

Besöket med Heimo gällde emellertid striden i ryska partiet. Stalin förstod mycket väl, att denna skadade också andra partier. Det hade dock varit nödvändigt att föra den till slut – om han verkligen trodde, att sista ordet var sagt, fick jag inte klart för mig. Att han denna tid inte hade någon tanke på, vad som sedan skedde, föreföll mig dock säkert. Men han var bitter på oppositionsledarna, framförallt på Kamenjev. De hade ”svikit sina löften till centralkommittén” – så fick jag en lång redogörelse för oppositionens uppträdande. På min begäran att oppositionen inte skulle kastas undan (Sinovjev hade 1925 som riktlinje för de kommunistiska partierna menat, att de gamla medlemmarna i partierna framdeles inte skulle kastas ut – utan blott omflyttas), fick jag en mörk forskande blick:

– Det finns nog av framskjutna poster att placera dem på, även om de inte kommer med i regeringen. Men – och han höjde varnande ena handen – förutsättningen är, att de är lojala mot *partiet*. Partiet, det hade från ungdomsåren varit och var även nu allt för Stalin.

Just som vi skulle resa oss och säga adjö, ringer en av hans telefoner. Chefen för folkförsäkringen meddelade, att verksamheten föregående år lämnat stort överskott. Han frågade, om icke detta skulle delas ut till försäkringstagarna. Men se, nu fick Stalins stämman en annan klang:

– Dela ut till försäkringstagarna? Det är brist på bostäder. Vi skall bygga sådana för överskottet. Ett alldeles oväntat mänskligt drag av den ”hårde” Stalin, tyckte jag. Men så vänder han sig på nytt till mig:

– Det var roligt, att kamrat Kilbom kom hit. Men det är inte så enkelt att regera, och, under det ett litet leende lyser upp det en aning koppärriga ansiktet, tillägget:

– och ändå kavar ni med händer och fötter för att få makten ...

Stalin verkade tröttare denna gång, än då jag tidigare mötte honom. Tydligen hade striden med gamla kamrater inte gått honom spårlöst förbi. Heimo, som såg och kanske iakttog honom ofta, förklarade, när vi kom ut:

– Jag har aldrig sett honom verka så trött som under det här samtalet.

På ryska partiets kongress före Kominterns exekutivkommittés sammanträde hade Stalin begärt att bli befriad från uppdraget som generalsekreterare. Delegationerna från de olika rådsrepublikerna behandlade frågan – och kongressen beslöt enhälligt, att Stalin skulle stanna.

Mitt besök blev utan resultat. Den 16 nov. 1927 meddelades, att Trotskij och Sinovjev *uteslutits* ur ryska partiet på grund av ”fortsatt fraktionell verksamhet”. Tioårsdagen av Sovjets bestånd hade de i ”hemligt upprop” vädjat till ”alla”, således icke blott till partiets medlemmar, *mot* partiet. En månad senare, den 27 dec., medger Trotskij och Sinovjev på nytt sina fel, framförallt att de i kampen mot partiets centralkommitté ”beträdde aktionens väg och gjorde uppkomsten av ett andra parti till en konkret fara”.

Svenska partiets arbetsutskott ansåg i ett uttalande den 2 dec., att de åtgärder, som vidtagits, var ”nödvändiga med hänsyn till de metoder oppositionen använt sig av, framförallt dess förbindelser med utpräglade renegater som Souvarin (Frankrike), Ruth Fischer och Maslow m. fl.”

I stort sett var med beslutet den 16 nov. 1927 striden i ryska partiet utspelad för Komintern.

Stalin tar avstånd och varnar

Vid sammanträdet 1927 på hösten med Kominterns utvidgade exekutivmöte var cirka 250 delegater närvarande. Stämningen var laddad; krigsförberedelserna mot Sovjet var denna tid särskilt påtagliga. Bucharin gav i sitt inledningstal om ställningen i Europa en allvarsmättad bild. Jag hade bland andra ordet i den efterföljande debatten. Efter att ha framhållit, att de

kommunistiska partierna i flera länder hade gått tillbaka tack vare ultravänstern rekommenderade jag en ”mjukare” kommunistisk politik. Kommunisterna borde försöka åstadkomma gemensamt uppträdande med socialdemokraterna. Bevarandet av Sovjet vore, förklarade jag, värt sådana ”offer”. Situationen påminde om läget, då Lenin genomförde den nya ekonomiska politiken. Han hade f. ö. lärt oss, att det var nödvändigt att driva en elastisk taktik .

Det var mulen tystnad under mitt anförande. Kuusinen, som jag särskilt iakttog, verkade bekymrad, precis som tänkte han:

– Kära Kalle, dej har jag rekommenderat som en av våra dugliga krafter.

Stalin begärde omedelbart ordet och polemiserade i ett kort anförande utan att nämna mitt namn:

– En talare har rekommenderat, att vi för att möta svårigheterna skulle föra en ”mjukare” politik. De kommunistiska partierna borde söka samarbete med socialdemokraterna. Hårtill vill jag erinra om, att vi *inte kommer någon vart genom att falla undan*.

Efter hans tal nästan kände jag, hur isoleringen omgärdade mig. Rasande över den, som jag tyckte, objektivt oriktiga polemiken gick jag omedelbart till Stalin, där han tillsammans med Heinz Neumann och Lominadse stod i en fönstersmyg. Jag meddelade honom – med Neumann som tolk – att han misstolkat innehållet i mitt tal. Jag hade inte menat, att vi skulle frångå våra *principer*. Att ta hänsyn till realiteter var dock inget fel. Lenin själv hade flera gånger rekommenderat en sådan politik.

När Stalin hört min säkerligen något hetsiga replik, sade han, vänd till Neumann och Lominadse:

– Kamrat Kilbom är förbannad. Och vändande sig till mig: jag kan inte garantera, att bland dessa 250 delegater inte finns någon spion. Om det inte om några dagar skall förkunnas i hela världen, att Sovjet är på reträtt, så måste jag här ta avstånd från ert tal. Ni får ändra hur mycket Ni vill i *protokollet*, men här kan jag inte låta er mening stå oemotsagd. Min sekreterare kommer hit i morgon, så får Ni stryka de satser, Ni anser förolämpande. Se till, att våra uttalanden inte motsäger varann ... Sade och var vid gott humör. Pratade, skrattade och berättade historier. Han är inte dum skådespelare, tänkte jag.

Omedelbart efter samtalet med Stalin fick jag från tysken Willi Mielenz – sekreterare i Skandinaviska ländersekretariatet – följande lilla meddelande:

– Kalle! Jag hade intrycket vid ditt, f. ö. utomordentligt starka, sakliga och kvicka tal, att en punkt väckte förstämning (även på mig). Nämligen: Försvaret av. Sovjetryssland först och främst, ”fast möchte ich sagen, auch wenn Komintern zwei Schritte nach rechts gehen soll”. I nuvarande situation, då ultravänstern säger om Komintern, att den går åt höger, kan det vara vatten på deras kvarnar.

(– Kära Willi! Du var en hedersknyffel. Var är du nu? Jag förlorade kontakten med dig efter min uteslutning ur Komintern 1929. Vid vårt sista sammanträffande i Berlin 1930 hade du lämnat tjänsten i Moskva på grund av missnöje, sade du, med ”den anda, som alltmer började tränga sig in där ...”).

När jag gick från Andreassalen vid 12-tiden på natten, kände jag på nytt isoleringens kyla. Pepper hann dock, innan han försvann, förklara, att jag haft rätt. ”Du skulle bara ha framfört din mening i mjukare ton.” Just utanför Kremlporten, upphanns jag av min gamle vän Sjlappnikov; den s. k. arbetaroppositionen hade visst behandlats på vårt sammanträde. Han grinade åt min nedslagenhet:

– Där ser Du, hur vi har det, som bor i Ryssland och försöker hävda en egen mening. Men var lugn ... Vi är blott i början av Stalins regemente ...

Påföljande dag besökte jag vid lunchen i Ossinskij's sällskap kommissariernas i Kreml matsal. Jag hade varit där många gånger från 300-mannadelegationens besök och kände en del av dem, som där nästan dagligen intog sin måltid. Min sammanstötning med Stalin var allmänt bekant. Flera hälsade påfallande hjärtligt. Rykov, Smirnov och Bucharin ville särskilt trösta mig. De försäkrade, att Stalin visst inte tyckte illa om kamrater, som öppet sade sin mening – om de ville något positivt. Rykov medgav t. o. m., att framförallt utrikesledningen ofta var besvärad av de kommunistiska partiernas uppträdande. Då jag frågade honom, varför ingen efter mitt anförande i så fall sagt detta, svarade han:

– Kamrat Kilbom, vi är uppfostrade i partidisciplin. Det skulle inte falla oss in att inför exekutivmötet polemisera, när partiledningen, dvs. Polbyrån, dvs. Stalin tillkännagivit en mening. Vi diskuterar *inom* partiet ...

Uppkommen i Andreassalen väntade den av Stalins sekreterare, som hade hand om protokollet, en lång gänglig kaukasier. Han talade f. ö. en underbar tyska. Det var lätt gjort att företa sådana ändringar, att Stalins tal inte blev, som jag tyckte, förolämpande. I utskriften hade f. ö. den polemiska tonen försvunnit.

Då jag någon dag senare av Pjatnitskij kallades till sammanträde med Kominterns budgetkommission, där ”anslagen” för nästkommande år skulle bestämmas för de europeiska partierna, såg jag däri bevis för, att historien politiskt icke belastade mig. – Heinz Neumann hade i Kominternbyggnaden talat om mitt samtal med Stalin. I budgetkommissionen inträffade emellertid en händelse, som tycktes verka i motsatt riktning. Enligt Pjatnitskij's rapport skulle tyska partiet för 1926 ”för internationellt arbete” av medlemmarna ha uppburit inte fullt 400 000 DM. Thälmann hade emellertid begärt, jag tror det var 475 000 DM. Pjatnitskij gjorde invändningar – och frågade om min mening. Med hänsyn till mina erfarenheter och den stat man gjort upp före min avresa från Berlin, ansåg jag mig inte då kunna tillstyrka mer än 400 000 DM, vilket också beslöts. Påföljande dag mötte jag Thälmann utanför Pjatnitskij's rum. Han var som ett åskmoln.

– Ich glaubte Du hattest unsere Partei verstanden und dass Du solltest unsere gute Arbeit anerkennen. Jetzt weiss ich aber, dass Du hassest unsere Partei. Vad skulle jag svara till detta? Jag tyckte det var så dumt, att jag föredrog att tåga. Jag hatade inte alls tyska partiet. De skulle bara inte ha extra fördelar. Då jag senare omtalade saken för Pjatnitskij, svarade denna:

– Ingenting att fästa sig vid. De tyska kamraterna tycker alltid de skall ha särskilda rättigheter ... Men Thälmann glömde tydligen inte ...

I februari 1928 hade Skandinaviska ländersekretariatet kallats till sammanträde. Representerade var de kommunistiska partierna i Finland, Manner och Sirola; Tyskland, Remmele; Norge, Arvid G. Hansen och Viggo Hansteen; Sverige, Kilbom, Signe Sillén, Arvid Vretling och Nils Holmberg; Danmark, Georg Laursen och Ungdomsinternationalen, Mehring. W. Mielenz var särskild föredragande. Han talade svenska perfekt efter en kurs i Brunnsvik. Dagordningen upptog för Sveriges vidkommande ”Den fackliga situationen” och ”Enhetsfrontfrågor”. Kilbom och Sirola var inledare.

Deltagarna kunde inte komma ifrån, att det fackliga läget (Pappersmassekonflikten) för Sveriges arbetare utvecklats sig gynnsamt, och att partiet utfört ett ”mycket gott” arbete. Men i övrigt var det illa ställt. Sirola tyckte, att partiet använde ”för mycket pacifistiska fraser i propagandan”. (Något år tidigare hade Kuusinen skriftligen tackat för ”föredömlig uppläggning av militärfrågan”, vilket han t. o. m. refererat för sekretariatet.) Det kunde visserligen vara tillåtet med pacifism ibland, men då måste partiet ändå ”visa sitt rätta ansikte

i pressen och eljes”, och därtill skulle ”fraserna medföra stora fördelar”. Och vi hade inte visat vårt ansikte.

Partiet hade inte riktigt ”utnyttjat vänsterfraktionen inom socialdemokratiska partiet”, varmed Sirola åsyftade Engbergs och andras opposition mot Per Albin. Vänsterelementen borde man försöka vinna för vårt parti, ”för vilket de ledande dock synes vara rädda”. (Barnsligheter viskade Remmele.) Det var oriktigt av Kilbom att karakterisera denna opposition som blott ”riktad mot Per Albin Hansson”.

Vad angick den gemensamma partibeteckningen till de förestående valen, syntes det Sirola, som om ”några kamrater talade som om de ville utarbeta program för ett *politiskt* block”. (”Einige Genossen sprechen als ob sie sogar ein gemeinsames Programm ausarbeiten wollen.”) Kommunisterna och socialdemokraterna röstade slutligen ”i vissa kommunalförsamlingar gemensamt. Det föreligger ingen statistik över antalet kommuner, där det skett, men det är ändå ett fel. Även i fråga om arbetet bland kvinnorna och bland bönder hade fel begåtts.

Manner ifrågasatte, om icke den gemensamma partibeteckningen betyder, att vi erkänner, att socialdemokraterna är ett – arbetarparti?

Nils Holmberg – sedan många år i Göteborg – ansåg, att partiet ställt sig bakom syndikalisterna, som tillsammans med kommunisterna undertecknat ett fredsupprop. Därför kunde man ”inte av debatterna med dem lära något”. Var glad över, att dessa frågor nu diskuterades på ländersekretariatet. Det borde klart ”sagas ut, att svenska partiet har begått fel”. Vad angår den gemensamma partibeteckningen, så har ”nog åtminstone en del menat (!?) att man också skulle ha ett gemensamt valprogram”.

Remmele: Den gemensamma partibeteckningen i Sverige är en riktig åtgärd. Har inte *Manner* märkt, att en del socialdemokrater gått emot den? I något land ha de t. o. m. hellre gått med borgerliga partier. Skall vi stillatigande se sådant? Hade vi i Tyskland följt en liknande linje som nu i Sverige, vore situationen bättre.

När jag lyssnade till denna kritik, blev jag inte så litet förvånad. Komintern hade dock manat partierna:

- 1) att stärka arbetet inom fackföreningsrörelsen – mellan syndikalister och reformister hade icke gjorts någon skillnad – för att bredda enhetssträvandena,
- 2) att förankra partierna hos de arbetande massorna, och
- 3) vid valet i Berlin två år tidigare godkänt sammanräknandet av socialdemokratiska och kommunistiska överskottsstämmor, således i sak detsamma som den tekniskt gemensamma partibeteckningen i Sverige.

Diskussionen förde inte till något omedelbart resultat. Det tillsattes visst någon kommitté, som skulle ”studera” frågorna. Diskussionen var bra dum, tyckte jag. Kritik över att vi i kommunala församlingar röstade med socialdemokraterna för att *hindra* borgerliga segrar ... Men att några sökte strid var inte att ta miste på.

Remmele gav mig en tankeställare efter mötet. Han frågade, huruvida jag inte tänkt på, att kursen på nytt skulle ”dras åt ultravänster, sedan Stalin fått undan Sinovjev?” Nej, det hade jag inte. Enligt Remmele samarbetade Stalin med Thälmann, ”han uppmuntrar dennes sämsta egenskaper”.

I mitten av juli öppnades Kominterns sjätte kongress i Fackföreningshuset, f. d. Adelsklubben, Sverige representerades av Oskar Samuelsson, Flyg, Paul Thunell, L. H. Landén, Folke Malmros, Signe Sillén, Arvid Vretling och Kilbom. På resan till Moskva höll vi några föredrag i Finland – finska regeringen hade på våren upphävt visumtvånget för svenskar. Kongressen var synnerligen talrik.

Antalet ombud var 515, därav 372 med beslutande och 143 med rådgivande röst. Inalles representerade ombuden 4 024 159 medlemmar. Av 66 inbjudna partier och organisationer hade 58 sänt representanter. 100 av ombuden var från icke europeiska länder och 24 från kolonier. Det var således representanter för en avsevärd makt, som var församlade.

Sovjets utrikespolitiska läge hade lättat. Tyska partiet hade vid valen till riksdagen i maj ökat från 45 till 60 mandat och erhållit något över tre miljoner röster. Socialdemokraterna hade däremot ökat från 131 till 155 mandat och fått över *nio miljoner röster*, alltså nära tre gånger så många. Men de tyska kommunisterna var minst sagt malliga.

Bucharin öppnade kongressförhandlingarna:

– För närvarande ligger huvudfaran åt höger, förklarade han. Högeravvikelserna kommer inom olika partier till uttryck i en överdriven legalism, i en fruktan för att överträda den borgerliga statens lagliga gränser och skärpa klasskampen. Det koketteras med den socialdemokratiska vänstern och har ådagalagts bristande pliktuppfyllelse mot – den kinesiska revolutionen (!?) Av Bucharin, sades det, utarbetat förslag till resolution spelade på detta tema.

Thälmann höll ett långt tal, vari han bl. a. ”bevisade socialdemokratins utveckling till socialfascism”. I hans synpunkter instämde bl. a. Lenski, Polen, där man hade Pilsudskis diktatur.

Men läget var visst inte lika i alla länder. Flera av oss var missnöjda med Thälmanns schematiska framställning. Ercoli (Togliatti) framhöll privat – han var en försiktig general – att han inte delade tyskarnas inställning. I Italien måste kommunisterna för kampen mot Mussolini försöka få samarbete också med socialdemokraterna. Bucharin gjorde även invändningar. Socialdemokratin var visst – i en del länder – socialfascistiskt *betonad*, men det är en tendens, ej en färdig process. Det föreslagna programmet varnade också för att ”blanda socialdemokrati och fascism i en hatt”.

Debatten pågick flera dagar, mest i kommission, innan kongressen, som varade till 1 sept., beslöt att ”i princip” och naturligtvis ”enhälligt” anta Bucharins förslag. Men då hade ett 100-tal debattörer yttrat sig.

Förutom faran för högeravvikelser betonades att faror från vänsterelement förelåg. Det förkastliga i fraktionell kamp underströks mycket kraftigt, liksom vikten av enighet. E. K. fick direkt i uppdrag att med alla medel *bevara enigheten, och att basera sektionernas verksamhet på inre demokrati och disciplin*.

Vid presidiebordet – jag var av någon obegriplig anledning invald i presidiet – hade åtminstone Bucharin och jag stundtals rätt muntert. Vi växlade flera biljetter. De jag fick från Nicholai har jag bevarat. Det började den 26/7 med följande:

”Unter anderem bei Dir oder bei Höglund muss mein ausführlicher Bericht existieren über alle Fragen u. s. w., die mir von dem *Polizeiuntersuchsrichter* u. s. w. während meines *Gefängnisaufenthaltes*.

Ein ganzes Heft, weisst Du nicht wo sich dieses Heft befindet? *Buch.*

(Hos Dig eller hos Höglund måste min utförliga berättelse finnas över *alla* frågor osv., som ställdes till mig av polisens undersökningsdomare under mitt uppehåll i fängelset (Stockholm). Ett helt häfte. Vet Du inte, var detta häfte finnes?)

Nej, det visste jag inte. I mina samlingar finns häftet inte. Jag hade f. ö. alldeles glömt saken, till dess jag började med denna del av mina minnen och då fann Bucharins små biljetter.

Det blev nu ett avbrott i vår korrespondens. Under debatten om den föreslagna resolutionen, kallade Stalin plötsligt en del av partiledarna till ett ”informationsmöte” i ett av de mindre

rummen. Huruvida någon hade begärt ”information”, har fallit ur mitt minne. Mötet hölls under en middagsrast. Alla var naturligtvis spända på, vad Stalin ville säga, som inte kunde framföras i plenum. Han började med understrykande av det allvarliga läget. Just då vi väntade en redogörelse för, vad Sovjetregeringen visste om krigsförberedelserna, övergick Stalin till att tala om läget i *ryska partiet*. Där var inbördesstriden viktigast. Centralkommittén skulle sannolikt tvingas till nya disciplinära åtgärder, meddelade Stalin. Partistriden var visst inte slut, vilket för åtminstone mig var en riktig kalldusch. En del framträdande partivänner ”fortsatte intrigerna mot centralkommittén”. Trots uttryckliga löften att likvidera fraktionerna fortsatte oppositionen med hemliga möten på skilda platser i landet. Till densamma hade nu också anslutit sig Sokolnikov, Pjatakov och andra. Polbyråns ansåg det nödvändigt att i tid förbereda oss på, vad som kunde bli nödvändigt. Stalin nämnde ingenting om Bucharin, men denne var på kongressen misstänkt ensam. Något låg i luften ...

Framförallt ville Stalin emellertid ”varna för att dra ut striden i övriga partier, ty därigenom kunde denna komma att omfatta hela Komintern. Inga uteslutningar borde äga rum. Vi som statsparti”, sade Stalin, ”har lätt att placera om på ledande poster, men denna möjlighet står inte de utländska partierna till buds. Hårda ingripanden skulle bara förvärpa situationen, skapa motsättningar också i en rad personfrågor. Detta så mycket säkrare som det internationellt redan fanns en oppositionsgrupp, till vilken hörde Souvarin, Frankrike; Ruth Fischer och Maslow, Tyskland; Lovestone, USA, och andra intrigmakare.”

I första ögonblicket var åtminstone jag glad över ryska Polbyråns omtanke om de utländska partierna. Mitt tidigare samtal med Stalin hade jag inte glömt. Då jag efter ”informationsmötet” talade med ett par deltagare, delade dessa inte min uppfattning. Ju mer jag tänkte på saken, ju mer förändrades bilden också för mig. Ville kanske Stalin och hans meningsfränder genom varningen till oss få *fria händer* i ryska partiet? Var det här kanske ett nytt exempel på den gamla konsten att bryta av käppknippan genom att upplösa den och ta en käpp i taget? Förberedde man någon åtgärd mot Bucharin?

Efter att ha meddelat Oskar Samuelsson vad som passerat, kom vi överens om, att jag skulle utfråga Bucharin. Jag skrev ett par rader till honom och bad om ett samtal snarast. Det överenskomms, att vi skulle träffas efter plenums slut. Strax därpå sände han dock återbud:

– Kilbom! Då debatten här drar ut på tiden, sannolikt, kanske tillåter Du mej att skjuta på vårt samtal till i morgon efter kl. 12-1 eller 3, när Du önskar. Är det inte möjligt för Dig då, så får vi försöka ta det i dag.

Det blev inget samtal vare sig den dagen eller dagen därpå. Andra överläggningar kom emellan. Söndagen den 29 juli var jag på landet några mil utanför Moskva gäst hos Ossinskij. Tillsammans for vi ut redan på lördagens eftermiddag. Oväntat för mig var hans svåger Smirnov, då jordbruksminister, om jag inte misstar mig, jämte Smilga och någon mer där, när vi kom. De två namngivna var klara oppositionsmän. Jag hade bespetsat mig på att privat få tala med Ossinskij om situationen. Därav blev emellertid intet. Utförlig information om partiläget fick jag av de andra. De hyste de största farhågor för framtiden – inte oberättigade som utvecklingen visade. Men Ossinskij tillhörde icke oppositionen. Han tyckte denna tid, att bägge parter överdrev. Han borde således bli oberörd av eventuella ”disciplinära” åtgärder. Före min avresa erkände han dock, att det nu fanns två varann skarpt bekämpande fraktioner: Bucharin hade försökt värva också honom.

Dagen före min återresa till Stockholm, den 11 augusti, fick jag från Bucharin följande biljett:

– Lieber Kilbom! Då Du ämnar resa i morgon, så tror jag det är bäst, att vi talas vid i dag omedelbart efter pågående plenum.

Buch.

Det blev ett intressant samtal. Bucharin meddelade, att hans förslag till program för Komintern, vilket jag själv delvis varit med om, var resultatet av ”en kompromiss” inom ryska partiets Polbyrå. Stalin och hans meningsfränder hade med tanke på Thälmanns ultravänsterinställning genomdrivit vissa oriktiga formuleringar. Thälmann hade haft upprepade sammanträden med Stalin. För att ha ryggen fri i ryska partiet ville denne tydligen vinna tyska partiledningen – samtidigt som han varnade oss för att föra ut striden i övriga partier! Dubbelspel således! Bucharins vänner, fortsatte emellertid denne, framförallt Pjatakov, var redan märkta. Själv var han isolerad. Han var alldeles övertygad om, att partistriden i Ryssland inte var slut. Stalins ”information” var ingenting annat än ett schackdrag för att avvärja de icke ryska partierna.

Mycket allvarligt såg han också på den ekonomiska utvecklingen. Missnöjet bland bönderna, med att de alltjämt inte kunde köpa tillräckligt för sina pengar, var i stigande. På många håll hade den påbörjade kollektiviseringen genomförts under starkt tryck. Bönder, som vägrat ansluta sig till kollektiviseringen, hade tvingats därtill. Resultat: försörjningen började bli sämre.

Jag hade intrycket att Bucharin målade för svart, – Ossinskij hade en något ljusare syn. Bucharin frågade slutligen, vad jag tyckte han skulle ta sig till. Helst ville han lämna både Komintern och partiledningen och helt ägna sig åt vetenskapligt arbete – därtill tvingades han f. ö. något senare. På den frågan gav jag ett svar, som senare, då Bucharin arkebuserats, beredde mig samvetskväl:

– Du måste väl som bolsjevik kämpa för din uppfattning i Polbyrån och annorstädes. Men du kan ju inte kämpa ensam ...

Hade Bucharin hållit sig neutral, om han inte fått mitt råd? Och sannolikt andra delegaters råd i samma riktning. Hade han då undgått dödsdomen? De frågorna irriterade mig mer än en gång. Han hade anslutit sig till den Kamenjevskas fraktionen någon månad efter kongressen, påstods av en gemensam bekant i Berlin – Ossinskij's uppgift, att han vid kongressen redan var med i den, förnekades.

Efter avbön blev Bucharin på nytt tagen till nåder och ålades arbete i vetenskapsakademien. Bland annat sändes han, 1932 tror jag, till en vetenskaplig kongress i London. Vid tiden för hans återresa var jag tillfälligt i Berlin, varför vi genom en god väns förmedling träffades. Det var ett glatt återseende. Bucharin var ånyo pojken, som skämtade och lekte. Hans stora intresse var emellertid att höra, hur det gick för de oavhängiga partierna i Europa – vi hade just haft en liten konferens i Berlin för att överlägga om bildandet av en internationell sammanslutning. När jag berättade, lyste hans ögon, han skrattade, pratade forcerat och dansade runt i rummet. Hans oppositionella inställning var kvar. Han trodde emellertid inte på någon ändring i Ryssland ...

Emellertid tillsatte kongressen en särskild kommission för att diskutera förslaget till nytt program. Oskar Samuelsson blev vår representant. Han protesterade mot uppfattningen att Sverige var ett imperialistiskt land och krävde en mindre tvärsäker formulering. Resultatet blev emellertid påståendet att ”det imperialistiska Sverige” drogs in ”i krigsförberedelserna mot Sovjetunionen”, vilket ju var två oriktiga påståenden, nämligen för det första att Sverige var ett imperialistiskt land och för det andra att det deltog i krigsförberedelserna mot Sovjet. Visst fanns det denna tid grupper och enskilda som både önskade och av och till propagerade för Sveriges aktiva uppträdande mot Sovjet – se avsnittet om Hårleman och fascismen – men landet som sådant drabbades icke av anklagelsen. Icke heller något parti i politiskt ansvarig ställning.

Diskussionen i kommissionen visade att Samuelsson och jag – deltog som medlem av EKKI – icke var allena. På vår sida uppträdde i sak Sirola, Arvid G. Hansen, Norge; Münzenberg, Ewert, Tyskland; Ercoli, Italien; Loevstone, USA, som f. ö. kort tid efteråt blev utesluten ur Förenta staternas kommunistiska parti (han har sedan flera år varit utrikespolitisk rådgivare i den största av de två landsorganisationerna i Förenta staterna, American Federation of Labour). Debatten visade också att det nu pågick öppna fraktionsstrider i USA, Tjeckoslovakien, Polen och Tyskland, där Thälmann och Philip Dengel intrigerade mot Arthur Ewert, vilken de f. ö. lyckades få avlägsnad.

Senare beslöt Exekutivkommittén att ”mildra” satsen angående Sverige. Den fick följande lydelse:

– Sveriges *allt starkare* indragande och delaktighet i den imperialistiska krigspolitiken mot Sovjetunionen.

Vad ville man säga med denna mildring? Naturligtvis drog vi av densamma slutsatsen att vår kritik verkat. Under alla förhållanden återopade vi Stalins deklaration den 6 augusti 1927. I ett uttalande om Leninismens innebörd erkände han ifråga om den *kinesiska* revolutionen ”principen om det obligatoriska hänsynstagandet till den nationella *egenarten* och det *nationellt specifika* hos varje enskilt land vid utarbetandet av Kominterns bestämmande direktiv för dessa länders arbetarrörelse”.

I behandlingen av svenska partiet 1929 togs emellertid ingen hänsyn till ”den nationella *egenarten* och det *nationellt specifika*”. I det öppna brevet i september proklamerades nämligen:

– Det är ett pacifistiskt bedrägeri mot massorna att företräda den meningen, att Sverige i det kommande kriget kommer att bli neutralt.

Nå, nog har massorna bedragits i denna fråga, men icke av Kilbom och hans meningsfränder.

I början av januari 1929 beslöt emellertid svenska partiets centralkommitté att ”ansluta sig till de på VI. världskongressen fattade besluten”, men då vistades jag sedan fyra månader i utlandet för ny behandling av mina lungor. Jämmt tio månader var jag borta, innan jag på nytt – rycktes in i partistrid.

Kinesiska revolutionen

Vid sammanträde 1921, i februari skulle jag tro, med exekutivkommittén, var på dagordningen upptaget föredrag av Manuilskij om ”Stillahavsproblem”. Av någon anledning ströks punkten. M. Roy, den indiske kommunisten – ungefär samtidigt med oss utesluten för ”högeropposition” – var en aning bitter över beslutet. ”Sovjetregeringens hänsyn till England tycks diktera också exekutivens beslut” reflekterade han när vi gick från sammanträdet. Under de närmast följande åren försökte Manuilskij flera gånger få upp diskussion om sina ”stillahavsproblem” men alltid kom något i vägen. ”Kom ihåg”, sade han en gång 1925, då vi var tillsammans på resa från Berlin till Ruhr, ”att världshändelserna de närmaste årtiondena kommer att utspelas omkring Stilla havet.”

Manuilskij var en av de första som närmare intresserade mig för vad som försiggick i Kina. Väl hörde jag av en kinesisk ”observatör”, som 1921 kort tid var i Moskva och övervar Kominterns sammanträden, att Sun Yat-sen en gång som flykting skulle ha bott i Sverige – i en villa mitt emot Saltsjöbaden – men den uppgiften fäste jag mig inte vid. Det dröjde till 1925 innan jag började ”titta” på kinesiska frågan. Någon vidare kunskap om dess innebörd fick jag dock inte förrän ett år senare. Visste blott att Jof fe som förste representant för Sovjetrepubliken i Kina 1923 träffat Sun Yat-sen i Shanghai, att han året förut drivits ur Kanton och att Kommunistiska partiet var bildat redan 1920 men förblev en liten illegal grupp

ända till förbundet med Kuomintang 1924, från vilken tid det rusade i höjden. Redan 1925 var partiet ledare av den väldiga massrörelsen av de fackligt organiserade arbetarna, ungefär 2 500 000 medlemmar, och de till tredubbla antalet uppgående medlemmarna i bondeorganisationerna. Betecknande är att partiet, som i slutet av 1924 räknade 950 medlemmar, mellan 1925 och 1927 femtiodubblades. Vid femte kongressen i maj 1927 i Wuhan var över 50 000 medlemmar representerade. Därtill hade Kommunistiska ungdomsförbundet cirka 35 000 medlemmar.

Men kommunisterna stod inte blott i spetsen för den väldiga massan av organiserade arbetare och bönder, de var också de aktivaste elementen i Kuomintang. Enligt M. Roy (*Revolution und Konterrevolution in China*, Soziologische Verlagsanstalt, Berlin 1930) stod praktiskt taget alla Kuomintangs lokalorganisationer under kommunistisk ledning. ”Partiets förvånande tillväxt i antal liksom i politiskt inflytande bevisade, att det hade sina rötter djupt ner i landets förhållanden. Partiet hade tillkommit alldenstund situationen fordrade dess existens (sid. 408).”

Motståndarna till den kinesiska revolutionen har påstått att Sun Yat-sen sedan sitt sammanträffande med Joffe var kommunist. Detta är oriktigt. Joffe försökte inte ens omvända Sun Yat-sen till kommunismen. Däremot klargjorde han att rådsrepubliken hade sympatier för det kinesiska folkets kamp och var beredd att hjälpa det. I en gemensam förklaring fastslogs som Sun Yat-sens mening ”att den kommunistiska ordningen eller ens sovjetssystemet f. n. icke kan genomföras i Kina”. Joffe var ense om att första uppgiften för den nationella rörelsen i Kina var att genomföra ”den nationella enheten och det nationella oberoendet”. Senare blev Sun Yat-sen i en förklaring om sin politiska ideologi ännu bestämdare angående den kommunistiska rörelsen. Han tog uttryckligt avstånd från den marxistiska uppfattningen om den sociala revolutionen och bekände sig öppet till den *liberala* reformismen. Dennas uppgift angavs bl. a. vara att ”avtrubba klasskampen och att därmed hämma det revolutionära klassmedvetandets utveckling”.

Att vänstern inom Kuomintang fördes i närmare kontakt med kommunismen, eller kanske rättare sagt omvänt, berodde på en annan man – om en enskild kan utföra ett sådant storverk – Jacob Borodin, som 1926-27 ansågs vara ledare för händelserna i Hankou; engelsmännen drevs ut därifrån. Borodin var en gammal bekant. Han var medlem av RKP redan från 1905. Från hösten 1918 till i januari 1919 var han sovjetregeringens representant i Oslo, men utvisades efter påtryckning från England och Förenta staterna. På genomresa i Stockholm skildrade han i målande färger de imperialistiska makternas intriger mot rådsrepubliken. Men att han skulle komma att spela en roll i Kina visste den gången vare sig han eller någon annan.

Under Borodins besök i Moskva – efter Hankou – sammanträffade vi på nytt flera gånger. Den skildring han då gav av förhållandena i Kina fann i mig en intresserad lyssnare – och dock var Borodin så vitt jag erinrar mig rätt kritisk mot Kominterns taktik. Vid denna tidpunkt hade nämligen Komintern, eller kanske rättare sagt de ryska kommunisterna börjat försöka leda rörelsen. Ryssarna såg dock klart ifråga om den kommande utvecklingen. I april 1927 uttalade Bucharin:

– Utvecklingsvägen blir lång och motsägelsefull. Vid varje steg av utvecklingen blir det nödvändigt att föra en stundom hårdare, stundom lättare kamp mot kapitalistiska utvecklingstendenser. Det kommer i viss mån och sannolikt i större utsträckning än i Sovjetunionen att *medges kapitalistiska förhållanden*.

Jag måste dock här med eftertryck betona ännu en sak: den kinesiska revolutionen är *intet upprepande av vår revolution* och vägen till socialismens är ingen bokstavlig upprepning av den väg vår ryska revolution har tillryggalagt. Om vi under återopande av det ryska föredömet

mekaniskt överför allt på Kina och mekaniskt slår in på samma väg som Ryssland, så skulle vi bringa den kinesiska revolutionen till undergång ...

– I Kina kan vi icke i dag ta till uppgift att införa proletär diktatur, huvuduppgiften och huvudproblemet för den kinesiska revolutionen är segern över den *imperialistiska* fienden ... – Men Kinas arbetarklass är icke i stånd att självständigt regera ett land, som är mer efterblivet än vårt. Arbetarklassen kan icke ekonomiskt och politiskt leda detta land endast med böndernas stöd, såsom skett hos oss. Men den kan göra det i samarbete med *breda lager av bondeklassen och småbourgeoisien*.

Men hyste då ryssarna inga farhågor för att ”det nya Kina”, det som skulle byggas upp efter här angivna linjer, skulle sluta förbund med imperialisterna mot Sovjet? Ännu i dag hoppas ju vissa ”sakkunniga” i Washington på denna utveckling. Bucharin lämnar svar också härpå:

– Kina skall utan tvekan rikta sig mot imperialisterna, i vilkas händer de viktigaste maktpositionerna befinner sig: en avsevärd del av *storindustrin, tullintäkterna, bankerna, kreditinstituten* osv.

Vilken slutsats drog nu Komintern av denna analys? Ryssarna rekommenderade och genomdrev kommunistiska partiets inträde i Kuomintang. Men det skedde inte utan strid. Flera ledande kommunister i utlandet var motståndare till en sådan ”självuppgivelsens politik”. För min del fann jag linjen riktig. Huruvida min respekt för Bucharin inverkade vet jag nu inte. Sannolikt var det dock min allmänna inställning, som här gav utslaget: en om också oklar önskan om samarbete med socialdemokraterna, absolut motstånd mot den tyska ultravänstern ifråga om bildandet av nya fackföreningar – partiledningen i Sverige rekommenderade upplösning av fackliga Enhetskommittén, bildad på konferensen i Göteborg – och en mycket tidig uppfattning att arbetare och bönder borde samarbeta. Att detta för Kinas vidkommande måste föra till samarbete mellan kommunisterna och Kuomintang var ju följdriktigt, om också inte uttryck för en i detalj genomtänkt politik.

Svenska partiledningen ville göra vad den kunde för att ”hjälpa Kina” – bristande tro på vår betydelse hade vi då inte. Vi beslöt att med en representant för Kuomintang ordna en serie föredrag i Sverige. Så talade den 30 mars 1927 från partiet och Kantonregeringen Sin Shu-shih inför fullsatt Auditorium och höll därefter föredrag på 15 andra platser i landet. Föredraget behandlade ”Den nationella revolutionen i Kina”. Detta var otvivelaktigt det första försöket att klargöra läget i Kina. Mötet i Auditorium öppnades av borgmästare Carl Lindhagen, som bl. a. framhöll att kinesiska revolutionen vill skapa ”grundval för Kinas eget sociala och kulturella framåtskridande”. Kilbom tolkade föredraget – från manuskript på engelska. – Först den 16 april lämnade Sin Shu-shih Sverige, fullspäckad med lärdomar om härvarande sociala förhållanden, vilka han f. ö. senare förde vidare till sina uppdragsgivare i Kina.

Chiang Kai-shek bröt samarbetet med kommunisterna. Efter inmarschen i Shanghai, juli 1927, avvärpnade han arbetarna och upplöste deras organisationer. Kuomintang sprängdes. Vänstra flygeln tillsammans med kommunisterna bildade regeringen i Hankou vilken senare också likviderades. Detsamma skedde i Wuhan; Komintern manade kommunisterna att där gå ur regeringen, men att stå kvar i Kuomintang.

Men Kanton återstod. Den 11 dec. 1927 försökte arbetarna att erövra makten på nytt i den sydkinesiska huvudstaden. Ungraren Pepper (Pogani), tysken Heinz Neumann och ryssen Lominadse var där som Kominterns representanter och gav resningen sin sanktion. Några dagar in på det nya året var arbetarnas välde nedslaget; de tre kominterndelegaterna medgav inför kritiken i Moskva, 6:e kongressen 1928, att de ”misstagit” sig ifråga om det revolutionära läget. De hade trott att arbetarnas resning var begynnelsen av en revolutionär bölja. I själva verket var den *slutet*. Chiang Kai-shek hade med de reaktionära krafternas hjälp tillfälligt segrat.

Tyska kommunister, vilka sedan tiden för samarbetet mellan kommunistpartiet och Kuomintang var i Chiang Kai-sheks tjänst, har berättat om den fullkomliga utrotning av revolutionärt sinnade arbetare, som bedrevs denna tid. Resultatet blev att de verkliga motståndarna till kontrarevolutionen var likviderade. Chiang Kai-shek blev allt mer beroende av de reaktionära. Som bekant passade i detta läge i maj 1928 japanerna på att – med Englands tysta medgivande – till en början slå under sig Manchuriet. Chiang Kai-shek vände sig då till Nationernas förbund, som långt om länge sände en undersökningskommission till Kina. Mer blev det inte. Jo, Förenta staterna offrade miljarder dollar på Chiang Kai-shek, dollar som enligt samstämmiga vittnesbörd stals bort av dennes släktingar och andra högerelement i Kuomintang.

Före och efter nederlaget i Kanton blev jag två gånger tillfrågad, om jag icke ville helt gå över till arbete i Komintern. Kina var som jag tidigare meddelat en av de ”arbetsplatser” som var på tal. Alldeles särskilt Manuilskij ville 1929 att jag tillsammans med några andra skulle gå dit som ”rådgivare” för Kommunistiska partiet. Var frågan ärligt menad visar den hur lättsinnigt man utvalde Kominterndelegaterna. Visst hade jag denna tid något studerat förhållandena i Kina, visst hade jag väl också en smula erfarenhet av organisationsarbete – men att resa till Kina hade allt varit bra ansvarslöst. Hur hade det gått för den händelse Chiang Kai-shek icke brutit samarbetet med kommunisterna? Att vara efterklok är som bekant ingen konst. Men är det inte högst troligt att genom samarbetet mellan kommunisterna och Kuomintang en socialradikal republik hade för år framåt blivit resultatet? Ryssarna var mycket bestämt inställda på en sådan linje även sedan Stalin fått makten. Både ryska partiet och Komintern var ännu efter nederlaget i Kanton inställda på att kommunisterna skulle hålla sig kvar i Kuomintang. Komintern genomgick f. ö. en kris på denna fråga. Det dröjde som bekant rätt länge innan den sadlade om. Mao Tse-tung *framtvängde* genom sina segrar en ny taktik. Revolutionen segrade i Kina. Chiang Kaisheks och japanernas välde, som dock hade understöd från framförallt Förenta staterna, likviderades, trots de många motsägelsefulla dragen i utvecklingen, segrade tack vare reaktionens, imperialisternas vanvett, segrade dock främst tack vare de kinesiska arbetarnas, böndernas och småbourgeoisens okuvliga hjältemod.

Skall imperialisterna måne lära något av denna politiska lektion i världsmått?

”Och detta kallar man revolutionär parlamentarism”

Inte var det med odelat glada känslor jag den 14 augusti 1928 tog nattåget till Leningrad för att fortsätta över Helsingfors till Stockholm. Men valrörelsen i Sverige var viktigare än den fortsatta kongressen i Moskva; från mitten av augusti till valet i september höll jag över 50 föredrag. Förebråelserna för ”provinsialism” tog jag lugnt. För att få något inflytande i Komintern måste vi visa oss ha förtroende i Sverige. Övriga medlemmar i delegationen var ju f. ö. kvar.

Innan jag kom till Leningrad, anmälde sig ett litet lustigt äventyr. Jag hade fått sovplats i en avdelning för fyra personer. Tillsammans med mig skulle tre – kvinnor sova där. Att representeranter för skilda kön, ehuru obekanta, placerades i samma avdelningar, förekom verkligen i de ryska andra-klassvagnarna. För mig var det emellertid första gången. Jag var minst sagt generad, då jag efter mina medresande kröp ned i underbädden i tågets framåtriktning. Sovplatsen mitt emot ockuperades av en yngre dam, som f. ö. talade tyska och engelska. Då hon till på köpet var mycket tilldragande, underhöll vi oss en god stund med varann.

Vid 12-tiden väcktes vi av en fruktansvärd stöt, som höll på att kasta mig över gången i min förtjusande medresandes bädd. Så väl blev det inte, jag hamnade på golvet mellan våra bäddar. Utanför vagnen hördes springande fotsteg och förvirrade ryska röster – vår vagn hade gått varm och måste omedelbart utrymmas; vi fick fortsätta i sittvagn. Men dessförinnan

måste jag utbyta mina pyjamas mot dagkostymen. Måhända hade jag aldrig blivit färdig, om inte en av de ovanför liggande kvinnorna resolut utropat:

– Klä på er, kamrat! Var inte generad för oss. Vi har sett många nakna karlar före er, och nu måste vi ut, om vi skall hinna med till Leningrad. Så fumlade jag på mig mina kläder i gången mellan sovplatserna. Jag kom väl överens om utrymmet med flickan från bädden mitt emot. Vi kom i fortsättningen också bra överens, vi satt i samma sittvagn och kunde vid ankomsten till Leningrad inta vår frukost tillsammans ... Ackja ...!

Men jag hade ju inte rest från Moskva före kongressens slut för att uppleva äventyr tillsammans med förtjusande ryskor. Det gällde att göra sin kommunistiska ”plikt”, även om man blev utskälld. Att några mer kritiserade än deltog i valrörelsen var det ingenting att göra åt.

Kritiserade blev vi från två håll. Egendomligt nog fick kritiken i Moskva av den gemensamma kartellbeteckningen svar också hos – socialdemokraterna. Manner var således inte ensam. De borgerliga var självklart kritiska. De kunde ju inte gärna med glädje se, att socialdemokraterna skulle vinna en del mandat på våra överskottsstämmor; efter valet gjorda beräkningar visade, att det var fråga om flera mandatvinster. Olovsson, Västerås, förkunnade emellertid högljutt, att vi ”stulit” socialdemokraternas kartellbeteckning. Enligt Per Albin, 4 juli i Hallstahammar, hade ”socialdemokraterna icke någon önskan att kommunisterna skall annektera beteckningen ‘Arbetarpartiet’” – ”vilka order de svenska kommunisterna fått från Moskva, känner vi ej. Det är möjligt, att man tror sig kunna skada oss mest genom att klänga sig fast” ... Vi hade som tidigare visats inte alls fått ”någon order från Moskva”!

På Partikongressen hade Engberg föreslagit, att kartellbeteckningen skulle ändras till Socialdemokratiska Arbetarpartiet, varom han dock blev nästan ensam, ett öde, som också Mauritz Västberg rönt med sitt förslag om ”framställning till samtliga partier att gå under egen partibeteckning”; Västberg hade dock undrat, huruvida ”partiet kan ta på sitt ansvar att avböja en samverkan med kommunistiska partier”.

Gustav Möller som partistyrelsens representant, realpolitiker som alltid, framhöll bland annat, att ”sedan 1923, med avbrott för det gemensamma vänsteruppträdet i försvarsfrågan 1925, har det varit en ständig psykologisk förberedelse på liberalt och frisinnat håll för den borgerliga samlingen”. Han fortsatte:

– Jag säger öppet ifrån, att jag inte tycker, att vi har rättighet att inför den borgerliga samlingen sätta ett stort antal av våra egna mandat på spel. Kommunisterna smädar oss – men både partiet och enskilda får finna sig i sådana saker. I januari 1929 väckte dock Möller en partimotion, att regeringen Lindman skulle utarbeta förslag till sådan förändring av vallagen, ”att ett parti erhåller legaliserat skydd mot annekterande från andra partiers sida av dess partibeteckning”. (Nuvarande ordning innebär som bekant, att partibeteckning är skyddad.) Men då hade man ju förlusten 1928 av en massa mandat bakom sig; varför skylles nederlaget f. ö. uteslutande på Wigforss’ arvsrättsmotion?

Från vår sida hävdades att kommunisterna hade full rätt till kartellbeteckningen Arbetarpartiet, men socialdemokraterna hade naturligtvis också denna rätt. Vi framhöll dessutom, att den borgerliga samlingen icke gav arbetarpartierna något val. Omtanken om arbetarpartiernas ställning framtvängde gemensam kartellbeteckning. Belysande för stämningen var dock, att ingen som helst kontakt fanns mellan socialdemokrater och kommunister, än mindre att några förhandlingar fördes. Åtminstone några i den kommunistiska ledningen skulle, om så varit fallet, utan vidare ha verkat för viss avspänning mot socialdemokraterna. Uppenbart är, att de socialdemokratiska ledarna icke kände motsättningarna inom det kommunistiska lägret...

Men vi slogs i valrörelsen för *arbetarmajoritet* som första steget till socialistisk politik. Och vi gjorde en förhållandevis storartad framryckning, 8 mandat och 52 000 röster.

Någon månad efter valet ramlade jag totalt ihop. Det var bestämt, att jag skulle resa söderut på hösten. På grund av sänkläge måste resan framflyttas, och "semestern" varade nära ett år. Ur flera synpunkter kom sjukdomen denna gång särskilt olägligt. Dels skulle arbetet i riksdagen extra noggrant förberedas, våra valmän väntade speciella ansträngningar, och som gruppens ordförande hade jag det främsta ansvaret härför, dels hade vi omedelbart efter valet planerat en omfattande organisationskampanj; vi trodde oss kunna vinna massor av nya medlemmar. Allt klarare blev slutligen, att oppositionen förberedde en stor attack.

Tisdagen den 5 oktober står det antecknat i min lilla fickalmanacka:

– Debatt i Arbetsutskottet om tidningens redigering. Sven L(inderot), Hugo (Sillén) och Ivan (Engcrantz) kritiserade. De två första riktade sig särskilt mot huvudredaktören.

Att jag varit borta flera månader, (januari-februari nära fem veckor, och juli-augusti någon dag över fem veckor i Moskva), varit i Frankrike 4 veckor, delvis i uppdrag för Komintern, och dessutom hållit över hundra föredrag – till detta togs ingen hänsyn. Jag reste på kvällen trots allt till Frankrike. Kuren för mina lungor skulle fortsätta, och jag skulle dessutom göra viss undersökning angående de italienska flyktingarna.

Italienska arbetare flydde i tusental till södra Frankrike undan Mussolinis terror, varför ett par tidningar kommit överens om, att förhållandena i Italien skulle skildras i några artiklar. Men jag hade också ett annat skäl för att trots allt resa från Sverige. "Moskva" hade meddelat, att en gratulationsskrivelse med anledning av valutgången skulle komma från Komintern. Den 16 oktober kunde också följande publiceras:

– Våra varmaste lyckönskningar till det goda valresultatet. Den kommunistiska fraktionen i svenska riksdagen torde ännu icke vara stor, partiets inflytande på det politiska livet i landet är emellertid mycket större än riksdagsfraktionens numeriska styrka.

Jag hade många vänner i Moskva, på vilkas uppfattning oppositionen inte hade och heller aldrig fick något inflytande. Jag tyckte jag kunde känna trygghet t. v. för mig och mina kamrater.

Omedelbart efter ankomsten till Paris avlade jag visit hos ryske ministern V. Dovgolevskij, en personlig vän under hans stockholmstid och sedan under flera år. Naturligtvis rörde vårt samtal de politiska förhållandena i allmänhet. Dovgolevskij var uteslutande diplomat och kunde eller ville icke blanda sig i förhållandena i Komintern. Gjorde det heller aldrig, vare sig i Stockholm eller i Paris. En redogörelse för läget i Sverige lovade han dock att sända med kurirposten till Moskva. För att allt skulle vara just, lämnade jag honom den oförseglad. Efter några dagar fick jag ett vänligt brev, varur följande kan citeras:

– Jag är övertygad om, att allt det oangenäma ni skriver om skall bli till ingenting, och att ni icke behöver vara vare sig ledsen eller orolig.

Varpå han stödde sin uppfattning, visste jag inte. Men naturligtvis bidrog Dovgolevskijs brev till att lugna mig. Jag fick f. ö. tre veckor senare ett brev från en vän i ryska partiet, som beklagade, att jag blivit sjuk och bad mig se till, att jag "först av allt" bleve frisk!

– Vore det inte bäst, att Du kom till Moskva, så att våra läkare ordentligt finge undersöka Dig? Eventuellt borde Du väl placeras på ett av våra sanatorier, så att de kunde ha ordentlig uppsikt över Dig. Sluta då någon gång att uppträda som ett tjurskalligt barn. Du blir ju inte politiskt "beroende" av att undersökas här.

Det var Valerian Ossinskij, som skrev ...

Efter någon månads lugn framträdde oppositionen på nytt. Den 18/1 1929 tycker Grimlund, att jag ”snarast borde komma hem”:

– Det synes mig, som om partiförhållandena börja bli kaotiska, och jag tror inte jag spår orätt, då jag säger, att vi går mot en rätt så kraftig partikris med snabba steg. Men ... Du bör likväl ta det lugnt och stanna kvar, så länge Du behöver ...

Och några dagar senare, 25/1 1929, Oskar Samuelsson:

– CK-mötet var djävligt i högsta grad. Hetsen gick denna gång särskilt mot Arvid (Olsson) – Naturligtvis har klarhetens representanter anfört diverse missnöje. Vi får väl så småningom lov att tillsätta en klarhetskommision i partiet. Vi har förslagsvis uttalat oss för ett lämpligt namn: ”Klarkom”. Kandidaterna ger sig själva ...

– Naturligtvis var Du återigen på tapeten på CK. Edvin E. P(ersson) med understöd av Sven L(inderot) gjorde stort nummer av en artikel av Dej. Vi gav svar på tal med många citat ur K(almar) L(äns) K(uriren). – Edvin E. Perssons tidning. Slutligen föreslogs av I(van) E(ngcrantz), att vi skulle ta 20 000 (!) kr av riksdagsmännens arvoden och tillsätta några nya sekreterare i partiet. (Förslaget kommer i rätt belysning, då jag meddelar, att varje riksdagsman av sitt arvode redan förut fick avstå 1 200 till 1 500 kr per år, varjämte de, som var anställda i partiföretag, från detta icke erhöi någon lön under riksdagstiden.)

Den 31/1, då Centralstyrelsemöte nyligen hållits, skriver Grimlund på nytt:

– Inga positiva beslut, blott skäll och intriger. Allt hänsköts till AU, som i går beslöt att, som det heter, ”blott på tre månader” skicka Arvid (Olsson) till Göteborg. AU beslöt vidare att skicka ut till omröstning inom centralstyrelsen, om. Oskar (Samuelsson) eller Sven (Linderot) skall bli partisekreterare. Naturligtvis får Sven en stjärnsmäll, vilket jag ej har något speciellt emot ...

I Ryssland tyder mycket på upplösning och virrvarr. Bucharin lär de facto vara avkopplad – (den 18 november uteslöts han ur RKP:s politiska byrå) av Stalin, därför att han ej velat vara med om Brandler-Thalheimers uteslutning ur tyska partiet (vilket lär ha krävts av Thälmann). Stalins dogmatism är, enligt min mening, en fara för Komintern och mycket tyder på, att vi står inför en serie allvarliga konflikter i skilda partier. Vill Bucharin ta upp kampen, så nog är han populär både i Komintern och bland Rysslands massor ... Det visade sig ju att han icke var tillräckligt populär – eller inte tillräckligt handlingskraftig.

Uppenbart var, att svenska oppositionen på detta stadium i första hand mobiliserade för vissa personfrågor. Stalins maning i Moskva till ledarkadern, som jag rapporterat om, hade icke verkat. Efter någon tid sköts emellertid politiska frågor i förgrunden. I korthet kan anklagelserna för ”högeravvikelser” anges så:

I *militärfrågan* (tidigare aktioner i denna hade, som jag förut visat, vunnit anslutning också i Moskva) blev Litvinovs avrustningsförslag underligt nog utgångspunkt för anklagelserna. Riksdagsgruppen anslöt sig till detsamma, socialdemokrater likaså, om också med en del reservationer. Hugo Sillén förklarade emellertid med stort allvar, 28/3 1929, att

avrustningsförslag kan ställas blott av en arbetarstat ”vars in- och utrikespolitik inte strider mot dess avrustnings_ och fredspolitik. På annat sätt kan inte frågan ställas. Att bara ge sin anslutning till Sovjets fredspolitik utan en sådan förklaring, vore att ställa frågan falskt”.

I maj föreslog riksdagsgruppen med anledning av socialdemokraternas förslag att en nedrustningskommision skulle utses:

”att riksdagen måtte besluta att hos regeringen hemställa om utredning och framläggande för nästa års riksdag av förslag om det nuvarande militärväsendets avveckling inom loppet av de tre närmast därpå följande åren”.

Förslagsställarna, Edoff Andersson i andra och Winberg första kammaren, gjorde ingen hemlighet av, att det här var fråga om ett demonstrationsförslag i en aktuell situation.

Socialdemokraterna skulle ställas mot väggen. Om de verkligen ville avrustning, var så god, tillkännage då denna mening också i röstning.

Sillén blev topp tunnor rasande. Här hade mycket allvarliga fel begåtts. 1) Riksdagsgruppens manöver hade bragt ”oklarhet i arbetarklassens led”, 2) det var brottsligt mot hela arbetarklassen, om vi inte öppet erkände sådana fel, 3) inte ett enda ord hade yttrats om krigsfaran, inte ett enda ord om ”den svenska bourgeoisins krigsförberedelser mot Sovjetunionen”, inte ett enda ord ”om socialdemokraternas avrustningsbedrägeri såsom led i krigsförberedelserna mot Sovjet”.

Den gode Hugo (”felfinnaren”, som själv inte ens kan utforma en notis, förklarade Calle Winberg) anförde vidare, att Edoff Andersson inte hade ”det ringaste gemensamt med vår kommunistiska uppfattning” och slutade full av förtvivlan:

– Och detta kallar man revolutionär parlamentarism!

Gustaf Johansson instämde och beklagade särskilt, att partiet ”på fem år icke haft en enda partidiskussion”.

Efter vistelsen i södra Frankrike hade jag på hemväg till Stockholm på nytt insjuknat i Paris och reste därifrån till Montreux, senare till Söderby sjukhus. Härifrån skrev jag emellertid en artikel, vari bland annat erinrades om, att det var ”bra med självkritik, om den fördes utan hänsyn till person”. Metoden ”att hopa beskyllningar mot kamrater för att vara liberaler, socialdemokrater, motståndare till Komintern och partilikvidatorer” förgiftade debatten och gjorde allt partiliv omöjligt. Jag framförde slutligen den bestämda uppfattningen, att Sveriges arbetare kunde förhindra Sveriges inträde i kriget mot Sovjetunionen, samt att Sverige borde eftersträva neutralitet i ett eventuellt krig.

När debatten i denna fråga pågick som hetast, segrade labour i England, MacDonald blev regeringschef och tog efter kort tid upp debatt med ryssarna om erkännande av sovjetregeringen. Fredsavtal hade ju f. ö. redan tidigare slutits mellan Sovjet och en rad grannstater. Svenska partiet antog emellertid, 12 juni, nästan kilometerlånga teser om ”kamp mot krigsförberedelserna”:

om arbete i armén och flottan,

om aktionskommittéer mot rustningsindustrin och om kamp mot högerfarorna ...!!

Nästa fråga, som satte andarna i brand, var på nytt frågan, huruvida Sverige var ett *imperialistiskt* land. De viktigaste kännetecknen på imperialismen var enligt Lenin:

- Kapitalismens monopolistiska stadium, monopolställningen på världsmarknaden, finanskapitalets övervikt över alla andra former av kapital, dess avgörande form i det ekonomiska livet, kapitalexport i motsats till varuexport, internationella monopolistiska kapitalistförbund, som fördelar världen mellan sig och territoriell uppdelning av världen mellan stormakterna.

Fanns nu alla dessa kännetecknen i Sverige?

Nej, svarade majoriteten i partiledningen:

- Den svenska kapitalismen har ännu icke nått sitt enligt Lenin monopolistiska stadium, den behärskar icke världsmarknaden, kapitalexporten är relativt obetydlig, och landet äger inga besittningar och inga avgörande koncessioner. Men den är i sin huvudtendens *imperialistisk*. Dess kapital inlemmas och sammanflätas med det internationella finanskapitalet. – Det vore över-skattning av den svenska kapitalismens styrka att under nuvarande utvecklingskede tilldela den en självständig imperialistisk roll.

Hugo Sillén var dock alltjämt alldeles säker på, att Sverige var ett imperialistiskt land. Som bevis anfördes i olika omgångar tändstickstrustens världsomspännande verksamhet, Enskilda

bankens intressen i skifferförekomsterna i Estland, Grängesbergsbolaget och dess köp av malmförekomster i olika delar av världen samt, vilket styrktes med ett citat ur Sv. Dagbladet oktober 1927, försöken att genom samarbete med Finland och Norge influera på och reglera världsmarknaden i fråga om trävaror och pappersmassa. ”Sverige har också blivit ett i viss mån kapitalexporterande land”, tillades det ... ”Nioårs-perioden 1914-22 exporterades omkring 661 miljoner, omkring hälften för återköp av svenska skuldförbindelser ...”

Diskussionen om imperialismen hade ingen praktisk betydelse. Kanske var jag ofrivillig anledning till att den kom upp. Under 1927 års partikongress höll jag ett föredrag om Sveriges ekonomiska läge, vilket efter någon tid under titeln ”Sveriges verkliga regenter” utgavs som broschyr och spreds i avsevärda upplagor främst på grund av där sammanfört siffermaterial. Broschyren väckte viss uppmärksamhet även i utlandet och några svenska tidningar polemiserade mot den. Jag hade påvisat den svenska kapitalismens stabilisering och även storbankernas ökade makt samt det allt intimare samarbetet med kapitalistiska intressen i utlandet. Men något påstående att kapitalismen nått en utveckling så att Sverige kunde betecknas som *ett imperialistiskt land* fanns där inte. Jag har vid utskrivande av manuskriptet gått igenom broschyren liksom två på densamma byggda föredragsstolpar, så jag vågar mycket bestämt göra detta påstående.

Men broschyrens innehåll utnyttjades i *taktiskt* syfte. Sverige var ett imperialistiskt land och som sådant beroende av och inblandat med den internationella kapitalismen. Då denna förberedde krig mot Sovjetunionen – ehuru den akuta krigsfaran, som jag visat, denna gång passerat eller åtminstone höll på att passera genom uppgörelsen mellan Sovjet och dess grannstater samt senare med England – så kunde Sverige naturligtvis inte heller vara neutralt i detta väntade krig. Att påstå detta var en av de allvarligaste högeravvikelseerna, som måste rättas till. På så sätt byggde man nödortfört upp politisk motivering för krav på ”partimässigt nödvändiga” omställningar av ledarkadern.

I det läget sammanträdde Kominterns exekutivkommitté under augusti månad 1929, till sammanträde i Moskva. Inte blott den ”svenska frågan” var där aktuell, farorna för högeravvikelse fanns i Ryssland, i Tjeckoslovakien, Frankrike, England, USA, Österrike m. fl. partier. Svenska partiet representerades av bl. a. Oskar Samuelsson och Edvin E. Persson, Oskarshamn. Den senare förkunnade, att ”de ledande svenska kamraterna icke på långt när är vuxna sin uppgift att leda ett revolutionärt partis kamp”. Mötet var ense om, att Kilbom och Samuelsson begått allvarligt fel, då de påstått, att den svenska socialdemokratin var annorlunda beskaffad än övriga länders socialdemokrati. (Vi hade företrätt den meningen, att socialdemokratin verkligen höll på svensk neutralitet i ett eventuellt krig.) ”Partiet måste äntligen”, förklarade Kuusinen, ”uppta kampen mot högerfaran”. Oskar Samuelsson kom hem med bakläxa. Vad skulle nu ske?

Noske, Zörgiebel och ultravänstern

Redan från den revolutionära rörelsens början i Tyskland samarbetade Noske med f. d. marinbrigadkapten Erhardt. Denne erhöll uppdrag att likvidera de i Braunschweig till makten komna arbetarråden, dirigerades senare till Bayern och slog även där ned den revolutionära rörelsen; det bör inte glömmas att den bayerska revolutionen hade stöd inte blott från arbetarna utan också från breda borgerliga befolkningsgrupper, i enstaka fall t. o. m. av högadeln. I vissa trakter stod bönderna på arbetarnas sida. Dessa var i Bayern till stor del politiskt eniga; man kan denna tid inte tala om kommunister i Tyskland, allra minst i Bayern.

Erhardt och hans män sändes av Noske även till Oberschlesien och, då revolutionära tecken började visa sig i central-Tyskland, till Berlin. Underskattande arbetarnas krafter försökte han genom Kappkuppen, i vilken han var en av de främst drivande, nedslå t. o. m. den social-

demokratiska regeringen. Aktionen misslyckades, som bekant genom arbetarnas ingripande och Erhardt sattes i fängelse, från vilket han 1923 ”lyckades fly”.

Ledande centrum i den kontrarevolutionära kampen var organisationen Konsul. Denna var strängt illegal – ryssarna påstod i juli 1925 att Noske dock inte blott visste om denna reaktionens innersta cirkel utan också att han stödde den. Hur som helst härmed, Konsuls uppgift var att hålla de spridda illegala högergrupperna samman. Så småningom blev organisationen i alla fall huvudexekutivorgan för den terroristiska kampen mot arbetarna. Den sände in sina medlemmar i den ”republikanska” armén, i polisen, i gränsskyddet och bland järnvägarnas tjänstemän. Med tiden blev den allt djärvare, försökte – ofta med vederbörande arbetsgivares vetskap – sätta sig fast i större industriföretag och erövra förtroendeposter bland arbetarna. Den bekämpade arbetarrörelsen och dennas ledare såväl inifrån som utifrån. Femermorden tillhörde reaktionens metoder. Attentaten mot Erzberger, Rathenau, Harden m. fl., till vilkas planering och utförande högerextremisterna var skyldiga, visade f. ö. att dessa inte skydde för undanrödjande av även borgerliga politiker, som stod i vägen för deras planer.

Hur liten del Noske än må ha haft i Erhardtbrigadens och Konsuls tillkomst och verksamhet, kan det riktas en fruktansvärdare anklagelse mot honom än att högerextremisterna längre eller kortare tid opererade med hans vetskap? Också mot ententen öppnades som bekant strid. I Ruhrgebitet sprängde de reaktionära ligorna broar, anlade mordbränder och ödelade överhuvudtaget industriföretag i en omfattning, som aldrig kom till utlandets kännedom och det mest förbluffande av allt, massor av revolutionära och hederliga arbetare lät sig luras att delta. T. o. m. framskjutna ledare var engagerade under nationalistisk och/eller ”revolutionär” täckmantel. Den 3 mars 1923 proklamerade själva Ebert *fängelsestraff för arbete i gruvor eller vid järnvägar*. Nationalistisk skadegörelse under kontrarevolutionär ledning, med ”revolutionära” paroller och ”revolutionär” motivering. Sannerligen om förvirringen inom arbetarvärlden någonsans i Europa avsatt mer talande resultat.

Varje gång jag hört hederliga tyska arbetare berätta om sin personliga insats i terrorist- och sabotageakterna i Ruhr – naturligtvis under motivering, att det gällde att oskadliggöra ententens strävanden – har jag frågat mig, varför tysk arbetarrörelse kallats ”den ideologiskt mest klara i Europa”. Handlingarna blir inte bättre av att ryssarna i viss mån uppmanade till förstörelsen.

Icke blott i Ruhr samarbetade ”revolutionära” enskilda och grupper med de reaktionära. Också på andra håll i Tyskland skedde det. Icke sällan lät sig unga kommunister av Konsuls agenter provoceras till oroligheter utan någon som helst utsikt till framgång. Oroligheterna slogs ned av den socialdemokratiska, senare av Cuno- och Stresemannregeringarnas polis.

Höjdpunkten i denna den kommunistiska förvirringens period nåddes med den s. k. Schlageterlinjens erkännande. Från själva partiledningen propagerades, i viss omfattning t. o. m. *organiserades* samarbetet mellan kommunistiska och högerextremistiska enskilda och grupper. Att Radek var upphov till Schlageterlinjen – han ville ”rädda Ryssland” genom samarbete med tyska riksvärnet och med de högerextremistiska elementen, varvid ett eventuellt krig mot Frankrike också togs i beräkningen – fritar inte ultravänstern inom Kommunistiska partiet från ansvar. Man hade glömt Lenins sats, att den som icke vill vinna massornas *majoritet* är förlorad för revolutionen. Det bör i sanningens namn erinras att Stalin en tid 1923 varnade för och avstyrkte de tyska kommunisternas ”offensivlinje” och att Sinovjev högst motvilligt gick med på den.

De politiska ytterligheterna motiverade nästan alltid sin nödvändighet med hänvisning till varann. Ultrahögern satte skräck i motsträviga borgare genom att peka på ultravänstern. Denna i sin tur hetsade av arbetslöshet och hunger förvildade arbetare till ”handling” genom att peka på ultrahögern, senare nationalsocialismen. Och mellan dem Noske, senare även

andra socialdemokratiska och borgerliga polisledare – Severings göranden som inrikesminister i Preussen synes omotiverat ha undsluppit närgången granskning – som ville ”befästa den demokratiska staten” med hjälp av reaktionära, beväpnade grupper, polis och riksvärn.

Brandler var inne på den riktiga linjen, då han försökte åstadkomma bredaste underlag för en verklig demokratisk regeringsmakt genom samarbete i Sachsen och Thüringen mellan socialdemokrater och kommunister. Det försöket omintetgjordes, som förut anförts av Ebert och av ultravänstern i Kommunistiska partiet.

Diskussionen om dessa frågor var periodvis mycket livlig också inom svensk arbetarrörelse. Jag vill inte påstå, att den alltid ledde till objektiva resultat. Kommunisterna försvarade allt som beslutades och gjordes av de tyska partivännerna, framförallt om dessa fått Kominterns sanktion, och de flesta socialdemokrater svor på allt som deras tyska partivänner hade presterat. Sedan ultravänstern utdömts av Komintern och Noske försvunnit som socialdemokratisk ledare bedarrade de vilda debatterna något. Andra problem intog första plats i diskussionerna. Men vi har anledning att lära .

Med Zörgiebels framträdande som polismästare i Berlin första maj 1929 blossade diskussionen om ultravänstern respektive socialfascismens skuld till de tyska arbetarnas olyckor upp på nytt. Jag vet inte om jag misstog mig, men det föreföll denna period, som om debatterna var annorlunda. Dämpade någon instinkt om den framflyttande nationalsocialismen den vilda framfarten?

Första maj 1929 förbjöd Berlins polismästare demonstrationer. Ingen tvivlade på att förbudet var *riktat mot kommunisterna*. När det efter något mer än en månad upphävdes skedde det på begäran av den militära *högerorganisationen* Stahlhelm och av Reichsbanner. Inom nästan hela arbetarvärlden betraktades det som något oerhört att en socialdemokratisk polismästare förbjöd arbetarna att demonstrera på den internationella mönstringsdagen. Också en del av Zörgiebels partivänner krävde förbudets upphävande. Kraven medförde inget resultat. Så gick de kommunistiska arbetarna ändå ”ut på gatorna”, särskilt i arbetarstadsdelar såsom Wedding. Kanske var det dumdrigt, men det var dock *första maj*.

Orderna till polisen var sådana, att denna ansåg sig ha fria händer. Den liberala Frankfurter Zeitung konstaterade att polisen uppträdde fullkomligt obehärskat. Enligt tidningens redogörelse sköt poliserna t. o. m. genom fönstren i arbetarstadsdelarna, trots att de inneboende efterkommit order att stänga dessa. Liberala Berliner Tageblatt återgav polismyndigheternas egen rapport, som tidningen punkt för punkt plockade sönder. Den meddelade, att 22 arbetare dödats och 73 sårats samt att polisen också mot pressen uppträtt med dittills okänd arrogans. Vittnen till dess framfart skulle till varje pris undanskaffas.

Zörgiebels åtgärd var inte bara i högsta grad politiskt oklok, den var av allt att döma medvetet provokatorisk. Det gällde att få någon förevändning för att upplösa kommunisternas Röda frontkämpförbund.

Här hemma tog bl. a. redaktör Thorsing i Social-Demokraten försiktigt men dock avstånd från Zörgiebels demonstrationsförbud. Legenderna om att arbetarna var beväpnade med maskingevär och bomber och att barrikader byggts, som var ”späckade med vapen” slogs f. ö. ihjäl av polisens egen rapport till regeringen.

Tidningen Arbetaren, 23/5, meddelade efter polisrapporten, att man vid husundersökning i Wedding – ett av de värsta kampområdena – funnit: tre bajonetter, tre totschräger, två salongsgevär, en automatisk revolver, en pistol med 25 skarpa skott, en skendödspistol och en granat. Det var mot denna fruktansvärda beväpning, tillägger tidningen, som en hel polisarmé hade mobiliserat pansarvagnar och tanks, maskingevär och handgranater – och som föranledde häktandet av 1 200 arbetardemonstranter.

Preussiska inrikesministern Severing upplöste frontkämpe-förbundet, vilket ur den borgerliga preussiska statens synpunkt kanske kunde försvaras. Däremot fick högerens militärorganisation Stahlhelm och nazisternas organisationer bestå, vilket var obegripligt ur Weimarrepublikens synpunkt och med hänsyn till arbetarnas intressen var ett brott. Det var inte så märkvärdigt, om även de socialdemokratiska arbetarna blev förtvivlade. I en insändare till Vorwärts konstaterar bland andra en partimedlem att Zörgiebels åtgärd ”vänt opinionen mot partiet”, att arbetarna ”icke tror på polisens rapport” och att de är särskilt ”irriterade över att den borgerliga vänsterpressen så allmänt går emot Zörgiebel”.

Att Zörgiebel var en olycka för den tyska arbetarklassen blev snart nog klart. Men var då Kommunistiska partiet utan skuld? Var det nödvändigt att bryta det olyckliga och provokatoriska demonstrationsförbudet genom att gå ut på gatorna? Spelade inte den av särskilt ultravänstern omhuldade ”offensivteorin” här en avgörande roll? Och hade denna inte stöd i Komintern? Svenska kommunistpartiet stämplades ju som nästan borgerligt för att dess stockholmsorganisation efter överenskommelse med socialdemokraterna på grund av veritabelt busväder samma år sköt på demonstrationen några dagar.

Till berlinskommunisternas ursäkt kan kanske anföras de obestridliga framgångarna vid senaste driftsrådsväl. Partiet hade erövat flertal vid en rad stora företag. Någon ordentlig översikt över ställningen för hela riket fanns dock inte. Det bör f. ö. komma ihåg att framförallt de oorganiserade arbetarnas röstning var en följd av missnöje med de reformistiska fackföreningsledarna. – Mindre, om ens i någon mån, var det resultat av missnöje med statsmakterna. Genom att rösta på de kommunistiska kandidaterna hoppades de kunna nå bättre *arbetsvillkor*. Någon på djupet gående revolutionering i arbetarnas tänkande var valen ingalunda uttryck för. Och allra minst var missnöjet så fast rotat, så politiskt genomtänkt, att majoriteten av arbetarna var beredda att gå ut och slåss med polisen. Men segern vid driftsrådsvälen hade gått framförallt den kommunistiska ledningen i Berlin åt huvudet. Man underskattade – för vilken gång i ordningen? – den reformistiska fackföreningsledningens inflytande. Denna behärskade fackföreningsapparaten. När ledarna kom överens med arbetsgivarna, att det icke skulle demonstreras första maj, så var det för oppositionen så gott som omöjligt att bryta detta beslut även på de arbetsplatser, där den hade majoritet i driftsrådet.

I början av maj erhöll jag ett brev från en av mina vänner i Berlin, sedan lång tid korrespondent till Folkets Dagblad. Lugnt, sakligt och ingående analyserar han läget i Berlin före första maj. Då brevet är utomordentligt intressant och lärorikt och författaren gav mig fullmakt att delge medlemmarna inom svenska partiets arbetsutskott innehållet, återger jag vissa avsnitt; det är ju också 26 år sedan det skrevs.

Vi har absolut majoritet bland arbetarna vid Berlins trafik, men fastän deras representantskapsmöte två gånger beslöt att demonstrera har inte en av dem deltagit. Spårvagnar, omnibussar och underjordiska gick den 1 maj som vanligt, emedan direktionen hotat strejkande med avsked och emedan fackföreningsledarna uttalat sitt gillande i sådant fall. Dessutom hade direktionen några dagar tidigare genomfört en del små förbättringar, höjt semestern och något förkortat arbetstiden, vilket också gjorde sitt till ... Ordföranden för driftsrådet, sedan flera år synnerligen populär som ledare för personalen vid underjordiska, avskedades den 1 maj, men inte ens detta verkade, hans kamrater lät det ske utan att försöka hindra det

Ett annat exempel. Sista veckan i april höll strejkkommittéerna (ledda av kommunistiska partiet, KK) ett möte – där de hotade med generalstrejk den andra maj, om Zörgiebel angrep dem. När denna resolution antogs räknade ingen med så ohyggliga siffror i döda och sårade, som nu består, men ändå kunde kommittén inte förmå 1 % av arbetarna att genomföra hotet och strejka, sedan fackföreningsledarna offentligt varnat arbetarna för något sådant.

Detta är dock absoluta bevis för, att ledarna hos oss överskattade sitt inflytande, för så vitt de menade allvar med hotelsen, vilket man väl får förutsätta, då de väl måste räkna med det bakslag som inträder, därest ingenting blir av. Man kan givetvis inte förebrå någon ledare för att massorna inte vill strejka, men man kan begära, att han så pass känner stämningen, att han vet, huruvida han kan sätta makt bakom sina ord, så att de inte uppfattas som tomt skryt ... Genom den felaktiga uppskattningen av läget uppnådde man endast, att några tusen byggnadsarbetare samt flertalet cigarrarbetare strejkade, en del en, andra två eller tre dagar. Följden är att flera tusen unga cigarrarbetare blev avskedade ...

– Man kan dock inte säga, att någon blev klok av erfarenheter, ty knappt var strejken misslyckad, så började man agitera för ”en oerhörd allt omfattande proteststrejk vid offrens begravning”. Givetvis blev inte den heller av, men sossar och borgare hade anledning att jubla över kommunisternas fiasko.

– Efter framhållande av att demonstrationen var riktig trots förbudet och att framgången var hundra procentig fortsattes:

– Här spelade traditionen en stor roll, då även eljes likgiltiga arbetare, även sossar fann det oerhört, att en soc.-dem. polismästare ville förbjuda vad borgerliga myndigheter tillät. Motståndet från massorna var dock passivt, de höll sig på trottoaren, men stannade nästan hela dagen för att trotsa och visa, att de inte låter beröva sig demonstrationsrätten. Hade man nöjt sig med denna framgång och konstaterat Zörgiebels fiasko, så skulle man ha vunnit mycket mer. Nu skrev partipressen så att den ena tidningen av motståndarna utspelades mot den andra. Huvudorganet – Die rothe Fahne KK – gav ut ett extranummer till den andra maj, där man talade om barrikadstrider och oerhörda hjältedåd, vilket var en oerhörd överdrift. Arbetarna hade inte gått ut i avsikt att slåss, utan endast för att demonstrera, och de var obeväpnade

Slutligen gör brevskrivaren två intressanta jämförelser:

– Jag har svårt att föreställa mig, att vår kärntrupp i t. ex. Göteborg skulle så felbedöma stämningen på sina respektive arbetsplatser, att de inte visste huruvida de hade möjligheter att även mot den fackliga ledningen genomföra en generalstrejk.

Jag kan heller inte föreställa mig, att segern vid valen i Stockholm till den grad förblindat er, att ni med ens började ignorera de reformistiska ledarna och handla så, som om dessa inte alls funnes till. Eller att ni vid vartenda litet inlägg ni gör i riksdag eller i stadsfullmäktige skulle hetsa upp er så, att ni trodde revolutionen nära förestående ...

I början av juni får jag ett nytt brev:

– Demonstrationsförbudet upphävdes. Strax tog kommunisterna munnen full. De skrev att Zörgiebel under massornas tryck tvingats upphäva detsamma. Verkliga orsaken är, att Stahlhelm och Reichsbanner vill demonstrera ... Massornas tryck var synnerligen lätt att fördrå, ty det utövades inte alls. Vad skulle ni göra om Härleman genomförde demonstrationsförbud? Kommunen skulle väl ordna en massa inomhusmöten i alla stadsdelar. Detta har inte skett här. Med undantag av två möten de första dagarna i maj, där polisen också sköt, har partiet inte på fyra veckor orkat med att i en jättestad som denna anordna ett enda protestmöte. Vore indignationen så stor och stämningen så revolutionär, som de påstår, så skulle det väl varit en lätt sak att anordna åtminstone 20 jättemöten

Jag har avsiktligt återgivit så utförliga delar ur de anförda breven. Måhända underskattar brevskrivaren den kommunistiska ledningens omdömesförmåga och stämningen inom arbetarvärlden. Men ingen som känner läget 1929 kan förneka att ultravänstern på nytt gjorde sig bred i Kommunistiska partiet i Tyskland och alldeles särskilt i Berlin. Man skulle visa att man inte brydde sig om legaliteten. Då jag i Moskva på eftersommaren framhöll, att faran för rörelsen icke kom från höger utan alltjämt från vänster, möttes jag av en axelryckning. Stalin ville inte eller vågade inte, hur underligt det senare kan låta, gå till attack mot de tyska

vännerna. Kanske var detta just då inopportunt med hänsyn till att den ryska partistriden inte var slutförd.

Men hur många av de socialdemokratiska ledarna hade sin del i ansvaret för polisregementet, hur många tänkte på följderna? Frågan är omöjlig att besvara utan detaljerade akt- och personstudier. I stor utsträckning försvåras emellertid dessa av Hitlers barbariska mellanspel, som förstörde massor av material

– och av direkt motstånd på sina håll mot att ”röra i det förflutna”. En fingervisning får vi dock i den skarpa kritik mot några av sina partivänner, som gamle Bernstein i juni 1925 levererade i *Socialistisches Monatsheft*.

Och kommunisternas skuld? Utgör inte Hindenburgvalet – för att anföra det mest bekanta exemplet – en fruktansvärd anklagelse mot den kommunistiska taktiken. Visst var det svåra tider, visst opererade man i ett samhälle i Upplösning. Men gjorde inte Lenin det i Ryssland 1917-1923? Och understryker inte Kominterns senkomna fördömande av ultravänstern och dennas följder politiskt som fackligt skulden på ett ofrånkomligt sätt?

Den utifrån sett ofta underliga häxdansen i 1919-1924 års Tyskland visar oss således inte blott hur ”läget” utlöste av varandra betingade uppfattningar hos olika politiska grupperingar, utan också handlingar, som tillfälligt och skenbart föreföll utgå från gemensamma intressen, ehuru de bottnade i motsatta sådana.

Den aktivast drivande kraften vid demokratins misslyckande representerades av de reaktionära, som saknade både förmåga och vilja att dra de riktiga slutsatserna av nederlaget i första världskriget. Är de reaktionära nu utrotade?

Återverkningarna kom till synes i hela Europa, mer eller mindre starkt i olika länder, beroende på de ekonomiska och politiska förhållandena.

Diskussion med min vän liemannen

Efter några veckors vistelse på Söderby sjukhus våren och försommaren 1929, där doktor Gullbring och hans hjälpare undersökte mig både ut- och invändigt och lät specialundersöka mitt hjärta och allt vad därtill hörde, förkunnade stockholmstidningarna en vacker dag, att min hädanfärd snart var förestående. Mina vänner var bedrövade, åtminstone de jag hade besök av, och mina fiender – ja, jag är dem inte gramse, om de i tysthet tyckte sig ha anledning att känna tillfredsställelse. Jag hade varit en förargelseklippa på många sätt: uppviglare, patologisk lögnare, samvetslös förförare av arbetarklassen, mutkolv, förrädare och jag vet inte allt. Eller som en sossevän milt förebrående en gång yttrade:

– Du har allt ibland ställt till bra mycket dj-skap för oss. Ja, så kan man kanske också karakterisera resultatet av politiska motsättningar!

En vacker dag kom emellertid doktor Gullbring och meddelade, att jag skulle ha ny behandling. Jag skulle besöka en annan läkare. Det var bara skräp med andningsorganens blodkärl. De brast vid minsta ansträngning, varpå förstas följde en större eller mindre blodhosta. Mitt hjärta hade också en underlig vana att ibland ge sig ut på extraturer. De mest olämpliga tillfällena satte det i väg i fullt sken, för att så plötsligt ta igen sig någon sekund ...

Så började jag då en behandling, som långsamt, ack så långsamt, förbättrade mitt hälsotillstånd. Men de av modershjärtat ärvda lungorna fanns ju förstas kvar. Doktor Gullbring har för den skull under alla åren hållit ett vakande öga på röntgenplåten och ibland lyssnat, lyssnat efter misstänkta ljud. Nog har det känts tryggt. Men ofta har ändå i den grå vardagsväven reflektioner trängt igenom över min skröplighet.

Tidningarna lurade jag den där sommaren på Söderby, och liemannen lurade jag både då liksom många gånger förr. Kanske är det riktigare säga, att doktor Gullbring lurade honom. Och ändå har liemannen varit en så tålmodig broder. Hur många nätter har han inte stått vid min säng forskande och frågande: Skall Du inte följa med nu?

Ofta under de svåra åren var jag förstås färdig att ge upp. Vad tjänade det till att göra motstånd längre. Utgången var ju ändå given. Varför skulle det gå mig annorlunda än kära mor och två syskon? Varför skulle jag få någon favör före tusental andra? Vad hade jag f. ö. att bråka om? Tungt arbete skulle jag sannolikt aldrig mer kunna utföra, och det jag höll på med, betydde ju bara strid. Strid i dag med dem, som i går var mina vänner, strid i morgon kanske med dem, som var vänner i dag. Politiken var dessa omvälvningarnas år sådan – och jag ville hålla på mina idéer! Allt annat var oväsentligt! Och om jag blev ”frisk” resor, föredrag, förhandlingar, ekonomiska bekymmer. Det var väl också en del intriger. Allt satte nerverna i dallring – och kom dem att brista ibland.

Så låg jag där på rygg med isblåsan på bröstet och efter någon dag en bok i handen. Då kom också andra tankar – allt under min broder liemannens borttonande blickar.

– Hur underbart är det inte att få verka för idéer. Vilken tillfredsställelse skänker det inte att få samla meningsfränder omkring sig, att kanske ibland rent av kunna lägga ny mark under plojen, att se, hur det trots – eller kanske tack vare – alla bekymmer går framåt. Och, det mest stimulerande av allt, det fanns vänner och kamrater därute, som inte ville ge upp, som väntade, att inte heller jag skulle göra det. Det fanns ju många av dem, som var mer förtjänta än jag ...! Nej, inte svika, inte svika ..!

Men det var inte så enkelt. Vägen låg inte alltid spikrak mot ”hälsa”. Det blev återfall. Strax närmade sig min energiske och tålige broder liemannen på nytt sängkanten och manade:

– Känner Du inte, att jag är starkare än Du? Varför så inbilsk för övrigt? Det finns ju många efter Dig. Tro inte, att Du är oumbärlig. Det är dumt och onödigt att göra motstånd. Ditt lidande endast förlänges. I själva verket skall Du vara mig tacksam, för att jag låter Dig komma med under så lindriga förhållanden. Du har inga plågor, inga anförvanter här, som faller tårar. Du kan ju heller inte förneka, att jag gör mycket gott, att många, många tusen borde tacka mig för mina ”välgärningar” ...

Men nej! Än var timglaset inte utrunnet. Ännu en gång segrade livsviljan. Egna drömmar och andras välgångsönskningar stärkte den:

– Du får vänta, broder. Vi försöker en gång till. Jag har ju så mycket ogjort. Livet är trots allt bra härligt, världen så stor. Jag *vill* försöka på nytt!”

Så iakttog jag med stegrad spänning upphostningarna. Fanns det några blodspår? Inte alltid väntade jag, tills de var helt borta. ”Det är nog inte så farligt. Var bara försiktig, så klarar Du Dig.” Och oftast slog det in. Visst var det litet vingligt de första dagarna efter sängen, men ... Man får inte ”känna efter”. Om Du bara vill, VILL!, så går det. Efter 1910 hjälpte också Torsten Fogelqvists maning, när vi skildes från skolan vid Väsman:

– Vi måste offra oss för det, som blivit vår idé. När allt kommer omkring, är det inte lyckopiltarnas lyckoegoism, utan offermoralen, som skänker den djupaste lyckan. Den, som offerar sitt eget lilla öde för någonting stort, för en idé, en stor tidstanke, en ny sanning, han kommer trots alla sår och kval att känna en högre lycka än den, som bara går och krattar kring egna knutar .

Så småningom kom jag ut från Söderby. ”På landet” kommenderades jag att bo över sommaren. Jag hamnade i en villa på Ekerö i Mälaren – den tiden kunde man med kort varsel och till hyggligt pris få tag i ett sommarnöje. Tänk, en hel sommar i härlig mellansvensk

natur! Och 25 meter nedanför verandan Mälarens vatten, små sommarfagra vågor, som ständigt lekte och gav bilden liv. Och att ha utsikt att bli frisk, frisk ..!

Utesluten ur Komintern

Så länge hade jag inte njutit av lantvistelsen, när Oskar Samuelsson anmälde sitt besök. Han hade kommit hem från Moskva, där man ett par veckor roat sig med att vända ut och in på ”svenska frågan”. Jag hade nästan glömt, att det fanns en sådan. Det var dock högt på tiden, att jag erinrades om den. Jag skulle snart börja på nytt i tidningen. Det hade snart gått ett år sedan Kominterns 6:e kongress och fem månader sedan den svenska oppositionen hade tillfälle att visa sin omtanke om ”partiets” framtid. Att den under dessa försökt övertyga våra vänner i Komintern om, att något snabbt och effektivt måste göras för att rädda oss förtappade varelser, det fick vi snart veta.

Sverige var alltjämt ”ett imperialistiskt land”, partiledningens majoritet och riksdagsgruppen begick de horriblaste fel i militär-, bonde- och andra frågor. Det var alltjämt grovt fel att understödja sovjetregeringens avrustningsförslag; Sillén undervisade ideligen om, att blott ett land, där ”arbetarna är härskande klass” kan ställa förslag om avrustning. Kommunisterna i ett kapitalistiskt land kunde visst inte göra det, heller inte understödja dylika förslag, ty då begick de fel. De ”bedrog arbetarklassen”, ett alldeles särskilt kvalificerat fel naturligtvis.

Samuelsson hade förstås argumenterat mot alla anklagelser, men det hade föga hjälpt. Ett förslag till ”öppet brev till svenska partiet” hade förelagts honom till underskrift, vilket han dock vägrat. Så blev avgörandet uppskjutet för att höra min mening – jag var ju medlem av exekutivkommittén. Den 24 juli erhöll jag följande telegram från Kuusinen:

– Karl Kilbom, Politiken, Stockholm.

Vi beklaga mycket, att Du inte kunde närvara vid behandlingen av svenska frågan, ty dennas lösning är denna gång av högsta betydelse för partiet. Därför måste vi ett par veckor uppskjuta det slutliga utarbetandet av det öppna brevet för att höra Din mening angående innehållet. Den återvändande svenska delegationen kommer att informera Dig. Om Ditt hälsotillstånd på något sätt möjliggör det, så kom hit några dagar i början av augusti. Är detta omöjligt, så skriv omgående Din mening angående de viktigaste skiljepunkterna. Presidiet kan icke medge längre uppskov än till september med frågans avgörande. Det är ju möjligt, att viktiga politiska differenser kvarstå, t. o. m. efter en diskussion mellan oss och Dig, men det är i både partiets och Kominterns intresse, att vi gemensamt klargöra och försöka säkerställa en riktig partilinje. Därför är en diskussion med Dig synnerligen nödvändig.

Kuusinen.

I olikhet med en del av mina kamrater, också inom oppositionen, hade jag aldrig haft något emot att besöka Moskva. Personliga vänner bland de ledande ryssarna och de olika delegaterna skänkte global överblick, umgänge och avkoppling. Denna gång bar det emellertid emot att resa. Det var i högsta grad olämpligt att om också för blott ett par veckor avbryta läkarbehandlingen. Kanske skulle jag i diskussionerna med presidiet heller inte nå längre än Samuelsson. De flesta av mina ryska vänner var sannolikt på semester, varför jag måhända inte skulle kunna mobilisera dem att eventuellt ingripa på min sida. (Jag hade ju inte varit i Moskva på ett år och visste således inte, att Stalin efter sin seger nybesatt många poster.)

Efter ingående diskussion beslöts emellertid, att jag ”måste” resa. Den 8 augusti kom jag i väg i sällskap med Arvid Olsson och Sven Linderot – den senare företrädde oppositionen och hjälpte dessemellan presidiet som åklagare.

Söndagen den 11 hämtades vi vid Oktoberbangården av Heimo, som var hjärtligheten själv. Han ställde bil till vårt förfogande hela dagen och följde oss som en skugga. Men Kuusinen var på – semester. Trots telegrammet till mig. Bucharin var avkopplad, överhuvudtaget var

läget personellt inte så fördelaktigt. Manuilskij skulle leda våra överläggningar – han var visst denna tid Kominterns ledare. Tyskland representerades av Walter Ulbricht, Thälmanns handgångne man, som dessutom ”i vått och torrt följde ryssarna”. Personligen kände jag knappast Ulbricht. Visste blott, att han ursprungligen var fackföreningsman och tidigare beklätt någon expeditörsbefattning inom den tyska fackföreningsrörelsen. Under min vistelse i Tyskland 1924 och 1925 hörde jag inte talas om honom. Självklart var han dock gammal partiman. Till Moskva skulle han från början ha sänts för arbete i organisationsavdelningen under Pjatsnitskijns ledning. Ulbricht förklarades vara ”trästjärt”, varmed väl menades, att han var en trägen arbetare, som satt, där han blivit placerad; Molotov karakteriserades på liknande sätt av ryssarna. Byråkratin behöver sådant folk. När ett beslut var fattat, skulle det genomföras, oavsett om nya synpunkter senare framkommit. ”Ett givet ord skall hållas”, lär vara en av Ulbrichts sympatiska karaktärsegenskaper. Sannolikt skulle det inte gå att övertyga Ulbricht. Han hade väl också blivit informerad av Thälmann.

Min lilla dagbok ger en sammanträngd bild av de följande dagarna, som har ett visst historiskt intresse. Den visar åtminstone, hur en partidelegation denna tid tillbringade dagarna i den ryska huvudstaden. Minnesutfylld ser den ut så här:

12/8: Samtal med Manuilskij kl. 9.30 om ”svenska frågan”. Gav bild av läget i Sverige, om partistridens uppkomst och om dennas orsaker. M. lyssnade utan anmärkningar.

13/8: Sammanträde med Presidiet: Rapporterade om ”Röda dagens förlopp i Sverige”. ”God demonstration”, men kanske dålig som ”revolutionär kampdag”. Situationen i Sverige icke revolutionär. Sven påstod, att det skulle varit möjligt få 10 000 byggnadsarbetare i strejk (!?) Rent prat! Häftig kritik av partiet, som alltså försummat ”mobilisera massorna”.

15/8: 1:sta egentliga sammanträde om ”svenska frågan”. Lång debatt. Val av underkommission. Sven o. Arvid uppdrag utarbeta riktlinjer i fackliga- och organisationsfrågan. Phorman skriva utkast till ”öppet brev”. Skrevs sannolikt av Sven. (Phorman påstods vara polack men talade utmärkt tyska. Hade aldrig tidigare hört talas om honom.)

20/8: Samtal kl. 4.30 Kreml 2,5 tim. m. Molotov. Klarlade förhållandena i Sverige, svensk neutralitet och striden i partiet. Borde inte också ryssarna ha intresse av ”fönster öppet åt världen”? M. lyssnade intresserat. Mina synpunkter ”kanske” var riktiga. Trodde icke på svensk neutralitet. Vi måste följa – Kominterns beslut.

21/8: 2:a sammanträde. Phormans förslag till ”öppet brev” förkastades på Manuilskijns förslag KK kritiserade ihärdigt. Arvid, Sven och uppdrag göra nytt. KK befriades ”på grund av sjukdom”.

23/8: Sven o. Arvid besökte Profintern. Pjatsnitskij o. Vasiljev ansåg att Fackliga enhetskommittén skulle upplösas, som partiledningen föreslagit.

27/8: Långt samt. m. P: Avrådde från undfallenhet. Bättre fortsätta kamp. Partiledningen rätt.

28/8: Långt samt. med Manuilskij. Visste jag haft besök av ”söt flicka” – Zoias skolkamrat N. 2 komsomolflickor ”städerskor” på hotellet, spioner? Rapporterade! Föreslog mig stanna i R. ”några månader för din hälsa” under debatten i Sverige om brevet. Avböjde till efter debatten. Förhållandena skulle ”ordna sig”. Tyckte svenskarna ”konstiga”, som icke ville vila sig i R. Det gör tyska delegater gärna. Överlämnade nytt förslag t. brevutkast.

30/8: Brev-kommission sammantr. K ställde många ändringsförsl. Sven upprörd. Kl. 19-3 på natten nytt sammantr. Flera av mina ändringsförslag accepterade. Hårda sammanstötningar. M. medlade. Omedgörlig om ”Sverige imperialistiskt land” och ”svensk neutralitet”. Ingen trodde därpå. Skildes m. förkl. ”inget mer sammantr.”

31/8: Mot överenskommelse i natt nytt sammanträde kl. 10 m. stora kommission. KK muntl. dekl.: I diskussion hemma rekommend. öppna brev dock icke punkt om imperialism och uppgivande av svensk neutralitet. Upprepade deklarat. på Pol. sekretariatet kl. 14. Protesterade mot de nya sammantr. Hätsk debatt m. Ulbricht, Phorman, Mehring. Manuilskij medlande på nytt.

Ja, så var det färdigt eller nästan färdigt. En vecka i förväg hade jag beställt biljett för avresa på lördagen. Linderot och Arvid Olsson stannade för formell utredigering. Innan vi skildes, kritiserade jag på nytt Kominterns politik. Den stred mot 6:e kongressens maning till *demokrati inom partierna* och Stalins egen maning att *icke genomföra personomställningar* i apparaten; under hand hade Manuilskij meddelat mig, att oppositionen ville ha Sven Linderot som partisekreterare i stället för Oskar Samuelsson och Gustaf Johansson som redaktör för Folkets Dagblad. Partiledningen komme aldrig att gå med på sådana ändringar utan medlemmarnas och vederbörande partiorgans beslut, meddelade jag. Häremot åberopade Ulbricht, att Komintern väl dock också hade beslutanderätt. I min tur åberopade jag häremot, att denna enligt organisationsbestämmelserna skall ”användas under hänsynstagande till förhållandena i respektive länder och partier”.

Frågan varför just partiledningen skulle anklagas, då oppositionens medlemmar var lika mycket skyldiga till ”högeravvikelser” – Gustaf Johansson hade senaste året varit redaktör för Folkets Dagblad och Hugo Sillén agitpropsekreterare – och varför ett öppet brev skulle riktas just till svenska partiet, *det enda* i Komintern, som kunde visa på *framgångar*, förhållandevis stora sådana t. o. m., besvarades till en början inte alls. Då jag anklagade den sittande ledningen för Kominterns nedgångsperiod, ropade Phorman rasande: Bevis!

– Javäl, bevis! Enligt Pravda den 3 augusti har tjeckiska partiets medlemsantal sedan 6:e kongressen sjunkit från 150 000 medlemmar till 84 000 (någon har t. o. m. förklarat, att partiet nu har blott 45 000), engelska från 10 700 medlemmar i slutet av 1926 till 3 500 i början av 1929, franska från 83 000 i slutet av 1925 till maximum 45 000 vid exekutivens plenum för någon månad sedan. Tyska partiet rapporteras ”stabil”, 124 000 medlemmar, men förklarades 1925 ha många fler. Samma tendens visade tidningarnas spridning och partiernas fackliga inflytande. Jileck- och Brandlerrörelsen i resp. Tjeckoslovakien och Tyskland (oppositionsrörelser vid sidan om komm. partierna) har förvånansvärda sympatier i sin kamp mot Komintern. Är inte detta en signal angående arbetarnas uppfattning om den kommunistiska politiken sedan någon tid?

Manuilskij, så långt jag hade lärt känna honom i grund och botten en hederlig man (ofta dolde han sin osäkerhet med cynismer och genom att berätta historier, i vilket han f. ö. var en mästare), avböjde debatt i dessa frågor. Här skulle *svenska* frågan behandlas.

– Kilbom har ju möjlighet och även plikt som medlem i presidiet att senare ta upp dessa frågor ... Manuilskij medgav dock utan omsvep, att det var svårt föreslå organisatoriska åtgärder mot svenska partiet, ”nästan det enda som gått framåt”. Så avgav Manuilskij med ett förläget leende följande förklaring: – Men, kamrat Kilbom, varje årstid har sina grönsaker (Jede Jahrzeit hat seine Gemüse) ...!!

Det revolutionära Moskva liksom borgerliga huvudstäder överallt i världen tömdes på folk lördagens eftermiddag; det var strålande vackert denna lördag. Innan jag lämnade Kominternbyggnaden, ville jag gärna säga adjö till Pjatnitskij; jag fick bestämt ett samtal till kl. fem. Till sin natur föreföll han ovanligt hård och inte så litet byråkrat, men han hade varit en pålitlig vän i alla väder. Då klockan blott var två, föreslog Manuilskij, att han på vägen till sitt sommarställe ett par mil norr om Moskva skulle ta mig i bilen till hotellet.

Det blev en lång bilfärd, Moskva runt ett par gånger. Vi var bägge till en början något generade. Slutligen utspann sig emellertid ungefär följande samtal:

– Jag tyckte, det var bäst, att vi fick säga adjö ordentligt och för oss själva. Jag förstår nog, att vi mister dig nu?

– Det beror på partiet hemma. Vi skall lägga fram det öppna brevet och ordentligt genomdiskutera innehållet. Det majoriteten beslutar får bli avgörande. Men någon förklaring

om Sverige som imperialistiskt land och att vi skall agitera mot svensk neutralitet går vi inte med på.

– Kan du verkligen inte ta under övervägande att stanna här ”några månader för din hälsa”. Ossinskij har tidigare föreslagit det ... ? Du får ju allt här, vackra sköterskor och de läkare du själv vill bestämma. Du kan i deras sällskap resa till Krim, Kaukasus, vart Du vill. Vill du inte sedan resa tillbaka till Stockholm, så har vi nog av arbete. Du kan resa till Kina eller Frankrike som Kominterns ombud. Kuusinen har väl redan för ett par år sedan talat med dig därom?

– Låt oss skjuta på den senare frågan, tills vi avgjort stridsfrågorna. Jag vill vara i Sverige, när det sker. Mina kamrater skall inte tro att jag svikit dem. Sedan kan vi kanske diskutera. Men Kina? Tror du, att Kominterns folk är så välsedda efter blodbadet i Kanton? Tror du att revolutionen segrar i Kina?

– Därom råder inget tvivel. Du skall få se ... Men låt oss inte komma ifrån ämnet. Ni är så konstiga, ni svenskar, så rädda om er ”självständighet”, så stolta. Men är det inte en småborgerlig ståndpunkt? Inte är tyskarna sådana!

Klockan hade börjat dra sig mot fem. Jag ville inte låta Pjatnitskij vänta, så jag sade adjö. När vi skildes hade jag en känsla av, att det inte funnits någon ”svensk fråga”, om Manuilskij fått råda. Men nu verkade han annorlunda än i Tyskland, besvärad, på något sätt, inte sig själv ...

Så var det alltså Pjatnitskij. Jag ville blott säga adjö innan tåget gick. Men vi kom förstås också in på ”svenska frågan”. Han hade varit på landet men var väl informerad.

– Jag tycker man har behandlat oss oriktigt, förklarade jag och redogjorde på nytt för min syn på stridsfrågorna. Ni glömmar, att Sverige inte varit i krig på över hundra år, och att inget ansvarigt parti vill ha krig. Arbetarrörelsen i Sverige har här gjort en stor insats.

– Jag vet, att du talat med Molotov. Men varför har du inte kommit till mig tidigare? Varför skall du resa i dag? Stanna några dagar till åtminstone, så får vi talas vid.

– Jag har biljett för i kväll och vill gärna komma hem. Jag går f. ö. under läkarbehandling i Stockholm.

– Jag hoppas du inte går ur Komintern. Man får böja sig för partiinstanserna – titta på ”der Kleine”. Det var Manuilskij det. Så fick jag bekräftelse på, att denne kanske inte från början varit på den nya ultravänsterlinjen ... Det var ju en tillfredsställelse. Jag hade inte lärt känna honom sådan ... Nu hade han dock tydligen böjt sig för partibeslut?

På kvällen gick tåget. Det var sista gången jag lämnade Moskva, vilket jag inte tänkte på då. När jag kom till Stockholm, hade vi en ny EKKI-delegation som ”gäster”: Manner, Finland, Kristian Hilt, Norge, Phorman, (Polen?) och ett par till. Diskussionen började på nytt. Den skulle pågå *fyra månader*, innan kongress finge hållas, krävde man. Det räckte inte med sex veckors diskussion. Men det stora flertalet partimedlemmar krävde diskussionens avslutande snarast. Vi ville inte få partiet sönderslaget. Och liksom fem år tidigare krävde det stora flertalet att diskussionen skulle föras inom partiorganisationerna. Det fick räcka med en bilaga av Folkets Dagblad, i vilken bägge riktningarna framförde sin mening.

Så beslöt vi att kalla kongress till i mitten av november – det var ändå två och en halv månad efter min återkomst från Moskva. Men det var inte vår enda nya synd. Vi polemiserade också mot EKKI (Kuusinen), som i en artikel i en engelsk tidning (Inprekorr) lämnat absolut oriktiga uppgifter om vår verksamhet. Svaret kom prompt. Den 9 oktober meddelade EKKI-delegationen i Stockholm, att Kilbom, Samuelsson, Carl Malmros, Einar Olsson och ett par

andra ”suspenderades” ur partiets ledning. Två dagar senare bekräftades beslutet från EKKI-presidiet i följande telegram:

– Då Kilbomsgruppen går mot Komintern och påbörjat en aktion för partiets klyvning (vägran att godkänna presidiets beslut och KI:s stadgar, vägran att genomföra partidiskussion enligt Kominterns beslut, direkt aktion mot den elementäraste partidemokrati (?), utnyttjande av partiets huvudorgan för direkt kamp mot Komintern och avlägsnande av de redaktionsmedlemmar, som ville följa Kominterns linje), beslutar Exekutivens presidium: 1 att godkänna EKKI-delegationens suspendering till partikongressen av Kilbom, Samuelsson och Einar Olsson ur Arbetsutskottet, 2) avlägsna Kilbom som chefredaktör för Folkets Dagblad, för att han driver partiskadlig och kominternfientlig propaganda.

EKKI-presidium.

Det var många oriktiga uppgifter på en gång. Endast Gustaf Johansson hade lämnat redaktionen – och han gick direkt till den före klyvningen planerade Ny Dag. Han vägrade naturligtvis att avge något löfte om lojalitet till sådana ”partifiender” som oss. Senare lämnade också Herman Hurmevaara redaktionen – han hade varit bibliotekarie.

Vi hade emellertid knappast väntat att våra ”vänner” skulle göra oss denna tjänst. Manner visste vi ju var gåpåraktig, men Manuilskij och Kuusinen? Av dem hade vi väntat större taktisk blick.

Resultatet av minoritetens uppträdande visade sig omedelbart. Hinke skrev en ljungande artikel ”Vissa platssjuka avslöjar sig” och fackföreningsmän som William Holmdahl, bageriarbetarefackföreningen; Oskar Westerlund, Metallindustriarbetareförbundet; C. H. Dunnér och A. H. Westman i Eldareunionen; Edoff Andersson, Försvarsverkens civila personalförbund; Anton Lindström, Murarefackföreningen och Carl Winberg, Järnvägsmanaförbundet m. fl. protesterade energiskt och krävde uteslutning av oppositionen. Ture Nerman gav i dåvarande situation uttryck för vad många tänkte, då han i början av oktober karakteriserade oppositionen som ”gymnasistrevolutionärer” och ”barrikadhjältar från Grönköping”. – ”När vederbörande fann principdebatten mindre lösningsbara, kom de verkliga avsikterna fram – i hastig desperat handling.”

Så att nog gjorde oss ”vännerna” i Moskva och deras svenska anhängare en storartad tjänst. Inte blott att de löste partiledningen från den politiska linjen i det öppna brevet, de bidrog effektivare än vi själva skulle ha kunnat göra, att ytterligare mobilisera medlemmarna på majoritetens sida. (Vederbörande skulle senare ha fått ordentligt klander för sitt beteende.) Den dag telegrammet kom rädde viss glädje i vår krets. Vi visste nu att vi hade tagit hem spelet!

Inte blott att vi säkrat Folkets Dagblad på vår sida, vilket naturligtvis var synnerligen viktigt. Av 2 500 medlemmar i Stockholm, för att anföra ett exempel, som är i viss mån målande för hela landet, fick Hugo Sillén med sig maximum 300. Och till den kongress vi höll under november var dagen före öppnandet trots den olust striden naturligtvis framkallat och trots svårigheten för lokalorganisationerna att finansiera ombud, icke mindre än 164 kommuner och 97 ungdomsklubbar anmälda.

Att vi inte också lyckades erövra partiexpeditionen på Torsgatan 10 berodde verkligen på en liten malör. Våra mannar försummade sig någon timme, innan de försökte komma in. Under tiden vi i Södra Folkets hus förhandlade med Manner och hans meddelegerade, hann Hugo Sillén och några andra att barrikadera sig på expeditionen. När så Sillén i vild yra och begriplig nervositet avlossade några revolverskott mot partivänner som ville in, blev förstas portvakten rädd och tillkallade polis – en del säger, att någon på partiexpeditionen gjorde det, men det spelar så liten roll, vem som ringde polisen. Tragedin förvandlades till fars. Den

farsen följdes f. ö. snart nog av ytterligare en, våra gamla ”vänner” blev uppsagda från de lokaler de hållit i kampen mot ”Herman plankan”.

Men då var vi redan riktigt borta ur Komintern – ”varje årstid har sina grönsaker”. Partiet hade vi emellertid behållit till minst 75 procent.

Det spelar ingen roll numer vem som 1929 bedömde situationen riktigt. Utvecklingen har dock till fullo visat, att Sverige icke *var* och icke *är* ett imperialistiskt land.

Och har inte utvecklingen också visat att Sverige både ville och kunde vara neutralt? Vad som skedde under andra världskriget borde kunna övertyga t. o. m. den för fakta mest oemottaglige ”linje”-kommunist. Men än mer, hade inte, varom jag försökte övertyga Molotov, Ryssland en viss nytta av detta ”öppna fönster utåt världen”?

Jag har inte träffat Molotov eller Manuilskij sedan 1929. Ibland tycker jag dock det skulle vara intressant att nu höra deras uppfattning i dessa frågor ..

III. Mellan Stalin och Hitler

”För mycket ryska” i kommunistpartierna?

Från slutet av 1929 hade vi alltså ett parti som vi i dubbel mening kunde kalla vårt eget. Kominternexekutiven kunde inte sända oss några högtalande medlemmar. Vi behövde inte längre resa till Moskva för att stå till svars för ”avvikelser”. Vi drog själva upp riktlinjerna för vår politik. Själva fick vi också svara för följderna.

Flertalet av medlemmarna hade följt oss. Som jag redan visat med siffrorna från Stockholm fick sillénarna inte vad de beräknat. Bäst klarade de klyvningen i Göteborg och Norrbotten; för landet som helhet blev utgången för dem en missräkning.

En stor tillgång var att vi merendels fått behålla de erfarnaste. På nästan varje plats kunde vi mobilisera några äldre kamrater med mångårig vana vid organisatoriskt och politiskt arbete. De hade följt oss, bokstavigt talat försvarat och/eller erövat partiorganisationerna genom tre mer eller mindre djupgående partistrider. De hade genom dagligt offerfyllt arbete tillvunnit sig anseende, för att inte säga förtroende också bland fackföreningsfolket utanför partiet.

De flesta av dessa äldre partimedlemmar hade upplevt missräkningarna av arbetarrörelsens bankrutt 1914. De hade reagerat på samma sätt som jag själv. De var på det klara med att förhindrandet av krig inte skedde genom att anta resolutioner, därför fordrades hård sammanhållning och handling över landgränserna. Framförallt hade de emellertid lärt, att arbetarna måste ha statsmakten i sina händer för att kunna hindra krig.

Naturligtvis var skilsmässan från Internationalen ändå kännbar. Det skänkte inte blott psykologiskt större tillförsikt att vara medlem, det förlänade – ofta odefinierbar visserligen – känsla av större makt. Dock blott under en förutsättning, att Internationalen icke gav oriktiga värderingar och paroller. Men det var just vad som skett då Sverige karakteriserades som imperialistiskt land och då exekutiven förklarade att Sveriges deltagande i krig mot Sovjet var en avgjord sak. Så mycket hade framförallt de äldre medlemmarna studerat sin Lenin, att de kände dennes karakteristik av imperialismen. Till imperialism hörde också kolonialpolitik i en eller annan form, men Sverige hade inga koloniala intressen och drömde ingalunda om att skaffa sig sådana.

Och försvaret av Sovjet? Vi var fast beslutna att slå vakt om arbetarstaten minst lika effektivt som sillénarna. Förutsättningen för att vi skulle lyckas i denna vår föresats var dock i första hand att vi drev en politik som massorna förstod.

När vi började få perspektiv på klyvningen 1929, f. ö. också på tidigare strider inom Komintern, framstod orsakerna mera i detalj. Vi började erinra oss händelser som sammanlagda gav en något fylligare bild av drivkrafter och utveckling. Jag tror det kan ha sitt värde att här redovisa något av våra reflektioner och diskussioner även om jag i några detaljer upprepar vad tidigare sagts. Med hänsyn till sakens vikt hoppas jag mina läsare ursäktar.

Kommunistpartierna har i socialdemokratisk och borgerlig press nästan undantagslöst framställt som underordnade Sovjetregeringen. Sovjet diplomatiska representanter har förmedlat Moskvas order – där dessa icke överräcktes av speciella ombud. Kommunistpartierna hade blott att följa ”husbondens röst”.

Jag vill visst inte förneka att många partier gjort skäl för dessa beskyllningar. Vad som gjordes – och göres – i Moskva var och är utan vidare riktigt. Låt mig återkomma till världskongressen 1928. När Bucharin i ett stort upplagt tal gav en analys över världsutvecklingen, steg den ena kommunistledaren efter den andra upp och tillämpade analysen hundraprocentigt på eget land. Att Bucharin velat visa en tendens, som naturligtvis framträdde olika starkt i olika länder, ville man inte förstå.

För Thälmann blev slutsatsen utan vidare att socialdemokratin var socialfascistisk. Att hans anförande omedelbart medförde irritation i de tysk-ryska diplomatiska förbindelserna, betydde i och för sig kanske ingenting, så mycket mindre som sådant inte förekom första gången och väl heller inte sista. Allvarligare var att Thälmann fick många eftersägare, att de som icke svor på att socialdemokratin i alla länder var socialfascistisk, var *dåliga* kommunister.

Det gällde för många att vara värst. Att visa hur radikal man var. Naturligtvis var Bucharin en utmärkt teoretiker som väl kände den internationella arbetarrörelsen, men se f. t. hade han visst Stalin emot sig, under det att Thälmann var på samma sida. ”Taktik” – på sanningens bekostnad.

Blind solidaritet är inget utmärkande för kommunister. Inte heller vissa talares vilja att på kongresser visa sig duktiga. Många av oss i arbetarrörelsen – andra politiska riktningar också för den delen – har syndat genom reflektionslös anslutning till ledarnas synpunkter. En tid var det, för att anförda kända fall, vanligt att inom svensk socialdemokrati i vått och torrt försvara de tyska socialdemokraterna – inklusive Noske och Zörgiebel. Att bolsjevikerna utan vidare handlade oriktigt 1917 var en trossats.

Nåja, i senare avseende fanns det nyanser. Branting, österrikaren Otto Bauer, engelska fackföreningsmän och socialdemokrater medgav som jag delvis anført öppet att Lenin ”såg klarare” än de ryska socialdemokraterna.

Jag har tidigare bevisat att majoriteten av svenska kommunistpartiets ledning perioden 1925-1929 trots medlemskap i Komintern i stort dock intog en självständig hållning gentemot dennas ledning och gentemot ryska partiet. Vi anförde kritiska synpunkter när vi ansåg detta motiverat, vägrade att böja oss för oriktiga uppfattningar, krävde respekt för vårt arbete, vilketets förutsättningar vi förstod bättre än utlänningar. Men vi glömde inte att vi ”diskuterade med partivänner”. Och vi skrek inte ut våra motsättningar på torgen. Inom organisationen ville vi så vitt möjligt ha våra frågor lösta i organisationsmässig ordning. Ingalunda skall förnekas att också jag i hetsiga debatter ”tog munnen full” ibland, men på botten fanns vilja att genom överläggningar nå ökad klarhet och större slagkraft.

Särskilt perioden 1925-1929 blev jag mer än en gång upprörd över att fränkännas varje uns av självständig uppfattning. Tanklösa socialdemokratiska eftersägare, som intet eller litet visste om förhållandena i Ryssland, kunde utan vidare degradera en till nickedocka. Sådant var minst sagt irriterande. Jag vet att många kamrater kände på samma sätt. Ville man åstad-

komma en avspänning mellan t. ex. oss och socialdemokraterna, så var dessa metoder de sämsta tänkbara. Alldeles särskilt upprörande tyckte vi beskyllningarna var, då de kom från ena eller andra sorters karriärister, som ingenting offrat för att bygga upp arbetarrörelsen.

Inte blott för historien utan för möjligheterna till en förnuftig avspänningspolitik, är det av stor betydelse att få klarlagt huruvida sovjetregeringen ”kommenderar de kommunistiska partierna”. Var det kanske tvärtom så att de kommunistiska partierna vissa perioder drev den *ryska regeringen framför sig* eller åtminstone åstadkom svårigheter i dess utrikespolitik?

Med undantag för den period efter 1928 och till sin död, som Stalin realiter hade diktatorisk makt – framförallt under senare delen av andra världskriget och efter detsamma – vågar jag påstå att sovjetregeringen *ofta var mycket besvärad* av kommunistpartiernas uppträdande. Att den ibland vädjade till dem att ta hänsyn till rådsrepublikens läge och svårigheter, vet jag. Om inte de från USA:s storkapitalister dirigerade ”nyhets-spridarna” vore så erbarmligt okunniga angående läget i Ryssland och de faktorer som driver den ryska utvecklingen, eller om ”experterna” i rysslandsfrågor, allt för ofta vitryssar som icke besökt landet sedan 1917, vore så förljugna, skulle de kunna erkänna åtminstone några fakta.

På tredje Kominternkongressen varnade Lenin sina partivänner att ”tala ryska” med Europas arbetare. Han menade att de ryska erfarenheterna *inte kunde tillämpas* av Europas arbetarrörelse.

Och hur ofta påvisade inte Lenin att det socialistiska arbetet måste ske under hänsynstagande till *varje* lands historia, ekonomiska och sociala läge?

Journalister och byråmän från USA borde erinra sig Tjitjerins anklagelse mot mister Hughes, då han den 29 september 1924 inför en skara internationella journalister yttrade:

– Herr Hughes försök att på sovjetregeringen kasta ansvaret för den Tredje Internationalens verksamhet, utgör en oberättigad förvrängning av verkligheten. Varken Hughes eller någon annan gör Mac Donald ansvarig för den Andra Internationalens verksamhet. Före kriget utförde denna international revolutionärt arbete och dess antimilitaristiska ledare inträdde i regeringar i skilda stater. Men ingen kastade sådana anklagelser mot dessa regeringar. Sovjetunionens statsorgan sysslar enbart med statsangelägenheter, och partiorganen sköta om partiäffärerna – på samma sätt som medlemmarna i det republikanska partiet i Amerika utföra sitt partiarbete utanför ramen för regeringsverksamheten (?).

Den 7 februari 1928 dementerade Folkets Dagblad i ett telegram påståenden i världspressen, att Tjitjerin skulle ha gett order att alla icke ryska kommunister skulle avskedas från sovjetlegationerna. Jag vet inte huruvida dementin var riktig. Men jag vet att Tjitjerin på uppdrag av ryska polbyrå någon av sista dagarna i januari, sannolikt den 30, kallat en del utländska kommunistledare till sammanträde i utrikesdepartementet. Han framförde där en bestämd vädjan att kommunisterna i respektive länder skulle ta all hänsyn till den sovjetryska utrikestjänstens arbete. Ingen sammanblandning finge ske. Jag var själv närvarande vid sammanträdet. Jämte mig deltog Thälmann, Ercoli, Manner, Rakosi och andra. Under detta mitt besök i Moskva meddelade f. ö. Manner att Tjitjerin till honom framfört klagomål över att de finska kommunisterna vid gränsen uppträdde på ett sätt som skapade svårigheter med finska regeringen. Manner var rätt förgrymmad över Tjitjerins tillrättavisning, som han ansåg strida mot de *finska* kommunisternas behov av upplysningar om läget i Finland.

Mer än en gång under den tid jag var medlem av Kominterns exekutivkommitté diskuterades frågan angående organisationens förflyttning. Hade blott lämplig plats utanför Ryssland kunnat anskaffas, hade, så långt jag kan bedöma, diskussionerna medfört positivt resultat.

Representanterna för emigrantpartierna utförde ofta ett allt annat än för folkförbrödringen utjämnande arbete. Förhållandet bottnade naturligtvis inte blott i att de ”bränt sina skepp”, och

inte heller i att de – vilket kanske var psykologiskt förklarligt – ansåg sig bättre veta hur politisk verksamhet skulle bedrivas än representanter för de i respektive länder legala partierna. Emigrantpartierna hade bättre tillgång på prominenta personer, som utan svårighet kunde vistas i Moskva eller resa som Kominterns utskickade. De legala partierna kunde däremot endast med svårighet få nödigt antal delegater till regelrätta sammanträden. Alldeles särskilt kommer jag ihåg en del representanter för de illegala partierna i Baltikum, Ungern och Balkan, som sannerligen ofta nog uppträdde påfrestande och förvisso hade stor skuld till stridigheterna.

Våra erfarenheter från arbetet i Komintern var skiftande. Vi hade positiva och negativa erfarenheter. Till de *positiva* hörde sammanhållning, offervilja och medlemmarnas underordnande av de egna intressena för gemensam handling och målsättning. De *negativa* var intoleransen, ofriheten, det mekaniska tänkandet även i frågor av underordnad betydelse. Komintern bjöd icke de framtidsutsikter vi drömt om, men dess arbete var heller inte så vansinnigt som motståndarna påstod. Att det kan diskuteras huruvida de kommunistiska partierna icke mer skadar än gagnar Sovjetunionen lär svårligen kunna bestridas.

Att vi blev utkastade betydde inte att vi var trötta eller ville ge upp arbetet för en socialistisk ordning. Efter några månader var vi beslutna att försöka skapa ett *oavhängigt socialistiskt parti*.

Hitlers seger – försök till internationellt samarbete

Den 14 mars 1930 på kvällen äntrade Oskar Samuelsson, Aug. Spångberg och K. Kilbom Berlintåget på Stockholms Central. Vi var vid strålande humör. Partiet utvecklade sig utmärkt, och Folkets Dagblads upplaga var på nytt i uppåtgående.

Vi skulle i Berlin överlägga med tyska oppositionen (K. P. D. O.), i vars ledning stod Heinrich Brandler, Aug. Thalheimer, Paul Frölich, Jakob Walcher, Eduard Fuchs (författaren till Die Sittengeschichte) och August Enderle m. fl. angående möjligheterna att internationellt sammansluta alla kommunistiska oppositionsgrupper. Sådana fanns i USA, Tyskland, Sverige, en mindre grupp i Wien, studentorganisationen Mot Dag i Norge samt en grupp i Indien under M. Roys ledning.

I Sverige hade vi efter ingående diskussion kommit till slutsatsen, att en internationell sammanslutning var möjlig, och att den skulle kunna bli av stort värde. Men någon återförening med Komintern trodde vi nog inte på.

Mellan Andra och Tredje Internationalerna stod utom den kommunistiska oppositionen organisationer i England, Oavhängiga arbetarpartiet, och i Holland, Nat. Arbeidssekretariat, samt grupper i Mexiko, Italien, Frankrike m. fl. länder. En del av dessa var emellertid anslutna till en samarbetskommitté, som Trotskij bildat. Kunde vi blott smida alla dessa partier och grupper samman till en internationell organisation, så hade vi ett starkt vapen i konkurrensen med sillénarna; vi räknade dock inte med Trotskij.

Det visade sig snart, att tyska oppositionen icke var enig. Några tyckte vår linje var riktig. Klara Zetkin med vilken vi den 19 mars hade en separat överläggning, hörde till dem. ”Stalin kommer aldrig att ge med sig i kraven på en mindre doktrinär kominternpolitik, om han märker, att ni inte har något bakom er.” Blir så fallet, måste ni emellertid också ”räkna med, att Komintern och dess partier försöker att splittra er”. Indiern Roy var av samma mening, även om han i fråga om vår taktik delvis stod på Brandlers sida, d. v. s. ansåg, att vi skulle sikta på återförening med Komintern.

Hur socialdemokraterna, Andra Internationalen, skulle ställa sig till våra internationella enhetssträvanden, visste vi inte. Men stora förhoppningar på eventuell samverkan hade vi nog inte; de ryska mensjevikerna hade denna tid visst inflytande i Andra Internationalen.

I fråga om utvecklingen i Tyskland var dock K. P. D. O., Brandler och hans vänner mycket pessimistiska. Brandlers två främsta teoretiker inte minst. Paul Frölich var lågmäld men särskilt klarsynt, Aug. Thalheimer påfallande doktrinär. Den senare syntes mig alldeles sakna förståelse för, att det i vårt läge gällde att kunna manövrera. Frölich var absolut övertygad om, att nazisterna skulle segra, och att följden därav skulle bli ett nytt världskrig. K. P. D. O. hade f. ö. redan börjat bygga ut sina internationella linjer med denna utveckling för ögonen. Man måste observera nazisternas ställning, predikade Frölich; vid nyvalen samma höst blev de näst största partiet. Därtill kunde icke förbises, att arbetslösheten var omfattande, och att massor av de arbetslösa hade förlorat all tro på en bättring under Weimarrepubliken; 1932 på hösten, alltså blott två år senare, var över 6 miljoner arbetslösa. Nazisterna borde enligt mångas mening bjuda någon bättring.

Min invändning, att USA och den övriga världen skulle ge nya lån – Daweslånet hade på sin tid verkat upplivande på det tyska näringslivet – förklarade man sig icke kunna fästa avseende vid. Den tyska bourgeoisien var inställd på att slå ned arbetarna. Det var allmänt bekant, att industrimagnaterna i Ruhr, Thyssen, Krupp och andra lämnat Hitler stora summor för utbyggande av en regelrätt armé – utvecklingen bekräftade påståendet. Redan sommaren 1934 höll ju brunskjortorna på att växa t. o. m. Hitler över huvudet, vilket dock hindrades genom att Röhm och andra SA-ledare mördades.

– Nå, men arbetarrörelsen?

Frölich svarade med en motfråga. – Vad tycker du själv om läget inom arbetarrörelsen?

Jag fann det underligt, att kommunister och socialdemokrater inte ens i dagens allvarliga läge åtminstone försökt att ordna gemensamma demonstrationer – hatet mellan oss och socialdemokraterna var trots allt inte så rödglödgat i Sverige.

– Alldeles riktigt, sade Frölich. Vida allvarligare är dock, att Kommunistiska partiet är så genomdraget av nazistiska spioner, att allt vad ledningen planerar kommer till Hitlers kännedom. Moskvans linje synes vara, att man skall ”vinna” de nazistiska arbetarna. Heinz Neumanns paroll: ”slå ned nazisterna” har underkänts. Stalin lär anse, att ”utvecklingen måste löpa linan ut”. Nazisterna måste en tid få makten. Ekonomiskt kaos och stegrad missnöje blir följden, varefter den kommunistiska revolutionen kommer att segra. Rena katastrofteorin således.

Efter överenskommelse om nytt sammanträde i Berlin, så snart vi fått kontakt med olika kommunistiska oppositionsgrupper, och sedan vi valt en administrationskommitté, anträdde vi tre svenskar återresan till Stockholm. Jag behöver inte säga, att vi ändå var förhoppningsfulla: ”Tänk, om vi till en början skulle få ett slut på Kominterns oriktiga politik!” Och tänk, ”om vi även med Andra Internationalen skulle kunna åstadkomma gemensamma aktioner ...” För min del borde jag dock ha varit nyktrare. Jag hade olika perioder vistats i Tyskland och fått en rätt god inblick i förhållandena. Personliga förbindelser uppehöll jag också med flera oppositionella kommunister och socialister ...

Det var mörkt och ruggigt väder, när vi passerade Stora Bält. Jag minns, att jag satt och reflekterade över vad allt vi fått höra i Berlin. Jag hade ingen lust att promenera. Genom matsalsfönstret såg jag Samuelsson och Spångberg vandra fram och tillbaka, fram och tillbaka. Ibland hörde jag t. o. m. Spångbergs bullrande stämma. Plötsligt rycktes dörren upp, och de två störtar in:

– Vi stannar över ett dygn i Köpenhamn och talar med Hellberg och Ernst Christiansen. Kanske kan vi på nästa sammanträde i Berlin få med en representant också för danskarna. Samuelsson var eld och lågor ...

Det var inte svårt att övertyga mig. Så satt vi tillsammans med Ernst Christiansen hos Sigvald Hellberg i Köpenhamn till två-tiden natten till den 20 mars. Vi lämnade rapport om överläggningarna i Berlin och bad dem se till, att den danska arbetarrörelsen blev representerad vid nästa sammanträde.

När vi ett par dagar efter hemkomsten rapporterade i vårt arbetsutskott, rådde enighet och glädje. För Sveriges del skulle vi åtminstone tillse, att den internationella samarbetslinjen fick den starkaste anslutning. Ack, vad vet man om framtiden ...

Våra tyska vänner arbetade energiskt. I mitten av december, 1930, alltså, hölls den nya konferensen också i Berlin. Jag var förhindrad att närvara – statbehandlingen i stadsfullmäktige – förberedelserna för nästa års kommunalval och bankett i Blå hallen med anledning av Lindhagens 70-årsdag den 17 december krävde min närvaro i Stockholm. Konferensen i Berlin var förhållandevis lyckad. ”Der Oberrenegat Schwedens wird begrüßt vom Kollegen aus der ganzen Welt”, står det på ett kort, som mycket glädde mig. Många gamla vänner hade skrivit under:

”Es grüsst eine alte Bekante aus dem EKKI”, Fanny Jezirskaja; M. Mandel, ”schweizerrenegat”; Joye Lovestone, United States, Erling Falk, Mot Dag, Oslo; Oskar Kanpe, Saargebiet; Eduard Fuchs, Heinrich Brandler, Aug. Thalheimer; J. Walcher, Paul Frölich, Alvar Hencke, Herne Tittel, samtliga från Tyskland; Nils Flyg och Emil Andersson, Sverige, samt E. Hansen, Danmark. Det var ju inte så illa. Och det var duktigt folk, som hade en del bakom sig. Främst var detta fallet med de svenska representanterna samt med Lovestone, Mandel och Falk. Rapporter, som jag snart fick från Fanny Jezirskaja, visade dock, att enigheten bland våra tyska vänner alltjämt var dålig. Karl Franck – mördades av nazisterna – och Jakob Walcher var motståndare till Brandlers politik. Tyskarna, som bäst behövde enighet, var nästan patologiskt grälsjuka, tyckte vi.

Vår ”international” utvecklades trots allt organisatoriskt, ehuru vi hade svårigheter inte minst tack vare Kominterns splittringsförsök och trotskisternas separatism.

I slutet av januari 1932 kom ett brev från Lovestone, daterat New York den 11, som visade, att ”linjemännen”, d. v. s. Kominternfolket, var i fullt arbete. Efter en maning till Brandler, till vilken brevet var ställt, att distribuera utdrag till samtliga oppositionsgrupper, vilka dock skulle behandla det hela strängt förtroligt, skildrar Lovestone hur han ”av en händelse” nyligen haft ett sammanträde med ”en Meckaman”. Sammanträdet hade tillkommit ”efter önskan från den andra sidan”. Meckamannen hade bl. a. frågat Lovestone:

– Varför kommer ni inte tillbaka till partiet? Ju längre ni står utanför, desto mindre inflytande får ni, desto mindre kommer Komintern att önska att få någonting med er att göra. Ni kan inte segra. Avge en förklaring, betala böterna för några år, och därmed är allt i ordning igen. Ni står Komintern mycket närmare än Brandleristena. Partiet behöver edra krafter. Om ni kommer tillbaka var och en för sig, behöver edra medlemmar inte avge någon förklaring, blott ledarna.

Lovestone diskuterade enhetsfrågan mycket ingående, skriver han, och meddelade *den internationella kommunistiska oppositionens ståndpunkt*. Enhet skapades inte genom kapitulationer från några enskilda. Lovestone var en slug gosse och skicklig förhandlare:

– I det jag betonade enhetsfrågans internationella karaktär, föreslog jag, att en auktoritativ delegation från Komintern skulle sammanträffa i Stockholm med en delegation från de ledande oppositionsgrupperna för att diskutera enhetsfrågan i hela dess vidd.

Men se, det ville "Meckamannen" inte vara med om. Inget, som kunde se ut som ett "sammanträde mellan två likvärdiga internationaler". Däremot kunde han tänka sig, att svenska oppositionspartiet (alltså vårt parti, KK) sände en inbjudan till "alla oppositionsgrupper" om ett sammanträde i Moskva för behandling av enhetsfrågan, "så att Komintern har att göra med blott svenska partiet".

Efter diskussion hit och dit hade överenskommit, att "Meckamannen skulle informera sitt partis sekretariat, var efter Moskva skulle informeras, så finge man avvakta resultatet av beslut där".

Lovestone fortsätter sin rapport:

– Emellertid kom det till ett direkt sammanträde mellan oss och partiet. Tydligt befinner de sig i ett mycket svårt läge med ständiga fraktionsstrider. Meningen var, att förhandlingarna skulle fortsätta. Men resultatet blev:

1. Bedacht, den ledande Moskvamannen, förbjöds av partiets valbyrå att uppsöka Lovestone;
- 2, denna fick inte heller besöka polbyrå, med mindre han skrivit ett brev till Centralkommittén och anhållit om återupptagande i partiet samt krävt godkännande av framställningen (!!!);
3. Lovestone måste erkänna, att han är slagen, och att partiet har segrat, samt att han därför, som det amerikanska uttrycket lyder, måste äta träck;
4. vad som realiter inträffat, är emellertid, att enhetsfrågan kommit till behandling i amerikanska partiet och även på annat håll, som ett allvarligt problem, och
5. våra krav på partidemokratins återupprättande samt vår anhållan om partikongress och partidiskussion har *kategoriskt avvisats*.

Oppositionens i USA mening sammanfattar Lovestone så:

- a) Vi anhåller om ett sammanträde med Polbyrå, vid vilket en auktoritativ representant från vår grupp deltar. Därvid framför vi krav på återintagning av de uteslutna kamraterna och på återställande av den kommunistiska enheten, men
- b) under inga omständigheter företar vi någon aktion genom enskild kamrat, vem det än vore, och inte heller kommer vår grupp att handla inom nationell ram. Vi låter oss uteslutande ledas av kravet på *internationellt* samförstånd och av de kommunistiska gruppernas *internationella* läge.

Sannolikt blir det ingenting av allt detta, tillägger Lovestone, men "ni bör omedelbart meddela oss, vad ni anser vi bör göra, och vilken uppfattning oppositionens övriga sektioner har".

Från Sverige godkände vi de amerikanska kamraternas uppträdande. Vi delade också deras krav på att "alla uteslutna skulle beviljas återinträde utan några erkännanden om skuld", och att "demokratin inom partierna skulle återställas".

Särskilt krävde vi, att påståendena om Sverige som "imperialistiskt land" skulle återtas, och att man skulle erkänna vårt krav angående svensk neutralitet i ett eventuellt krig.

Vid Arbetsutskottets behandling av förslaget till svar framförde Andreas Johnsson och Gustaf Göransson tanken, att förhandlingar mellan Andra och Tredje internationallerna angående enigt uppträdande mot den nazistiska faran *omedelbart* skulle planeras. Flyg, Herman Johansson och någon mer var "av taktiska skäl" motståndare, under det att Oskar Samuelsson, Edoff och Emil Andersson samt Kilbom med hänsyn till "läget i Tyskland" ansåg, att frågan borde få ligga till sig ...

Lovestone fick rätt. Det blev ingenting av med enhetsförhandlingarna i USA.

I brev, 27/1 1932, meddelade Brandler, att Komintern i Tyskland "redan försökt en god stund" att splittra oppositionen. Han tillägger att "vi förlorar visserligen en rad gamla kamrater, som tröttnat, men i vår grupp har vi varken sprängning eller upplösning". Brandler

syftade på en del medlemmar, som för SAP, ”centristerna”, lämnade K. P. D. O. Men de ledande bland dessa var sannerligen inte trötta.

Jämsides med våra internationella strävanden skärptes kampen mot sillénarna och mot Kominterns politik. Vi hade inte glömt Klara Zetkins maning, att Stalin förhandlade endast, om vi var starka. Riksdagsvalen i Sverige 1932 kastade väl också sin skugga framför sig. Vi hade ju f. ö. själva för Brandler predikat nödvändigheten att bygga ut den kommunistiska oppositionen. Vi skulle visa, att vi var mäktiga detta. Under alla förhållanden hade vi denna tid ovanligt många diskussionsmöten med sillénarna. Av min lilla fickalmanack framgår, att jag vintern 1931-1932 höll hundratalet föredrag, på många platser med efterföljande diskussioner. De stora slagen stod i Norr- och Västerbotten, i några av sillénarnas högborgar. I början av juni 1931 hade jag således jättediskussioner i Boden, Malmberget, Kiruna, Töre, Holmsund och Obbola. Ännu i början av 1955 talade gamla vänner i Kiruna om slagsmålen, varför mina läsare säkert ursäktar, om jag ägnar några rader åt att skildra mötena.

Överallt var det förstas överfulla hus. Med undantag för Malmberget, där vi den 7 juni ”helgade sabbaten” med att diskutera hela söndagseftermiddagen och ett stycke in på natten, hölls mötena på vardagskvällar. Diskussionerna pågick då till långt in på morgontimmarna. I Malmberget hade jag hjälp av skolvaktmästare Gustaf Viksten och J. P. Dahlén och i Kiruna av den senare samt en järnvägsman E. Thun jämte en syndikalist Fritz Johansson. Men annars stod jag ensam. Kväll efter kväll! Att jag de dagarna inte ramlade ihop, tyckte jag själv var ett under. Kanske fick jag kraft ur föresatsen att ”ge sillénarna en omgång”, som de inte snart skulle glömma.

På sillénarnas sida var Gustaf Johansson, Hilding Hagberg och A. Hellberg huvudtalare, duktiga debattörer, inte tu tal därom. Därtill hade de en rad lokala krafter att skicka i elden. Något kunde de senare alltid säga, under det huvudtalaren ”samlade sig”.

Vem som segrade? Bägge parter tillskriver sig i regel segern på alla diskussionsmöten. Men att vi trängde in i Kominterns starkaste fästen i Sverige, att vi levererade drabbning mitt i deras högborgar, tillvann oss redan det sympatier. Trots att O. V. Löfgren både muntligt och skriftligt föll mig i ryggen; han var redaktör för Norrländska Socialdemokraten och inte heller han någon politisk duvunge. I Boden tyckte jag han handlade minst sagt otaktiskt.

Samtliga våra kostnader täcktes av inträdesavgifterna, 50 öre per biljett. Överenskommelse hade visserligen träffats, att varje part skulle betala sina kostnader, och att inträdesavgifterna skulle delas. Men ”Mönsteråspelle”, som då var ekonomichef i Norrskensflamman, var en stor filur. I Boden försökte han lägga sig till med inträdeskassan, vilket dock tack vare påpasslighet från Thun misslyckades. Och sedan tog vi inträdesavgifterna på samtliga platser. Vi använde inte precis mjuka handskar i de där matcherna.

Hela 1931 och 1932 såg det lovande ut med vårt internationella arbete – bortsett från den dumma striden inom tyska oppositionen. Utbrytning ur K. P. D. O. kom från dem, som ansåg, att Brandler var offer ”för önsketänkande i sin tro på möjligheten att vinna återinträde i Komintern”; den förde till bildandet av Tysklands socialistiska arbetarparti (SAP) med Jakob Walcher, Aug. Enderle, Paul Frölich och en rad andra duktiga kamrater i ledningen. Med dessa fortsatte vi samarbetet och så kom även Oavhängiga arbetarpartiet i England I. L. P. in i bilden. Innan jag övergår till att klargöra dess medverkan, måste jag dock skildra ett historiskt och stort tänkt försök att stoppa Hitler.

Dagarna femte–åttonde oktober 1931 tillbringade jag i Berlin för att försöka få de två fraktionerna att bilägga motsättningarna. Det var som att tala för döva öron. Slutligen återstod mig inget annat än att kräva inkallande snarast av en ny internationell konferens, där stridsfrågorna skulle behandlas. Krav därpå hade f. ö. också rests från Willi Schlamm i Wien

och från Falk, Oslo. Dessvärre kunde konferensen inte komma till stånd förrän i början av juli 1932 – och då behandlades icke striden mellan våra tyska vänner. Tidens minutvisare hade obevekligt närmat sig 12. Nazisternas seger syntes oundviklig; vid sommarens riksdagsval blev de starkaste partiet med avsevärt över 13 miljoner röster. Min vän Frölich var ändå minst pessimistisk. Hans omfattande historiska bildning gav honom en överblick, som många andra saknade. Och många, många var *blott* pessimister ...

Söndagen den tredje juli var stor antinazistisk demonstration i Berlin. Naturligtvis avbröt vi våra förhandlingar; i tåget kunde vi utlänningar inte delta, men vi ville se demonstrationen. I Frölichs och Thalheimers sällskap gick jag till uppställningsplatsen utanför riksdagshuset. Vi passerade rikskanslerpalatset. General Kurt von Schleicher, då rikskansler, stod med sin familj i ett fönster en trappa upp. Frölich pekade på honom och berättade:

– Schleicher kallade nyligen till sig de socialdemokratiska och fackliga ledarna och erbjöd dem riksvärnets stöd, för den händelse de ville börja en generalstrejk under krav på förbud mot nazisterna. Rikskanslern skulle därigenom få möjlighet att först genomföra undantagstillstånd och sedan *förbjuda det nazistiska partiet*.

– Vet du, vad socialdemokraternas ledare, Herman Miller (-Franken), svarade? ”Ers excellens, en generalstrejk skulle under sådana förhållanden medföra, att arbetarna måste tillgripa våld. Men socialdemokraterna vill inte ha makten med våldets hjälp.”

– Kanske kunde man i den situationen inte lita på Schleicher?

– Ingen kan garantera det, men det är allmänt bekant, att Oskar Hindenburg, presidentens son, och andra ville bli av med Schleicher, och allt talade således för, att arbetarrörelsen borde ha accepterat dennes erbjudande. Schleicher lär i förtvivlan ha skilts från arbetarledarna med orden:

– Mina herrar, jag fruktar det här var sista möjligheten att bli av med den där korpralen. Den 28 jan. 1933 måste von Schleichers kabinett avgå; Papens ränker hade lyckats. Hindenburg utnämnde Hitler till rikskansler och 1934 mördades Schleicher och hans maka av nazisterna.

Alldeles bortsett från, om den preussiske polisministern, socialdemokraten Severing var den, som rådde de socialdemokratiska och fackliga ledarna att icke samverka med Schleicher, faktum är, att den reformistiska arbetarrörelsen genom sin hållning blev medansvarig för nazisternas seger.

Men Frölich berättade mer. De socialdemokratiska partierna i Tjeckoslovakien, Belgien och Holland följde naturligtvis utvecklingen i Tyskland med särskilt intresse – fortsättningen visade, att de hade anledning därtill. Tjeckiska partistyrelsen skulle i början av året ha sänt en delegation till Berlin för förhandlingar med Herman Müller, Severing och andra om gemensamt uppträdande mot nazisterna. Det överenskomms att till slutet av maj kalla en hemlig konferens till Essen mellan ledningarna för de tyska, holländska, belgiska och tjeckoslovakiska partierna för behandling av den nazistiska faran. På denna konferens erbjöd sig framförallt tjeckiska och belgiska partierna att *skaffa tyskarna vapen och ammunition*, tjeckerna tyngre sådana och belgarna handvapen. Erbjudandet avböjdes. Herman Miller skulle ha förklarat, att han inte ville vara med om arbetarnas beväpning, och Severing påstods ha garanterat för – preussiska polisens trohet mot Weimarrepubliken!

Vid ett sammanträde i Bryssel i september 1954, där ledande f. d. tyska fackföreningsmän deltog, som länge spelat en hedrande roll i den internationella fackföreningsrörelsen, förde jag denna fråga på tal. Kände de till historien, och vilken var i så fall deras mening? Deras svar blev i korthet:

– Åren 1931 och 1932 diskuterades mycket om de tyska arbetarnas beväpning, och visst förelåg erbjudande om anskaffande av vapen. Frågan var föremål för behandling icke blott vid sammanträde i Essen. Man bör emellertid inte glömma, att all försiktighet måste iakttagas. Ingen visste med säkerhet, var vapnen skulle hamna. Det var inte så enkelt som det senare synes.

Jag talade också med en del belgiska partivänner, valloner, om denna sak. En av de ledande i Liege gav sin mening tillkänna med:

– De reformistiska ledarna i Tyskland skulle i tid ha skjutits!!!

Men Hitler och Papen var inte ”försiktiga”. Nazisterna började snart nog utrota arbetarrörelsen. Med de brutalaste metoder slogs alla ned – som inte svek! I november 1933 frågar exempelvis Jakob Walcher:

– Ni har väl erfarit, hurusom i förra veckan i Dresden 91 SAP-kamrater fick sin dom för kamp mot nazismen. 89 av *dem dömdes till sammanlagt 100 års fängelse och 10 års tukthus.*

Genom djurisk misshandel har bekännelser frampressats – enda underlaget för de fällande domarna ... Trots att detta var den första massprocessen mot illegal verksamhet, måste vi tyvärr fastställa, att de flesta arbetartidningar bringat blott de torftigaste notiser därom.

Men nazisternas utrotningskrig fortsatte. I maj 1935 meddelar Jakob Walcher, att ännu ”i arbete varande SAP-medlemmar förföljer på det mest brutala sätt. Hela detta år har vi i olika distrikt, särskilt i Sachsen, haft svåra offer. Antalet dömda kamrater är *över hundra*. Det rapporteras om fruktansvärd misshandel. Ett enda distrikt rapporterar tre till döds misshandlade kamrater. Hur kan vi hjälpa?”

Naturligtvis vill jag med dessa notiser icke påstå, att blott SAP:s medlemmar blev grymt misshandlade och torterade till döds. Massor av medlemmar också i andra arbetarpartier – och en del borgerliga – behandlades på samma sätt, inte blott i Tyskland. I Italien mördade fascisterna många, direkt eller genom tortyr. Det behövdes ett världskrig för att likvidera en del av de skyldiga nazisterna. I dagens Tyskland, katolicismens och av USA:s storfinansiärer understödda storkapitalist-Tyskland, har många av Hitlers medhjälpare redan sitt på det torra – pass upp om inte många fler får det.

Men arbetarrörelsen borde undersöka vad den dessa år gjorde för att hjälpa Hitlers och Mussolinis offer. Det är aldrig för sent att lära. Den 19 februari 1939 talade jag i Domnarvet. Samma kväll talade Philip Scheidemann i Falun. Efter föredraget hade partidistriktets ledning för den tyske gästen och hans dotter, som denna tid var bosatt i närheten av Köpenhamn, ordnat en supé på Grand Hotell, till vilken de haft vänligheten inbjuda också mig. Förutom oss tre deltog Theodor Magnusson, som tolkat Scheidemann, Arvid Hallberg, Olof Hafstad och arbetarkommunens ordförande Edm. Boman. Det blev stängningsdags, innan Scheidemann och jag bröt upp; vi bodde på hotellet. Kanske stannade också Theodor Magnusson, men det minns jag inte. Aldrig skall jag glömma Scheidemanns bittra svar, då jag frågade honom, varför Ebert blev så förbittrad, då han själv 1918 utropade republiken.

– Ebert var motståndare till republiken. Han gjorde allt för att behålla monarkin.

– Men varför avböjdes Schleichers erbjudande om riksvärnets hjälp för att förbjuda nazisterna?

– För att vi inte begrep, vad nazismen skulle föra med sig. Vi var så enfaldiga, att vi trodde Weimarförfattningen skulle respekteras.

– Och varför tog ni inte emot erbjudan från de tjeckiska och belgiska partivännerna om vapenhjälp?

– Varför, varför, partivän! Vi var blinda – och vi var oeniga. Herman Miller, Ebert och Severing gjorde allt för samarbete med t. o. m. yttersta högern; Kappkuppen likviderades av gamle Karl Legien. Trots sin ”konservatism” var det en fackföreningsledare som både ville och vågade något. Vi var oeniga också, då Hitler släpptes fri några månader efter kuppen 1923 i München. Men historien kommer att visa, om alla aktstycken ordentligt publiceras, att vi var några, som den gången bestämt satte oss emot frihet åt ”den där kanaljen”. Ack om vi hade skjutit honom. Och även senare var vi några, som ville ta i med hårdhandskarna. Vi förtjänar vårt öde, då vi inte lät skjuta Hitler och andra. Svaret har blivit koncentrationsläger och tortyr till döds för många av våra partivänner.

Gamle Philip Scheidemann hade lärt åtminstone något av arbetarrörelsens fruktansvärda missgrepp. Jag vill inte påstå, att jag bokstavligen återgivit hans ord, men hans mening finns här. Och den borde ha något att lära framförallt ungdomen, alla, som gör anspråk på att vara verkliga demokrater. Demokratin måste vara klok men också *handlingskraftig*, inte mjäka åt något håll, ty då mister massorna förtroendet för den. Och vi måste vara beredda att *försvara* demokratin. I Tyskland försvaras den inte av katolska kyrkan och den framförallt i Ruhr återuppståndna storkapitalismen

Enligt uppgift arbetas det sedan någon tid med sammanställning av tyska fackföreningsrörelsens historia. Är det inte redan för sent, kanske vi således kan få publicerade de dokument Scheidemann talade om ...

Med nazisternas seger flyttade vår internationella förbindelsebyrå från Tyskland. Så småningom hamnade den i Frankrike. Mer eller mindre gott besökta konferenser hölls i Strasbourg och Bryssel. Konferensen i Paris var så tillvida märklig, som Doriot deltog i densamma. Bakom honom stod några f. d. kommunister, av vilka en del var kommunaltjänstemän i en av Paris förstäder, St. Denis, vill jag minnas, där Doriot var borgmästare och bjöd konferensen på cocktail-party – med åtföljande konferenssammanträde i rådhuset. Arne Ording, Oslo, och jag var bl. a. närvarande. Doriots uppträdande var redan nu tvetydigt. Kort efter varnade Frölich för honom. I november 1935 skriver han ett brev, ur vilket jag anför:

– Det närmande, som Doriot gjort, måste vi offentligt skaka av oss – även om det sedan länge har förfallit. Doriot är nämligen nu *helt i Lavalns händer*, en omständighet, som ni bör observera. Kanske bör här erinras om, att Jacques Doriot från att ha varit en av det franska kommunistpartiets ledare uteslöts ur Komintern, varefter han övergick till Laval och fascisterna. Under sista världskriget var han helt i nazisternas händer, en typisk förrädare.

För att ytterligare utbygga den Socialistiska arbetsgemenskapen hade vi 1932 tagit kontakt också med Independent Labour Party (I. L. P.) i England. Partiet var mycket kritiskt mot Komintern och låg mest i kamp med Englands kommunistiska parti. Sätillvida intog det samma ståndpunkt som vi. Om jag får använda en ofta missbrukad politisk beteckning, kanske vi dock stod till vänster om I. L. P. Men partiet hade mycket gott anseende och avsevärt inflytande, denna tid bl. a. tre ledamöter i parlamentet. Svårigheten var deras samarbete med Norska arbetarpartiet (N. A. P.), som icke ville veta av oss; N. A. P. fann det viktigt att snarast åstadkomma en sammansmältning med det socialdemokratiska partiet i Norge.

I slutet av oktober 1932 fick jag brev från I. L. P.:s sekreterare John Paton, vilket han med hänsyn till N. A. P. ber mig betrakta som konfidentiellt. Svårigheterna vid eventuellt samarbete är, skriver han, ”att ditt parti har förbindelser med en kommunistgrupp i Norge (Mot Dag) och Brandlersektionen i Tyskland”. Kommunistsektionen i Norge ”attackerar mycket aktivt norska arbetarpartiet, vilket är i förbund med oss”, och Brandlergruppen i Tyskland attackerar våra tyska SAP-kamrater mycket häftigare än ”det officiella kommunistpartiet”. Öppet samarbete ”skulle under sådana förhållanden göra vår ställning till

norska arbetarpartiet tvetydig”. ”Vi har uppdragit åt Fenner Brockway (sedan flera år medlem i Labour Party, som han representerar i underhuset) att ”efter besök i Norge söka kontakt med dig – jag skriver till dig så här personligt, för att du skall förstå, att vi skulle sätta stort värde på att få samarbete med ditt parti, av vilket vi är angelägna att få bistånd.”

Fenner Brockway kom till Stockholm, juni 1933, där jag i riksdagen bl. a. förde honom samman med Per Albin; de var bekanta från Andra Internationalen. Brockway försäkrade mig, att han försökt vinna P. A. för ”orientering åt vänster!”. Efter ett par dagars överläggningar var det inte så mycket, som skilde oss från I. L. P. Samarbetet inleddes i mera fasta former.

Till Internationella arbetsgemenskapen (I. A. G.), där också I. L. P. nu hade blivit medlemmar anslöt vi oss organisatoriskt 1935. Vi hade dittills velat stå fria. Det fick räcka, om vi från våra utgångspunkter propagerade internationellt samarbete. Situationen var f. ö. ännu 1935 oklar. Trotskisterna ville förbereda bildandet av Fjärde Internationalen. Såväl i den socialdemokratiska som kommunistiska pressen påstods, f. ö., att den var bildad. Den holländska oppositionen hade dock blott föreslagit, att SAP, American Workers' Party och Socialistiska partiet i Sverige – vi hade i april beslutat frångå det kommunistiska namnet, vilket åtminstone delvis gagnade sillénarna – skulle ”bilda ett block för att *propagera* Fjärde Internationalen”. Trotskij avsåg naturligtvis något mer. För vår del ville vi inte gå längre än göra ett allvarligt försök att få samarbete mellan Andra och Tredje Internationalerna – när tiden blev mogen! Kommunisterna, som förstörde så mycket med sina partimanövrer, lanserade tanken – och försvårade på nytt samarbetet. Flyg hjälpte dem; han var då hos nazisterna.

I mitten av augusti hade I. L. P. kallat till sin årliga konferens i Letchworth utanför London. Jag blev inbjuden att föreläsa om vårt parti och om läget i Sverige. Tillsammans med Jeärj Lundström reste jag den 6 från Göteborg. I Tilbury höll jag emellertid på att bli stoppad. Kaptenen ombord på båten, eller någon annan vänlig själ, hade underrättat representanten för polisen, som mötte oss i hamnen, om vilken farlig person jag var. När passagerarna i väntan på tåget till London satt i restaurangen, blev jag plötsligt kallad till förhör. Var säker på, att alla svenskar lystrade. Mitt namn var ju inte precis obekant, och naturligtvis hade jag begått något skurkstreck, då jag nu sannolikt skulle vägras resa vidare. Förhöret började verkligen med secret service-mannens förklaring, att jag ”som känd kommunist inte kunde få komma in i England”. Vad hade jag f. ö. för ärende? Sedan jag upplyst, att jag skulle till Letchworth och tala på I. L. P.:s konferens, blev den unge mannen – han kunde vara 30 år – litet artigare:

– Jaså, I. L. P.! Vad är det? Vilka representerar det partiet?

– Bernard Shaw var en gång medlem där. Om han alltjämt är det vet jag inte. F. ö. representeras I. L. P. i underhuset av bl. a. James Maxton.

– Jaså, Maxton! Ja, honom har jag hört talas om. Men Bernard Shaw? Han är ju författare, inte visste jag, att han sysslade med politik. Men vad skall vi nu göra då, mr Kilbom?

– Om jag skall vända här, måste jag naturligtvis underrätta partibyran eller kanske Maxton. Kan jag få låna en telefon?

– Skall det behövas? Är det inte bättre, att mr Kilbom fortsätter till Letchworth och håller sina föreläsningar? Polisen vill naturligtvis inte ha något bråk med partierna eller parlamentsledamöter ... Men mr Kilbom har ju inte hunnit få kaffe nu heller. Följ med, skall jag bjuda på det – tåget kan eventuellt vänta några minuter.

Ja, så tågade vi in i restaurangen inför något hundra par stirrande svenska ögon. Det blev dödyst några ögonblick, men det märktes nog, att man tyckte det var en konstig polis i England. Jag vill minnas, att jag på tåget ömkade Harry Pollit. Det var kanske förklarligt, att

man hade svårt få ett stort kommunistiskt parti i England, när polisen uppträdde så där. Jag hade i minnet inte blott vår egen Härleman utan också de preussiska poliserna i Stettin ...

Men det var inte slut med den lilla episoden i Tilbury. Framkommen till Letchworth berättade jag för Maxton och den hetlevrade Mac Covern, vad som inträffat. De två skrev ögonblickligen ett brev till inrikesministern. Det var ju skandal, att en svensk riksdagsman, en kollega till engelska underhusets ledamöter, skulle bli mottagen på detta sätt. Och har du sett på f-n. Innan jag måndagen den 12 reste tillbaka till London, hade Maxton svar, vari inrikesministern beklagade och bad Maxton framföra en ursäkt till mig. När jag hörde det, beklagade jag ännu en gång Harry Pollit

I Letchworth var stämningen eljest inte så optimistisk. Hela konferensen gick i tecknet av Mussolinis hotande överfall på Abessinien. Bland hundratalet delegater fanns det inte en, som inte rasade mot den italienska fascismen. Engelsmän, tyskar, spanjorer, svenskar, norrmän och alldeles särskilt indier och andra representanter för kolonierna var ense. Här skulle något göras. Resultatet blev en resolution, vari krävdes:

1. Den internationella arbetarklassens bojkott mot det imperialistiska Italien och dess allierade.
2. Förhindrandet av vapen- och ammunitionstransporter till Italien och italienska territorier.
3. Hejdande och förhindrande av trupptransporter till Afrika.

Konferensen förklarade sig ”redo att samarbeta med *alla partier och organisationer*, som kan vinnas för gemensam aktion för dessa krav, och uppmana vi våra kamrater att arbeta för enhetsaktion, särskilt bland arbetarna inom Andra och Tredje Internationalerna. Vi uppmana de italienska arbetarna att av alla krafter göra *motstånd* mot sina fascistiska förtryckares imperialistiska rövartåg.”

Alldeles särskilt förbittrade var de italienska flyktingarna; tre representanter hade kommit från Paris, fem från England, en från vardera Holland och Belgien. De rapporterade, att av 200 000 italienska flyktingar i Europa hade inte 200 följt Mussolinis svassande maning att träda in i armén och ”försvara fosterlandets ära”. På deras förslag fick I. A. G.:s byrå, som f. ö. på sammanträdet förlades till England, uppdrag att i Paris snarast ordna en större konferens med representanter för uteslutande de italienska flyktingarna. Denna kom också till stånd. Den antog en ljungande maning till Italiens folk att ”inifrån störta den fascistiska diktaturen” och en till den internationella arbetarrörelsen att ”på alla sätt understödja den italienska arbetarklassen”.

Resolutionerna utlöste en rasande kampanj från fascisternas sida. Men också ökade svårigheter för Mussolini.

Det var dock inte blott Mussolinis rövartåg, som var orsak till pessimismen. De tyska representanterna pekade på den nazistiska faran. De var nu övertygande om, att också Hitler förberedde något. Vad var det eljest för mening med införandet av den allmänna värnplikten, som beslöts 1935 ; meddelande om planen hade, om jag inte minns galet, sipprat ut före vår konferens. Ariarparagrafen mot judarna var också i faggorna; 1936 följde f. ö. besättandet av Rhenlandet. Lördagen den 7 mars tågade tyska trupper in i Koblenz, Köln, Bonn, Mannheim och andra städer. Varken franska eller engelska regeringarna hade lyssnat på Pilsudskis förslag, att Hitlers aktion i tid skulle stoppas. Åtminstone engelska regeringen levde i den ljusa tron, att Hitler skulle överfalla – Ryssland!

Efter I. L. P.:s övertagande av ledningen för I. A. G. blev det ökad fart i våra strävanden till internationell enhet. Vid konferensen i Letchworth var anslutna I. L. P., England; Socialistiska partiet, Sverige; Revolutionära socialistiska partiet, Holland; Socialistiska

arbetarpartiet, Tyskland; Socialistiska partiet, Italien (bägge emigrantpartier) ; Röda fronten, Österrike; Oavhängiga arbetarpartiet, Polen, och Vänstersocialistiska partiet, Bulgarien.

Därtill uppehölls förbindelser med socialistiska grupper i Danmark, Belgien, Frankrike – Gauche Révolutionnaire under Maurice Pivérts ledning – Tjeckoslovakien, Rumänien, Palestina, Schweiz, Finland, USA och andra länder. Regelbundet utgavs en bulletin, som gjorde stor nytta. Och det mest uppmuntrande, I. L. P. kom vid följande parlamentsval tillbaka med *fyra* mandat och kunde peka på ökat röstetal. Det såg trots allt inte så illa ut ifråga om utsikterna att bygga ut en socialistisk internationell rörelse. Med kriget slogs allt i spillror. Inte blott den spirande rörelsen, utan mycket mycket mer ...

Erling Falk. – Mot Dag

En gänglig, illa klädd herre stiger in i mitt rum på Folkets Dagblad. Han kisar med ögonen, som vore han närsynt eller riktigt ville iaktta mig. Slutligen lyser hans ansikte upp av ett nästan omärkligt leende. På klingande nordnorsk säger han:

– Jag ville allt hälsa på dej, då jag är på genomresa. Vi kom från Ryssland i morse och reser vidare i kväll.

Det var mitt första personliga sammanträffande med Erling Falk. Tillsammans med Tranmael och andra representanter för Norska arbetarpartiet var han eftersommaren 1923 på hemväg från Moskva. De hade varit där med anledning av striden med Komintern. Någon uppgörelse hade inte kommit till stånd, snarare hade konflikten än mer närmat sig brytningsstadiet. (Sidorna 291-299 i föregående del av mina minnen, I hemligt uppdrag.)

Naturligtvis hade jag tidigare hört en del om Erling Falk. Han var en man, som det överhuvudtaget talades om i partikretsar. Han hade 1918 kommit åter efter 11 års vistelse i USA, där han haft anställning i skilda affärsföretag, bland annat i bokförlag, sades det; någon novis på detta område var han således inte, då han efter återkomsten till Norge startade Frams förlag. Därtill hade han studerat skilda ämnen, bland annat företagsekonomi.

Vilda rykten gick om Falks penningtillgångar. De norska klubbisterna talade med lysande ögon om den ”jätteförmögenhet” han skulle ha tjänat i Amerika. Han var f. ö. representant för en del stora affärsföretag ”thereover”, som gav rikliga inkomster. Och han skulle ”satsa sina pengar på arbetarrörelsen .. !”

Men det där var bara rykten, som det så lätt blir omkring en del hemkomna emigranter. Sanningen var något nyktrare.

En del pengar hade Falk verkligen förtjänat under sin emigranttid, och ytterligare några fick han väl genom sitt arbete som representant för en amerikansk firma. Vid krigets slut gick det dock med honom som många andra, pengarna smälte ihop. Bland annat därför måste han 1920 återvända några månader till USA; han kom tillbaka till Norge 1921. Han hade fått ordning på sin amerikanska agentur. Pengar började flyta in på nytt. Senare förlorade han emellertid ånyo allt. Förhållandet skulle kanske tyda på, att Falk inte hade så stor respekt för pengar. Från vår bekantskap kommer jag f. ö. ihåg en liten episod, som pekar i denna riktning. Jag hade hållit föredrag i Studentersamfundet, på Mot Dags medlemsmöte och i Rjukan. Så skulle vi ”göra upp”:

– Ja, det blir järnvägsbiljetten och fyra dagtraktamenten à 25 kr per dag.

Men se, det ville Falk inte vara med om. ”Vi kan inte tillåta, att våra vänner kommer hit och underbetalas”, förklarade han och sköt till mig 400 norska kronor. Han kunde alls inte förstå, att jag skulle ha enligt partibeslut i Sverige. Jag kunde inte klara mig på det. Men så blev det. Falk var en generös natur ...

Återkommen till hemlandet återupptog han vid sidan av affärsverksamheten sina studier. Han lär ha beräknat att på tre år klara examen. Men det blev annorlunda. Arbetarrörelsen grep honom helt. Enligt lektor Tryggve Bull, Falks utmärkte biograf, som haft vänligheten att låna mig manuskriptet till sin bok, ur vilket jag hämtat dessa biografiska uppgifter (boken utkommer i höst), anslöt han sig, sannolikt 1920, till Kristiania Arbeidersamfund, Socialdemokratiska studentföreningen och därmed till Arbeiderpartiet samt till Studentersamfundet. Han lär då redan ha deltagit i en socialistisk kurs, som Edv. Bull höll för studenter. Men året därpå blev han den ledande själen i den av Socialdemokratiska studentföreningen, startade tidningen Mot Dag, och kort efter bildade han organisationen med samma namn. Endast utvalda fick bli medlemmar i den senare, Axel Sömme, Trond Hegna, Viggo Hansteen (under ockupationen mördad av tyskarna), Johan Vogt, Åke Anker Ordning och senare Arne Ordning och Johan Schjelderup blev medgrundare. Stränga krav ställdes av Falk på disciplin och arbete för såväl tidningens redaktion som i organisationen. Lektor Bull förklarar, att många därför ställdes utanför. Genom organisationen Mot Dag, tidningen verkade naturligtvis också, fick Falk och hans kamrater så småningom inflytande i Studentersamfundet, som de med något avbrott under en följd av år helt behärskade.

Sannolikt fick Falk sina första socialistiska impulser redan i Amerika. Han tillhörde någon tid den syndikalistiska fackorganisationen IWW och lär ha deltagit i dennas arbete. (Även Tranmael blev under sin amerikavistelse medlem av IWW.) Det förefaller sannolikt, att han från IWW också hämtade en del av sina idéer angående Mot Dags organisatoriska uppbyggnad: det stränga urvalet av medlemmar, varav ju följde den slutna organisationsformen, arbetsplikten, den ovillkorliga disciplinen, medlemmarnas vittgående ekonomiska förpliktelser mot organisationen och den i viss mån utopiskt kommunistiska hushållsordningen etc. När man såg Mot Dag i arbete, gick tankarna till en munkorden. Hur som helst härmed, ryska revolutionen gav honom den avgörande stöten ifråga om socialistiskt tänkande. Genom de ryska revolutionärerna torde han f. ö. ha stärkts i sin övertygelse, att blott en sluten organisation med fast och *ovillkorlig* arbetsdisciplin kunde effektivt befördra hans planer. Lenin, Trotskij och Stalin lär han ha beundrat, den senare dock blott som den utpräglade handlingsmänniskan. Under kontakten med bolsjevikerna torde Falk slutligen av leninismen ha stärkts i sin uppfattning om massornas betydelse för det revolutionära arbetet men av Trotskij om den tekniska elitens betydelse.

På grund av personlig läggning liksom av politiska skäl hade Falk inte så lätt att inordna sig i partilivet. I varje fall skärptes motsättningarna till arbetarpartiets ledning snart nog. Partiet förebråddes att öppet marschera till höger; önskan om återförening med socialdemokraterna, som 1921 bildat eget parti, framträdde verkligen allt tydligare hos en del av partiets ledare. Direkt avgörande för brytningen med partiet blev emellertid en del fackliga konflikter och partiets beslut att icke godkänna det av Mot Dagisterna stödda Militärvägrarförbundet. På partikongressen i september 1924 uteslöts Falk, Rolf Hofmo och Trond Hegna, vilket var detsamma som brytning även med organisationen Mot Dag, även om denna formellt kom till stånd först ett år senare.

Perioden 1926-1928 tillhörde Mot Dag Kommunistiska partiet; propagandan för bildandet av ett labour party drevs aktivt av detta. Förhandlingar med NAP fördes, ehuru de icke ledde till något resultat. Tranmael var öppet motståndare. Falk och Schefflo var denna tid de faktiska ledarna för Kommunistiska partiet. Med Kominterns nya kurs erhöll en del ”vänster”-element emellertid övertaget, vilket omöjliggjorde deras fortsatta arbete. Det kom till brytning med Kommunistiska partiet 1928, varefter Mot Dag stod fristående åren 1929-1936, då organisationen upplöstes, och medlemmarna anslöt sig till Arbeiderpartiet. Falk, som då f. ö. var allvarligt sjuk, kom emellertid aldrig tillbaka till detta. De sju år, Mot Dag var fristående från arbetarpartierna, tillhörde dess aktivaste period.

Dessa notiser kanske kan ge mina läsare åtminstone en ungefärlig föreställning om Erling Falk och om den organisation, genom vilken han och en rad andra akademiker verkade. Jag tror man måste något så när känna Mot Dags verksamhet för att förstå vissa företeelser i norsk arbetarpolitik efter kriget. Men Mot Dag var mest Erling Falk, uppbyggd omkring honom.

Förhållandevis många akademiker hade i Norge anslutit sig till arbetarrörelsen före Mot Dags tillkomst. Personligen hade jag 1915 på kongressen i Trondheim kommit i kontakt med Olav Scheflo, Sverre Krogh och Kyrre Grepp, senare också med Emil Stang. De var alla arbetarrörelsen hängivna. Men några kontakter därutöver med socialistiska akademiker hade jag inte. Mitt övervägande fackliga intresse anknöt naturligt till Tranmael. Därtill hade vi ju under min tid i ungdomsförbundet i första hand förbindelser med norska förbundet.

Så dyker Falk upp. Vad var det för en underlig typ? Hans polemik mot pamparna i Komintern, Sinovjev, Radek, Bucharin, var ovanligt gåpåaktig. Han anklagade exekutiven för att ha handlat lättsinnigt mot norska partiet, han, som tycktes vara förankrad i en intellektuell organisation och utan egentlig kontakt med arbetarna. Mot Dags organisation stred ju f. ö. helt mot Kominterns organisationsprinciper:

- Komintern hälsar med glädje varje stärkande av rörelsens andliga liv. Detta får dock icke ske, genom att ledarna i en diskussionsklubb tillsammans med unga partiintellektuella avsöndrar sig från partiets medlemsmassor. Partitekniska förhållanden får icke bli hemliga kunskaper för en liten grupp i partiet.

Redan 1921 hade Mot Dag fått en varning. Så kom detta uttalande 1923. Med vår dåvarande ställning till Komintern, som vi på allt sätt ville stödja, var uttalandet nog, för att vi skulle betrakta Mot Dag med misstänksamma blickar, Falk var, förklarade f. ö. våra närmaste förbindelser i Norge, fraktionellt inställd. Gud vet, om han inte under den period i kommunistpartiets historia, då man slogs om labour party, rent av beskylldes för att vara intrigant. Avgörande var emellertid, att Mot Dag företrädesvis var en de intellektuella organisation. Men det var arbetarmassorna det gällde att vinna, det var de, som skulle genomföra revolutionen.

Vad här sagts utgör väl något av förklaringen till, att jag kom i regelbunden kontakt med Falk först 1932. Men då varade vår förbindelse trofast till hans död. Säkerligen medverkade därtill också våra egna trassliga förhållanden: striden med Höglund 1924 – där Falks sympatier rimligtvis borde ha varit på Höglunds sida – och inte minst klyvningen 1929. Vid den senare tror jag dock, att Falk och övriga medlemmar i Mot Dag sympatiserade med oss. Vid olika tillfällen försökte de nämligen att bringa svenska Clarté närmare Socialistiska partiet.

Mot slutet av 1932, 17 november, skriver Falk ett brev, som är typiskt i mer än ett avseende. Han ber mig gå in för, att Trotskij efter Danmark skall få komma till Sverige:

- Också Sverige har ju en socialdemokratisk regering, och den danska regeringens hållning borde vara ett prejudikat av viss betydelse.

Vi tyckte naturligtvis att Trotskij blivit illa behandlad av ryssarna, men trotskist var jag minst av allt. Jag tyckte att Trotskij var för ”intellektuell”. Han syntes mig inte satsa tillräckligt på *massorna*. Vi gjorde dock vad vi kunde för att få honom till Sverige. Falk framhöll emellertid, att jag personligen icke skulle framträda, någon ”neutral organisation” borde uppvakta regeringen. Han nämnde Clarté. Som bekant blev det inget uppehållstillstånd. Av regeringen Mowinkel fick Trotskij sedan tillstånd att vistas en tid i Norge.

Varför ville Falk så gärna ha Trotskij till Skandinavien? Naturligtvis förestavades hans intresse främst av humanitära skäl. Men hade han inte också vissa planer med hänsyn till Trotskij's internationella ställning? Det föreföll, som trodde han på möjligheten att Trotskij skulle kunna bli en fana i den internationella samlingsrörelse vi diskuterade.

Den 1 dec. skriver han dock:

– Den tyska oppositionen, Brandler, blir mycket illa berörd, ifall vi har någon förbindelse med Trotskij. Vi för vår del kan icke ta någon hänsyn härtill. Vi är långt ifrån trotskister, men vi håller fast vid vår huvudprincip att i nuvarande situation ha vår fria rätt till informationer med varje strömning i arbetarrörelsen, som vi uppfattar som revolutionär.

Här framträdde en svaghet hos Falk. Så labilt, som läget var mellan och bland alla de oppositionsgrupper vi siktade på att samla, så måste man börja med att eliminera allt, som kunde hindra samlingsarbetets igångsättande. Man kunde icke få med alla från början. Och Trotskij stod visst inte över alla grupperingar. Därtill kom, att en del av hans anhängare opererade så, att de i själva verket sköt en regel för enighetssträvandena. De lanserade exempelvis, som jag förut framhållit, tanken på IV. Internationalen, innan vare sig andra eller tredje var på det klara med, att arbetarsamlingen borde allvarligt diskuteras.

Att Trotskij ville undvika inspärningen på ön Principo i Turkiet, där han hade uppehållstillstånd, var blott alltför naturligt. Hans strävan var därför att få komma till Skandinavien – som språngbräda för uppehållstillstånd i England. Han hamnade som bekant till sist i Mexiko, där han under ännu icke uppklarade omständigheter mördades.

Falk och övriga medlemmar i Mot Dag arbetade från sina utgångspunkter energiskt på att åstadkomma internationell samling. De var djupt bedrövade, då Brandler sommaren 1933 meddelade, att Internationale Vereinigung Kommunistischer Opposition (I. V. K. O.) sannolikt måste flytta från Strasbourg – vi hade denna tid avsevärt inflytande i stadens kommunala politik, en av mina vänner, Hueber, var t. o. m. borgmästare. Efter nazisternas seger väntade vi ju ett nytt krig. Bäst således att i tid dra sina färde.

Situationen var som jag förut visat oklar i Norge. Fenner Brockway hade vid sitt besök där 1933 verkat för, att Mot Dag skulle gå upp i arbetarpartiet. Samma mening hade jag vid besök i Oslo försökt lansera. Tranmael var dock bitter över Mot Dags verksamhet och särskilt mot Falk. Han ville inte ens tala om saken, då han vänlig som vanligt bjöd på middag. Inte heller Oskar Torp, som jag även kontaktade. Elias Volan däremot medgav, att rörelsen skulle vinna på en sammanslagning, men trodde ”inte tiden var mogen”.

Falk var uppenbarligen inte heller villig att ge upp. Den 15 januari 1934 skriver han ett betecknande brev, ur vilket jag tror det har historiskt värde att återge följande:

– Oppositionen inom det norska arbetarpartiet växer snabbt. Förbindelsen mellan oss och olika oppositionsgrupper börjar ta organiserade former. På andra sidan rör sig Tranmael ständigt åt höger och försöker nå fasta förbindelser med socialdemokraterna. Senaste lördag förelåg förslag i Arbeidersamfundet att inbjuda dig som föredragshållare. Förslaget skulle sannolikt ha bifallits enhälligt, om icke partistyrelsen gått emot. Debatten antog en upphetsad fraktionell karaktär. Resultatet blev, att förslaget röstades ned.

Kort efter inbjöds jag att tala i Studentersamfundet i Köpenhamn, där de officiella kommunisterna mötte upp i långvarig diskussion och – led ett dundrande nederlag. Även för Socialistisk Bondeungdomslag i Oslo talade jag. På båda mötena belystes vårt arbete att försöka få samling i kampen mot nazisterna.

Striden mellan de tyska grupperna försvårade emellertid vårt arbete. Den 9/8 meddelar Falk, att Brandler kommer till Norge och Sverige – jag borde ”på det vänligaste ta emot honom”. Det försökte jag nog också, men då han i Folkets hus i Stockholm ordnade ett möte vid sidan om partiet, besökte jag detta och tog upp diskussion. Brandler höll hårdnackat fast vid, att vårt internationella arbete skulle läggas så, att ”ryssarna inte stöttes bort”. Då Falk efter Brandlers besök i Norge meddelar, att ”Brandler tar avstånd från varje internationell organisation, vilkens grundval icke är kommunistisk”, och om dess principer är sådana, ”att där icke ges

plats för ryska partiet”, men samtidigt medgav, att detta ryska parti är ”odugligt att leda en international”, tyckte vi i Sverige verkligen, att det icke kunde göras något med den kommunistiska oppositionen. Att Falk samtidigt ansåg, att ”det föreligger icke tillnärmelsevis så stora motsättningar med Brandler som jag fruktat”, fann vi minst sagt egendomligt.

När jag på detta stadium försökte skapa mig en bild av läget, fann jag:

Falk ville stå fri och få ”informationer från alla håll”. Tyska S. A. P. ville samarbeta med norska arbetarpartiet och med ILP i England. Brandler, dvs. den kommunistiska oppositionen höll däremot fast vid, att det skulle vara ”kommunistisk” grundval för enigheten. Var det så märkligt, att nazister och fascister kunde härja, som de gjorde. Tillståndet i den centristiska rörelsen speglade ju arbetarrörelsen i stort. Det var verkligen inte så lätt att åstadkomma samling i det antifascistiska läget. Men nog borde vad som skedde i den internationella arbetarrörelsen 1933-1939 studeras och – bli en lärdom.

I juni 1935 hade vi emellertid i Norge kommit så långt att Mot Dag började närma sig arbetarpartiet. Frågan om bildande av arbetarregering var högeligen aktuell. Falk skriver till tyskarna om Mot Dags inställning som var för arbetarregering.

– Det är omöjligt framställa bildandet av en sådan regering som något som helst klassförräderi. Vi har den uppfattningen, att det vore absolut oriktigt, för den händelse N. A. P. icke utnyttjade möjligheten att bilda en sådan regering. Vi kommer att ta ställning till en sådan regering från uteslutande sakliga synpunkter.

Falk insåg nu fuller väl, att regeringsmakten måste utnyttjas i arbetarklassens antifascistiska kamp. Han hade f. ö. aldrig helt förfallit till det sterila nejsägeri, som eljest så ofta satt i högsätet hos de vänsterorienterade grupperna inom arbetarrörelsen. Att han i anförd situation gick in för en arbetarregering, betydde emellertid inte, att han förbisåg de faror denna under vissa förhållanden kunde medföra. Ultravänster-strömningar skulle utan tvivel bli resultatet av en arbetarregering, som icke förde aktiv politik för freden och för de arbetande massornas intressen i övrigt ...

Då finsk-ryska kriget utbröt, såg Falk med förfäran kraven, att England och Frankrike skulle få sända trupper till Finland genom Nordnorge och Sverige. Att några f. d. Mot Dagister visade benägenhet gå över till aktivisterna, måtte för honom ha varit mer än en chock. Han litade emellertid på, att *svenska regeringen* aldrig skulle gå med på kravet. Ehuru svårt sjuk talade han på en del möten mot *alla aktivistiska äventyr* – Erling Falk på samma sida som Per Albin ..!

Falk var en högt begåvad man. Och i motsats till andra hade han politisk överblick. Med åren präglades hans framträdande av allt klarare marxistisk åskådning. Han var obrottsligt hän- given arbetarklassens sak, som han trodde definitivt kunde segra blott genom revolutionär kamp. Han var övertygad om, att massorna måste vinnas genom socialistisk upplysning, men att eliten var den hävstång, som skulle sätta dem i rörelse.

Lektor Bull säger träffande:

”*kampen* kom på ett lyckligt sätt att utlösa de starkaste sidorna i Falks karaktär. Han hyste stor ovilja mot politiker, som trodde sig kunna undgå striden om realiteterna genom förhandlingar i parlamentskorridorer och genom tvungen skiljedom. Han föraktade ”pampar” och byråkrater, alldeles särskilt bolsjevikledarna av andra och tredje garnityret, framförallt när de satt inne med ett anseende och en maktställning, som icke stod i något rimligt förhållande till deras kraft och duglighet ...

Hans anglosaxiskt betonade skepsis gentemot halvlärt och spetsfundigt teoretiserande och skolastiskt systemmakeri var påfallande. Men framför allt var kampglädjen och förmågan att både

muntligt och skriftligt skära igenom vrövlet och utan omsvep kalla sakerna vid deras rätta namn, hans klara och koncisa form och övertygande framställningsförmåga hans stora styrka”.

Men Bull pekar också på romantiska sidor i Falks karaktär, som icke framträdde, så länge han och hans lilla grupp stod i förbindelse med en *massrörelse*:

– Hans outrotliga logisk-romantiska, revolutionära optimism, hans tro att träden faktiskt ibland växer upp i himmelen, hans trots, när händelserna icke fick den riktning de till följd av logik och ”sakens natur” skulle ha – allt detta som på ett paradoxalt sätt löpte *parallellt* med, andra gånger *dominerade* över och några gånger trängdes undan av en förunderligt nykter klarsyn.

En bra karakteristik. Den lär en hel del om massrörelsens betydelse för den intellektuelle revolutionären.

Mot Dag utförde under Falks ledning ett storartat socialistiskt skolningsarbete: Frams förlag, som gav ut en mängd ytterst värdefull litteratur, aftonskolan, tidningen Mot Dag, studiecirkel- och föreläsungsverksamhet – i själva verket är det obegripligt, att denna ekonomiskt och i annat avseende lilla organisation orkade med allt.

Mot Dags verksamhet begränsades visst inte till medlemmarna och de unga studentkullar, som varje år kom till universitetet, den sträckte sig långt in bland arbetarna. Ingen, som har någon kännedom om verksamheten, kan förneka, att Mot Dag satte praktiska problem under debatt och höll idédiskussionernas fana högt. Dess verksamhet visade vägen ur dagens svårigheter mot framtida mål. Jag tror ingen nu skall förneka, att verksamheten hade en oerhörd betydelse även för den politiska och fackliga rörelsens dagsuppgifter.

De år jag hade glädjen umgås i Mot Dags kretsar, alldeles särskilt med Erling Falk, Arne och Åke Ordning och andra, efterlämnade de mest stimulerande minnen. Våra diskussioner om den internationella arbetarrörelsen i samband med vårt arbete för aktionsenhet var befruktande för mitt, kanske också för den andra partens, internationella tänkande. Men alldeles särskilt har mina tankar efter Falks död åter och åter gått tillbaka till våra diskussioner om det framtida Norden. Hur drömde vi icke om och planerade utarbetande av program för enhet mellan Sverige, Norge och Danmark, ekonomisk, politisk, kulturell. Ingen av oss hade i Minnesund, Kristiansand, Oslo eller var vi befann oss den avlägsnaste tanke på, att de tre länderna skulle gå skilda vägar försvars- och utrikespolitiskt. Sådant hade ju varit barockt. Det frihetskära norska folket, ett av världens kulturellt mest högtstående folk tillsammans med Francos Spanien och katolska kyrkans storfinansiellt regerade Tyskland under en amerikansk Nato-general! Nej, för sådana tankar fanns då inga som helst förutsättningar.

Staten betalar

Vid allmänna sparbankskraschen 1929, en följd av spekulation i tomter, krävde man på borgerligt håll den *strängaste räfst*. Dåvarande finansminister Wohlin var särskilt upprörd. Jag kunde inte underlåta att i sambandet ställa ett par frågor:

– Har finansministern, som 1922-1923 var medlem av första kammaren och sedan två gånger haft möjlighet att följa Kreditkassan, glömt händelserna omkring exempelvis Sydsvenska kreditaktiebolaget, Smålandsbanken, Wermlands enskilda bank o. s. v.? Han kan inte ha glömt hurusom exempelvis Sydsvenska kreditaktiebolagets styrelse till sig själv i egenskap av styrelse i ett bolag för spekulation i aktier ”lånade” femtiosju miljoner kr. av allmänhetens insatta medel. Man förklarar nu att räfsterna måste genomföras grundligt. Riktigt! Men ”var stod herrarna 1922-1923, när staten på den socialdemokratiska regeringens förslag gav i två omgångar femtio miljoner kronor till de svindlande storbankerna”?

Under hela min tid som politiker försökte jag följa här angivna linje. Kanske misstog jag mig i något fall eller överdrev min kritik, men principen att ordentlig räfst skulle genomföras mot svindlerier syntes mig vara krav som icke kunde rubbas. Att strängare åtgärder krävdes mot

en rad av affärsbankers ledningar och kretsarna omkring dessa, industriföretagare och andra, än mot t. ex. Allmänna sparbanken, motiverades av vederbörandes i vissa fall fullkomligt oansvariga uppträdande i fråga om utdelningar, upphaussande av vinster samt av deras expansions- och ”gründer-”politik. Framförallt motiverades emellertid kontrollen med att vederbörande handhade så enorma *samhälleliga* värden och av att tusentals människor för sin utkomst var beroende av deras uppträdande.

De ledande socialdemokraterna började snart nog propagera att staten skall ingripa först när privatintressena visat sig oförmögna att handha näringslivet. Omedelbart efter första världskriget förelåg enligt min mening flera skäl för längre gående statligt ingripande än blott skärpt kontroll. Men alldeles särskilt motiverade händelserna detta i början av 30-talet. Naturrikedomar, vissa kreditinstitut och industrier borde då ha *överförts i samhällets ägo*.

Nyligen har man på borgerligt håll, med viss rätt måhända, kritiserat skötseln av vissa statliga företag, exempelvis Norrbottens järnverk. Vederbörande har glömt, att staten en gång skänkte ett privat järnverk, Hällefors, 19 miljoner – utan någon undersökning av verket! – och att andra industrier och flera banker liksom andra privatföretag skulle ha varit obefintliga, för den händelse statsmakterna icke trätt emellan med hjälp, hjälp med *hundratal miljoner*. Då var staten bra! Olikheten i ståndpunktstagande till dessa frågor har upprört mig. Kanske skall därför mina läsare förstå, att jag lämnar en kort redogörelse för de under tjugo- resp. trettio-talet mest omstridda transaktionerna med statshjälp.

Vad angår riksdagens beslut 1922 att anslå 50 miljoner för hjälp till vissa banker och industrier kan jag fatta mig kort. Jag har berört frågan i föregående del av mina minnen. Konsekvenserna av de hejdlösa spekulationerna under och efter första världskriget och inflationen efter kriget började visa sig. Den under finansminister Thorsson godkända Kreditkassan skulle direkt eller indirekt svara för konsekvenserna. Genom överenskommelse mellan staten och 17 banker tecknades 5 000 aktier, inalles 50 milj. kronor i Kreditkassan. Men staten fick svara för det väsentliga. Förut hade riksgäldskontoret ”hjälpt” bl. a. Wermlandsbanken, Sydsvenska kreditaktiebolaget (Sydbanken som den kallades), varjämte Vargö-bolaget och Rederiaktiebolaget Transatlantic erhållit många miljoner. Inalles hade riksgäldskontoret att fordra 49 937 076 kronor.

Minister Einar Modig synes i sin bok ”Diplomattjänst med mellanspel” ha glömt bort riksgäldskontorets insats. På sid. 126 påstår han, att ”Storbankerna fick träda emellan” vid Sydbankens rekonstruktion. Banken skulle sannolikt långt tidigare ha stått på huvudet utan *statens* hjälp.

De banker, som ”trädde emellan” var: Stockholms och Sundsvalls enskilda banker, Stockholms Intecknings garantiaktiebolag, provinsbankerna Uplands, Östergötlands, Smålands, Wermlands, Skaraborgs och Norrköpings enskilda, Göteborgs bank, Jordbrukarbanken, Enskilda banken i Vänersborg och Nordiska handelsbanken.

I fråga om Transatlantic och dess direktör Gunnar Carlsson kommer jag från denna tid f. ö. ihåg en episod från riksdagen. Bolaget hade varit ett minst sagt lukrativt företag. Perioden 1915-1920 intjänades netto 46 miljoner kronor. Utdelningen höjdes 1915-1918 från 30 till 50 kr. pr aktie, varjämte 1916 en gratisaktie utdelades på varje gammal. År 1926 var emellertid *förlusten* 24 miljoner och bolaget fick efter de för aktieägarna lukrativa och lättsinniga åren ett lån av Kreditkassan på 9 miljoner. Men det gällde att rädda vad räddas kunde också i fortsättningen. Transatlantics fartyg fördes över till ett nytt bolag, varefter man var färdig att låta det gamla företaget ”basa” som högermannen Åkerlund uttryckte det.

I den situationen hade emellertid inte åklagarmyndigheterna större vett än de åtalade direktör Gunnar Carlsson. Han hade, sades det, gjort sig skyldig till fula och klara lagbrott, och satt t.

o. m. anhållen några dagar. Detta var ju upprörande. Eric Röing, andra kammarledamoten från Göteborg, fann det t. o. m. ansvarslöst av åklagaren. Underligt nog tycktes dock inte de andra Göteborgsriksdagsmännen dela hans mening. I varje fall har jag inget minne av att t. ex. Lithander deltog i aktionen för att få Gunnar Carlsson fri. Men Röing utvecklade en storartad energi. Aldrig förut hade hans långa ben rört sig med sådan fart i andra kammaren, dess korridorer och i sammanbindningsbanan – ehuru han nästan ständigt var i farten. En petition förbereddes till justitieministern med krav på rederidirektörens frisläppande. Röing bad t. o. m. om mitt understöd. Bland andra argument anförde han, att Gunnar Carlsson var ”en sådan utmärkt demokrat”. Naturligtvis hade han inte begått någon förbrytelse, det där med Transatlantics fartyg skedde ju blott för att ”rädda dem åt fosterlandet”. Hur det var med den saken, glömde han att i detalj tala om. Jag vill minnas, att jag förfrågade mig i saken hos en god vän som något år tidigare varit anställd i Transatlantic. Och denne avrådde på det bestämdaste stöd åt Gunnar Carlsson under förklaring att denne förtjänar nog det han fått ...

Hur det nu gick till, efter några dagar meddelades i pressen att Gunnar Carlsson verkligen var fri, vilket inte väckte så litet förvåning. I riksdagskretsar var saken allmänt bekant. Röing hade som vanligt i sina aktioner vädjat till alla sina vänner. Det förklarades emellertid att ”rättvisan” hade segrat, ty i vårt land ”förekommer ju aldrig, att överordnad myndighet ingriper i ett mål, så länge detta är föremål för undersökning av åklagare eller handläggning av lägre domstol”. På den tiden låg inte häktningsrätten ytterst i domstolens hand.

Genom Gunnar Carlssons eget förvållande blev han emellertid mycket impopulär bland riksdagsmännen också i fortsättningen. Men det berodde på följande lilla episod.

Under Göteborgsutställningen blev riksdagen inbjuden till ett besök. Resan var mycket populär, varför de flesta riksdagsmän deltog. Och vi blev hjärtligt mottagna. Några riksdagsmän hade uttryckt önskemål att få se något av Svenska Amerika Liniens fartyg. Redareföreningen, där Gunnar Carlsson då var ordförande, ordnade middag ombord på Drottningholm, som av oss motsågs med stora förväntningar. Till en början sveks de heller inte. Annat blev det då Gunnar Carlsson hälsade oss välkomna. Talet uppfattades av många som en ljugande straffpredikan över riksdagens beslut i vissa sjöfartsfrågor, framförallt angående sjöfolkets förhållanden. Några riksdagsmän tyckte detta var ett underligt sätt att hälsa middagsgäster, till på köpet ledamöter av Sveriges riksdag, varför de demonstrativt tågade ut från matsalen. Då en skeppsredare Bratt gav uttryck åt sin förvåning, meddelades han, att riksdagens ledamöter är ansvariga enligt grundlagen, ingalunda för redareföreningens direktör, allraminst då denne var samme person som direktören i Transatlantic och hette Gunnar Carlsson ...

Efter kaffet bröts redareföreningens middag hastigare än beräknats. Kalle Bergström i Hälsingborg och signaturen ”Svix”, högerriksdagsman från Gotland, som utom sitt arbete i riksdagens bankoutskott försåg en del högertidningar med verkligt kvicka kåserier, enades om att ”den utmärkte demokraten” den gången – några av gästerna sade ”också den gången” – uppträtt synnerligen taktlöst. Skandalen tystades ned, men Gunnar Carlsson åtnjöt som sagt några år ett allt annat än smickrande anseende bland en del riksdagsmän...

Thorsson försäkrade vid Kreditkassans bildande, att det sannolikt inte skulle uppstå någon förlust på verksamheten. Den 28 april 1926 krävde Sten Stendahl att ”Kreditkassans affärer borde närmare belysas.

Tillhoppa uppgå dess engagemang till omkring 120 miljoner kronor. Detta överskrider det bestämda maximum för dess engagemang, 110 miljoner, men en sådan sak har naturligtvis lätt kunnat ordnas genom överflyttandet av säkra engagemang på andra penninginstitut (alltså på privatbankerna, K K). Förlusterna på de olika engagemangen torde snarare komma att överstiga än att understiga 40 miljoner kronor. Vad man framförallt har rätt att kräva är, att riksdagen underrättas om denna

förlust och dess storlek samtidigt med, att en skattesänkning föreslås. Kreditkassan skall avvecklas under 1927. Men redan dessförinnan bör det privata bankintresset i kassan avvecklas. Det borde aldrig ha kommit dit.”

Det var ju ett uppseendeväckande tal av en högerriksdagsman!

Sten Stendahl var lång tid en av högerens mest betrodda och ekonomiskt kunniga män. Han regerade till en början Stockholms stadsfullmäktige, drev fram bygget av Frihamnen och kom så småningom in i riksdagen, där han gjorde sig förvånansvärt snabbt gällande. Han var under flera år tillsammans med Kvarzelius och Värner Rydén ledamot av statsutskottet och Djurgårdskommissionen och överallt höll han hårt om statens pung. När han höll sitt ovan citerade anförande var Stendahl ledamot av bankoutskottet. Han var kanske något burdus och fick på grund härav många fiender. Men en ovanligt rätlinjig man var Sten Stendahl, obrottslig vän med dem, som vunnit hans bevägenhet.

Huruvida det hade något att göra med hans ståndpunkt ifråga om Kreditkassan och andra ekonomiska frågor eller orsakades av hans inställning inom högerpartiet (han hade bestämt dragning åt unghögern och var många gånger säkert en förargelseklippa för Lindman och dennes garde) faktum är att han så småningom ”avvecklades”. Själv klagade han över att det blivit ”allt mindre plats för självständiga män i riksdagen och i högerpartiet”. Om det senare var riktigt, känner jag inte till.

Med anledning av debatterna 1926 om Kreditkassan, i vilka jag tog livlig del, anförde Ernst Wigforss, som var finansminister, att ”utan tvivel är *ytterligare betydande förluster* att emotse, om vilkas belopp det dock nu inte är möjligt att uttala sig”. Wigforss hade rätt. Det var välbetänkt, då han begärde ytterligare 8 miljoner för kassans räkning.

Det finns ingen för vanliga skattebetalare översiktlig redovisning över Kreditkassans, d. v. s. statens förluster på de privata näringslivets förvaltning, dessa och senare år. Men *de är stora*. De privata bankerna drog sig helt ur spelet. Deras aktier i Kreditkassan inlöstes av staten ...

Den socialdemokratiska regeringen tillsatte 1925 en tremannanämnd med uppdrag att framlägga förslag till bildande av en stor järnbruvs-koncern. Meningen var att till 1926 års riksdag proposition skulle framläggas i frågan. Staten skulle satsa 15 miljoner i ett bolag, som skulle äga och driva Fagersta, Forsbacka, Klosters, Horndals, Smedjebackens och Schebo bruk, vilka till största delen ägdes av Handelsbanken. Kreditkassan var starkt engagerad i Fagersta och Forsbacka.

Men se nu var de privata intressena inte lika ivriga om samarbete, som då det gällde att få staten att satsa pengar. Handelsbanken föredrog att *utan* statens medverkan – naturligtvis av omtanke om skattebetalarna! – fullfölja fusionstanken. Det skulle föra för långt att här redogöra för dessa transaktioner – om det ens vore möjligt, ty många detaljer förvaras i Handelsbankens kassavalv. Kreditkassan ägde vid uppgörelsen nästan alla aktierna i Fagersta, under det att Handelsbanken ägde – *fordringarna!* Staten fick förlora sin insats, 6,5 miljoner. Handelsbanken tog egendomarna! Inte heller den brukssaneringen har man kommit ihåg vid kritiken av Norrbottens järnverk.

Bruvs-koncernen, som Handelsbankens företag kallades, omslöt till sist fem följande: Fagersta, Långshyttan, Forsbacka, Horndal och Österby. De fyra sista drevs till en början av Fagersta på arrende. För något år sedan ombildades koncernen till ett enda bolag, Fagersta.

Handelsbanken fick genom denna transaktion kontroll över 100 000-tal tunnland skogsegendomar. Då var jord- och skogsegendomarna under Gimo-Österby icke medräknade. Och det var heller inte små smulor. Jordkommissionen beräknade 1920 att blott Gimo-Österby hade jordegendomar till ett värde av 20 miljoner kronor. Med Leufsta inräknat, blev det skog på ett område 15 mil långt och 7 mil brett. Skogarna har sedan sålts till Korsnäs! Då

detta bolag för blott några år sedan också förvärvade Stjärnsunds skogar, kom det att bli ägare till områden, vilkas storlek kanske bäst kan illustreras med en liten historia. När på 1640-talet gamle Louis De Geers fordringar på kronan likviderades genom att han fick äganderätten till bl. a. stora delar av östgötska och uppländska bergslagerna (bland andra Gimo, Österby och Leufsta som han förut arrenderat) lär Bergskollegiets chef, Carl Bonde, ha yttrat:

– Herr De Geer, Ni slår under Er de bästa delarna av Sveriges krona, nästan små konungariket!

Kanske beror det på bristande förstånd, men jag har aldrig kunnat slå mig till ro med att statsmakterna i modern tid inte blott underlättat utan i vissa fall rent av medverkat till skapande under några storbankers kontroll av dessa ”små konungariket”, d. v. s. under kontroll av några direktörer, vilkas antal kan räknas på ena handens fingrar. Och jag har heller inte kunnat bli övertygad om att detta tillstånd i evighet kan bli bestående eller att det har något med demokrati att göra. Tänk så demokratisk och fri arrendatorn och skogsarbetaren under dessa bolagsdisponenter och deras påfösare skall känna sig ...

Andra gången statens hjälp beslöts i en för vårt land chockerande omfattning var efter kreugerkraschen 1932. Riksdagen behandlade hithörande frågor vid tre tillfällen. Första debatten ägde rum innan propositionen om stöd av 215 miljoner till Skandinaviska kreditaktiebolaget (115 hade redan beviljats av riksbanken, varför motsvarande summa egentligen innebar en avlastning av dennas engagemang) ens delats ut till riksdagsmännen. I pressen hade meddelats, att man planerade beslut utan vanlig bordläggning. Regeringen hade haft enskilda överläggningar med partiledarna, – naturligtvis inte kommunisterna – vilka måhända rapporterat för respektive grupper, samt med riksbanks- och riksgäldsfullmäktige. För att riksdagsmännen ”åtminstone skulle få läsa propositionen och ta del av vad man vill att riksdagen skall besluta” hemställde jag, att den ”måtte läggas på bordet”, vilket också utan vidare beslöts.

Sinnena var emellertid upprörda. Högermannen Magnusson, Skövde, anförde:

– Här har jordbruksnäringen i tio år på mycket goda grunder begärt att bli hjälpt, men det har icke föranlett någon genomgripande åtgärd. Men nu kan man på fjorton dagar eller mindre göra i ordning en hjälp på 215 miljoner kronor åt ett enda bankinstitut.

Talaren protesterade mot att i propositionen förutsatts, att banken under tid som staten innehade fordran på densamma skulle kunna utdela 5 5 %, d. v. s. cirka 8 kronor pr aktie, vilket finansminister Hamrin sökte komma ifrån med erinran om att bankledningen i sin ”förvaltningsberättelse föreslagit en utdelning av 15 kronor pr aktie” samtidigt som banken begärde statens hjälp. Blyga var herrarna inte. Den bitterhet, förklarade herr Hamrin, som redan ”kommit till uttryck i debatten” kunde ”knappast vara starkare uttryck för deras känslor – som kritiserat – än för mina och jag är övertygad därom, hela regeringens känslor”.

Ja, verkligen, kammarens ledamöter var minst sagt bittra, både över själva saken och inte minst över det sätt på vilket man trots bestridande uppenbarligen tänkt behandla den.

En talare föll dock ur ramen, professor Lundstedt. Denne fann det vara en ”betydande trygghet” (!?) att veta, ”att regeringen så snabbt och energiskt handlar i denna för vårt land så trista angelägenhet”. Talaren ställde slutligen frågan, ”huruvida icke en landsregering i mest egentlig mening vore för oss alla, vore för hela folket, i dessa bistra tider det tryggaste”. Herr Lundstedts patetiska vädjan hjälpte inte. Ingen tog hänsyn till detta reella försök att avlasta ansvaret från de skyldiga.

Fredagen den 1 april gick den egentliga bordläggningsdebatten av stapeln – alla syntes tillfredsställda med att Kilboms förslag godkännts två dagar tidigare. Herr Lindman var förste talare. Hans blygsamhet var frapperande. Den gamle bruksledaren och affärsmannen påstod

att han ”inte var kompetent” att avgöra, huruvida den föreslagna krediten till Skandinaviska banken borde få sådan form, att den kom att ligga efter insättningarna, men ”i varje fall borde den få prioritet framför förlagslånet” – banken hade redan 1925 tvingats att ta upp ett sådant på inte mindre än 100 miljoner kronor, en omständighet som tydligen inte hindrat riksbanksfullmäktige att lämna nya krediter. Bankoutskottet borde undersöka denna sak; Lindman erinrade om att ”det stöd, som banken här gives, icke inskränker sig till dessa 100 miljoner kronor”. Det understödet hade *icke* ”erfordrats, därest icke riksbanken hade lämnat en kredit på växlar, rediskontering av lån, måhända i form av växlar”. Nu finner sig bankofullmäktige ”nödsakade att erhålla lindringar i vad som skett från riksbankens sida under ett års tid”. Med denna anklagelse förde Arvid Lindman in ett nytt moment i debatten, som senare kom att spela en mycket stor roll, nämligen bankofullmäktiges ansvar och sammansättning.

Bondeförbundets representant, Olsson i Kullenbergstorp, som också deltagit i de interna överläggningarna, meddelade att han ”gjort som villkor för att denna investering skall ske, att den erhåller bättre rätt än icke bara aktiekapitalet i banken utan även förlagsinteckningen från 1925”, d. v. s. de 100 miljonerna. Utskottet borde också gå ”till botten med den verkliga ställningen i Skandinaviska kreditaktiebolaget, icke blott vad gäller de s. k. kreugersakerna utan även andra tunga och mer eller mindre otillfredsställande engagemang”. Senare behandling övertygade knappast om att man ”gått till botten”. Kilbom brännmärkte försöken att ”dölja saker som icke borde döljas”, och försök att ”framställa saken för riksdagens ledamöter på ett sätt, som icke motsvarar verkligheten”. Bankinspektionens uppträdande togs också av talaren upp till behandling. Bankinspektören hade påstått att den säkerhet som låg i riksbanken var ”fullt betryggande”. På bank- och fondinspektionen kunde enligt Kilboms mening riksdagens ledamöter dock icke tro. Varenda gång det gällt statens hjälp har ”bankinspektören förklarat, att, så vitt han kan bedöma, äro säkerheter och allt annat i fullständig ordning”. Det sade han, när Kreditkassan måste bildas 1922-1923 och det sade han om Jordbrukarbanken 1924. Icke heller då fanns det någon förlustrisk för staten. ”Är det i dag icke tillsammans 68 miljoner, som skattebetalarna fått betala?”

– Utan att vi fått något som helst besked om säkerheterna begär man nu, att riksdagen skall bevilja en kredit på i realiteten 215 miljoner kronor. Om någon kommer till herrarna som enskilda personer och ber om ett lån, så begära ni väl, att få se den säkerhet, som bjudes för beloppet. Men då man kommer till er som svenska folkets representanter, då begära ni icke att få se någon som helst säkerhet.

Sammanfattningsvis anfördes:

– En massa små sparare ha tecknat sina pengar i papper i denna koncern och de förlora rubb och stubb och det tycker man ju bara är en naturlig följd, när de bära sig åt på detta sätt. Dessa skola icke hjälpas. Men aktieägarna i Skandinaviska banken – de skola hjälpas. De skola med statens hjälp garanteras en utdelning pr år av 8 kronor pr aktie. Det går över alla väggar, när man tillåter sig föreslå något sådant. Hade det åtminstone inte varit rimligt, att innan statens risker avvecklats, skall det icke bli någon som helst utdelning på bankaktierna?

– Man börjar med att begära ett visst belopp till ett visst kreditinstitut. Man fortsätter med att på en omväg lämna stöd åt riksbanken för av dess ledning begångna synder under angivande av att det gäller stöd åt en privatbank. Man tar ett tredje steg genom att i verkligheten garantera viss utdelning åt aktieägarna i den ifrågavarande banken. Man tar slutligen fjärde steget och säger, att till allt detta måste riksdagen in blanco ställa till Kungl. Maj:ts förfogande 30 miljoner kronor, som kunna användas efter gottfinnande till andra kreditinstitut.

Det var innebörden i regeringens förslag.

Per Albin Hansson var också mycket kritisk.

– Här har man under många år tillåtit ett okontrollerat privat intresse att driva sitt spel ända till dess att man kommit till katastrofens rand, och sedan kallar man på staten för att försöka förhindra, att vi störtas i katastrofen ...

– Vi socialdemokrater har ständigt pekat på den fara, som ligger i att makten över det ekonomiska livet lägges helt i privata händer, att de ekonomiska maktmedlen uteslutande få användas för att tillgodose privata intressen, att staten saknar verklig kontroll över denna viktiga del av samhällslivet – Nu i dag har vi endast att konstatera faktum, vi har återigen fått rätt. Det är till olycka för folk och land, att man på det vis som här skett, utan kontroll från allmänhetens sida låter de enskilda spekulera med de ekonomiska värdena.

Då kommunisterna förklarat sig icke i den form regeringen föreslagit vilja vara med om stöd utan föredrog ”andra vägar” ställde Hansson frågan:

– Det vore ju av intresse att få anvisning på, hur man i det aktuella läget skall kunna förhindra kraschen och dess konsekvenser utan ett inskridande av den art, som här ifrågasättes.

Mot Kilbom uppträdde även Wigforss, bland annat framhållande, att ”vi socialdemokrater icke kunna vänta på katastrofen med alla de olyckor den skulle medföra för enskilda medborgare, utan är villiga att gripa in, innan katastrofen hunnit inträffa – och detta naturligtvis icke minst med hänsyn till industriens arbetare”.

Per Albin och delvis Wigforss fick följande svar:

– Ställer man på oss det kravet, att vi skola anvisa hur man på annat sätt skall ordna denna sak, så skulle jag kunna svara, att därom skall jag lämna besked, när det givits oss samma möjlighet att undersöka hur saken ligger till, som det getts de herrar, vilka här begära anvisningar av oss. Men trots att vi icke fått del av alla detaljer vill jag framhålla, att jag är övertygad om att denna sak kunde ha ordnats upp utan att man på sätt här föreslagits till ett *privatkapitalistiskt* bankinstitut överlämna skattebetalarnas medel. Jag anvisade redan 1922 och 1923 *en väg* och jag tror, att om man läser referaten från de debatter, som under dessa bägge år fördes om Kreditkassan och om de engagemang, som då ingingos, så skall man förstå, vad jag menar.

Den gången ansåg jag, att staten genom något av sina egna organ skulle ta hand om stödverksamheten. Kreditkassan var ju f. ö. på sitt sätt ett statens organ, ehuru dess verksamhet enligt min uppfattning icke tillräckligt effektivt tillvaratog statens intressen. Vid något tillfälle framförde jag också den tanken, att staten borde ha framvingat övertagande av aktiemajoriteten i Skandinaviska banken, om denna ville ha hjälp. Bankens aktier hade t. ex. 1932 kunnat förvärfvas för en i förhållande till tidigare börsnoteringar ringa penning.

Den politik som bedrivits har medfört, slutade jag, att staten under goda tider, då privatkapitalismen ”skär guld med täljknivar”, ingenting haft att säga till om. I dåliga tider däremot har staten fått träda in.

Skandinaviska banken fick sin stödkredit.

Lördagen den 7 maj blossade debatten upp på nytt, denna gång om möjligt ännu hetsigare. Formellt gällde frågan riksbankens styrelse och förvaltning. Debatten borde ju då företrädesvis ha rört sig om riksbankens valutavårdande åtgärder, så mycket mer som England föregående år frångått guldmynt-foten och Sverige måst följa efter; riksbankens guld- och valutaförråd hade sjunkit katastrofalt. Betecknande för upphetsningen omkring krediten till Skandinaviska banken var emellertid, att debatten huvudsakligen kom att röra sig omkring detta problem.

Den som förde frågan in härpå var i första hand statsminister Ekman. Han polemiserade i viss mån mot bankofullmäktiges framställning angående händelserna vid kreditens beviljande till Skandinaviska kredit. Därmed sammanhängde frågan om Bolidenaktierna som säkerhet för lånet. Regeringen hade, förklarade Ekman, velat förhindra att Bolidenaktierna hamnade hos

utländska intressen som säkerhet för eventuellt lån, varför den tillstyrkt bankofullmäktiges beslut. Därmed var emellertid dess medansvar fastslaget. Statsminister Ekmans skildring av omständigheterna omkring förhandlingarna var verkligt dramatisk. Men Bolidenaktierna kom riksbanken icke över. Skandinaviska banken *vägrade* att lämna dem. Men lån fick den! Också ett bevis på statens makt, tyckte vi.

Kilbom fann det underligt, att Skandinaviska banken och Kreugers företag behövt låna pengar samtidigt som bokslut visat mångmiljonvinster. Andra talare var inne på samma tema. Varför hade bankofullmäktige inte sagt sig att det måste vara något galet med företag, som trots dessa jättevinsterna krävde lån av riksbanken, frågade Arvid Lindman. Man har icke visat ”tillbörlig försiktighet vid utlämnandet av en sådan kredit”. Härtill svarade Per Edvin Sköld, att riksbanken vid denna kreditgivning följt samma principer som den alltid följt, att koncentrera sitt bedömande av kreditvärdigheten på den bank, som fick krediten.

Ytterligare två saker ansåg jag mig denna dag böra påtala, den ena på nytt bankinspektörens lättsinniga yttrande angående Skandinaviska bankens kreditvärdighet och säkerheten i de papper, som banken låg inne med. Icke någon talare tog upp anklagelserna; lyckligtvis fick bankinspektionen sedan större makt att ingripa mot maktfullkomliga bankledningarna – och inspektionen fick även annan sammansättning.

De företag, som direkt eller indirekt fått riksbankens krediter, hade, erinrade jag, inskränkt driften och avskedat arbetare. Under krisen i början av 30-talet sänktes ju f. ö. lönerna högst avsevärt. Naturligtvis var detta en följd också av den allmänna världskrisen. Från flera håll hade emellertid krediten till Skandinaviska banken motiverats bl. a. med att man ville hindra krisens skärpning. Jag tyckte, att man under sådana omständigheter i bilden borde föra in även den stegrade arbetslösheten och de sänkta lönerna.

Debatten pågick till på morgontimmarna. Mot slutet blev den allt mer en strid mellan å ena sidan högern och bondeförbundet och å andra företrädesvis socialdemokraterna angående riksbankens ledning. Det var verkligen skada. Storfinsansen hade mer än väl förtjänat vad den kunde få. Vid votering samlade emellertid kritiken mot riksbanksledningen förvånansvärt hög röstsiffra och det uppfattades allmänt som en varning för krediten åt Skandinaviska banken.

Vårt Kreugerlån

Vi hade trott oss kunna klara partiets och tidningarnas ekonomi hela 1930 – vi gjorde nästan varje kvartal upp beräkningar över utsikterna. Dessa blev självklart mycket osäkra. Men det var som om svårigheterna skulle vara lättare att klara om de icke alldeles oförberett störtade över oss. Ibland var jag kanske orättvis mot Johan Nordh, senare Jeårj Lundström om icke kalkyler förelåg eller om dessa inte något så när stämde.

Tämligen snart visade det nya året, att vi skulle få oberäknade svårigheter. Arbetslösheten tenderade att stiga, vilket naturligtvis påverkade tidningen. Kommissionärerna rapporterade om svårigheter att hålla upplagan. Också våra krediter tycktes sina. De var då inte så små. Några notiser ur min lilla fickbok från denna tid tror jag är lärorika:

Onsdagen 22 jan.: Flyg, växel 250 kr. Borgen. Arvid O., KK.

Onsdag 5 febr.: Politiken, lån 42 000 kr. med pant i förlaget. Borgen KK, Oskar S., Nisse, Nyhl. H. Fredriksson, Gust. Gustafsson, V. Engdahl.

Lördag 8 febr.: Alg. Persson, växel 150 kr., borgen KK, Hultman (Växeln löst).

Fredag 21 febr.: Flyg växel, 1 300 kr. Borgen Nisse L., August A., KK.

Fredag 28 febr.: E. lån 1 400 kr. Borgen Griml., Oskar S, Oskar B., KK, Arv. O.

Måndag 10 mars: Stormklockan, lån 3 700. Borgen Frams tryckeri, Engdahl, Flyg, Malmros, Samuelsson, K. K.

Lördag 15 mars: Flyg, växel 775 kr. Borgen Dahlén, V. Karlsson, KK. *Måndag 24 mars:* E. A. växel, 1 700 kr. Borgen K. K., Arvid O., Oskar, Flyg.

Torsdag 27 mars: Politiken, växel 1 750 kr. Borgen K. K., Arvid O., Oskar, Flyg.

Måndagen 31 mars: Politiken lån 20 000 kr. Borgen: inteckningar, K. K., Osk. S., Aug. Sp.

Torsdagen 10 april: Politiken lån 15 000. Borgen K. K., Flyg, Oskar S., Jeårj L.

Fredagen 11 april: Politiken växel 1 200. Borgen K. K., Winberg, Oskar S, Jupp (En parentes: långfredagen den 18 april höll jag föreläsningar om "Det ekonomiska och politiska läget". Naturligtvis i "tjyvsamhället".)

Fredagen 25 april: Flyg växel 1 200 kr. Borgen: E. Kr., H. Fredr., Spångberg, Engström, K. K.

Detta tillstånd kunde naturligtvis inte fortsätta. Slöseri förekom i allmänhet inte. Redan efter skilsmässan från sillénarna hade vi sänkt alla funktionärslöner till maximum 100 kr. pr vecka. Summan hade vi fått från – Arbetaren, där redaktions- och expeditionspersonalen hade denna veckolön. Bland oss utgjorde dock riksdagsmännen undantag. Vi fick behålla en liten del av vårt arvode. Flyg beviljades 10 000 kr pr år; han "kunde inte klara sig". Beslutet var orättvist. De i fråga om pengar ansvarslösaste fick den högsta inkomsten. Lönerna motiverades också denna gång av psykologiska skäl. Medlemmarna offrade gärna om de såg att ledningen gick i spetsen – och som jag tidigare framhållit, de offrade förhållandevis stora summor. Här skall dock gärna erkännas att jag gick för långt i mina krav. Endast de allra sparsammaste kunde klara sig. Minsta oförsiktighet ifråga om utgifterna medförde oreparabla hål i deras budgeter. Belysande för inställningen var, att då vi efter tre år höjde lönerna med *10 kronor pr vecka* sade ekonomichefen upp sin plats.

Samtidigt som vi levde under dessa ekonomiska förhållanden, ryktades i staden att jag var – miljonär. Sanningen var att jag klarade mig något så när genom de ideliga föredragsresorna. Femton kronor pr dag hade vi i dagtraktamente. Min hustru var också en hjälpsam kamrat. Inte hade hon så stort förstånd på pengar, men av och till sålde hon en tavla – inkomsten gick ofta till hushållet. Hennes mor, som genom prins Eugens och stadsfiskal Lars Stendahls ingripande fått svenskt uppehållstillstånd, senare svenskt medborgarskap, öppnade syateljé, vilken efter kort tid gav avsevärda inkomster; jag vill minnas hon tidvis hade 8 anställda. Vi hade flera år gemensam bostad, delade hyra och övriga utgifter. De åren lärde jag mig uppskatta en del av den gamla ryska överklassen. Madame Inkina var född och uppfostrad i ett typiskt ryskt överklasshem. Var hade hon lärt sig sy- och broderikonsten? Var hade hon fått denna kärlek till arbete – tillsammans med sin mor kunde hon dygn efter dygn sitta vid symaskinen till långt in på nätterna. Någon materiell nöd gick det inte på någon av oss. Livet är ju också så mycket lättare då människor håller samman ... I längden blev samlevnaden emellertid omöjlig tack vare mina ideliga resor. Ett hastigt överslag visar att jag höll 100-200 föredrag pr år. Därtill resorna till och i utlandet. Sannerligen är inte hustrurna till funktionärer i arbetarrörelsen hjältinnor. Helg efter helg får de sitta ensamma. Ofta är deras män borta också under veckodagarna, borta på långgrandiga sammanträden. Det går väl något så när för dem som har släkt i bostadsorten eller barn. Zoia hade sin mor och mormor, vilket trots det underbara förhållandet dem emellan i längden dock blev långtråkigt. Vi kom slutligen överens om att separera.

Men åter till Folkets Dagblads och partiets ekonomi. De anställda var nästan utan undantag "gifta med rörelsen". Dennas intressen gick först. Den 24 april 1930 behandlade partisekretariatet ekonomifrågor – Kilbom, Oskar Samuelsson, Emil Andersson och Nils Flyg. Jeårj Lundström tillkallades när frågorna rörde tidningen. Vårt första beslut blev

upprepande av förbud för Kilbom, Samuelsson och Lundström att skriva på privata växlar eller lån. Vårt andra gällde Flygs ekonomi – också den skulle saneras. Mindre växlar och lån för tidningen och partiet skulle sammanslås till ett större. Men hur skulle vi få ett sådant? Sannolikt hade jag under våra överläggningar omtalat Ivar Kreugers gamla löfte, ty det uppdrogs åt mig att förhandla om ett lån på 200 000 kr. Rapport skulle avlämnas till kamraterna angående förhandlingarnas förlopp; så länge de pågick skulle ingen av de övriga på något sätt få ingripa, ett villkor som jag ställde på grund av tidigare erfarenheter ...

Jag vände mig till Ivar Kreuger personligen. Lång erfarenhet hade lärt att man aldrig skulle vända sig till underordnade. Det var emellertid inte så lätt att träffa Ivar Kreuger. Först 1930 den 15 juli fick jag företräde. Inte så att han var högdragen, långt därifrån. Kreuger började med att be om ursäkt för att jag fått vänta så länge; veckorna före hade han haft besök av utländska finansmän, som rest omkring och 'sett på Kreugerkoncernens företag, bl. a. Boliden. Ja, d. v. s. det meddelade inte Kreuger, det hade jag läst i tidningarna liksom att det sannolikt var frågan om ett eventuellt amerikanskt lån.

Nu var jag emellertid på hans kontor och det gällde att framföra mitt ärende. Sedan jag erinrat om hans löfte att jag eventuellt skulle få vända mig till honom för den händelse jag behövde någon hjälp, ryckte jag fram med min begäran:

– Kan jag för Folkets Dagblad mot säkerhet få ett långlån på 200 000 kronor? Svaret blev blott:

– Det var en stor summa. Härtill genmälde jag att det väl berodde på, för kreugerkoncernen kunde det väl inte vara så stort belopp? Kreuger svarade ingenting. Han övergick direkt till att utfråga mig om tidningens ställning, huruvida jag själv trodde att det skulle vara möjligt resa företaget. ”Det är en politisk affär, vilket alltid gör det så vanskligt.”

Naturligtvis trodde jag! Vi hade verkligen gjort upp en utförlig plan för att öka tidningens upplaga och annonser. Komme vi blott över 1932 års andra kammарval, så skulle allmänheten på nytt få se att vi och inte sillénarna hade arbetarnas förtroende. (Bland andra åtgärder valdes f. ö. något senare Gustaf Göransson som ombudsman med uppdrag att uteslutande sköta prenumerantanskaffningen – vi hade långt tidigare vidtagit denna åtgärd om vi icke haft så ont om pengar. Att det var ett gott grepp visade sig snart nog.)

Emellertid visade samtalet hur lätt Ivar Kreuger hade att snabbt tränga igenom ett problem. Jag redogjorde i detalj för upplagan, annonsernas omfattning, civiltryckeriets verksamhet, redaktions- och expeditörslönen – på några minuter hade han bilden klar! Då jag tillfogade att jag lagt ned för mycket arbete på företaget för att vilja släppa det, svarade han uppmuntrande:

– Det förstår jag så väl. Det har väl blivit något av er själv. Er redogörelse tycker jag f. ö. visar att era kalkyler är trovärdiga. Men, herr Kilbom, det är en stor summa ni begär. Vad har ni för säkerheter? På nytt lämnade jag i förväg genomtänkta upplysningar: ”Förlagsinteckningar i tryckeriet, fastighetsinteckningar, styrelsens borgen (vilken jag då inte hade någon fullmakt att utlova) och eventuellt preferensaktier.”

Ivar Kreuger var en fåordig man. Under det jag talade som för livet lekte han förstrött nästan frånvarande med sin urkedja. Ibland tvivlade jag på att han lyssnade till vad jag sade. Så plötsligt såg han upp och betraktade på nytt urkedjan så spánt som om lösningen på alla finansiella problem där skulle ligga förborgade. Tittar efter något ögonblick på nytt upp och gav mig, tyckte jag, dödsstöten:

– Kreugerkoncernen kan ingenting göra åt denna sak. Det skulle inte verka bra om det bleve bekant att vi finansierade Folkets Dagblad.

Det var som om jag hört rösten långt ifrån: ”Ingenting göra ...” Hur skulle det nu bli? Skulle vi lägga ned tidningen? Jag skulle just till att beklaga, då jag på nytt hörde Kreugers lågmälda stämma:

– Men jag skall tala med en av mina vänner, som kanske kan hjälpa er. Redaktörn skall få besked om några dagar.

Beskedet dröjde emellertid. Innan vi skildes hade Kreuger uppmanat mig att för den händelse så behövdes pr telefon söka honom i hans bostad. Den 25 juli tog jag mod till mig och ringde. Och se nu var beskedet positivt. Den omtalade mannen (inget namn nämndes) skulle anmäla sig senast om en vecka ...

– Kanske kan han hjälpa er med lånet. Kanske ...! Utan hopp stod jag således inte. Men nog var det nervösa dagar. Jag hade för kamraterna i detalj refererat mina samtal och frågat om jag skulle fortsätta. Det förvånade oss att Nils Flyg var särskilt intresserad av hur det hela utvecklade sig – vi fick senare förklaringen.

Den åttonde augusti ringde en dir. Carl Lange och bad om ett samtal. Han nämnde att ”det gällde visst en lånefråga”. Ville jag besöka honom på hans kontor i samma hus som hotell Gillet? Nu förstod jag att det hela kanske skulle ordna sig. Så enkel blev historien emellertid inte. Jag hade flera diskussioner med dir. Lange, som f. ö. alltid var vänlig och visade sig ha stor erfarenhet i affärer innan saken var i princip klar. Icke en enda gång nämndes att Ivar Kreuger eller något av dennes företag hade med saken att göra.

Först den femte september kunde tidningsstyrelsen ta ställning till lånefrågan. De första hundra tusen var då klara. Beloppet skulle utbetalas i rater, 20 000 så snart styrelsen fattat beslut. Som säkerhet skulle lämnas fastighets- och förlagsinteckningar intill den första lånetranchens belopp. Räntan fastställdes till 6 procent. För den andra delen av lånet, som blev klart först den 23 juli 1931, lämnades som säkerhet preferensaktier till ett nominellt värde av 35 000 kronor plus styrelseledamöternas borgen. *Detta lån skulle skrivas på mig personligen.*

För att skydda mig föreslog direktör Lange att aktiemajoriteten i samband med utsläppandet av preferensaktier – som beslöts på bolagsstämman den 11 maj – skulle skrivas på mitt namn. Förslaget var så mycket rimligare, som jag ju stod den största risken. Och därtill hade jag ordnat lånet. Jag drog mig emellertid för att lägga fram förslaget i styrelsen. I rapporten redogjorde jag emellertid för detsamma och fick en allt annat än trevlig debatt. Två styrelseledamöter, den ene Carl Malmros – den andre är i livet varför hans namn icke nämnes – ifrågasatte om det alls var nödvändigt att hela styrelsen gick i borgen. Och kunde det vara riktigt att jag ensam skulle behärska tidningen? Härtill förklarade jag mig beredd träda tillbaka om någon annan kunde få eller ville ta de 100 000 kronorna placerade på sitt namn. Då detta inte var fallet och då situationen var ytterligt olustig frånföll jag tanken att få aktiemajoriteten. Utan Oskar Samuelssons ingripande hade jag emellertid den gången sannolikt lämnat företaget. Detta så mycket mer som sedan mer än en vecka krav förelåg från min sida – framfördes den 25 augusti – att tidningens fackliga avdelning skulle ”skötas sakligt”, d. v. s. den *reella* innebörden i varje facklig konflikt och uppgörelse skulle redovisas. Det var min övertygelse att vi i längden endast så kunde vinna förtroende bland fackföreningsfolket. Så vitt jag erinrar mig fattades inget beslut i frågan. Det var dock inte sista gången jag hade konflikter med fackliga redaktören Arvid Olsson, på grund av hans sterila skäll på varje facklig uppgö Bidragande till att jag föll undan var som nästan alltid: ”sillénarna skall inte triumfera”. Och hänsyn till de många som trodde på mig, följde mig. Men jag har inte kunnat underlåta att senare reflektera över hur situationen skulle ha utvecklats om jag drivit igenom förslaget att aktiemajoriteten skulle skrivas på mitt namn. Hade kanske LO eller socialdemokraterna då haft en kvällstidning redan 1937 eller något senare?

Skulle inte några miljoner därigenom ha räddats för arbetarrörelsen? Men jag skall inte gå händelserna i förväg.

Lånetransaktionen med Ivar Kreuger väckte ingen känsla av att vi handlat oegentligt. Det var f. ö. redan då bekant i politiska kretsar att också andra tidningar fått lån. Men inte blott det. Försäkringsföretagen förklarades vara intresserade av att hjälpa de ”demokratiska partierna”. Hjälpen förmedlades av socialminister Sven Lübeck från något företag som kallades, om jag nu inte minns galet *Libertas* ...

Befrielse från Långholmen och kontakt med PA

Hela 1931 gick under borgerlig regering, Carl Gustaf Ekman. Stadsfullmäktigevalen i Stockholm i mars klarade vi något så när med 15 963 röster och 5 mandat. Socialdemokraterna fick dock första – och enda – gången över hälften av mandaten, 52 på 105 424 röster. Högern förlorade 5 mandat och liberalerna och de frisinnade sjönk från 9 till 8. Att vi höll ställningen så utmärkt jämfört med sillénarna var oss en glädje; de fick nöja sig med 2 468 röster och blev utan mandat. Fyra år senare ökade vi till 22 473 röster och tog 7 mandat, under det sillénarna fick 8 523 röster och ett mandat. Socialdemokraterna stod denna gång still med 105 299 röster men förlorade 2 mandat under det att Folkpartiet, sammansmält med de frisinnade, ökade från 8 till 14 mandat. Tillsamman hade emellertid socialdemokrater och socialister, d. v. s. Kilbomare, *majoritet i fullmäktige*, en utveckling som vi ansåg var en anvisning för framtiden. I mina föredrag argumenterade jag också allt oftare för *arbetar-majoritet*, vilket naturligtvis inte hindrade mig från att starkt kritisera socialdemokraternas politik.

Som ansvarig för tidningen fick jag efter Ådalshändelserna ett tryckfrihetsåtal; i någon artikel hade ekmanregeringen beskyllts för mord på arbetare. Det blev dom på två månaders fängelse; Arthur Engberg dömdes för liknande brott till något kortare fängelsestraff.

Jag var glad över utsikten till Långholmsvistelsen. Jag hade berett mig på att läsa och skriva en del, och framförallt skulle jag få lugn. Axel Holmström, som jag konsulterat, han var ju van att ”sitta inne”, hade gett mig massor av råd. Framförallt hade han bett mig studera ”fängelset inifrån”, så att jag sedan skulle kunna gå till storms mot detta oeffterättliga system”. Men för dig, tillade Holmström, bör de två månaderna gå fort ...

Den 31 maj 1932 meddelade tidningarna att Carl Romanus samma dag till ”Konungen å Kungliga slottet” inlämnat en nådeansökan – just då jag förberett mig att tåga i väg till Långholmen. Den dagen svor jag en vers över Romanus. Vi var bekanta sedan 20 år, sedan han besökt Halmstad som vårt ombud i ett åkarpsmål; Romanus hade de sista åren haft en mängd tråkigheter, flackat land och rike runt och var nu bosatt i Nässjö.

I skrivelsen skildrade han till en början juryväsendet och övergick därefter till att skildra min situation – trodde han väl. ”Då svenska medborgare i gemen, arbetare och arbetslösa, äro kompetenta att vara ansvariga utgivare, hade Kilbom, om han velat, kunnat anställa en ‘Strohman’, som tysken säger. Mer än tusen man av Kilboms partikamrater skulle med glädje bli ansvariga för Folkets Dagblad”. Så kommer följande förklaring:

– Kilbom är lagligen vald till riksdagsman av en stor grupp medborgare. Och han är huvudredaktör för gruppens tidning. Tror någon förnuftig människa, att han efter Ådalshändelserna kunnat skriva i annan stil än han gjort? Ingalunda! – Han skulle då ha blivit avskedad och ett ramaskri höjts mot honom som förrädare mot arbetarnas sak. Han har skrivit av uppriktigt hjärta, och överorden äro mera språkfel än känslöfel. (Jag hade inte skrivit artikeln i fråga. Jag var inte ens i Stockholm de dagarna, jag talade i Hälsingborg med anledning av Ådalshändelserna.) Romanus fortsatte emellertid:

– Sedan mer än 20 år känner jag Karl Kilbom väl. De sista åren har vi ej haft någon personlig kontakt. Kilboms hälsa som är svag på grund av tuberkulösa anlag, bör helst vårdas utomlångholmskt.

Vem som fått Romanus att insända nådeansökan vet jag inte. Men snälla människor förklarade förstås tvärsäkert att jag bett Romanus begära nåd. Mest tvärsäker var Arthur Engberg – till dess tidningarna meddelade att också han ”av Hans Maj:ts Konungen beviljats nåd”. Då gick Engberg omkring i riksdagen och spelade förorättat lejon. Han hade tydligen hoppats att kunna erövra martyrglorian. Vilket omåttligt roade statsminister Carl Gustaf Ekman.

Första gången jag efter nådehistorien mötte Ekman i kammaren var han uppspelt: – Det blev inget martyrskap den här gången förkunnade Ekman och hela hans figur skrattade. Den phule vete om det inte var den frisinnaade regeringen som viskat i Carl Romanus öra.

Men inte blott Ekman hade små glädjekällor detta år. En av Per Albins och mina gemensamma vänner, sjökaptén Isidor Dahlström, hade länge agiterat för att vi skulle träffas. ”Ni skall hålla ihop ni två.” Dahlström var rasande på Engberg, som han tyckte var en dålig ledare och som ”trängt ut Per Albin från Social-Demokraten”. Efter 1926 års flottbyggnadsförslag – Per Albin och Bernh. Eriksson hade varit med i kommittén – skrev jag en broschyr, ”Sverige med i kriget mot Sovjetunionen?”, vari jag kritiserade förslaget. Detta retade Dahlström. Mauritz Västberg och Ivar Vennerström kritiserade emellertid också flottförslaget. Säkert är att Per Albin den gången och ända fram till 1928 års partikongress, satt illa till. Att döma av uttalanden under hand hade oppositionen inom partiet hoppats kunna störta honom som partiets ledare. Naturligtvis var också vi intresserade av utgången. Personligen gjorde jag ingalunda någon hemlighet av att jag föredrog Per Albin framför Engberg. Man kunde lita på honom.

Nu tog Dahlström på nytt i håll med sina försoningsplaner. Gång efter annan hade han klart för ett sammanträffande. Först den 19 december 1931 kröntes dock hans ansträngningar med framgång. En middag ordnades i min våning i Stadsgården med Per Albin, Ivar Vennerström och Dahlström som gäster. Vi skulle ”inte tala politik”, blott ”vara tillsammans och spela kort”. Men politik blev det i alla fall, kanske främst därför att jag var, alltid varit en så jämmerlig kortspelare.

Det var första gången sedan vi kastades ur Komintern, som jag var i tillfälle att något utförligare och privat förklara för Per Albin hur vi såg läget:

– Vi vill bygga upp ett oavhängigt socialistiskt parti, vi skall verka för *arbetarmajoritet* och vi skall försöka ”driva på er så att ni utnyttjar den” förklarade jag bland annat.

Tydlig var Vennerström mera tillgänglig än Per Albin. Arbetarmajoritet hade denne naturligtvis inget emot. Att vi skulle kunna ”driva på socialdemokraterna” betvivlade han. Men – om ett parti inte har ett program på vilket det kan samla majoritet och inte heller arbetar för programmet, så får det ju finna sig i att bli slaget. (I sällskap med Verner Karlsson, Grängesberg, diskuterade vi med Per Albin ånyo denna sak under en valföredragsresa 1936 men då var han betydligt hårdare i tonen.) Märkligt nog förklarade han sig tro på våra möjligheter att bygga upp ”ett litet parti”, framförallt ”när socialdemokraterna kommer i regeringsställning”. I slutet av 1931 föreföll detta dock vara ett tämligen osäkert och avlägset perspektiv, Ekman syntes sitta fast i sadeln. På något samarbete mellan socialdemokratiska partiet och vårt lilla parti trodde inte P. A. -- ”på länge”. Huruvida han redan då hade planer på samarbete med Bondeförbundet var väl ovisst. Liksom alltid betonade han dock, att det blev parlamentarismens undergång om det inte kunde bildas en regering vilande på parlamentarisk majoritet.

Det var en angenäm kväll – vi slutade frampå småtimmarna med försäkran att träffas på nytt. Men annat än till personligt umgänge kom det inte på länge. Också det mycket sparsamt f. ö. Tvärtom var det alldeles klart, att de politiska motsättningarna till socialdemokraterna var mer framträdande efter Brantings död. Vi utestängdes från utskotten i riksdagen och Per Albin vägrade vid ett par tillfällen att delta i ett möte där vi var närvarande. Strävade han efter att i borgarnas ögon hålla så stort avstånd som möjligt? I varje fall trodde både Dahlström och jag att samvaron ”kanske var nyttig”. T. o. m. Vennerström ansåg att det ”kanske inte var så dumt med den där kvällen”.

Per Albin ”sköt prick runt hörnan”

Kreugerkraschen gjorde slut på Ekmans vågmästarregering. Carl Gustaf fick packa in före valet 1932 – hans irritation under debatterna om stödet åt Skandinaviska banken framstod i förklarande ljus. Hur hade det gått om han icke nekat till att han fått pengar av Ivar Kreuger? Om han öppet inför allmänheten förkunnat: ” Jag har för mitt parti mottagit understöd, pengar som jag delvis använt för att hålla ett par tidningar vid liv?” Hade han då kunnat sitta kvar som statsminister till efter valet? Att folkpartiet vid valet ändå hade lidit nederlag, torde vara säkert.

I den rådande situationen var socialdemokraternas utsikter naturligtvis de bästa. Per Albin såg chansen och ingen skall kunna förneka att partiet rätt hänsynslöst utnyttjade den. Enligt en i arbetarkretsar tämligen utbredd mening var dock en del socialdemokratiska ledare medansvariga för att riksbanken, senare riksdagen, blev så insyltad i stödet åt Skandinaviska banken. Tack vare Per Albins och Wigforss varningar under debatterna i riksdagen för följderna av den kapitalistiska ordningen, och inte minst då de borgerliga partierna, främst folkpartiet, framstod som särskilt ansvariga för vad som inträffat, kunde dock socialdemokratiska partiet fånga in valvinden. Men hur blev det med den utlovade kontrollen över privatkapitalismen?

Och Kilbompartiet? I debatten om stödet åt Skandinaviska banken var Per Albin och Wigforss påfallande försiktiga i sina angrepp. De visste möjligen ingenting om vårt lån. Den 15 april gick Per Albin emellertid till hård offensiv i Ny Tid. Han redogjorde för ”en affärstransaktion mellan Folkets Dagblad och Ivar Kreuger”. Redan för länge sedan hade han ”hört rykten om, att Kreuger skulle ha understött det kommunistiska organet, men avfärdat denna tanke såsom orimlig”. När avslöjandena om Kreugers transaktioner nu gjorts, förklarade han sig ha ”verkställt en undersökning”, som ”bekräftat, att Ivar Kreuger varit behjälplig med finansieringen av hr Kilboms tidning. Så följde en redogörelse för lånet, som i huvudsak var riktig – vi fick ”blott” 135 000 kr., ehuru överenskommelsen gällde 200 000. Resterande belopp skulle ha utbetalts 1932. Formellt oriktigt var dock påståendet, att vi fått lånet av Ivar Kreuger, vi hade, som jag förut visat, fått det genom dir. Carl Lange, vilken även i handlingarna stod som långgivare.

Per Albin hade varit oförsiktig på två punkter. Han hade personligen *icke* företagit någon undersökning. De uppgifter han publicerade, hade lämnats honom av en advokat Stenbeck; en av dem, som deltog i utredningen av Kreugerkoncernens affärer. Denna bröt därmed sin tystnadsplikt! Den andra svaga punkten var, att Per Albin inte publicerade, vad han fått veta om andra tidningsaffärer. Det senare var oss till stor hjälp i diskussionerna. Det var således Kilbom, som skulle ställas i gluggen.

Lyckligtvis hade dir. Lange samma dag Per Albin publicerade sin artikel informerat mig om det förhör han underkastats av advokat Stenbeck, och angående de uppgifter han lämnat. Då Ny Tids artikel distribuerades genom Tidningarnas Telegrambyrå, vilket stod i klar motsats till förtegenheten på andra punkter, var jag således förberedd. Men jag hade icke väntat detta rasande anlopp. Tyvärr tillfrågade pressen först vår economichef, huruvida uppgifterna var

riktiga; han lämnade som svar ofullständiga uppgifter. T. o. m. en så klartänkt man som Edoff Andersson rådde mig inför anfallen att förklara: ”den här saken angår er inte, vi lånar pengar var vi vill”. I övrigt skulle jag ”förneka de publicerade uppgifterna”. Jag föll inte för den frestelsen. Bäst, tänkte jag, att utan vidare medge vårt lån, annars lyckas vi aldrig ”kupera diskussionen”. Det blir bara nya frågor, nya artiklar. ”Vi har lånat pengar – och går till motoffensiv.” Den linjen följde vi också hela tiden, jag skulle tro inte utan framgång.

Emellertid träffade jag följande dag Per Albin som hastigast i riksdagen. IIsken frågade jag honom: ”Hur f-n kan Du bära Dig åt så här?” – det var ju onekligen ett visst avstånd mellan vår samvaro i slutet av december och den senaste aktionen. Per Albin blev förstås inte svarlös:

– Åja, har man gett sig i leken, får man leken tåla. Du har ju i dag f. ö. medgett, att Du lånat pengar av Kreuger, varför är Du då arg? Men annars borde Du kunna lära av den här historien, hur man *skjuter prick runt hörnan*. Och avlägsnade sig med ett vargagrin.

”Skjuter prick runt hörnan ...” När jag gick från riksdagen spekulerade jag över yttrandet. Vad kunde Per Albin mena? Jag stod ju inte ”runt hörnan”. Jag stod alldeles särskilt i Per Albins skjutriktniing.

Knappast inkommen på redaktionen anmäles – ”Arthur Engberg i telefon”. Till en början var Arthur väldigt ”stor”. Efter något ögonblick kröp det dock fram, att Harald Åkerberg och han ville träffa mig. Jag var ju inte nödbedd, även om jag naturligtvis funderade över, vad de två kunde vilja. Var Engberg möjligen rädd för eventuella avslöjanden? Så rusade jag iväg till dir. Lange och frågade, huruvida han visste om Engberg och Åkerberg hade några affärer med Kreuger. Efter att ha talat i telefon med två personer (den ene lever, men är pensionerad) meddelade Lange:

– Det förefaller, som om Engberg personligen varit hos Kreuger och utverkat ett annonskontrakt på 50 000 kronor. Tack, det var tillräckligt för mina dåvarande behov. Så satte jag mig på redaktionen och väntade på mina ”vänner”. Vid halv åtta-tiden kom de. På Engbergs förslag gick vi till restaurang Tegnér, då i hörnet av Tegnér- och Döbelnsgatorna. Det blev efter några ögonblicks samtal klart, att de två ville ”pumpa” mig. Hur mycket visste jag? Engberg, som förde ordet, försökte förstås också att skrämma: ”Nu har Du allt kommit i en riktig klämma.” Jag var inte i humör, så jag ställde strax motfrågan:

– Undrar, hur Du har det själv, kära Arthur. Har inte också Du en del affärer med Ivar Kreuger? Engberg nekade förstås indignerat – även sedan jag klämt honom på frågan angående annonskontraktet. Slutligen ingrep Åkerberg med förklaringen, att ”Per Albins angrepp var överflödigt”. – Och vi enades om, att iaktta ömsesidig neutralitet i den polemik, som började. Åkerberg höll obrottsligt denna linje, Engberg blott till en del. Men jag spekulerade åtskilligt över, om de två var utskickade eller sökt mig av eget intresse. Var det möjligen Engberg, Per Albin menat med sitt ”skjuta prick runt hörnan”?

I motattackerna i tidningen framhöll jag, att Per Albin icke utfört någon ”undersökning”, att han med sitt angrepp ”ville stärka sin politiska position”, han ville vända uppmärksamheten från socialdemokraternas medverkan i lånet till Skandinaviska banken.

Mot påstående, att vi var ”köpta” av Ivar Kreuger”, ställde vi motfrågan:

– Har den bank, där Folkets Dagblad har sina affärer, det försäkringsbolag och det fackförbund, där övriga papper i vårt hus och tryckeri är belånade, också understött vår tidning? – när ”herr Hansson skriver understött, menar han subsidierat”. Om en finansman eller en bank subsidierar en tidning (det kan ske t. ex. genom ett förmånligt annonskontrakt) så kräves, att tidningen skall redigeras enligt vissa intressen. Kan herr Hansson uppvisa ett enda exempel på, att Folkets Dagblad företrätt Kreugers intressen?

Naturligtvis fick Per Albin stöd av en del tidningar:

Harald Hallén, som i Värmlands Folkblad bl. a. åberopade Ny Dag som stöd för sin mening, var alldeles övertygad om, att ”den katastrof, som nu drabbat Kilbomskommunisterna, är definitivt dödande”. Sm. Folkblad var av samma mening, ”herr Kilbom är efter detta en död man, t. o. m. om han mot förmodan lyckas klara sitt mandat i den kommande kraftmätningen i huvudstaden” Dalarnas Folkblad ansåg, att ”allt vrål från Kilbom till trots står det fast, att han personligen anropat Ivar Kreuger om hjälp, och att han också blivit bönhörd”. Uhlén i Arbetet trodde, att Kreuger var nöjd, för den händelse Folkets Dagblad fortsatte det ”ständigt pågående splittringsarbetet. Någon omläggning av taktiken behövs således inte.”

Slutligen ansåg Per Albin i en ny artikel i Ny Tid, att det ”långt in i kommunisternas leder måste kännas såsom något oerhört, att ledningen för det kommunistiska partiet icke dragit sig för att anlita utvägar av denna art. Även om det formellt är fråga om lån och aktieförsäljning så förstår man, att i realiteten vi här har att göra med subsidier från kapitalistiskt håll till den kommunistiska pressen.”

På detta svarade Folkets Dagblad, 4 maj, med meddelandet, att ”regeringen före påtryckningen på bankofullmäktige och före löftena att dra saken inför riksdagen i form av proposition om den beviljade kreditens (till Skandinaviska banken) övertagande av staten, konfererat med bl. a. den socialdemokratiska ledaren vilken *tillstyrkt*, att kredit skulle lämnas genom riksbanken”. Men nu försökte han ”avleda uppmärksamheten härifrån med dessa angrepp på Kilbom”.

I den debatt som en tid pågick ställde jag f. ö. frågan var Folkets Dagblad skulle låna pengar. Från fackförbunden fick vi endast undantagsvis lån. Andra arbetarföretag ville inte heller hjälpa. Återstod således endast kapitalistiska företag, och av dem hade vi lånat mindre belopp än socialdemokraterna. För de lånen fick vi f. ö. betala hög ränta.

Den 25 maj meddelas, att bankoutsnittet efter proposition av regeringen enhälligt föreslog, att till dennas förfogande skulle ställas *ytterligare ett belopp av 30 miljoner* för stöd åt svenska kreditinrättningar, ”som på grund av rådande krisläge kan finnas i behov därav”. Beloppet beviljades efter skarp debatt.

I denna situation kände vi oss inte alldeles krossade!

Innan jag sätter punkt för dessa exempel på debatten i tidningarna, kan jag icke neka mig nöjet att återge också ett par uttalanden ur den borgerliga pressen. Sundsvalls Tidning framhöll bl. a. att

– lånetransaktioner lyckligtvis i allmänhet betraktats som rent opolitiska saker. Det är säkerligen bäst, att så sker också i framtiden. Var skulle det mäktiga hanssonska partiets många affärsföretag och tidningar ha stått den dag i dag är, om de inte vid behov fått låna av t. ex. banker, ledda av högermän och andra borgerliga? Herr Hansson har ingenting att förfasa sig över ...

Göteborgs Handelstidning förklarade sig

– icke ”kunna förstå, att det kan betraktas som något brottsligt å någondera sidan, om Ivar Kreuger finansierat en kommunistisk tidnings husaffärer. De kommunistiska låntagarna kan inte utan fog göra gällande, att, när det nu en gång för alla i det samhälle, där de är dömda att vistas, inte finns annat än syndapengar att tillgå, så får de hålla tillgodo med dem. Och det är avgjort mindre att klandra, att kommunisterna lånar pengar av inhemska kapitalister, än att de gnölar sig till subsidier av främmande makt. – Om det skulle vara någon skam att ha lånat pengar av Ivar Kreuger, så delar Folkets Dagblad denna nesa med ett tjugtal stater ...”

Debatten fortsatte på valmötena. På åtskilliga platser slöt sillénarna och en del socialdemokrater enhetsfront till långt in på morgontimmarna.

”Trots sprängningen 1929 och trots den minst sagt hätska kampanjen särskilt mot mig personligen, samlade vi – 1932 – i hela landet 132 564 röster; Sillénarna fick nöja sig med 74

245. Tillsammans ökade de kommunistiska partierna över 50 000 röster för hela landet; de hade 8,3 proc. av valmanskåren mot 6,4 proc. 1928. Socialdemokraterna ökade från 873 931 till 1 040 689 röster. Såväl högern som liberalerna minskade. I Stockholm däremot ökade Kilbomarna från 27 152 röster 1928 till 29 779 röster 1932. Vi återkom med sex mandat i andra kammaren, sillénarna fick två – således 8 mandat liksom tidigare – men socialdemokraterna tog 104. Valutgången visade, tyckte vi, att våra valmän icke godkände anklagelserna mot oss. Jag behövde icke gå omkring och känna mig som syndabock.

Jag återkom till andra kammaren 1933 års riksdag. Av kampanjen hade jag en ”vinst”, ett nytt öknamn. Något år framöver fick jag heta Kreugerbom. Per Albin bildade emellertid socialdemokratisk regering, som jag och mina vänner pliktroget stödde i de flesta avgörande frågor.

År 1928 inträffade en episod som efter 1932 fått mig att mer än en gång tänka på Ivar Kreugers affärer. Tillsammans med en fransk vän, målaren Lancelot Ney, besökte jag i Menton en Virgile Barel, senare ledamot av deputeradekammaren. Vi hade fått kontakt genom italienska flyktingar, med vilka Barel hade goda förbindelser. Under vårt samtal frågar mig Barel:

– Varför hjälper Sverige Mussolini?

– Varifrån har ni fått den uppgiften? Vet ni inte att åtminstone socialdemokratien protesterat mot Mussolini genom kransen på Matteottis grav?

– Mina uppgifter har jag från absolut säker källa. Mussolini har fått flera miljoner av er Ivar Kreuger, bl. a. en undervattensbåt. Han lämnade inte ens kvitto, berättas det i informerade kretsar i Italien.

Vad skulle jag svara till detta? Jag hade aldrig hört talas om historien. Säkert heller ingen annan i Sverige. Men efter kraschen 1932 förklarades att Kreuger lämnat Mussolini ett stort lån för undervattensbåtar, men att denne icke lämnat någon säkerhet. Var det riktigt skulle ju t. o. m. de italienska obligationerna haft en viss ”täckning ...”

Folket i Bild startas

Under alla år den gula pressen diskuterades, ältade jag tanken att starta en folklig veckotidning. Det var blott halvgjort arbete att tala och skriva mot vissa veckotidningars skadliga verkningar, om man inte bjöd någon ersättning. (Jag hade senare samma uppfattning om filmen.) Men mina händer var fulla av arbetet för Folkets Dagblad och för Kommunistiska partiet. Därtill tog riksdag och stadsfullmäktige mycken tid – det blev verkligen inte många timmar kvar! Och jag saknade pengar ... ! Men jag släppte inte tanken att en folklig veckotidning borde ges ut. Först då skulle det bli någon mening med protesterna mot den gula pressen. Under mina resor köpte jag alla möjliga veckotidningar, studerade dem och kalkylerade. Längre kom jag emellertid inte på flera år.

Det som bidrog till att jag började litet närmare syna problemet ur ekonomisk synpunkt var svårigheten att få litterära medarbetare i vår egen press. Jag vet inte, hur många samtal vi hade med en del yngre författare och akademiker, som politiskt föreföll stå oss nära. Ville de inte medarbeta i Folkets Dagblad och dess veckobilaga Lördagskvällen? Ture Nerman, senare Ingeborg Björklund, utförde i den senare ett gott arbete för ett par fattiga tior per vecka. Och att Lördagskvällen betydde en hel del både för oss och för författarna, det tror jag allmänt kan intygas. Den var med hänsyn till våra resurser utmärkt skött.

Vi hade sådana namn som Josef Kjellgren, Rudolf Värnlund, Harry Martinson, Erik Askklund, Gustaf Sandgren och några andra, och vi var glada över dem, men många gick oss förbi på grund av vår fattigdom – och vår politiska inställning. Glad som en lärka om våren var jag, då

Per Nyström någon gång på 30-talet gav oss en utmärkt artikel om Engelbrekt. Jämte Hans Hansson och någon till var han bland de radikala studenterna lysande undantag.

Även våra egna medarbetare behövde extra inkomster och ett forum utanför Folkets Dagblad, där de syntes. De var ju var på sitt sätt duktiga journalister, Otto Grimlund – som tog initiativet till Lördagskvällen – Axel Månsson, Johan Nordh och andra, men de var realiter bojkottade i den ”välartade” pressen. Så att en veckotidning för att placera deras alster var nog behövlig. Jag hade beräknat att också själv få någon extra inkomst – allt ser ju så rosenrött ut, då man planerar en tidning.

Jag ville emellertid också få en utjämning i de personliga motsatserna till socialdemokraterna; Folket i Bild startades 1934. En förströelsetidning, som huvudsakligen vände sig till de två arbetarpartiernas medlemmar, som i underhållande form skildrade *arbetarnas* liv, skulle f. ö. inte en sådan finna marknad? I stället för film- och idrottsstjärnor borde man skildra arbetarnas ledare och kulturens representanter. Men framförallt, borde det inte vara spännande att läsa om en fattig torpare, som förvandlat en stenbacke till ett bördigt litet jordbruk?

Albert Engström har skildrat en småländsk torpare, som skulle få ett Hushållningssällskapets pris för föredömlig odlaregärning. Landshövdingen och andra pampar kom midsommarafton till torparens ställe för att överlämna priset men fann ingen hemma. Just som de uppger hoppet att kunna fullfölja sin ”fosterländska gärning”, kom torparen fram bakom knuten på sin rödfärgade stuga, iklädd en visserligen ren skjorta men med byxorna långt ner på stjärten och snuset rinnande om munnen – pin full! Och han skrek och förbannade alla, som inte lät honom vara i fred. Han slet som ett djur årets 364 dagar och delvis nätter, men nu var det midsommarafton, och den dagen firade han med en ordentlig florshuva. Landshövdingen och övriga höga herrar blev förstas dödsförskräckta inför denna syn. Inte kunde man väl ge ”en fyllhund” något pris. De reste hastigt åter till residensstaden. Men vid avfärden hörde de, hur den fulle och snusige torparen skrek ut sin glädje över att vara ensam med blommor, stengärdesgårdar och i sommarens obeskrivliga prakt böljande åkrar – vittnesbörden om en svenskmannagärning av *jättemått*...

Något år senare, 1937, då vi förberedde firandet av Olof Aschbergs 60-årsdag, frågade jag Albert Engström, om hans lilla novell var fantasi eller vilade på verkligheten; jag talade om, vilka impulser den givit mig. Albert svarade:

– Inte långt från Hultsfred finner du torpstället. De svenska torparna bör få den äreställning de förtjänar. De har utfört en kulturgärning som få, förstår du. Albert Engström var en hedersman efter egen fason ...

Nå, kanske var det också mina egna barnaårs erfarenheter, som stimulerade mina planer på att skapa ett forum för skildring av landets verkliga hjältar, det produktiva arbetets män och kvinnor, och av folkrörelsernas ledare. För ringa ersättning offrade de senare dagar och nätter för att avskaffa fattigdomen, att bygga ett bättre samhälle. De borde framställas som *föredöme för ungdomen*.

Det fanns en tidning i Norge, Arbeider Magasinet, startad av en svensk pojke, Birger Madsen. Tidningen hade en efter norska förhållanden fantastisk upplaga. Den bjöd ren förströeljeläsning. Kanske kunde man ta Arbeider Magasinet som föredöme. Men jag gick också och tänkte på Willi Münzenbergs tidningar. Skulle man kanske kunna åstadkomma samverkan?

Sommaren 1933 förde mig Erling Falk samman med Madsen, som föreföll intresserad. Den 26 september meddelade jag honom, att jag nu var besluten att starta Folket i Bild – namnet hade jag hållit för mig själv några år. Ville han vara med? Vi kunde samarbeta med illustrationsmaterial och text; kanske kunde vi också i Sverige omplantera hans organisation?

Men mina planer stannade inte här. Skulle inte Madsen kunna bidra med en del av det nödiga kapitalet?

Redan efter två dagar hade jag svar. Gärna samarbete i olika avseenden, men några pengar kunde det inte bli; Arbeider Magasinet finansierade just Mot Dags Arbeiderlexikon (Erling Falks idé), f. ö. ett storartat bokverk utan motstycke i Norden, och detta hade dragit mer pengar än beräknat. ”Men så framt ditt blad icke startar strax, så består ju den möjligheten att vi kan bli med, när vi har kommit över det värsta med hänsyn till lexikonet.”

Så fick jag ytterligare skjuta på mina planer ...

Vecko-Journalen blev denna tid allt mer politisk – mot regeringen. Även i andra veckotidningar framträdde en tendens mot arbetarrörelsen. I nummer 13, 1934, gycklade Vecko-Journalen med förslaget om 100 miljoner i kredit till Sovjetunionen. Avsikten var att skaffa den svenska industrin beställningar. Men det blev ett oherrans liv på borgerligt håll, vilket föranledde meddelande från ryssarna, att de icke önskade något lån. I nummer 23, 10/6, publicerade Vecko-Journalen en artikel av Erik Lindorm och i nummer 29, 22/7, en nitbild av regeringen. Denna var f. ö. försedd med följande text av Erik Lindorm:

– Ska man hurra för den här regeringen? Ska man i synnerhet hurra för den här, som klarade sig med knapp nöd över riksdagen, som fixade till med ett 100-miljoners lån, som varken Sverige eller Ryssland ville vara med om, som lagt på oss skattebördor, som förhalar frågan om tredje mans rätt, som ... Är det verkligen er mening, att vi mitt i sommaren ska delta i ett flerfaldigt leve för herrar Hansson, Engberg och Möller? Ja, kanske för herr Wigforss också! Nej, min herre, det är för enfaldigt,

I vårt läger tyckte vi, att Erik Lindorm utförde en föraktlig gärning. Han, som en gång varit radikal, ungsocialist, bevars, var nu ”hovnarr åt den svenska överklassen”. Vecko-Journalen som överklassknubbens organ .. ! Men Lindorm fortsatte att ”kåsera”, samtidigt som Vecko-Journalen var ”neutral”. Vi var inte arga blott av politiska skäl, vi var förbittrade på, att tidningarna seglade under falsk signatur. Sannolikt skulle vi inte ha varit så rasande, om redaktionen skymfat allt vrångt och dumt i samhället.

Socialdemokraterna hade emellertid en veckotidning, Folkbladet, för vilken Henning Thylin var redaktör. Inte blott för att Folkbladet var organ uteslutande i kampen mot riktningarna till vänster om socialdemokratin, utan för att den enligt min mening var så erbarmligt illa skött fanns det ytterligare skäl att starta en ny veckotidning. Att Per Albin som socialdemokraternas ledare ville ha ett tidningsorgan, fann vi rätt naturligt. Men Henning Thylin, som inte kunde annat än ”skälla på Kilbomarna ...”

Annorlunda var det med ungdomsförbundets tidning Frihet och Kvinnoförbundets Morgonbris. Dessa redigerades mera för de egna medlemmarna. De måste bli – och var – mindre lyckade. I varje fall blev jag allt mer besluten att förverkliga mina planer på en veckotidning. Det var inte frågan om att konkurrera med de socialdemokratiska tidningarna. Folket i Bild skulle visserligen tjäna ett politiskt syfte, men *på sitt sätt*. Vi skulle konkurrera med tidningarna på Sveavägen om den breda publiken.

Men var skulle jag få pengar? Efter många om och men fick jag ihop ett bolag på 40 000 kr: Nyholm, Tryckeri Thule och Nisse Bergströms klichéanstalt skulle trycka respektive göra klichéer för var 5 000 kr, och Einar Ebe, Ernst J. Lundqvist, Nisse Melander, Anna Ek och jag själv skulle utföra gratis arbete för viss summa. Kontant satsade grosshandlare Johan Karlsson – Arthur Engbergs svåger – Olof Aschberg och K. Kilbom vardera 5 000 kr; min insats fick jag f. ö. låna. Jag hade siktat till att under alla förhållanden kunna behärska tidningen; mina erfarenheter av företag, över vilka jag själv inte kunde bestämma, var allt annat än uppmuntrande: dålig skötsel, intriger, gräl på förenings- och bolagsstämmor etc. Grosshandlare

Karlsson, Aschberg, Einar Ebe och J. Dahlström tillhörde majoritetskonsortiet. Aschberg och Karlsson hade f. ö. lämnat mig fullmakt att företräda deras insatser; redan den 22 maj 1934, dagen efter pingst stiftade vi bolaget. Kort efter stack jag 100 kr till Einar Ebe för att resa till Norge och studera Madsens organisation.

Men det gällde också att få ihop ett hållbart och solitt arbetsgäng. Einar Ebe skulle bli organisationschef; vi hade sedan flera år diskuterat en mängd uppslag och idéer. Så långt jag kommer ihåg, skulle han ändå t. v. vara kvar i HSB. För redaktionen skulle en god vän svara, en mångspråkkunnig sjökaptan Isidor Dahlström. Just som vi skulle starta, kom Ivar Öhman, son till min gamle vän Oskar Öhman, Sundsvall, till staden och sökte arbete. Jag tror L. H. Landén var den, som underrättade mig därom. Innan han visste ordet av, var han redaktionssekreterare. Nisse Melander, utmärkt tidningstecknare, gammal personlig vän, medarbetare i Sv. Dagbladet, skulle med Ivar Starkenbergs, Zoias och Otto Carlsunds hjälp svara för den konstnärliga utstyrelsen; det blev förstas Melander, som fick utföra det mesta arbetet. Anna Ek tog hand om avdelningen "Hemmet och familjen", vi hade sådan redan från början. Men den största tillgången var ändå, tyckte jag, Erik Wästberg, just då i skarven mellan Nya Dagligt Allehanda och Sv. Dagbladet. Jag minns inte, hur jag träffade honom första gången. Sannolikt på en middag hos hans svärfar, chef för Pumpseparator. Vi fann varann genast.

När Melander på eftersommaren förde oss samman på Fenix-Kronprinsen för att diskutera den nya tidningen, våra förberedelser var då rätt långt komna, blev det på någon halvtimme klart med Erik Wästberg. Han förband sig att skriva "en populärt hållen serie biografier över kämpar och gestalter i idéernas tjänst". Han hann endast skriva fyra: Fabian Månsson, Edvard Johansson, LO, samt Albin Johansson och Anders Örne, Koop. Förbundet. Biografier över Per Albin, Gustav Möller, Axel Pehrsson (Bramstorp) och många andra skulle följa. Ivar Öhman och Ernst J. Lundqvist stack emellan med biografier om några andra "kämpar". Wästbergs artiklar signerades "Olle Stigberg", ett namn, som ingen tidigare hört talas om, och som väckte mycken diskussion, så mycket mer som artiklarna var schvungfullt skrivna. Så småningom försvann signaturen; jag har alldeles glömt anledningen. Även de små biografierna försvann.

Medarbetarstaben var i övrigt förstklassig: Ture Nerman, Fredr. Ström, Ingeborg Björklund, Gustaf Ullman, Josef Kjellgren, Justus Elgeskog, Johan-Olof Johansson, Erik Askund, Ragnar Jändel, Sigurd Sternvall, J. A. Göth, Dan Byström m. fl.

Författarna hälsade med tillfredsställelse, att de fick ett forum, anpassat för deras intressen, och de kom i fortsättningen i allt större antal till Folket i Bild. Själv var jag glad över, att tidningen redan från början hade vind i seglen. Under 1934 gav vi ut sju nummer, reklamnumret med presentation av medarbetare och program tryckts i 100 000 ex., visserligen blott fyra sidor men med bilder och exempel på den text vi tänkte bjuda.

Första ordinarie numret hösten 1934 tryckte vi i 15 000 ex., julnumret i 26 000. Priset var för det senare 50 öre, för ordinarie nummer 35 öre ... De tre första numren 1935 höll vi i 22 000 ex. Allt såldes ut! Men det hjälpte inte, förlusten var för 1934 kr 18 497, mindre visserligen än vad jag räknat med. Kalkylen för 1935 visade utgifter på kr 5 085 per nummer, 132 210 kr per år, och inkomster kr 3 390 per nummer och kr 87 840 per år. Underskottet skulle således bli 1 695 kr per nummer, 44 370 kr per år. Då hade jag emellertid för hela året räknat med endast kr 3 403 i annonsinkomster. När julnumret till sista exemplaret var slutsålt fjorton dagar före jul 1934, reste jag så glad som inte på flera år till en gammal bruksherrgård, Baggå, i närheten av Västanfors. Äntligen skymtade ekonomiskt oberoende och en tidning, som skulle slå den gula pressen. Jag var hundraprocentigt säker på jättesuccé!

Men säg mig en glädje, som varar beständigt. Vid återkomsten till Stockholm mötte protester och bojkottannonser i en del socialdemokratiska tidningar. Folket i Bild gavs ut av "ett privat

konsortium”, avsikten med densamma var att ”finansiera Kalle Kilboms parti”. Den var visst inte ”folkrörelsernas enda tidning”. Folkbladet fanns ju. Nå, det senare var ju formellt riktigt.

William Stiller i Thule blev så rasande, att han föreslog jag skulle meddela den borgerliga pressen Henning Thylins uppträdande. Men det gjorde jag inte ...

Innan grosshandlare Johan Karlsson beslöt gå med i bolaget. hade han – hans egen förklaring – tillfrågat Arthur Engberg. Denne hade bestämt tillrätt deltagande, ”det behövs en sådan tidning, och Du löper nog ingen ekonomisk risk, ty Kilbom är en duktig *affärsman*” – vilket jag som fortsättningen skall visa, inte var.

För att om möjligt få Engberg att ingripa mot den Thylinska bojkotten, som var orättvis och oklok, ringde jag upp Engberg i Kanslihuset. Han var vänligheten själv. Just som vårt samtal pågick, blev han emellertid ”kallad till annan telefon”. Han han blott meddela, att Per Albin och Zeth Höglund bestämt satt sig emot någon åtgärd mot Folket i Bild: ”Kilbom har väl rätt att starta vilken tidning han vill”, lär de ha yttrat. Ärendet hade således förfallit. Engberg lovade dock att ”återkomma om en stund”, men ”glömde” tydligen bort saken.

Det var emellertid inte blott Henning Thylin som såg mina förehavanden med oblida ögon. I mitt eget partis arbetsutskott tyckte Flyg och Emil Andersson, att jag hade nog arbete i Folkets Dagblad och i partiet i övrigt. Av allt att döma låg hos Flyg vissa politiska reflektioner bakom denna uppfattning. När jag redogjort för mina bevekelsegrunder, bl. a. att jag tyckte tiden manade till en begynnande avspänning – det var sex år sedan vi uteslöts ur Komintern – yttrade Flyg blott:

– Och det trodde du skulle lyckas!

Då intressenterna skulle ta ställning till bojkotthistorien, förklarade ett par av dem omedelbart, att de icke ville fortsätta – en och annan ville tydligen bli av med mig. Nisse Bergström påstod sig t. o. m. ha blivit hotad att mista ett par kunder, om han fortsatte.

När också Johan Karlsson efter ett par dagar meddelade, att han under inga förhållanden ville fortsätta: ”tidningen bör läggas ned”, övervägde jag försäljning. Då tjugo år har gått sedan dess, begår jag väl ingen orätt, om jag här nämner mina två spekulanters namn. Den ena var direktör Lindström i Saxon & Lindström, och den andre en kamrer S. i Skandinaviska banken, vilken förklarade sig representera köpare, som ”t. v. vill vara okänd”. Inför Johan Karlssons bestämda förklaring att ”vi säljer inte till fienden” bröt jag förhandlingarna. Tillståndsbeviset övertogs av Einar Ebe för de femtio kronor det kostat mig – trots att Olof Aschberg ett tag förklarade sig beredd att eventuellt ”satsa nya pengar, om det behövs intill 100 000 kronor”. Då de två nämnda spekulanterna senare fick besked om orsaken till, att förhandlingarna avbrutits, yttrade kamrer S.:

– Ja, herr Kilbom, där släppte ni någon miljon förbi er näsa. Han menade väl, att tidningen i det långa loppet kunde ha givit stora förtjänster.

Jag vill inte påstå, att jag var så vidare glad, när jag lämnade banken med detta besked. Men kanske var jag allmänt nere. I längden hade jag emellertid svårligen kunnat sköta Folkets Dagblad och ändå övervaka Folket i Bild. Måhända hade dock utvecklingen för min del, kanske också för mina närmaste vänners, fått ett annat förlopp, om jag inte släppt den senare. Men vad tjänar det till att spekulera över vad som kunnat hända, om det eller det inträffat ...

Affären hade dock en liten epilög. Ett par år senare, då jag utom arbetet i riksdagen, föreläsningar och föredrag inte hade någon anställning, tillfrågades jag av chefen för Tidens förlag, Karl Olsson, som jag kände sedan trettio år, huruvida jag inte trodde, att Tiden från Esselte kunde få överta Folket i Bild. Pliktskyldigast frågade jag dir. Östberg och Einar Ebe. Direktör Östberg var inte alls hågad att sälja, Einar Ebe, som tillsammans med Ivar Öhman

och andra kamrater drivit upp företaget, tyckte kanske, att det var ett underligt sätt att den ena gången bojkotta ett företag och sedan när det började gå vilja köpa detsamma. Den gången blev det ingen försäljning.

”Någon miljon förbi er näsa ...” Huvudsaken var ju, att tidningen blev till glädje för mina kamrater, främst dem, som hade äran av dess sagolika framgång, och för de svenska folkrörelserna.

När jag någon gång tänkt på starten av Folket i Bild och dess utveckling, har jag emellertid reflekterat en smula över arbetarrörelsens sätt att sköta affärer ...

”Gåtan” Nils Flyg

Varför slutade Nils Flyg som nazist? Varför understödde han Mussolini under dennes rövaranfall på Abessinien? Varför svek han Spaniens kämpande republikaner? Och varför gick han slutligen med de svenska nazisterna? Många har gett svaret: ”Pengar!” Men är detta tillräckligt?

Flyg var under flera år en av förgrundsfigurerna bland den svenska arbetarungdomen. Han kom tidigt med i arbetarrörelsen via Socialdemokratiska ungdomsförbundet. Då jag 1915 hade valts till sekreterare, var han en av de första, som gratulerade mig – och förbundet!

Efter 1917 kom Flyg snabbt i ledande ställning i Kommunistiska ungdomsförbundet, ehuru en konflikt med Hugo Sillén – även med partiledningen gjorde, att han efter kort tid kastades ur ledningen. Han var en period sekreterare i Arbetarnas Bildningsförbund och blev tidigt chef för Frams förlag, där han f. ö. utan hänsyn till förlagets ekonomi gav ut en rad marxistiska skrifter. Förlaget, som under Fredr. Ströms tid räknade medarbetare som August Strindberg, Ellen Key, Pär Lagerkvist, Ragnar Jändel, Walter Hülphers och andra, lyckades han på kort tid ställa på huvudet. Att Frams tryckeri drogs med, var blott naturligt, förlagets tryckeriräkningar betalades med växlar. Naturligtvis var också styrelsen ansvarig för denna utveckling.

Med 1924 års kommunistiska kongress, efter skilsmässan från Höglund bereddes Flyg en misräkning. Han arbetade energiskt på att bli redaktör för Folkets Dagblad. Då detta misslyckades förde han fram Ture Nerman. Dessvärre föll också denne igenom. Jag valdes till redaktör trots att Nerman var mig långt överlägsen både som skribent och journalist. Detta var inget misstroende mot Nerman. Kongressmajoriteten ville i dåvarande situation ha någon på redaktörsposten som främst var organisatör och ekonom. Uteslutet är ju inte att dessa motgångar påverkade Flygs senare inställning. Under alla förhållanden gick de honom djupt till sinnes. Dagen efter kongressen kallade han nämligen sina meningsfränder till fraktionsmöte i Nacka; ett par av dem avstyrde emellertid eventuella planer på fortsatt partistrid. Den gången!

Flyg var utlärd typograf, skicklig sådan, förklarade arbetskamraterna. Otvivelaktigt önskade han dock att få komma i arbetarrörelsens tjänst. Begåvad och charmfull, som han var hade han också stora förutsättningar att lyckas. I ungdomsrörelsen utvecklade han snart sin naturliga fallenhet som talare och skribent. – Sirola knöt stora förhoppningar till honom, ehuru av skäl, som inte hör hit, snabbt tog slut. Flyg hade en klar framställningsförmåga, dock med en viss benägenhet till allmänna formuleringar. Periodvis arbetade han energiskt. Han verkade ibland rolös, med åren obalanserad. Med undantag för det s. k. Nackagänget (Herman Johansson, Karl Malmros och något mindre Hilmer Nilsson), umgicks han i brett gemyt blott undantagsvis med sina arbetskamrater. Det låg nästan alltid en kylig atmosfär omkring honom. Hans yttranden om människor och ting var ofta cyniska. Men det kanske mest typiska hos Flyg var hans fullkomligt abnorma förakt för pengar. Trots sina permanent dåliga affärer var han under 20- och 30-talen nästan alltid ”ägare” av en bil. Helsten flott sådan; bilfirmorna måtte ha skött försäljningen efter högst underliga principer ...

Trots dessa egenskaper, eller kanske tack vare dem, vi människor är ju så underliga, var Flyg en tid populär. Han kunde ibland vara sprittande glad, i sällskap sjunga och spela. Förvisso kände den författarinnan sin idol, som tog honom till modell för romanen ”Han som sjöng” ...

Den 11 november 1930 – han vikarierade för mig som chefredaktör – skrev han ett brev, som delvis förklarar hans fortsatta utveckling. Jag citerar:

- Här skall jag sitta i ett mörkt rum med en utvald samling tokdjävlar kring mej. Och därtill skall jag pretera politisk visdom. Huruvida det blir vare sig det ena eller det andra, det får historien döma om ...
- Sänder med ett par papper. Ett till Skan. Kr., som jag omsatt. Men måste lova Celsing att byta ut papperet med ett med ditt namn. Ett annat i Jordbr. B. kommer den 15 nov., och vore jag tacksam, för att Du omg. återsände detsamma ...
- Om jag inte hade mina dåliga affärer, skulle det bli en bra kraft av mej. Tror jag! Har många goda uppslag, som jag inte ens vågar tala om, det blir bara uppslag. Det är ett förbannat yrke detta. Man ser intet resultat av sitt arbete. Bara ord och återigen ord på papperet ... Var förvissad om, att Du är saknad av Din vikarie, som uppriktigt sagt är övertygad om, att han kommit på fel plats i livet. – Det finns väl något, som heter ärftlig belastning. Ja, inte vet jag, och jag ger det f-n. Har det gått hittills, så går det väl i fortsättningen. Men trasig är jag invärtes ...

Sin författare karakteriserande rader! ”Tokdjävlar” – det var kamraterna, av vilka en del i årtionden offrat allt på arbetarrörelsen. ”Har det gått hittills, så går det väl i fortsättningen.” Och de dåliga affärerna – som undan för undan blev sämre.

Flyg hade kort före detta brev sin kanske mest påfrestande period. Frams förlag tillhörde juridiskt ungdomsförbundet. Likaså Frams tryckeri. Förlagsledningen gick med sillénarna. Revision av förlag och tryckeri blottade enligt sillénarnas mening inte endast den hopplösaste röra i bokförlag och förvaltning utan rent kriminella handlingar. Dag efter dag överöstes Flyg i Ny Dag med beskyllningar för underslev, stöld och jag minns inte allt. Han hade utnyttjat förlag och tryckeri för sina privata affärer, förklarades det. Kampanjen gick naturligtvis partimedlemmarna på nerverna. De krävde, att Flyg skulle ställas vid sidan, till dess hans affärer klarats upp. Partisekretariatet ålade honom uttryckligen att åtala silléntidningen, vilket emellertid inte skedde. Nya beskyllningar följde, och nytt beslut fattades, att Ny Dag *måste* åtalas.

Då jag en måndag kom hem från en föredragsresa, finner jag en notis i Folkets Dagblad, vari sillénarnas beskyllningar bestreds. Något åtal skulle det emellertid *inte bli*. Flyg ville ”inte ge sillénarna anledning att beskylla honom för att ha dragit en partihistoria inför polisen”. Notisen blott skadade honom. Flyg hade enligt Ny Dags ihärdiga förkunnelse erkänt. Under lång tid framåt blev han öppet kallad tjuv. Då han ändå inte åtalade sina belackare ansåg man honom i vida kretsar skyldig.

Personligen framförde jag till Flyg, att han för sin egen skull måste åtala Ny Dag. En process skulle förkorta kampanjen mot honom. Han vägrade enständigt. Han verkade paralyserad. Då han emellertid *måste* betala en del skulder belastade vi vår kredit med – nya växlar. Överenskommelsen 1930 att icke skriva på privata sådana hjälpte inte.

Enligt tidigare beslut skulle endast Kilbom förhandla om större lån. Döm om vår häpnad, då en kvällstidning några månader efter Per Albins ”avslöjande” meddelar, att Nils Flyg hos Sv. Tändsticksbolaget lånat 35 000 kr; 15 000 hade gått till en partitidning. Förmedlare hade varit en i staden bekant ämbetsjurist. Inför partisekretariatet förnekade Flyg, att han personligen tagit något lån. Senare förklarade han meddelandet i kvällstidningen som ”missförstånd”. Slutligen hade han icke fattat beslutet i ekonomikommittén som ett direkt förbud att förhandla om privata lån, han ”trodde det gällde lån för Folkets Dagblad”.

Vad skulle vi göra åt allt detta? I stället för att stoppa Flyg, då sillénarna började sina anklagelser, hade vi steg för steg dragits in i en härva, som hotade att bli oss övermäktig. Nu krävde, tyckte vi, hänsyn till *partiet*, att det ”icke blev någon skandal”. Och så gick det vidare ...

Den 30 juli 1935 höll Sandler två föredrag, i vilka han vände sig mot Mussolinis planerade överfall på Abessinien. I en ledare i Folkets Dagblad hälsade jag talet med tillfredsställelse. ”De små staterna före alla andra måste, i alldeles särskild grad de, som regeras av socialdemokrater, i konflikten Italien-Abessinien vara aktiva för att mobilisera största möjliga hjälp åt den svagare parten.” Första dagarna i augusti reste jag till England, där Internationella Socialistiska Arbetsgemenskapen (I. A. G.) under Independent Labour Partys värdskap hade konferensen i Letchworth. Flyg övertog redaktörskapet. Efter ett par dagar började han en vedervärdig och infam kampanj till *försvar för Mussolini*. Den 5 augusti förklarar han således, att ”Mussolinis position är starkare” till följd av NF:s ingripande. Den 10 augusti är han säker om, att ”den italienska diktatorn noga genomtänkt sin aktion, innan han satt i gång. – Vi vågar påstå, att han kalkylerat med övriga makters ingripande som en tänkbar eventualitet.” Mussolini ”*behöver* ett tomrum, hans land *behöver ökad näring*”. Så kommer det direkta avstyrkandet av åtgärder: ”När läget är sådant, är det endast fagra spekulationer att räkna på fredens och den mellanfolkliga ordningens säkrande genom ett militärt starkare Nationernas Förbund.”

Mussolini skulle således få hållas!

Wilhelm Piecks understrykande i Pravda (återgivet i Folkets Dagblad 10/8), att om nazisterna förgripa sig på de små staternas integritet, så är det ”*kommunisternas plikt att delta i deras försvarskrig*”, avfärdar Flyg med: ”morgondagens bröder kommer tågande, som behövlig förstärkning på försvarsfronten ” .

Den 23 aug. förklarar Flyg, att ”NF kan inte ålägga de anslutna makterna att följa ett beslut om sanktionsbestämmelser”.

Den 30 aug. gick Östen Undén i ett tal i Uppsala in för ”Sveriges deltagande i sanktioner mot Italien”; Det var hela tiden fråga om ekonomiska sådana. Flyg förklarade ett par dagar senare, att Undéns tal bevisade, att ”svensk utrikespolitik dirigeras från England”.

I anslutning till stora demonstrationer mot Mussolini i mitten av september förklarade Ny Tid, att ”massorna ställer sig bakom kraven på, att Nationernas Förbunds alla i *överensstämmelse med dess pakt stående möjligheter* skall användas för att hindra ett, krig”, dvs. för ekonomiska sanktioner mot Italien. Härtill svarade Flyg med en undanflykt: ”Fredens folkfront måste organiseras.” Ord, ord för att skydda Mussolini.

Det hela artade sig till en jätteskandal för partiet!

Flygs uppträdande började emellertid observeras. I början av september anklagade Social-Demokraten Socialistiska partiet för att uppträda ”till förmån för Mussolini”. Den 5 försöker Flyg komma ifrån anklagelsen. I en stort uppslagen artikel förklarar han bl. a. att ”kampen för freden måste främst inriktas på att hållas utanför stormakternas hotande krig”. Att vår egen internationella organisation i Letchworth krävt solidaritet med *alla* organisationer, som ville förhindra Mussolinis rövartåg, det förteg han.

Den 20 september publiceras i pressen följande ur ett aktionsprogram från ett möte i Auditorium:

1. Stäng Suezkanalen för italienska trupptransporter.
2. All vapen- och ammunitionsexport till Italien stoppas.
3. Inga lån, inga krediter beviljas i Italien.

4. Upphäv förbudet mot vapenleveranser till Abessinien, så att det abessinska folket kan försvara sig.
5. Solidaritet med de italienska fredskämparnas ”kamp för freden”.

Förslagsställare var Hilding Hagberg. Programmet var nästan ordagrant detsamma, som det vi beslutat i Letchworth. Flyg avfärdar det med, att det ”är ett klart krigsprogram”.

Den 20 september slås larm i pressen mot Folkets Dagblads uppträdande. Under rubriken ”Mussolini-pressen” konstaterade Pauli i Social-Demokraten, att Folkets Dagblad är medlem i ”den underliga konstellation i svensk press, som är inriktad på att ge *Mussolini fria händer* i hans rövaranfall på Abessinien”. Folkets Dagblad tillsammans med Nya Dagligt Allehanda och nazisten Lindholms tidning ..!

Den 10 oktober återkom jag från min resa. Från England hade denna gått över Frankrike till Nordafrika och tillbaka. Överallt var det en stigande ovilja mot Mussolini. Överallt frågade man, vad arbetarrörelsen skulle göra för att stoppa dennes rövartåg. Min första ledare blev en maning (men också en varning till Flyg) till myndigheterna att ”kasta ut Hitlerspionerna”. Jag tillade: ”Hitlers verktyg har på senaste tiden skärpt verksamheten i Sverige. Deras *penningtillgångar* är rikligare än förut.”

I början av oktober satte Mussolini i gång massmördandet i Abessinien. I en artikel under rubriken ”Mussolinis rövartåg” ställde tidningen maningen: ”Hjälp Italiens arbetare att likvidera fascismen. Res revoltens fana i Mussolinis rygg.”

Den 11 oktober hade jag ett upprört sammanträde med Flyg. Det var en sak att verka för svensk neutralitet i stormakternas inre uppgörelser men en helt annan att under inlindade fraser ta Mussolini i öppet försvar. Hur trodde han vi skulle klara följande års andra kammarval med en sådan politik? Slutligen försökte han försvara sig med, att han ”hade mycket bra informationer”. På min fråga, vem som gav dem, svarade han generat:

- Överste Axel Gyllenkrook – Sveriges f. d. flygattaché i Italien, känd för sitt fascistiska uppträdande.
- Har du verkligen haft kontakt med honom? Du vet ju, att han är fascist.
- Ja, han ringde flera gånger och bad om samtal.
- Och det gick du med på?
- Ja, vi träffades på den undanskymda restaurang Boulevard, på Östermalm, du vet.
- Har du träffat Gyllenkrook flera gånger?
- Ja, – han har verkligen utmärkta informationer, vet du. Jag har velat tala om det här för dej ...

Naturligtvis hade vi också i Arbetsutskottet diskussioner om Flygs politik – utan att jag dock rapporterade hans meddelande om sina kontakter med överste Gyllenkrook. Till min häpnad visade det sig, att en del ledamöter *öppet tog Flygs parti*. Själv förklarade han, att vår Socialistiska arbetsgemenskap inte var så mycket värd: ”Det dröjer inte länge”, så ungefär föll hans ord, ”förrän flera av dess medlemmar företräder samma mening som jag.” Nå, så ”flera” blev det inte, men Doriots och några andras förräderi räckte.

Flygs övergång till fascisterna skedde i fransmannen Doriots sällskap. Först efter 1938, sedan Flyg gått över till att också skydda Franco, kastades dock masken helt. Striden i Socialistiska partiet tillspetsades mellan krav på orientering åt de nationella”, vilket Flyg öppet föreslog på ett sekretariatsammanträde redan våren 1936, eller närmande till socialdemokratin. Men till händelserna omkring partiets sprängning i annat sammanhang.

För att icke vara orättvis mot Flygs minne bad jag för någon tid sedan en av dem, som under många år stod honom nära, nämligen författarinnan Ingeborg Björklund, att i några rader karakterisera honom. Hon skriver, 23 juni 1955:

1. Nils Flyg var en överbegåvad man med ett mer än vanligt charmerande yttre.
2. Han var en benådad talare, som kunde fångla en stor publik.
3. Han var en ganska skicklig skribent, och i det han skrev fanns en underton av nobless.
4. Det var beklagligt, att han inte från början fått den utbildning hans intellekt förtjänade. Som det nu var, trodde han, att man kunde gå genvägar – till kunskaper, till makt. När Mussolini och därtill även Hitler svingade sig upp till makt, utan kunskaper – trodde han sig i deras exempel finna en genväg, som han började tro, att också han kunde slå in på.
5. Från början kände han sig säkerligen solidarisk med arbetarklassen, men allteftersom han inkasserade framgångar både som talare och skribent, tror jag han började tycka, att han nog var jäkligt mycket för mer än en hel del andra.
6. Han var en generös människa. Han slösade med sin tid, sina pengar – för han hade dock egna förtjänta pengar också – och han tyckte om att bjuda och vara vänlig. Han var en god människa. Och glad, tills han hetsades in i den bittraste kamp för livet. Han var i grunden inte hänsynslös. Hans hustru och barn dyrkade honom. Han försökte ta hänsyn till dem.
7. Han var fri från småsinne, men då hans heder blev angripen på det mest infama sätt – av sillénarna – fick han ett brinnande begär att hämnas. Då blev han, som inte känt hat förut, till den mest intensiva revanschsökare. Då blev han hänsynslös, då brydde han sig inte om, vilka medel han begagnade. Han skulle ha hämnd, han skulle visa dem! Han ville ha makt för att hämnas ...

Några av dem, som följde Flyg, försökte efter hans fall glorifiera honom. Orsaken till att han gick till nazisterna var, hävdar de, att "han blev vägrad inträde i socialdemokratiska partiet". En snygg förklaring verkligen. Liksom det skulle vara någon vem som helst tillkommande rätt att oavsett åsikterna få medlemskap i ett socialdemokratiskt parti. Andra påstår, att han aldrig begärde inträde. Han var den rakryggade, den, som aldrig dagtingade! Stödet åt fascisterna redan vid tiden för Mussolinis rövaranfall på Abessinien visar, dels att det var allt annat än politiska bevekelsegrunder, som bestämde Flygs överlöperi, och dels att detta började *två år innan han begärde inträde i socialdemokratiska partiet.*

I januari 1937 meddelade mig Per Albin en dag under ett riksdagssammanträde:

– Kan Du tänka dig, Flyg har genom Cruse begärt ett sammanträffande för att diskutera övergång till partiet. Om P. A. berättade historien för att få höra min reaktion, vet jag inte. Mitt svar blev emellertid:

– Jaså! Nå, skall Du ta emot honom då?

– Nej Du, jag vet för mycket om honom och hans affärer för att ens vilja träffa honom. Jag yttrade ingenting till P. A:s förklaring, hann, så vitt jag kommer ihåg, inte heller säga något, innan han avlägsnat sig.

För att emellertid kontrollera mitt minne skrev jag under arbetet med denna bok och frågade Sigvard Cruse, om han försökt förmedla ett sammanträffande. Jag återger hans svar, daterat den 13/6 1955:

– Vid riksdagens första sammanträde 1937 bad Flyg att få ett enskilt samtal med mig. Efter det vi växlat några ord om allmänna ting, förde Flyg fram sitt ärende. Han inledde frågan med att framhålla, att han funnit, att såväl Höglundare som Kilbomare funnit sig väl till rätta i Fadershuset, och efter moget övervägande hade även han beslutat sig för att söka återinträde i Per Albins parti. Han frågade därefter, om jag ville göra honom den tjänsten att fråga Per Albin, om han och hans partivänner kunde få återinträde i arbetarpartiet. Jag var icke så tilltalad av uppdraget, enär Flyg uppträtt ganska drygt och utmanande på sista tiden, och svarade därför, att han borde vända sig till någon person, som hade större möjligheter än jag att påverka Per Albin.

Flyg svarade, att han icke litade på, att någon annan skulle hålla tyst (!) med hans förfrågan, om Per Albins svar blev avslag. Han hoppades däremot, att jag skulle hålla tyst med saken (!) på grund av vänskap allt från ungdomsåren.

Jag lovade att tala med Per Albin i ärendet, vilket jag även gjorde någon dag efter vårt samtal. Per Albin gav emellertid klart besked, att han aldrig skulle komma att *rekommendera Flygs inträde i partiet*, men det stod givetvis mig fritt att göra en hemställan i frågan till partistyrelsen. Jag svarade Per Albin, att med det besked han lämnat, hade jag inget intresse att fullfölja frågan till partistyrelsen.

Flyg blev mycket ledsen, när jag kort därefter meddelade honom Per Albins svar, och han begärde icke, att jag skulle föra frågan vidare, men vädjade till mitt tysthetslöfte. Jag svarade, att jag icke begärt något tysthetslöfte av Per Albin, och det var troligt, att han komme att rapportera min förfrågan i partistyrelsen.

Visst var Flyg en ”högt begåvad och charmfull man”. Han kunde också vara både vänlig och generös. Med *privatmannen* har jag emellertid ingen anledning att syssla. Här gäller det en *offentlig* person. Även om han av politiska motståndare ”hetsades in i den bittraste kamp för livet”, erhöll han genom sitt parti det ena förtroendeuppdraget efter det andra, bl. a. det vackraste, som kan komma en medborgare till del, *medlemskapet i lagstiftande församlingen*. Överlagt svek han inte blott sitt parti – för vilket hans kamrater delvis var ansvariga, då de inte stoppade honom i tid – han svek *sin klass*. Han anslöt sig till arbetarnas värsta fiender. Han försvarade öppet dessas ogärningar. Och varför? I ovan citerade brev har han själv antytt skälen. De är sannerligen inte vackra ...

Sigvard Cruses brev är upplysande angående de metoder politikern Flyg ansåg sig kunna använda. Samtidigt som han splittrade Socialistiska partiet, för att en del inte ville orientera sig ”till de nationella” och icke ville vara med om försvaret för Mussolini och Franco utan ansåg situationen kräva orientering åt socialdemokratien, *begär han själv i hemlighet inträde i socialdemokratiska partiet!* Inte för att läget fordrade en koncentration av arbetarklassens krafter, utan därför att ”Höglundarna och Kilbomarna funnit sig väl tillrätta i Fadershuset”. (Ett missförstånd råder ifråga om tiden kvartalet 1937. Oskar Samuelsson, Ossian Kristensson, Göteborg och Kilbom beviljades inträde i januari 1938.) Flyg begärde således inte inträde på *politiska* grunder. Inte genom en öppen deklaration att han nu var beredd att stödja partiets politik. På grundval av denna begär han *inte* ett öppet samtal med socialdemokraternas ledare. Nej, *hemligt* genom en ungdomsvän, som han högtidligt ber hålla tyst med framställningen ..!

Till sist ytterligare ett bevis för Flygs dubbelspel. Vid en tid då han borde ha förstått att alla broar var brända, att han icke längre kunde dölja sitt samarbete med nazisterna, *falskspelade* han t. o. m. för dem som följt honom. En av dessa, Birger Östenberg, Avesta, som då tröttnat och lämnat Flyg skrev den 24 augusti 1937 till mig följande betecknande brev:

Det finns tusen och en sak som tyder på att Flyg orienterat sig åt de nationella. ”Den svenska Nationalsocialisten”, Lindholmsnassarnas riksorgan, citerar med välbehag vecka efter vecka Folkets Dagblad. Lördagen den 7 aug. skrev denna tidning bl. a. följande: ”Vi vilja hoppas att det icke skall lyckas folkfrontarna att definitivt knäcka den flygska partibildningen. Spekulerar man kanske att med Flygs hjälp komma över Folkets Dagblad?”

I tidningen Vägen Framåt, organ för Nysvenska förbundet, förekom för flera veckor sedan, en stor intervju med Nils Flyg. Tidningens redaktör, Per Engdahl skrev i anslutning därtill en ledare, där han höjde Flyg till skyarna därför, att han orienterat sig till ”nationell socialism” osv. Jag hade personligen ett ärende till Flyg några dagar därefter. Jag sade honom att det föreföll som om han vore ”på väg till nazisterna”. Detta skedde på hans rum på redaktionen. Flyg förklarade då ungefär så här:

– Jag är lika oskyldig som ett barn till denna intervju. Per Engdahl och jag är ungdomsvänner. Han ringer mig ofta och vi talar politik i telefon. Så skedde även förra veckan. Vi talade över en timme, men jag hade icke den blekaste aning om att det var fråga om en intervju ...

Flyg har alltså allt fortfarande fascister som intima vänner ... Flyg har inte en enda gång i Folkets Dagblad polemiserat mot de nationella och nysvenske ... Han vill inte stöta sig med dem, då ett tyst samarbete pågår ...

F. d. löjtnant, numera kapten Wilcke är en annan av Flygs personliga bekanta. I min närvaro har han många gånger ringt upp kapten Wilcke. Denne hjälpte Flyg tillräta då han i oktober 1936 skulle fara till Brys-selkongressen. (På partiets bekostnad KK.) Alla upplysningar fick han av Wilcke, trots att han kunnat få dem på annat håll.

Här bör den upplysningen tillfogas att Flyg reste till Bryssel på partiets uppdrag. Han skulle delta i en konferens för organiserande av kampen mot – fascismen. Brysselvistelsen utnyttjade han till överläggningar med Doriot, som då redan gått över till Laval.

Flyg var en typisk dubbelnatur. Han svek allt och alla inom arbetarrörelsen, allt efter som han trodde det gagnade hans personliga intressen. Jag har så ingående belyst hans uppträdande för att klargöra var en person under sådana förhållanden kan hamna. Flyg dog ”i behaglig tid”. Hur skulle utvecklingen ha blivit om han fått leva, och om nazismen segrat?

Efter sprängningen av Socialistiska partiet skrev min norske vän överrettssakförer Åke Ording, 29 maj 1937, ett brev vari bl. a. utmärkt sammanfattas följderna av Flygs uppträdande: ”Vi har naturligtvis med intresse följt händelserna hos er. Den linje Flyg har slagit in på kan blott föra åt helvete.”

Det gick snabbare ”åt helvete” än min vän Ording någonsin kunde ha drömt om.

Ett parti likvideras

Ännu 28 år efter Socialistiska partiets sprängning har jag svårt förklara, hur en del av Flygs följesvenner kunde handla som de gjorde. (Jag bortser från dem som för att få sin lön fortsatte marschen.) Hur kunde de följa med till nazisterna? De var dock inga ungdomar. Många hade anslutit sig till arbetarrörelsen före 1917, anslutit sig till den kommunistiska rörelsen, då denna infördes i Sverige, och 1929 varit med om brytningen med Komintern. Varje gång hade de väl trott sig medverka till skapandet av en *bättre* plattform för den *socialistiska* kampen. Arbetarnas frigörelse skulle vinnas säkrare och snabbare. Det fanns ju några, som av personliga motsättningar i en lokal fackförening, arbetarkommun eller ungdomsklubb följde Flyg. Men det stora flertalet? Hade all litteratur, alla diskussioner, alla beslut varit förgäves? Vi hade ju dock under alla åren diskuterat rörelsens ideologiska grundvalar, dess taktik och mål. Och vi var väl icke dummare än andra. Regelbundet före varje val hade vi åtminstone försökt analysera det politiska läget och anvisat vad vi trodde var en socialistisk väg.

Den röda tråden i vårt organisationsarbete var, att arbetarmassorna var förutsättningen för framgång. I fackliga och politiska val bekräftades detta förhållande. Inget socialistiskt samhälle kunde nås utan arbetarnas *majoritet*. En enda gång fällde jag ett yttrande, som med hårddragen tolkning kunde tas till intäkt för påståendet, att jag var anhängare av elitteorin. Men det var jag inte! Förutsättningen för ett verkligt starkt massparti var inflytande i den fackliga rörelsen. Den, som icke förstår att vinna massorna, är förlorad för revolutionen.

De, som gick med Flyg, sade sig ha samma uppfattning. Åtminstone de flesta av dem. T. o. m. Flyg talade om Socialistiska partiet som arbetarklassens *enhetsparti*, det syftade m. a. o. till att vinna arbetarnas *majoritet*. Även sedan han slagit sönder det vi byggt upp, bluffade han därom.

Nå, personligen hade han väl inget val. Hans ”dåliga affärer” hade förvandlat honom till verktyg i nazisternas händer. Och förutsättningen att hålla ihop resterna var att bluffa. Men, som sagt, de andra? Jag kände dem alla, en del sedan årtionden.

De flesta var hederliga, enkla arbetare utan dyrbara vanor. Hur kunde de motverka, vad de själva varit med och beslutat, talat och organiserat för att nå? Det är frestande att nämna namn. Jag tänker särskilt på en, som i många år tillhörde mitt personliga umgänge. Han var f. ö. från min hembygd. En hederlig, bra kamrat, arbetsam och otroligt energisk. Några av medlemmarna i hans organisation klagade visserligen mot slutet över hans maktlystnad och självgodhet. Men om någon påstått, att denne man skulle vara med och slå sönder partiet, följa Flyg till nazisterna, hade jag säkert betecknat vederbörande som lögnare. Och ändå gick han med, åtog sig t. o. m. de smutsigaste uppdrag ...

Kan verkligen propaganda och personliga förbindelser avsätta sådana resultat? Eller blev det mot slutet för även en del av Flygs närmaste ”dåliga affärer”?

Må ingen av mina läsare tycka, att det är överflödigt med dessa frågor. Kanske säger någon: ”Vi vet, att Flyg gick till nazisterna, och att även en del av hans vänner gjorde det. Det är nog med denna vetskap.” Jag har en annan uppfattning. Arbetarrörelsen måste *noggrant studera* dessa problem. Vi måste i görligaste mån veta, under *vilka förhållanden* och hur den nazistiska rörelsen kan tränga in i arbetarvärlden. Vi måste veta, varför förräderi begås, för att kunna bekämpa det.

Jag har visat, att vi redan tidigt efter skilsmässan från Komintern sysslade med tanken att vinna arbetarmajoritet i riksdagen. Socialistiska partiet skulle ”skjuta socialdemokraterna åt vänster”, vara ”saltet i arbetarrörelsen”. Vårt framträdande skulle bringa dem att påskynda reformarbetet. Kanske var vår verksamhet i riksdag och kommunalförsamlingar sådan, att den ibland missade detta mål. Men inte alltid. Verner Karlssons och min diskussion med Per Albin under 1936 års valrörelse och det svar denne gav visade, att bägge parter sysslade med frågeställningen. På Per Albins fråga, vad vi egentligen ansåg oss ha för uppgift, svarade Verner:

– Att sätta bättre fart i er reformpolitik, att *skjuta på*. Och Per Albins svar:

– Vi skall nog se till, att det inte blir några frågor att ”skjuta på” i.

Att Per Albin före 1929 inte gärna ville bli beroende av våra röster var ingen hemlighet. Efter den tiden har jag dock mer än en anledning anta att han räknade med dem. Också andra tycktes ha gjort det. På sid. 263 i andra delen av sina *Minnen* berör Wigforss problemet. På tal om valet av partiordförande 1928 års socialdemokratiska kongress framhåller han att Per Albins moderation ”av motsidan” uppfattades som en mask, som skulle ryckas av i samma ögonblick han med kommunisternas hjälp nådde fram till makten”.

Fanns det då alls några sakliga förutsättningar att räkna med ”kommunisternas hjälp”? Före 1938 var vi inte så betydelselösa som en del socialdemokrater påstod. Vid exempelvis järnbruken, särskilt vid Upplandsbruken liksom i Uppland överhuvudtaget, skulle det mycket till för att ta ett arbetarmöte ifrån mig. Jag skulle utan självförhävelse kunna anföras en rad exempel. Det räcker dock med att nämna Österby bruk, Hallstavik, Hofors, vissa perioder Sandviken, Långshyttan o. a.

Utvecklingen i Europa gjorde det till en livsfråga att åstadkomma enighet i arbetarnas uppträdande. Vi reflekterade till en början kanske inte i detalj över, hur detta skulle ske. Gärna för mig må man säga, att vi mest använde propagandafraser.

På 1936 års kongress ålade vi enhälligt partiets ledning

”att arbeta för enighet inom arbetarrörelsen”, att ”sträva efter samverkan med alla grupper och partier, vilka med och genom det arbetande folket vill skapa grundvalen för en de arbetande klassernas intressen tillgodoseende politik” och att arbeta för de ”demokratiska medborgarrättigheternas fördjupande”.

Kongressen uttalade vidare:

– Nu gäller det att levandegöra detta program bland de breda arbetarmassorna för att därefter gå till detsamma förverkligande. Inga snäva partiegoistiska spekulationer får hindra upprättandet av arbetarklassens enhetliga kampfront. Det parti och de ledare, som icke har förmåga att se bort från det egna jaget och i stället se till massornas krav och intressen, ställer sig vid sidan om utvecklingen och blir dömt till undergång.

Jag hade själv skrivit uttalandet, så jag visste, vad meningen var!

Socialistiska partiet minskade 1936 års andrakammarval med nära 5 000 röster. Då totala antalet röster jämfört med valet 1932 ökade med cirka 400 000, var utgången alarmerande. Vid värderingen av valutslaget, till vilken förslag skulle göras upp av Verner Karlsson, Flyg och Kilbom, kom det till en första sammanstötning. Flyg ville under inga förhållanden vara med om förklaringen, att socialdemokraternas ökning, cirka 300 000 röster, var resultatet dels av att Per Albins regering på sommaren störtats av de borgerliga på förslaget om bättre folkpensioner, och dels av att valmännen i socialdemokratins seger såg den bästa garantin för att få förslaget igenom efter valet. En sådan förklaring ”skulle ju betyda, att vi erkände socialdemokraterna som ett arbetarparti”, förklarade han – och avlägsnade sig. Argumentationen påminde om sillénarnas sätt att resonera. Fakta skulle inte erkännas.

För att låta centralkommittén ta ansvaret för värderingen av valutgången men naturligtvis även för att behandla andra frågor sammankallades denna till hösten. Till sammanträdet hade jag utarbetat en redogörelse för partiets ställning, vari öppet konstaterades, att det liksom ungdomsförbundet gått tillbaka. Skälet: I första hand Flygs försvar för Mussolini! Dessvärre blev jag kort före sammanträdet sängliggande – gulsot med åtföljande inre blödningar, som förde mig till S:t Eriks sjukhus för en tid av tre månader, konvalescenstiden medräknad. Vid sammanträdet förde Oskar Samuelsson, Andreas Johnsson, Axel Månsson och Gustaf Göransson fram förslag om partiets *övergång till socialdemokratiska partiet*.

Förslaget kom icke upp till behandling. Kanske var det också för tidigt väckt. I redogörelsen för sammanträdet förklarades, att man beslutat att ”partiet skall fortsätta”. Nåväl, men hur? Debatten om partiets yttre och inre ställning sköts således åt sidan. Det blev bara beslut om en organisatorisk, förändring av particentralen. Denna skulle förstärkas, så skulle allt bli bra. Kilbom valdes till partisekreterare. Valet vilade f. ö. på en falsk rapport. Meningen var, att jag skulle väljas utan att definitivt höras. Oskar Samuelsson och andra ingrep emellertid, varför en kommitté tillsattes för att inhämta min mening. Då denna kom till min bostad – jag flyttades till sjukhuset några timmar senare – hade jag 40 graders feber. Jag var urståndsatt att lämna besked, huruvida jag kunde gå med på den föreslagna förflyttningen; Flyg var designerad som chefredaktör, vilket inte gjorde saken lättare. Hans vikariat tidigare hade väckt den häftigaste kritik. Varken politiskt eller ekonomiskt tålde tidningen f. ö. några äventyrligheter. Innan kommitterade hunnit i väg, kom min läkare, Karl Erik Hernlund, och en av mina vänner för att se till mig. Med hänsyn till mitt hälsotillstånd måste partivännerna avlägsna sig ...

Återkomna till centralkommitténs möte rapporterade de emellertid, att ”Kilbom var med på det föreslagna arrangemanget”. Jag valdes och Flyg blev redaktör. Omedelbart genomförde han en del förändringar i redaktionen. Bland annat blev förutvarande redaktionssekreteraren befordrad till andre redaktör med förbigående av äldre och ur alla synpunkter så förtjänta män som Andreas Johnsson. Tidningen fick en kort tid gott om pengar! Men även en del av

medarbetarna kunde utan svårigheter placera lån och växlar, i vissa fall t. o. m. utan inlösningsskyldighet.

Genom en tillfällighet blev det snart uppenbart, att de, som en kort tid satsade pengar, var vissa storbanksintressen –efter borgen av herrar Weibull och ingenjör Karlberg. Båda var under nazis aktivaste period i Sverige allmänt kända som finansiärer av denna rörelse.

Verkligt hallå blev det förstas i tidningarna. Ny Dag jublar:

”Trotskistjuntans politik i Abessinienfrågan, den frenetiska kampen mot Sovjetunionen och enhetsfronten” samt den ”kallt avvaktande linjen i spanska frågan” är orsakerna till Socialistiska partiets tillbakagång. ”Den linje, som herr Flyg företräder, skapar icke enhet i den antifascistiska kampen utan desorganiserar den och bringar arbetarklassen stora skador.”

Örebro-Kuriren tror, att Flyg snart får höra av Kilbom, och tidningen Upsala tycker det är förståeligt ”om socialdemokratin inte utan vidare visar ifrån sig möjligheten att med hjälp av Kilbom och några till få majoritet i andra kammaren”. Stockholms-Tidningen trodde dock, att Kilbom skulle gå till Moskva, en ”nyhet”, som senare dementerades.

Men hur förklarade Flyg historien? För honom borde det ju ha varit av största vikt att *övertyga* alla, som skulle ställa frågor. Det hela var ”en koncentration av krafterna”, sades det. Så följde en stolt deklARATION: ”De, som förväntar vårt partis likvidering, bör skrinlägga sina förhoppningar.” Utmärkt! Men hur skulle partiet klara sig över de svårigheter, som t. o. m. ett politiskt barn borde ha förstått skulle komma som resultat av valet?

Hade man kunnat bygga upp ett parti med hjälp av patologisk självöverskattning, och, om man kunnat hålla det vid liv med denna egenskap, hade situationen kanske kunnat bli en annan – om de agerande handlat av fri vilja?

Naturligtvis väckte kuppen det största uppseende också bland partifolket. Ture Nerman beklagar i brev, att han på grund av min sjukdom inte kan träffa mig, J. P. Dahlén, Kiruna, meddelar från partiorganisationen, att de ”har svårt förstå anledningen till den företagna ändringen”, Ingeborg Björklund försäkrar, att en sådan ”behandling inte kan väcka någon hyggelig människas sympati”, och meddelar, att hon länge vetat om intrigerna från Flyg och hans anhängare. (Liknande meddelanden hade jag f. ö. sedan länge fått genom Hinke Bergegren, Jonas Björke, Emil Andersson och andra, ehuru de icke föranledde någon åtgärd.)

Slutligen meddelar Gösta Uhlén, Stockholm, att partivännerna snarast ”vill ha din redogörelse”, ty ”riktigt rätt kan det inte vara”.

Ja, det förstod de flesta! Då jag på professor Hilding Berglunds order vistades i Åre till dagen före nyårsafton 1937, var det dock inte så mycket att göra åt opinionen i partiet. Mitt hälsotillstånd var inte heller det bästa efter påsen på S:t Erik.

Fram i december började dock hälsan återvända och därmed frågan, hur det skulle bli med partiet. Vilken kurs skulle vi styra, om jag fortsatte? Skulle jag kanske släppa taget? Men det var ju inte blott mig historien gällde. En rad av de ledande kamraterna höll fast vid, att anslutning till Socialdemokratiska partiet borde genomföras. Det var enda utvägen för politiskt liv, tyckte de. Oskar Samuelsson, Andreas Johnsson, Gustaf Göransson, Axel Månsson, J. M. Björklund, Einar Ebe och andra hävdade mycket bestämt denna uppfattning. Blott Samuelsson, Andreas Johnsson och någon mer var dock beredda att slåss. ”Meddelar du för någon, att jag har denna inställning, kommer jag att förneka den”, hade man förklarat för Ebe. Det vanliga, tänkte jag, där jag tillsammans med Roeck-Hansen vid Blancheteatern stövlade omkring i bergen i Åre. Alla vill, att yxan skall gå, men ingen vill hålla i skaftet. I den situationen höll jag verkligen på att ta min Mats ur skolan ...

Jag skulle kanske kunna klara mig på egen hand. Alldeles isolerad stod jag inte. Edvard Johansson hade något år tidigare frågat, om jag icke ville ta anställning i Landsorganisationen. Jag betvivlade allvaret i erbjudandet.

Med Axel Pehrsson (Bramstorp), Janne Nilsson, Hörby, och tidigare Anders Lindgren, Dingelvik, jämte andra bondeförbundare hade jag personliga förbindelser. Kort före kohandeln, 1933, frågade mig Axel Pehrsson på middag i min våning, om jag tyckte Bondeförbundet skulle acceptera överenskommelsen med socialdemokraterna. I enlighet med min alltid förfäktade mening svarade jag, att bönder och arbetare principiellt borde hålla ihop. I den aktuella situationen berodde det dock på, vad överenskommelsen innehöll; senare bekämpade vår riksdagsgrupp särskilt spannmåls- och mjölkregleringarna, därför att vi tyckte de orimligt gynnade storbönder och godsägare. Visst kostade mjölken blott sex öre litern, men någon hjälp till de anförda grupperna ville vi ändå inte vara med om. Småbönderna ömmade vi för. Diskussionen i dessa frågor 'hade medfört upprepade kontakter med framförallt Bramstorp, vilken jag f. ö. tyckte var en rasande skicklig karl, som gjorde mer för Sveriges bönder än andra. Men nog var han i början tvivlande om kohandeln.

Litet paff blev jag i varje fall, när han sommaren 1936 frågade, om jag ville bli handelsminister i hans regering. Jag svarade, att han inte skulle skämta, ty "det där anbudet är inte allvarligt menat", vartill Bramstorp svarade: "Du kan ju fråga Per Albin, om man kan lita på mig"; mer än en gång visade Bramstorp, att han blev mycket stött, då han behandlades överlägset. Mer blev det inte sagt om handelsminister-posten. Kanske var dock tanken inte så tokig – från Bramstorps utgångspunkter. Inte räknade väl han 1936 på sommaren med att hans regering skulle kunna hålla sig över valet. Men skulle inte Bondeförbundet i valrörelsen ha en psykologiskt starkare ställning för den händelse det kunde i regeringen få med någon också från arbetarrörelsen?

Bramstorp återkom emellertid till frågan om mitt "samarbete" med Bondeförbundet. Till följd av diskussionerna i Socialistiska partiet, som han naturligtvis mycket väl kände till, frågade han om jag inte skulle kunna tänka mig att "hjälpa oss". Frågan ställdes senaste gången 1937, innan det var klart med vår övergång till socialdemokraterna. Då bad mig Bramstorp "allvarligt tänka på saken, ett mandat i första kammaren kan vi alltid bereda dig – till en början". Vi skildes med att jag skulle "tänka på saken". Då jag påföljande dag i andra kammarens korridor mötte Bramstorp och meddelade att jag "inte kan tänka mig att politiskt lämna arbetarrörelsen", svarade han:

– Jag tror du handlar dumt. Det vore större förutsättningar hos oss. Och du skulle kunna göra oss tjänster. Vi behöver någon som tittar på – våra tidningar".

Ett par lustiga episoder blev jag indragen i med anledning av socialdemokraternas och böndernas samarbete. Fritiof Ekman fick genom några underliga kanaler höra om mina diskussioner med Bramstorp. En dag frågade han litet hånfullt, om jag "inte snart skall bli handelsminister". Då jag frågade vad detta var för prat, svarade Ekman: "Åja, jag vet nog att Bramstorp och du haft förhandlingar om saken."

I den andra episoden var Per Edvin Sköld medagerande. Den 11 januari gick vi från olika partier omkring och önskade varann "God fortsättning". Jag hade just gjort det till Per Albin och skulle göra det också till Sköld. Per Edvin var emellertid rasande på Folkets Dagblad. Han stirrade på mig ett ögonblick, varpå han utropade: – Nej, jag är inte Du med dej. Jag vill inte få några önskningar av dej som Du uppträder i tidningen.

Jag drog tillbaka min hand och svarade: "Som Du vill – om Du inte kan skilja på vår politik och min privata person. Händelsen inträffade 1934 års riksdag och jag kan väl därför nu avslöja, att jag endast undantagsvis behandlade jordbruksfrågorna i tidningen. Axel Månsson,

f. d. lantarbetare från Kristianstads län skötte dem och i riksdagen skötte Victor Herou dem. Men Per Edvin Sköld skall därför inte tro att jag nu vill komma ifrån det politiska ansvaret för riksdagsgruppen och tidningen.

När jag emellertid före jul gick där i Åre och tänkte på allt detta, växte väl kammen på mig. ”Låt Flyg fortsätta, så får han snart se, att man inte så lätt håller ett parti.”

Så dimper ett brev ned från Einar Ebe. Efter att ha redogjort för sina sonderingar bland kamraterna, skriver han.

– De är till hundra procent medvetna om, att det finns endast en linje. Även om det f. n. inte betyder så mycket, så tror jag, att en fast och medveten hand skall ge resultat. Du kan vara övertygad om, att samma känsla finns hos de flesta reflekterande medlemmar ... Du skall ta jobbet och leva upp. Men Du måste skaffa bundsförvanter och personligen vinna dem.

Så lätt var det dock inte att denna gång få mig med. Jag kände mig djupt sårad. Jag hade tidigare bett Ebe fråga Aug. Lindberg, huruvida det *nu* kunde vara något jobb för mig i LO, men se, det trodde Einar inte alls. ”Du är ett rött skynke och förblir det.”

I ett svarsbrev undersöker jag utsikterna och förutsättningarna att ”ta hand om partiet”:

– Det är ju en tämligen underlig situation, att den, som skall driva partiet framåt, som får ansvaret för dess ekonomi, skall förbereda partiets likvidering. Men låt gå! Om man får hela rörelsen över till socialdemokratin, vilket jag anser är en *tänkbar* utväg, hur blir det då? Skulle jag verkligen ha anledning att skaffa platser åt Arvid Olsson, Nisse Flyg och en del andra? – Jag tror inte på någon av dem. Eller rättare sagt, jag misstror i allra högsta grad dessa ”kamraters” vilja att göra rätt för sig och att hålla ihop, jag misstror dem ända *in i märgen* .. ! Jag har sett, hur de uppfattar åtagna förpliktelser. När Flyg mitt i ansiktet kan ljuga om växlar och förneka sitt eget namn, tror Du inte han då också struntar i att ”hålla ihop”? – Jag har ansett det vara mitt livs uppgift att rädda Folkets Dagblad. Nu sitter nollor där och sprider ut att de ”sköter tidningen bättre än Kilbom”.

Jag slutade med att understryka mina svagheter:

– Jag har svårt att ”skaffa personliga bundsförvanter”. Jag anser, att man i huvudsak skulle ta ståndpunkt till *saken*, så länge man är socialist, och inte till om den eller den är habil. Och varför skall jag alltid utföra grovarbetet?”

Vid ankomsten till Stockholm möttes jag av Oskar Samuelsson. I likhet med Ebe tyckte han jag skulle ”ta partiet”. Varför just jag?

– Du är vald till partisekreterare, och den ställningen skall vi utnyttja. Emil Andersson var av samma mening – därest jag icke tog hand om partiledningen, hotade han att avgå som organisationssekreterare. Vi skulle i så fall lämna ifrån oss de två huvudpositionerna. De mest aktiva på vår sida skulle lämna partiet. ”Vi får ingen ökad enighet i arbetarvärlden på så sätt.”

För att göra en lång pina kort beslöts äntligen, att jag tillsammans med Emil Andersson skulle ta hand om partiexpeditionen. Det var ett litet h-e! Inget sammanträde utan slagsmål, ibland nästan fysiska. Emil Andersson var värst utsatt. Hans protokoll kritiserades för likt och olik – av Herman Johansson, som knappast kunde skriva en rad svenska. I riksdagsgruppen för-lorade Flyg fullkomligt herraväldet över sina nerver – han var ensam där. Den 24 februari skulle vi godkänna en motion om avslag på regeringens proposition att förbjuda frivilliga till Spanien – de demokratiska staternas förräderi mot den republikanska regeringen hade kommit riktigt i gång. Flyg hade som ”utrikesminister” skrivit ett utkast. Verner Karlsson, Gränges-berg förklarade sig omedelbart icke kunna rösta för förslaget. Kilbom instämde: ”partiet är i fullt uppror mot Flygs ‘neutralitetssynpunkter’, som inget annat är än hjälp åt Franco.” Alldeles ifrån sig rusar Flyg upp, slår händerna i bordet – sammanträdet hölls i gruppens rum i riksdagshuset – och skriker:

- Förslaget till motion skall antas i det skick det föreligger. Vartill Verner genmäler:
- Det beslutar väl inte du. Flyg rusar emellertid av bara farten på Kilbom och skriker:
- Förbannade knöl. Du är illojal. Det skall bli slut med det, annars åker du. Mitt tålamod är slut nu.

Nerman och Spångberg hade nu avlägsnat sig. Verner Karlsson rusar emellertid upp, får tag i Flyg med en hand i vardera rockslaget och slår honom ned i hans stol med en duns:

- Vi kan dig nu. Det ser inte bättre ut än att du är köpt också av Franco.

Som ordförande försöker jag få de två att lugna sig och vädjar till Flyg:

- Så här kan det inte fortsätta. De kritiserade styckena kan ju mycket väl strykas, vilket också beslutas av Verner och Herou.

Aldrig hade jag sett Verner så rasande. Ännu då vi gick från sammanträdet, mumlade han: – Förbannade buse! Att försöka lura gruppen godkänna en motion, som måste tolkas som partitagande för Franco!

Men skandalen tystade vi ned. Inte ens för partiledningen talade vi någon gång därom.

I arbetsutskottet fanns varje sammanträde två skarpt avgränsade fraktioner. Den flygska räknade Herman Johansson, Lendin, Anna Stina Pripp och några till, den andra Samuelsson, Emil Andersson, Andreas Johnsson, Gustaf Göransson, Jonas Björke och Kilbom. Till denna hörde också Verner Karlsson, som, då han befann sig i Stockholm, deltog i sammanträdena.

Till 1 maj utgavs en tidning, i vilken Kilbom, Samuelsson och Emil Andersson skrivit var sin artikel. Formellt blev dessa artiklar anledning till partiets sprängning. Samtliga hade betonat nödvändigheten av arbetarnas enighet, särskilt inför händelserna i Spanien. Kilbom erinrade om, att partiet anvisat vägen genom att försöka organisera enhetliga 1 majdemonstrationer, Samuelsson underströk mycket kraftigt, att ”utvecklingen i världen ställer enigheten inom arbetarrörelsen som ett kategoriskt imperativ”, och Emil Andersson framhöll, att vi ”i Spanien har det påtagliga beviset för nödvändigheten av ett enhetligt uppträdande av arbetarklassen”.

Betecknande för den stämning Flyg lyckats åstadkomma var, att en folkskollärare Paul Almén, Hällefors, Hilmer Nilsson, Nacka, Hjalmar Spångberg, Solna, samt Conrad Andersson och Harry Edholm, Kramfors, yrkade på ”omedelbar uteslutning av Kilbom” och suspendering av Samuelsson och Emil Andersson. Samtidigt krävde emellertid Gösta Nordin och N. J. Sjökvist, Örebro, omedelbart svar på frågan, huruvida det var sant ”att Flyg upptagit förhandlingar om partiets uppgående i Socialdemokratiska partiet”. Det kravet slog ned som en bomb, men Flyg vägrade att lämna något svar.

Tisdagen den 11 maj beslöts med 11 röster mot 10 att fullborda den högtidliga akten. Kilbom och Emil Andersson uteslöts. De följdes emellertid frivilligt av Samuelsson, Andreas Johnsson, Axel Månsson, J. Werner Norrblom, Gustaf Göransson och Jonas Björke, vilka utträdde som protest ”mot den stadgevidriga uteslutningen”. Med undantag av Victor Herou, som en tid följde Flyg, senare gick han till Bondeförbundet –gick i slutet av maj, Spångberg dock först i december, också samtliga riksdagsmän och en rad andra förtroendemän, såsom Knut Therus, Bofors, (sedan flera år ombudsman i Förenade förbunden), G. B. Gillgren och Fritz Gustafsson, Borlänge, Oskar Pettersson, Lindesberg, Ivar Ohlsson (Riksbyggen), Torsten Henriksson och ett femtiotal andra i Göteborg, Johan och Henning Carlsson, Pappersindustriarbetareförbundet, William Holmdahl och en massa andra.

Sedan Flyg vägrat både att låta de uteslutna försvara sig (Nerman vägrades även att få in en intervju om läget i Spanien och Kilbom att få in en artikel, i vilken han propagerade för, att de spanska republikanerna skulle få vapen) och att kalla till partikongress för att låta denna

avgöra, sammankallade de uteslutna en konferens i Strindbergssalen i början av juni, till vilken 60-talet ombud infunnit sig. Emil Andersson kunde där rapportera, att partiet vid valet 1936 hade 15 676 medlemmar och Folkets Dagblad ca 18 000 i upplaga. Till i maj månad hade 4 000 av medlemmarna lämnat partiet. Enbart i Stockholm försvann till årsmötet 1937 cirka 800 medlemmar. Tidningens upplaga hade sjunkit med över 3 000 ex. Flygs försvar för Mussolini och Franco hade som en våldeld spritt missmod bland de förut arbetslustiga skarorna. En ledning kan inte föra vilken politik den vill!

Efter uteslutningen av Kilbom och Emil Andersson blev det ännu värre. I Västerbotten nedlade 13 kommuner verksamheten, i Västmanland 10, i Uppsala län 9, i Västra Sverige 8, i Ångermanland 6, i Östergötland 6, i Blekinge 9, i Medelpad de tre största med tillsammans 600 medlemmar, i Värmland 16, i Dalarna utträdde 12 och nedlade 9 kommuner verksamheten, i Malmöhus län 4 osv. Vi kunde redan vid konferensen kontrollera, att 119 kommuner med över 4 000 medlemmar efter vår uteslutning lämnat Socialistiska partiet.

Rena katastrofen blev det i Stockholm. Vid ett möte med kommunen i slutet av maj var Viktoriasalen fullsatt. Inte mindre än 23 talare deltog i debatten, som fortgick till midnatt. Herman Johansson meddelade, att det inte kunde bli någon extra kongress.

Betecknande för den ansvarslöshet de två ledande, Flyg och Arvid Olsson, lade i dagen, var, att de icke ens var närvarande på mötet. De hade uppdragit åt Victor Herou att svara på alla anklagelser. Maken till likgiltighet – eller var det feighet? – hade ingen gång tidigare skådats i svensk arbetarrörelse. Men så hade de också mycket på sitt samvete! Försvar för Mussolinis rövartåg mot Abessinien, som kostade många tusen oskyldiga människor livet, försvaret för Francos uppror, som stöddes av högre militärer, den katolska hierarkin, godsägare och industriella företagare – utan hjälpen från Italien och Tyskland hade Franco ändå inte segrat. Visst svek de demokratiska staterna den republikanska regeringen men var detta någon anledning för Flyg att stödja Franco? Sannerligen, han hade anledning att hålla sig borta från Socialistiska arbetarekommunens möte.

In i det sista försökte jag rädda Folkets Dagblad. Någon gång före valet träffade jag Ragnar Casparsson på Jordbrukarbanken, Sveriges Kreditbank. Han uppmanade mig att ansluta mig till Socialdemokratiska partiet. Mitt svar blev då nej. Men kanske kunde vi ändå träffas och resonera? Det vore intressant att också få tala med Aug. Lindberg. Efter några dagar får jag ett visitkort från Casparsson, vari han meddelar, att vi, ”bara vi tre förstås”, kunde råkas. Av någon anledning blev det inget sammanträffande. Inte den gången, men jag minns inte skälen. Min mening hade varit att tala om Folkets Dagblad. Jag var nog sangvinisk att tro, att LO kanske kunde ha något intresse av, att tidningen bevarades som kvällstidning. Och vi hade 100 anställda, som jag tyckte mig ha moralisk skyldighet att försöka ordna för.

Någon dag efter mitt sammanträffande med Casparsson hade jag en ingående överläggning med Folkets Dagblads ekonomichef, Aug. Andersson. Hur tänkte han sig framtiden? Hur tänkte han klara tidningen? Borde vi inte söka anknytning till LO och måhända rädda tidningen? August Andersson var fullkomligt ense. Vi skildes med den uttryckliga överenskommelsen, att jag skulle försöka ordna förhandlingar. Då ekonomichefen röstade för partiets aktier trodde jag att saken var klar. Det återstod mig blott att få frågan behandlad i tidningsstyrelsen och i partiets ledning.

Vid partistyrelsens sammanträde, efter valet således, då jag låg sjuk, var August Andersson en av de första, som gick över på Flygs linje – ”partiet skall leva”. Men hur skulle det leva? Ingen visste hur!

Nå, det levde inte. Och inte heller Folkets Dagblad. Något mer än två år sedan man kastat ut oss var det slut. Odugligheten och lättsinnet hade då på några år kostat rörelsen inte blott

Frams tryckeri, en god inkomstkälla för ungdomsförbundet, Frams förlag, Folkkalendern, likaledes en god inkomstkälla, civiltryckeriet Boken och Folkets Dagblad. Och ändå ville ingen lyssna på våra förutsägelser på tidningsstämman i augusti att tidningen bergsäkert skulle gå omkull.

Man må ha gillat Folkets Dagblads politik eller inte, den hade under lång tid stort inflytande på arbetaropinionen.

När vi gick från tidningsstämman var vi efter jämnt tjugo års verksamhet politiskt hemlösa. Varje aktieteckning hade jag deltagit i. 22 000 kr var min samlade insats och för andra kamrater strök också några tusen kronor.

IV. Åter till fadershuset

Dörren var smal

Oppositionens anslutning till socialdemokratin var ingalunda någon självklar sak. Vare sig för oppositionen eller för socialdemokraterna. Många av socialistiska partiets medlemmar föredrog att "gå ut i öknen". I den borgerliga pressen framställdes emellertid vår övergång som alldeles klar. I själva verket krävde detta steg för de flesta den största övervinnelse. Många ville hellre stå partilösa.

En av mina förtrogna och för rörelsen mest intresserade, Fritz Gustafsson, Borlänge, skriver i slutet av augusti 1936, då vi diskuterat partiets framtid, att han "finner inga förutsättningar för att gå till socialdemokraterna". Den, som vill gå dit, "får göra det ännu mer ensam än Z. Höglund på sin tid". Men i övrigt är den gode Fritz ense: "vi förlorar på detta evinnerliga käxande på andra, som t. ex. F. D:s mot Stalin-regimen, som vi icke ändrar med dessa metoder, och sist men icke minst på Flygs minst sagt underliga inställning till spanska frågan." Flygs placering som redaktör var "en olycka".

Oskar Öhman, Sundsvall, medveten och karaktärsfast, beklagar i brev, 13/5 1937, det "tragiska att vårt parti än en gång skall slås sönder". Ehuru oförmögen till partiarbete kan jag "inte ge min anslutning till din politik". Öhmans ståndpunkt bottnade i lokala omständigheter. Redaktören för Nya Samhället, Gidon Gustafsson, hade alla år varit ovanligt personligt hätsk mot Öhman och överhuvudtaget alla, som icke tillhörde socialdemokratiska partiet. "Något intresse för enhet inom arbetarklassen finns inte på den kanten." Detta gör, att "man känner ökad förbittring". Och bland vårt partifolk "finns ingen stämning för – övergång till socialdemokratin".

J. P. Dahlén, Kiruna, 22 maj 1937, är dock upprörd över de "odemokratiska metoder, som kommit till uttryck vid uteslutningen".

– men alldeles särskilt över "den hållning i fackliga frågor, som i synnerhet under senare tid intagits av Folkets Dagblad". För dem, som under ett långt liv "lagt ned mycket arbete i fackföreningsrörelsen och fortfarande står mitt uppe i striden" verkar det icke uppmuntrande "att, vid varje tillfälle när fackorganisationerna misslyckats eller icke kunnat nå önskvärda resultat, få läsa i Folkets Dagblad, att nu har det åter inträffat en skandal inom den fackliga rörelsen". Också för Kirunas del blev det emellertid negativ inställning till socialdemokratin. Vår kommun ställde sig utanför alla partier.

Gillgren, Borlänge, företräder samma mening i brev av den 18 maj:

"Jag kommer inte att vara med och slita ut krafterna för att återigen försöka bygga upp ett parti. Jag tror inte man gör vår klass den ringaste nytta därmed. Jag kommer att stå utanför alla partier och avvakta."

Aug. Spångberg, som i Folkets Dagblad förgäves sökt få framföra sina synpunkter på läget och själv var ytterligt tveksam, skildrar stämningen hos en del medlemmar:

de skall bibehålla partiet, ”om det bara finns tio medlemmar”, de skall ”lägga ned arbetet, om partiet går under”, eller ”jag står och faller med partiet”. Men, säger han, ”organisationerna får inte göras till självändamål”. Som ”läget nu är, anser jag det vara riktigt, att partiet sökte sammanslagning med socialdemokratin”.

Dit har Spångberg hunnit den 6 dec. 1937, då vi andra i elva månader systematiskt arbetat för att få de flesta med till socialdemokratin.

Jag hade ”helst önskat, att en förening kunnat åstadkommas inom arbetarrörelsen med bibehållande av de olika partierna och med fullständigt respekterande av varandras organisationer”. Det var således labour party-linjen, som man försökt i Norge, och som jag 1935 rekommenderade till undersökning i Österrike.

Flygarna hade sannolikt kunnat behålla något tusen medlemmar, om de inte handlat som politiska barn. De saknade förståelse för *medlemmarnas* inställning.

Från vår sida hade i cirkulärbrev till medlemmarna framförts bevis på, vad enighet betydde (jag vill minnas i slutet av juni 1937):

1. Läget i Spanien kräver ovillkorligen enighet. Underrättelserna visar, att situationen många gånger är fullkomligt förtvivlad. De olika arbetargrupperna har, särskilt i Barcelona, många gånger stått med artilleri och kulsprutor mot varann.
2. Folkfronten i Frankrike bildades för att *hindra* en fascistisk regering också där. *Utan folkfrontsregeringen hade vi i dag haft en regering med överste De la Roque i spetsen.* (Fascisterna, det s. k. Eldkorset.) Folkfronten har genomfört 40-timmars-vecka för cirka 2 miljoner arbetare och nationalisering av rustningsindustrin. Kollektivavtal har slutits för flera miljoner arbetare, och landsorganisationen (som då icke stod under kommunisternas ledning) har ökat med 4 miljoner medlemmar.
3. I Sverige står frågan så här: *Antingen* regerar Bondeförbundet tillsammans med socialdemokraterna, *eller* går det med övriga borgerliga partier – bönderna måste få någon hjälp. Då får vi det borgerliga blocket, med *majoritet i riksdagen*. Skall Folkets Dagblad och vårt parti arbeta för en sådan utveckling?
4. I år har vi haft följande fördelar av den nuvarande parlamentariska majoriteten: Riksdagen avslög högerens och folkpartiets förslag till antifackliga lagar, vi har fått igenom dyrortsgraderad folkpensionering, förslag om höjt bidrag till fattiga faderlösa, något bättre arbetslöshetsförsäkring, högre anslag till bostadsbyggande, stora anslag till jordförbättring åt mindre jordbrukare och interimistisk löneökning åt statstjänare.

Men naturligtvis har samregerandet också medfört nackdelar, t. ex. högre militäranslag och anslag till skytterörelsen. Avgörande är emellertid i nuvarande läge i Europa, att vi *hindrar* uppkomsten av ett borgerligt block.

Det hjälpte emellertid inte med dessa meningar. I alla våra föredrag, mina var inte få, från mitten av maj 1937 till i slutet av januari året därpå, då socialdemokratiska partistyrelsen biföll Samuelssons, Ossian Kristenssons och min egen ansökan om återinträde, tog vi upp samhällets utveckling under de senaste 20 åren till detaljerad granskning.

Socialstyrelsens redogörelse (utarbetad av Åke Elmér och Axel Danielsson) visar följande sociala reformer 1917-1937:

1917. Försäkringsrådet.
Lag om barn utom äktenskap (barnavårdsmannainstitutionen).
Rusdrycksförsäljningsförordning ("Brattsystemet").
1918. Särskild olycksfallsförsäkring för fiskare.

- Fattigvårdslag (fattigvårdskonsulenter, fattigvårdsinspektör i civildepartementet).
Lag om kommunala pensionstillskott.
Lex veneris.
Lag om villkorlig straffdom.
1919. Lag om arbetstidens begränsning ("8-timmarslagen").
Arbetsrådet.
Sjöarbetstidslag.
Ny butikstängningslag.
Bageriarbetstidslag.
Skogshärbärgeslag.
Ändring i olycksfallsförsäkringslagen (vägen till och från arbetet).
Ny hälsovårdsstadga.
Ny epidemilag.
Statsbidrag till distriktsvård och barnmorskevård.
Anslag till lindring av mindre bemedlades sjukvårdskostnader.
Lagen om fri rättegång och fri rättshjälp.
1920. Socialdepartementet.
Centrala skiljenämnden.
Skiljedomare i arbetstvister.
1921.
1922.
1923.
1924. Barnavårdslag, barnavårdsnämnder (obligatoriska). 1925.
1926.
1927.
1928. Lag om arbetsdomstol. Kollektivavtalslag.
Ändring i olycksfallsförsäkringslagen (sänkt karenstid). Allmänna arvsfonden.
Statens egnahemsstyrelse.
1929. Lag om försäkring för vissa yrkessjukdomar.
Ny sinnessjukvårdslag. 1930.
1931. Förordning om erkända sjukkassor.
Viktiga ändringar i arbetarskyddslagen.
Förordning om moderskapsunderstöd.
- 1932.
1933. Nya principer för arbetslöshetshjälp.
Förbättringsbidrag och nybyggnadslån på landsbygden.
Tertiärlån till byggnadsverksamhet i städer och samhällen.
Arbetarsmåbrukslån.
Statens byggnadslånebyrå.
1934. Lag om offentlig arbetsförmedling.
Förordning om erkända arbetslöshetskassor.
Förordning om blindhetsersättning.
Ändring i barnavårdslagen (barnavård och ungdomsskydd).
Steriliseringslag.
1935. Lag om enskild arbetsförmedling.
Tillägg till medlingslagen ("varsellagen").
Skydd mot vräkning vid arbetskonflikter.
Folkpensioneringslag.
Lån och bidrag till mindre bemedlade barnrika familjer i "barnrikehus".
Lantarbetarbostadslån och lantarbetarbostadsbidrag.
Ny stadga om distriktsvård.
Lag om ungdomsfängelse.
1936. Lag om socialregister.
Lag om förenings- och förhandlingsrätt.
Lantarbetstidslag.

- Ändring av hälsovårdsstadgan (bostadskontroll).
1937. Förhandlingsrätt för statstjänstemän.
Statsbidrag till förebyggande mödra- och barnavård.
Fri förlossningsvård (statsbidrag till förlossningsanstalter och nya bestämmelser om barnmorskevård).
Ökad moderskapshjälp genom sjukkassorna.
Moderskapspenning.
Mödrahjälp.
Barnbidrag (sedan 1948 särskilda barnbidrag).
Bidragsförskott.
Bosättningslån.
Ökade skatteavdrag för barnfamiljer.
Förbättring av lantarbetstidslagen.
Dyrortsgruppering av folkpensionerna.
Ny skyddshemsstadga.
Omorganisation av socialstyrelsen.

Utvecklingen övertygade oss om, att arbetarklassen med den allmänna rösträttens genomförande fått möjligheter att reformera samhället. Skulle vi under sådana förhållanden stå utanför? Skulle vi blott framföra negativ kritik?

Jag hade mer än en gång den bestämda känslan, att dessa fakta sköt våra vänner över till en positiv inställning. De flesta var f. ö. alldeles för intresserade av arbetarrörelsen för att i längden kunna stå isolerade. Så gick de med till Socialdemokratiska partiet.

Vi förstod emellertid granneligen, att övergången måste organiseras. På den förut nämnda konferensen i början av juni tillsatte vi ett Organisationsutskott, ”det centrala organet för de oppositionella krafterna”. T. o. m. de svagt oppositionella skulle fångas in. Flyg skulle få se, hur det var att kasta ut oss. Organisationslinjen innebar:

1. Kommuner, som utträtt ur Socialistiska partiet upprätthåller regelbunden kontakt med Organisationsutskottet.
2. På platser, där grupper utträtt, bildar dessa en socialistisk klubb.
3. Där enskilda utträtt, håller denna eller dessa kontakt.
4. Avgift för såväl organisationer som enskilda betalas till Organisationsutskottet.
5. Kommuner, grupper och/eller enskilda ålägges att i samverkan med Organisationsutskottet ordna möten med föredrag om och diskussion angående Arbetarklassens enhet.

Ehuru vi höll vår verksamhet mer eller mindre hemlig, sipprade den ut. Pressen var särskilt intresserad av våra diskussionsmöten. Vad ville vi? Skulle vi kanske bilda ett nytt parti? Dagens Nyheter kunde efter en intervju den 18 maj dementera detta. Stockholms-Tidningen dementerade ett rykte, att vi skulle återvända till Moskva! Till ett diskussionsmöte i Iggesund skjutsade mig Hilding Hagberg. Efter debatten körde han mig f. ö. åter till Stockholm. Vi kom hem kl. 3 på morgonen. Hagberg uppbjöd hela sin förmåga för att övertyga mötesdeltagarna att de icke borde följa med till Socialdemokratiska partiet. T. o. m. jag var välkommen tillbaka till Komintern!

För övrigt kan det här vara motiverat att inskjuta ett par ord om kommunisternas pålitlighet. De präglade av läget dagsaktuella paroller. De sade sig vilja *arbetarklassens enhet*. Vi tvivlade emellertid på deras ärlighet. Var det inte vanliga partimanövrer igen?

Emil Andersson skrev någon gång 1935 några träffande ord: ”Linjemännen har skickat ut en enhetsparoll igen. Det låter bra! Men vi gör allt klokast i att vänta och se om det inte på nytt därbakom döljer sig en partitaktisk spekulation.”

Personligen tyckte jag Hilding Hagberg var en arbetsam och intelligent arbetargrabb. Men han hade lurat mig en gång. När vi en natt diskuterade en social lagstiftningsfråga ombads jag av

talmannen att försöka förkorta debatten. Förutom mig var Lindman, Hagberg, Hage och någon mer antecknad. Och klockan var två söndagens morgon. Frågan var absolut avgjord genom utskottets beslut.

Så gick jag först till Lindman och frågade om vi inte kunde stryka en del av debatten. Jo, sa Lindman, men Hagberg kommer naturligtvis att hålla ett långt tal. ”Kan herr Kilbom få honom att korta av så skall jag gärna följa exemplet.” Bra! Så gick jag till Hage och fick samma besked. Sist till Hagberg. Han gjorde invändningar. Kunde jag garantera att de andra skulle hålla sitt löfte? Ja, det trodde jag nog.

Då säger Hagberg typiskt: – Ja, men Du förstår jag har berett mig på ett långt tal! Hur det var fick jag honom med på att förkorta sin påtänkta oration. Och när klockan var närmare tre slog talmannen klubban i bordet och förklarade sammanträdet slut.

Jag tyckte jag hade gjort det bra för alla parter. Döm om min häpnad då jag i måndagens nummer av Ny Dag får läsa att debatten på lördagsnatten förkortades, så att Hagberg tyvärr icke fick framföra allt han velat säga. ”Kilbom var för trött för att vara kvar så länge.”

Den gången tyckte jag att Hilding Hagberg trots sin energi var falsk. Han hade ju gått med på att förkorta debatten. Vi hade ju varit ense. Aldrig mer skulle jag lita på honom ... Men det var inte enda gången jag tyckte de uppträdde falskt.

I en intervju till Dagens Nyheter framhöll jag:

”Efter valutgången i höstas, alltså 1936, är det ur såväl arbetare- som bondeklassens synpunkter fördelaktigt, att socialdemokraterna regera tillsammans med bondeförbundet. Valutgången anvisar den vägen, och vill man erkänna ett demokratiskt uttryck för folkviljan, får man väl också ta konsekvenserna” ...

”Endast genom en positiv politik, som ansluter sig till den socialdemokratiska, kan man upphäva splittringen bland arbetarna.”

Vårt arbete underlättades inte av alla socialdemokrater. I tidningen Folket var man innan vårt inträde ordnats mer än sur. Sedan vi medgivits inträde skulle vi ”behandlas som kamrater”.

Sk. Social-Demokraten var ännu surare:

– Vi förmår inte förnimma ens den svagaste åstundan att få skåda hr Kilbom som partivän. Han har, så vitt vi kan finna, *ingen uppgift att fylla i svensk socialdemokratisk politik*... Han borde helt försvinna ur *det politiska livet*, när han nu förbrukat sina betesmarker. Han har fullgjort sin gärning ...

Och vidare:

– Det, som får en del partifolk att reagera mot tanken på hr Kilboms återkomst till vårt parti, är det osmakliga i, att en man, som i ett 30-tal år, (det var nu bara 20 förstås, KK) rackat ner på socialdemokratin och dess strävanden med grova och kränkande skällsord, så där utan vidare skall välkomnas till partiet. Om den kilbomska omvändelsen vore ett ärligt uttryck för en verklig sinnesändring, vore intet att säga. Men det är den tydligen inte. – Det är inte till båtнад för aktningen för det politiska hantverket (!), att man byter parti och åskådning allt eftersom det politiska försörjningsbehovet påkallar det.

Till Sk. Social-Demokratens reflektioner är blott följande att säga: Kilbom hade sällan om ens någonsin använt ”grova och kränkande skällsord” mot socialdemokratiska motståndare. I den mån diskussionerna varit hetsiga, och det var många gånger fallet, så var han inte ensam ansvarig. Kilbom fick allt fler ”skällsord” än han gav. Vad angår ”det politiska försörjningsbehovet”, så var det inte för handen för Kilbom och hans meningsfränder i riksdagen för de närmaste tre åren. De hade sina mandat säkrade. Och 1940 medförde deras återgång till arbetarpartiet, att detta fick några mandat på ”Kilbomarnas” röster.

De flesta socialdemokratiska tidningar intog emellertid en positiv hållning. Klarast framfördes denna av Z. Höglund i Social-Demokraten, 2 september 1937:

– När nu ett stort antal medlemmar av det berörda partiet öppet tillkännager, att de icke vilja vidhålla en politik, som erfarenheten lärt dem vara ohållbar, och att de är beredda att lojalt stödja socialdemokratin, så kan detta från vår sida med tillfredsställelse inregistreras, och utan något groll för vad som varit kunna vi glädjas över den stärkta fackliga och politiska enighet, som därmed uppnås inom den svenska arbetarklassen. Det vore dumhet och hyckleri att vilja förklara ärlighet, intelligens och duglighet som monopol för socialdemokratin. Det finns mycket bra folk även bland dem, som nu komma till oss, och många av dem har gått igenom en hård skola som ökat deras stridsduglighet.

Det var ord, som rörde oss. Vi var ju precis inte vana vid sådant. Här kan jag f. ö. tillägga, att Z. Höglund gjorde mig och de övriga kamraterna i vår s. k. ledning en stor tjänst, då han efter vederbörandes återinträde i partiet beredde en del möjlighet att arbeta i rörelsens tjänst. Jag tror inte att de misskött sig så att han behövt ångra sig.

En av de ledande socialdemokraterna hade till en början dock andra spekulationer. När jag en dag kort före partistyrelsemötet i januari 1938 träffade Rickard Lindström i andra kammaren, utspann sig ungefär följande samtal:

– Har du verkligen genomtänkt din ansökan om inträde i partiet?

– Delar du Sk. Social-Demokratens uppfattning?

– Nej, men om du hade möjlighet att hålla din gruppering, kunde ni kanske bli mycket nyttigare för arbetarklassen, naturligtvis förutsatt att du i avgörande situationer stödde socialdemokratin.

– Vill du inte tala litet tydligare?

– Två partier har i en valrörelse alltid större utsikter att samla röster än ett. Sammanräknas rösterna, blir jämförelsetalen mot de borgerliga större. Men därtill har socialdemokratin blott nytta av att det finns några, som är oberoende och från vänskapliga synpunkter kritiserar. Vi behöver Gudi klagat diskussion, Kalle! Förstår du nu?

– Ja, jag förstår. Men lika ärligt talat är jag trött på att vara strykpojke. Och jag tror också det skulle bli svårt att ekonomiskt hålla en egen grupp.

Ingen lär kunna förneka, att det låg en del i Rickard Lindströms synpunkter. Det var bara det, att de inte kunde genomföras. När partistyrelsens beslut var fattat, skrev Lindström i varje fall i Ny Tid:

– Envar av den gamla oppositionen – som vill ansluta sig till den verklighetsbetonade politik, som alltid varit och alltså är den svenska socialdemokratins, är välkommen till detta arbete till fromma för den svenska arbetarklassen. I det tecknet hälsa vi även hr Karl Kilbom välkommen.

Ärligheten kräver erkännandet, att så lät det efter beslutet i de flesta socialdemokratiska tidningar. Men på vissa håll tyckte jag man betraktade mig som mindrevärdig socialdemokrat.

I september 1937 inlämnade vi enligt beslut av Organisationskommittén ansökan om återinträde i partiet. Oskar Samuelsson och jag hade uppdrag att tala därom endast med Aug. Lindberg och Per Albin, landsorganisationens respektive partiets ordförande. Så långt jag minns, höll vi överenskommelsen obrottligt. Vi ville inte väcka intrycket, att vi sprang och bönade. Aug. Lindberg var positivt inställd. Med Per Albin kom jag ensam att tala, först då riksdagen sammanträdde. Jag meddelade honom i telefon, att jag önskade ett samtal:

– Vi tar nog inte större hemligheter, än du i telefon kan meddela, vad det gäller.

- Jag ville blott veta, när vår ansökan att bli upptagna i partiet skall behandlas.
- Partistyrelsen skall ha sammanträde om ett par veckor. Men jag tror du kan vara lugn, ty saken är nog klar. Några har dock varit motståndare. De anser, att du inte alltid uppträtt så vänligt mot oss, och ärligt sagt var du inte så litet dj-g många gånger. Men jag skall meddela dig, så snart dag är fastställd för mötet.

Mer blev inte sagt. Vi begärde *inga favörer* av något slag. Våra mandat i riksdag, landsting eller kommunala församlingar förklarade P. A. emellertid att vi skulle behålla – före närmast kommande val meddelade partistyrelsen respektive arbetarekommuner, att vi borde omväljas.

Efter mötet hälsade mig Per Albin välkommen och hoppades, att jag skulle trivas. Jag tackade men tillfogade:

- Jag är fullkomligt ense med den utrikespolitik regeringen för. Det skall bli mig ett nöje att propagera för den. Ifråga om inrikespolitiken har jag allt en del invändningar.
- Du har samma rätt som alla andra partimedlemmar att framföra från regeringen och partistyrelsen avvikande meningar. Men glöm inte, att du tillhör partiet ..!

Innan vi sökte inträde, hade Oskar Samuelsson och jag tagit varann i hand på att ”aldrig ansluta oss till någon fraktion”. Vi skulle enligt övertygelse ”ta ståndpunkt till varje fråga för sig”. Jag försökte ärligt följa överenskommelsen. Men i Stockholm var det inte alltid så lätt, som jag fick erfar vid 1944 års nominering av kandidater till andrakammarvalet.

Den förlorade sonen

Naturligtvis skänkte det en viss tillfredsställelse att på nytt vara medlem i socialdemokratiska partiet. Läget i världen anvisade, som jag visat, samling. Och förhållandena var trots allt annorlunda än 1917. Jag hade varit den förlorade sonen i 20 år. Men alldeles fri från tvivel, kanske jag vågar använda ordet samvetsagg, var jag inte. Det var många, alldeles för många vänner, som i början ställde sig utanför. Hederliga, renhjärtade, moraliskt högtstående klasskamrater. Att ansluta sig till socialdemokraterna var för dem en förflugen tanke. Inte blott därför att de skämdes efter de många årens skäll, – ömsesidigt! – utan därför att de inte kunde se de förändringar, som inträtt. Åtminstone behövde de tid för att orientera sig efter det nya läget. Många av dessa betraktade oss nästan som förrädare, andra sade sig kunna förstå oss, men ... Nåja, riktigt renhårigt hade vi inte handlat. Ännu för tre år sedan beskyllde mig en släkting för att ha ”svikit”, när jag gick in i socialdemokratiska partiet. Vad hade jag svikit? Ja, det kunde han inte riktigt förklara, men att jag ”inte varit så renhårig som tidigare”, det var han alldeles säker på. Men han var inte klar över, hur jag, som allt sedan mitt femtonde år varit politiskt aktiv, skulle handla efter maj 1937. Nej, åtminstone för mig var det inte bara angenämt att nu på nytt vara medlem i mitt gamla parti. Jag hade vittnat om svårigheterna på ett större möte i Hofors kort efter övergången, då en gammal socialdemokratisk arbetare kom fram och sade: ”Jag förstår dej. Men du är välkommen!” Inte alla uppträdde så. Många visade illa dolt förakt. Strängt taget var ju detta, reflekterade jag i ljusare sinnesstämning, inte så märkvärdigt. Flera yngre generationer hade ju blott genom hörsägners vetskap om det, som skedde 1917. De, som kommit till socialdemokratiska ungdomsförbundet efter mitten av 20-talet, betraktade alla på vänsterkanten som skadegörare. De hade fått sakerna framställda på det sättet. Hur kunde folk vara så dumma, att de ”gjorde” revolution, frågade en pigg och uppkäftig ungdomsklubbist på ett diskussionsmöte i Växjö 1934 ...

T. o. m. Wigforss talar i andra delen av sina *Minnen* om för oss (sid. 314), att han kände ”instinktiv förtrytelse” mot ”bolsjevikerna, då de proklamerade sej själva som eliten inom arbetarrörelsen, som hade den högre insikten om arbetarnas verkliga intressen och därför också rätt att med våld tvinga massorna efter sin vilja”. När sådana frukter kunde falla från det

friska trädet, vad skulle då inte komma från det torra. Att bolsjevikerna och deras politik måste ses mot bakgrund av bl. a. de socialdemokratiska partiernas eget uppträdande 1914 och senare, att arbetarnas förhållanden ännu långt in på det nya seklet var annorlunda än hantverkarnas, att särskilt de ryska bolsjevikerna väl ändå måste bedömas mot bakgrund av förhållande i tsarismens Ryssland, där 24 miljoner bondefamiljer var ”godsets själar”, behandlades som livegna, över vilka godsherren i praktiken hade alla rättigheter, där arbetare och anställda i industri och handel saknade medborgar- och människorättigheter, nej, på allt detta tänkte tydligen inte ens Ernst Wigforss och andra. Alla till vänster om socialdemokratin var inte blott moraliskt sämre, de var politiska och fackliga ”skadegörare”. Ingen inom arbetarvärlden hade rätt att vara annat än socialdemokrat. Andra åsikter och organisationer var uttryck för illvilja. Några som helst ideella motiv kunde inte de arbetare ha, som stod vid sidan om den socialdemokratiska rörelsen. Ånej, toleransen var inte överdriven!

Under riksdagens påskferier 1934 skulle jag hålla några möten i Jämtland. Bortom Östersund satt jag i ett hörn utåt korridoren och halvsov. Plötsligt vaknade jag till av, att en kvinna talade ilsket, nästan i diskant. ” Jag är så arg på honom, att jag skulle kunna göra vad som helst för att bli av med honom.” En mansröst svarade: ” Ja, han är obehaglig, lögnaktig och fräck.”

Samtalet fortsatte ytterligare några minuter. Två herrar och en dam talade om en händelse, som nyligen inträffat i riksdagen. Det slår mig plötsligt, att det måste vara om mig de talade. Jag hade yttrat mig i den debatt, som var på tapeten. Skam till sägandes gick jag inte ut och presenterade mig, jag lyssnade ännu intensivare. Jo, det var verkligen jag, som var så illa omtyckt. Och av vilka? Ett socialdemokratiskt f. d. statsråd och en högre statstjänsteman samt den förres fru. Statsrådet kände jag mycket väl. Hans hustru hade jag aldrig träffat. Visste blott genom partiskvaller, att hon var något ilsken av sig. Nå, det var också hennes man känd för. Alla icke-socialdemokrater var för honom – då! – en styggelse. Senare har jag ibland tyckt, att han yttrat sig, som om alla socialdemokrater var politiskt mindervärdiga.

Visserligen tillhörde mannen inte partiledningen, men han och hustrun återgav kanske, vad man skvallrade om i vissa partikretsar. Och ämbetsmannen var tydligen välsedd, ty hans senare karriär tillhörde de mer uppmärksammade.

I början av 1938 tänkte jag på episoden. Skulle det verkligen bli möjligt att få utföra något positivt arbete i partiet? Skulle jag inte skuffas undan? Det fanns så mycket större skäl att ställa frågorna, som många kanske tänkte, vad Kalle Bergström före mitt inträde skrivit i Sk. Social-Demokraten. (Första stadsfullmäktigevallet efter mitt återinträde kallades jag till Hälsingborg som talare, och då var Kalle Bergström vänligheten själv.) En vänlig själ försökte någon gång förklara för mig, att vissa ungdomar var rädda för konkurrens. I ett brev vid nomineringen av kandidater för andra-kammarvalet 1940, varav jag fick en kopia, gick Kalle Hovberg ordentligt tillrätta med sådana idéer. En av de unga, som f. ö. sedan blivit en stor man – han var energisk och framåt redan då – tyckte inte jag var värdig att kandidera. Kalle Hovberg tyckte motsatsen, bl. a. därför att ”Kalle Kilbom hade mandatet med sig”.

Av det anförda skall man emellertid inte dra slutsatsen, att alla ledande socialdemokrater tittade snett på oss. Många, förvånansvärt många, var tillmötesgående. Men det dröjde ändå ovanligt länge, tyckte jag, innan det kunde lämnas ett besked, huruvida jag skulle användas i partiarbetet. Tre år är en lång tid, om man är hänvisad till föredrag och föreläsningar. Synnerligast om man är van vid att varje dag ha något fast. 1938 höll jag inte mindre än 178 föreläsningar och föredrag, ser jag i ”mitt lilla samvete”. Men inkomsterna räckte inte trots mycket sparsam livsföring, och trots att min hustru – jag gifte om mig 1937 på hösten – arbetade och slet för att ordna våra förhållanden.

Ragnar Casparsson och andra gjorde vad de kunde för att bana väg för mig; en dag föreslog Casparsson t. o. m., att jag skulle bli annonsagent i fackförbundspressen. Motståndet mot min

placering föreföll dock vara absolut. Varför? frågade Casparsson. ”Hans kamrater användes ju, och nog kan väl också han göra nytta. – Ja, men har Kalle Kilbom frivilligt vistats 20 år i öknen, så får han stanna där ...” Det hade tydligen inte blivit någon glädje i himmelen, då en syndare sig omvänder. Sådant händer nog bara i bibeln, tänkte jag, inte i den svenska arbetarrörelsen.

Ibland inbillade jag mig, att, om jag bara ville ta ståndpunkt fraktionsstriderna i Stockholm, så skulle det gå lättare att få en anställning. Men jag var fast besluten att inte igen bli någon fraktionshäst. Jo, kanske hade jag blivit det, om Rickard Lindström gjort allvar av sina planer att bilda ”en tredje fraktion” för att få slut på det olidliga tillstånd vi tyckte rådde i Stockholm.

Motståndet mot min placering var delvis min egen skuld. Jag kunde inte förmå mig att springa omkring och krusa. Jag var alldeles för envetet stolt för att be om hjälp – jag kan inte erinra mig att jag denna tid talade med några andra än Aug. Lindberg, Casparsson och Gust. Möller om att få något arbete i rörelsen. Nej, förr fick jag då söka mig något utanför. Det var också på håret, att det blivit så. På ett pensionat intill Stockholm hade jag en julhelg träffat en meddelägare i en smides- och kassaskåpsfabrik i staden. Kontakten var ju naturlig, vi hade båda ”stått vid bänken”. Mannen ringer mig en dag några veckor efter jul och ber om ett samtal. Vid lunchen frågar han utan krusiduller, om jag inte ville överta hans del i den fabrik han drev tillsammans med en släkting; själv var han vid dålig hälsa. Jag bad förstås om betänketid; jag hade beslutat försöka få bestämt besked, huruvida jag skulle användas inom arbetarrörelsen.

Följande morgon ringer jag också Per Albin; Jag måste tala med honom. Det var plenum den dagen, så det var lätt arrangerat. I riksdagskaféet ställer jag så under livligt intresse från intill men utom hörhåll sittande kamrater:

– Jag skulle gärna vilja ha klart besked, huruvida jag skall användas i arbetarrörelsen. Jag kan inte gå så här som löshäst.

– Visst skall du användas. Du kan få bli ekonomichef i Ny Tid när som helst. Joel Ljungkvist önskar inget högre än att få en annan tidning.

Jag förklarade för Per Albin, att jag ytterst ogärna flyttade från Stockholm. Min hustru hade plats i Stockholms stad, hennes föräldrar, syskon och övriga släktingar bodde här –och så vill jag inte gärna lämna riksdagen under nuvarande förhållanden. Per Albin mörknade. Ville han bli av med mig i riksdagen? Efter ett ögonblick var han emellertid solsken på nytt och förklarar ännu en gång, att jag skulle användas i rörelsens tjänst. Hade jag andra planer, borde jag överge dem. ”Vi behöver sannerligen dugligt folk” – det var första gången sedan jag kom in i partiet, som någon hade så öppet uttalat sin uppskattning. Som den känsliga stackare jag då var bakom den kantiga ytan, skildes jag den gången från Per Albin verkligen glad.

Ofrivilligt hade jag ett par veckor tidigare blivit både syn-och hörbart vittne till, hur en partikamrat bett ”PA” att få komma med i en kommitté, vad det var hade jag glömt. PA svarade: ”Ja, varför inte, det skall jag gärna komma ihåg.” Och när utnämningen publicerades, hade han verkligen ”kommit ihåg”. Jag tyckte förstås, att jag inte var dummare än andra, så jag frågade Per Albin, om jag inte kunde få någon kommittéplacering. Men han klippte ögonblickligen av: ”Äh, vet du, sånt är ingenting.” Och det var det tydligen inte för mig. Under 20 års riksdagstid erhöll jag två statliga uppdrag, det ena som ledamot i Statens nämnd för samlingslokaler, vilket jag f. ö. fick av Gustav Möller efter påstötning av Folkets Husföreningarnas Riksorganisations ordförande, Gustaf Karlsson i Munkedal, och det andra av dåvarande statsrådet Bergquist, nu landshövding i Växjö. Han hade inte större förstånd än att han satte in mig i en kommitté för utarbetande av förslag till ny lagstiftning om

ekonomiska föreningar. Så att någon mångsysslare blev jag aldrig. Det fanns ju också gott om sådana mig förutan !

Tydligt ansågs jag emellertid lämplig till ekonomichef i någon partitidning. Sådana anbud kom det så småningom. T. o. m. i Arbetarpressens förlagsaktiebolag var det någon, som ansåg mig lämplig som direktör, innan Anders Nilsson valdes; i egenskap av partisekreterare hade han större meriter än jag. PA kände emellertid sitt folk. Han avböjde tanken: ”Nej, det vore oklokt. Jag är rädd för att våra gamla ekonomichefer skulle uppfatta valet av Kilbom som en förolämpning.” Själv tyckte jag, att det låg sunt förnuft i Per Albins resonemang. När han hade talat om sin inställning för mig, tillfogade han: ”Lugna dig lite, det ordnar sig nog.” Per Albins och andras vänlighet gjorde, att jag fördrog de tre årens arbetslöshet med tämligen gott humör.

Men Ragnar Casparsson, Oskar Westerlund, Axel Strand och andra glömde inte ”den förlorade sonen”. Jag vet inte, vem av dem som var mest ansvarig för planerna att göra mig till ekonomichef i Aftontidningen, en arbetarrörelsens kvällstidning hade i många år intresserat mig. Jag gjorde t. o. m. någon kalkyl för en sådan. Innan första numret av AT kom ut, tillfrågades jag av Casparsson, som sade sig handla på styrelsens uppdrag, om jag inte ville ta posten som ekonomichef. Vi resonerade rätt länge om, hur sakerna skulle ordnas. Jag fick emellertid den bestämda uppfattningen, att Casparsson personligen hade en annan kandidat, så att jag svarade nej. Andra gången man skulle ha en ekonomichef, var Casparsson emellertid mycket bestämd. Jag skulle ”ta platsen”, sluta i riksdagen och få en bra lön.

– Får jag fullmakt att sköta tidningen ekonomiskt efter ett visst principprogram, som styrelsen naturligtvis skall diskutera igenom?

Nej, se det kunde jag inte få.

– Du förstår väl, att det måste vara demokrati i våra företag.

Ja, visst skall det vara demokrati .. ! Det fanns emellertid ett annat, ett avgörande skäl, varför jag slutligen sade nej, sista gången, jag hade börjat i Folkets Husföreningarnas Riksorganisation, och samarbetet med kamraterna i styrelsen var det bästa jag haft i något företag. Jag hade f. ö. lovat att föra det verket vidare. Och jag ville inte vara någon hoppjerka i arbetarrörelsen. Men skall sanningen fram, så lekte mig allt AT i hågen mer än en gång.

Folkets hus – Centrum för folklig kultur

I mina ungdomsår sysslade jag litet med Folkets husrörelsen. Det tillhörde för 50 år sedan ofta ungdomsklubbisternas ”utbildning” att hjälpa till vid fester och andra tillställningar i hus och parker. Jag var malligare, då jag tog emot biljetter vid folkparkernas dansbanor i Sandviken, Gävle (Strömdalen), Göteborg (Krokäng) och Krylbo, än då jag första gången valdes till riksdagsman. Tänk att få kontrollera alla dem, som strömmade in på de sviktande bräderna: ”Biljett, var så god!” Det var inte lönt att försöka smita: ”Har ni biljetter där?” Konungens befallningshavande i Västmanlands län, min vän Ragnar Casparsson, skulle inte känna sig hälften så maktfullkomlig, om han skulle ge order om häktning av en farlig mördare – eller är det någon annan, som gör det? – som då jag under Herman Lindholms argusblickar avvisade biljettlösa dansörer med deras generade flickor från dansbanan i Krokäng.

Ja, flickorna ja! De bidrog till, att man kände sig mallig. När våra bekanta från Wettergrens kappfabrik fick se, vilken mäktig kaxe de var bekanta med, ökades våra utsikter. Stod han inte där, deras giljare, och tog emot dansbiljetter! Han var sannerligen inte vem som helst ...

Trodde jag på förutbestämda ting, skulle jag kanske anse, att allt det där tillhörde mitt öde – inklusive flickorna, som nu är gifta men ändå hjälper till i Folkets hus och park med att koka kaffe, och vad det kan vara. Då jag inte tror på något öde, så var det väl icke förutbestämt, att

jag skulle bli ”pamp” i Folkets husrörelsen. I alla fall hade jag under senare år nytta av mina erfarenheter. Jag kände i någon mån rörelsen från botten, dess brister och svårigheter.

Inte kom det så häftigt på, det där med min anställning i Folkets Husföreningarnas Centralorganisation. En gång vid besök i Munkfors talade Ivar Berglund om för mig, att han och Fredr. Berglund i Sundbyberg 1937 uppvaktat August Lindberg i LO och föreslagit, att man skulle anställa mig som chef i Centralorganisationen. Men Lindberg tyckte kanske, att jag skulle spåkas någon tid, ty enligt Berglund svarade han:

– Visst skall Kilbom användas, men han får väl vänta något. Vi vet inte heller, var han skall placeras .. !

Faktiskt måste jag ändå ha intresserat mig för någon förening 1937. Anton Östlund, som då var chef för Folkets hus i Hofors, erinrar om, att jag hjälpte dem med att ordna en lånehistoria; Hofors satt illa till den gången. Inte minst tack vare Johan Olovs ”oginhet”. Sedan har även Hofors, bl. a. tack vare framsynt skötsel och sammanhållning bland arbetarna, utvecklat sig inte blott till en av våra större föreningar utan också till en rik sådan.

LO hade 1937 inte så aktivt intresse för Folkets husrörelsen, som när Aug. Lindberg och Axel Strand blev varma i kläderna. Visst lämnades även under Johan Olov Johanssons tid som kassör en del lån ur Folkets Husfonden, men det skedde något lynnigt, enligt vad de gamla vännerna berättat. Var Johan Olov på gott humör, när någon lånesökande i en Folkets husförening anmälde sig, så kunde det kanske bli någon tusenlapp. Men det blev också i många fall avslag. Var föreningsrepresentanten t. ex. från ett järnbruk, hade han lättare att få lån. Var han därtill en riktigt full-i-fan gammal smed, så hade han före avresan låtit kära mor förhöra sig på någon av Johan Olovs dikter. Började då Johan Olov konstra med slantarna, läste han ögonblickligen upp sin utamläxa med tillägget: ”Fan, du Johan Olov, det där är verkligen en styv dikt”, varefter lånet beviljades på några minuter. Ja, dvs. först sedan de två diskuterat den högre poesin och Johan Olov dragit någon historia om gamla smeder och brukspatroner

Det var tider det! Johan Olov tyckte väl, att det redan fanns för många Folkets hus, som inte bar sig, så att han ville nog lära gubbarna, att dom visst inte bara hade att resa till Stockholm och hämta pengar hos LO. Dom måste lära sig att kalkylera, innan de började bygga. Och så skulle husen skötas ordentligt. Och bättre med pengarna blev det inte ehuru Algot Rosberg börjat resa som konsulent, ty han hade ett gott hjärta och tyckte, att ”gubbarna måste få hjälp”.

Alldeles särskilt illa tyckte Johan Olov om, för den händelse ”gubbarna” mörka och kalla höstkvällar försökte värma upp sig med en kask. De skulle sköta dansbanan, sälja kaffe-biljetter och vad det nu var, som gav inkomster, så att räntorna kunde betalas på lånen i Folkets Husfonden. De skulle inte dricka kask under tjänstgöring, inte annars heller för den delen. Se, Johan Olov var medlem i logen, som ”Trälund” undervisade med stark betoning på g-et. Och det behövdes nog på en del platser, att han gav gubbarna undervisning i, hur de skulle sköta sig.

På tal om det där kaskdrickandet, berättade en gång Edvin Malmsjö, en stor filur, templare och verdandist av födsel och ohejdad vana, följande sedelärande historia:

Partistyrelsen hade skickat honom till den skånska hembygden för att uppbygga menigheten med ett föredrag första maj. Det skulle kanske inte bli revolution, men nog skulle partiets motståndare få på huden. Malmsjö hade emellertid någon ungdomsflamma på platsen, så han infann sig redan Valborgsmäss. Från tåget stegar han direkt till Folkets park, där styrelsen och alla som skulle tjänstgöra, hade en liten privat tillställning; en van agitator anmäler i tid, att han är redo för slaget. När ordföranden får se Malmsjö, tyckte han väl denne såg alldeles för liten ut, och att behöva något uppmuntrande, så han stegar fram till honom och säger:

– Kom fram här nu, så får vi bjuda på kaffe. Och så skall du förstås ha något, som höjer värmen innanför rocken – det var sabla kallt i min hemprovins den kvällen, tillägger Malmsjö. För ordföranden framhåller han emellertid, att det för hans del räckte med varmt kaffe. Inför denna underrättelse stelnar ordföranden till, stirrar på Malmsjö ett ögonblick och utbrister nästan skräckslagen:

– Du menar väl inte, att du är nykterist?

– Jo, det är jag, jag har varit det, sedan jag var pojke.

Förtvivlad svarar ordföranden:

– Det är då en konstig partistyreelse vi har. Föregående år skicka dom också en sån här nykterist, och den han höll på att förstöra hela mötet för oss. Han kunde ju inte tala alls, så att jag måste själv upp och rädda situationen ...

Efter Malmsjös tal avtackade ordföranden:

– Ja, du var inte så dum att prata, förstås. Men hälsa partistyrelsen, att dom nästa år sänder oss en, som dricker en kaffegök, och även kan tala. Du förstår, han bör helst vara med också på vår lilla fest kvällen före.

Men du kan tro, att jag gav dem en ordentlig duvning, tillade Malmsjö, när han avslutade historien .. !

Grunden till Folkets Husföreningarnas Centralorganisation lades egentligen i Skoghall 1932, ehuru det då blott var fråga om de biografdrivande föreningarna i länet. Ljudfilmen kom det året, vilket naturligtvis medförde extra krav på kapital för inköp av maskiner. Föreningarna var emellertid fattiga; det hade inte blivit bättre efter arbetslösheten under 1920- och början av 30-talen. 1932 ansåg sig flera föreningar tvingade att hyra ut biografdriften till privata företagare. I själva verket hotades Folkets husrörelsen 1932 av förintelse.

För att motverka de privata intressena och för att få film bildades alltså sammanslutningen i Värmland. Men 1935 var man redo att utvidga organisationen till att omfatta hela landet. Den 22 september samlades representanter för ett hundratal föreningar på hotell Gillet i Stockholm. Biograf driften upptog konferensens mesta tid, men även turnéverksamheten under vintern behandlades; folkparkerna skötte också då turnéverksamheten under sommaren. Enhälligt beslöts att bilda Folkets Husföreningarnas Centralorganisation; namnet ändrades till Riksorganisation på kongressen 1943. Samtliga föreningar den i Skoghall befintliga organisationen anslöts. Till styrelse valdes Otto Pettersson, Sundsvall, Walfrid Nilsson, Kalmar, Nils Pettersson, Flen, W. Eiser, Skoghall (Eiser hade varit den ledande i Skoghall) och Sigurd Norrgård, Sundbyberg.

Arbetet syntes en tid lovande; Folkparkerna stödde detsamma. Bl. a. försökte man på allvar att organisera biografkedjor. Pettersson i Flen besökte för detta ändamål en rad föreningar. När man skulle köra i gång kedjan i Sörmland, skedde det som – privatföretag i Petterssons händer. Även andra motgångar anmälde sig. Två år senare diskuterades på allvar att lägga ned verksamheten. Efter delvis nyval i styrelsen (bl. a. kom Gustaf Karlsson, Munkedal, med, och han blev under två årtionden den faktiska stöttepelaren) beslöt man att försöka ännu en gång. Svårigheterna var dock påtagliga. Man saknade medel för propaganda och organisation. De små och få avgifterna räckte inte långt. Året därpå, 1938, beslöts därför att försöka få LO:s stöd. Slutligen beviljades 10 000 kr per år under tre år i följd. Först 1940 utgick dock de 10 000 kronorna första gången. LO hade dock som villkor för anslaget uttalat önskemålet, att K. Kilbom skulle anställas som ombudsman. Jag kan förstå, att gubbarna i ledningen rynkade sina pannor inför detta meddelande. De var ju styrelse och ansvariga för de anslutna organisationerna. Hade man inte så stort förtroende för dem, att de fick utse sin egen

cheftjänsteman? Varpå de tågade upp till LO och frågade, om det inte gick att slippa den där ”bråkstaken”. Men se, det gick inte. Ville man ha pengarna, skulle Kilbom anställas.

Under tiden diskussionen pågick mellan Strand och Lindberg å ena sidan och Gustaf Karlsson å andra, gick jag i oskuldsfull ovetenhet om den väntande upphöjelsen. En av de första dagarna under 1940 kom emellertid Axel Strand och meddelade, att posten skulle tillsättas, och att man föreslagit mig. Men jag skulle få närmare besked av Gustaf Karlsson. Strand tillade dock, att man på LO var besluten, att jag skulle väljas; ”det är en dj-a sump det hela, så kan du klara upp den historien, är du styv.”

Gustaf Karlsson hade emellertid många järn i elden, så det dröjde någon vecka, innan jag hörde av honom. Och den utnyttjade jag till att hålla min överenskommelse med Per Albin. ”Ja, är det nån idé?” frågade P. A. ”År det inte riktigare, att vi låter samhället ta hand om samlingslokalerna och kalla dem Medborgarhus? Det ligger ju ett kommittéförslag, som du vet.” Ja, det förelåg ett förslag utarbetat av en parlamentarisk kommitté efter initiativ av Socialdemokratiska ungdomsförbundet. Walter Sundström, Skövde, och Harald Hallén hade från socialdemokratiskt håll varit drivande. Tre miljoner kronor skulle till en början anslås från statens sida som stöd vid byggande av allmänna samlingslokaler. Så kom kriget emellan, och regeringen behövde statens medel till andra ändamål. Propositionen kom först 1942 års riksdag.

Per Albin tillade, att ”du skall göra som du vill”, men han var bestämt inställd på, att Folkets husen i fortsättningen borde kallas Medborgarhus. – Folkhemstanken började mogna!

Det var värdefullt att få reda på Per Albins inställning. Han trodde inte på möjligheten att göra något av våra Folkets hus. Rörelsen ingick inte heller i hans politiska planer. Först i början av 1941, då vi tillsammans med HSB – det var f. ö. Wallanders uppslag –, Nationalmuseum och Folket i Bild ordnat vår första utställning, God konst i hem och samlingslokaler, på Nationalmuseum och haft både kungen och Per Albin på förhandsvisningen, blev jag i tillfälle att fråga P. A., om han inte heller nu trodde, att det gick att göra något av Folkets hus.

– Jo, om ni lyckas, så inte skall jag motarbeta er. Efter det löftet var jag säker. Socialdemokratiska partiet var redo att stödja vår verksamhet. Då Axel Strand till på köpet under en middag meddelat biograf- och filmpamparna, att ”Kilbom har vårt obegränsade förtroende och Centralorganisationen Landsorganisationens stöd”, så var det ju faktiskt inte så stor konst att driva rörelsen framåt. Så mycket mer som Gustaf Karlsson som styrelsens ordförande och Fritz O. Johansson, kom med i styrelsen kongressen 1940, och Willas Wilén som arbetsutskottets medlemmar alltid var solidariska, uppslagsrika och erfarna kamrater, som man i alla väder kunde lita på. Arbetet blev inte minst tack vare dem en glädje.

När Gustaf Karlsson efter någon vecka erbjöd mig platsen, var jag dock betänkt på att tacka nej. Var inte platsen vikt för någon annan? ”Munkedal” medgav dock att man ursprungligen önskat få Willas Wilén, som just höll på att få sitt hus i Spånga färdigt. Jag tänkte det var bäst att fråga honom, så jag ordnade ett sammanträffande. Utom tjänst i ungdomsförbundet hade Wilén på sin fritid och utan pengar tidigare försökt få någon form på Centralorganisationen. Resultatet kunde ju inte bli bra. Så mycket mindre som föreningarna i stor utsträckning tappat tron, inte bara på en riksorganisation utan, vilket var vida allvarligare, på att rörelsen hade någon framtid. Nej, nu skulle det vara Medborgarhus, och samhället skulle betala, resonerade många.

Willas bestred, att han hade några aspirationer på chefskapet. ”Du skall ta platsen”, dekreterade han. ”Du skall få se, att det blir till stor glädje för föreningarna.” Jag har dock aldrig kunnat frigöra mig från känslan, att han hade denna uppfattning delvis på grund av Axel Strands mycket bestämda inställning till min förmån. Att min tro från

ungdomsförbundets dagar på, att Folkets husrörelsen kunde bli en tillgång i arbetarrörelsens självhjälps- och kultursträvanden, fick tillfälle att blomma i tretton års positivt arbete, det får nog i första hand tillskrivas LO-gubbarna. Och, som redan anförts, utmärkta kamrater i ledningen.

Men Willas Wilén hade förvisso blivit en utmärkt direktör.

När jag äntligen beslöt mig för att ”försöka” men som villkor utbad mig Strands stöd, svarade denne enkelt: ”det kan du räkna med”. Och det kunde vi. Utom en gång, då vi behövde låna 200 000 kr för inköp av ett par biografier. Strand sade nej med ett vargagrin. Och hans löfte? ”Du har ju fått vårt stöd? Dom där pengarna skaffar du ju f. ö. på annat håll.” Och det gjorde vi – och köpte bioagraferna Terrassen och Terry.

Historien kan måhända lära dem något, som tror, att det för arbetarrörelsens företag bara är att gå upp på LO och hämta några hundra tusen kronor. Så är det inte, och så skall det naturligtvis inte vara. Men det är en annan historia.

När det började bli fart på rörelsen, frågade man, hur vi egentligen bar oss åt. Ja, strängt taget bar vi oss inte åt alls. Så småningom gick det av sig självt tack vare de många hengivna medarbetarna i föreningsstyrelserna. När dessa fick förtroende för ledningen, var de beredda till stora arbetsinsatser, så mycket mer som de också fick fackföreningarnas hjälp. Blotta namnet Folkets hus var ju f. ö. en tillgång av stor betydelse. Därmed var förknippade minnen från tidigare offer- och kampår. De medvetna arbetarna satte namnet högt. Vi kunde inte lämna, vad pionjärerna byggt upp. Skulle vi ha övergivit namnet, hade därmed följt förlust av också andra värden.

”Medborgarhus skall det heta”, och ”samhället skall hålla oss med möteslokaler.” Vilken underlig enhetsfront vi upplevde på mötena! Trötta socialdemokrater, maktlystna kommunalpampar, som tyckte, att kommunerna borde ha ännu fler uppgifter, kommunister, folkpartister och högermän – sida vid sida bröstade de av sina vädjanden till slöhet och snålhet.

Särskilt effektivt var det dock att vädja till arbetarnas självkänsla. ”Vi kan icke få allt gratis. I fråga om våra samlingslokaler måste vi som enskilda och genom våra organisationer göra insatser.”

Skall ”samhället hålla oss med samlingslokaler, blir vi i en del kommuner beroende. En del vill inte ha dans i lokalerna, andra inte filmvisningar, tredje gruppen kanske är motståndare till teater. Och, det värsta av allt, folk, som icke har någon aning om arbetarvärldens föreningsliv, kommer att skriva ordningsregler för oss.”

Det är med stolthet man i dag kan konstatera, att dessa argument så småningom vann allmänt erkännande. Inte minst väckte det förståelse, att arbetarklassen skall göra en egen insats för sin rörelse.

Vi talade de första åren på de flesta fackförbundskongresser. En del ombud blev så entusiastiska, att de omedelbart vid hemkomsten genomdrev beslut om extra uttaxering. Tio öre i veckan per medlem i några hundra fackföreningar blev pengar. Ju fler hus vi byggde eller restaurerade, ju flera invigningsfester kunde vi ordna under deltagande av fackföreningpampar, kommunalgubbar, arbetsgivare, präster, landshövdingar och inte sällan ett statsråd. Folkets hus började bli en institution, som angick allt större befolkningslager!

Statsmakternas hjälp fick mycket stor betydelse. Inte blott att riksdagen 1942 beslöt lämna anslag för hjälp till *offentliga* samlingslokaler, de skulle m. a. o. stå öppna för olika riktningar och intressen – vilket f. ö. alltid varit fallet med Folkets hus –, riksdagen beslöt också företa sådan ändring av kommunalförfattningen, att samlingslokalerna blev en ”allmän angelägen-

het”. Därmed fick kommunerna rätt att i olika former och under vissa betingelser lämna stöd åt samlings-lokalägande organisationer. Kanske hade det inte gått att få riksdagen (”en större kommunalfullmäktigeförsamling”, sade en elak riksdagsman, som inte var kommunalman) med på detta senare beslut utan Gustav Möllers praktiska insikter angående föreningslivets behov, och om han inte fått hjälp från så många.

Av stor betydelse blev så småningom arbetsgivarnas förändrade inställning till Folkets hus. Från början var de borgerliga nästan undantagslöst stockfientliga mot rörelsen. Blott arbetare kunde besöka Folkets hus. ”En hederlig människa kan ju inte gå dit.” Med beroendet av arbetskraft under krigsåren och omedelbart efter kriget förändrades inställningen. Andra omständigheter medverkade väl också. Jag vill inte förneka, att många arbetsgivare drevs av ideella skäl-Tiderna började ändå på att förändras. Jag vill alldeles särskilt nämna direktör Sven Lundberg i Reymersholmsbolaget, vice ordförande i Industriförbundet. Direktör Lundberg var mig faktiskt till stor hjälp, då det gällde att i industriella kretsar skapa förståelse för Folkets hus.

Vi krävde obönhörligt, att ”danshaken” skulle försvinna. De skulle ersättas av Folkets hus som *bygdens kulturcentrum*. Fyllhundar och bråkstakar måste ut, med godo eller ondo. Hjälpte inte kamratliga förmaningar, hade ledningen skyldighet att i sista hand tillgripa något, som bra nära liknade kompanismörj, förkunnade jag. De, som störde trevnaden för andra och sig själva, för dem fanns ingen plats i *folkets* hus. De skadade organisationerna, hela arbetarklassen. Just den propagandan hjälpte oss mer än något annat att återvinna respekten för Folkets hus. Det skänker framgång att vädja till självdisciplin. Det är dumt att falla undan för efterblivenhet.

Mötesbesökarnas ögon lyste, då vi, inte sällan med fantasins hjälp, målade upp, hur *vårt* hus skulle se ut. Ett fritidscentrum för gamla och unga, centrum för bygdens folkliga kultur. Huset självt skulle stå där som ett vittnesbörd om, vad arbetarklassen *kunde*, när den *ville*. Film skulle visas, som skänkte besökarna avkoppling, glädje och visioner av en ljusare och fredligare framtid. Teater, ungdomens hobbylokaler, olika föreningars möten – alla skulle samlas i *folkets* hus. Ingen buskteater, front mot gangsterfilmer och inga osmakliga danstillställningar. Vi portförbjöd de första åren många ”band”. Stark och sund livsglädje för yngre och äldre skulle beredas. Ordet skulle vara fritt och det skulle vara högt i tak!

Att vår verksamhet slog an, därom vittnade den ökade anslutningen. När vi började, var cirka 120 lokalföreningar med, kongressen 1941 227, 1943 512, 1947 796, kongressen 1950 över 900, och kongressen 1953 955. Det var nästan hundra procentig anslutning på tolv år. Och den rörelsen ville man likvidera .. !

1942 bifölls i riksdagen proposition om anslag av 3 miljoner och startandet av Statens nämnd för samlingslokaler; Arbetarrörelsen hade då i över sextio år ensam fått klara kostnaderna för Folkets hus. Tioårs-perioden 1942-1952 var den totala byggnadskostnaden för Folkets hus i runt tal 75 miljoner kr. Bästa beviset för, hur Folkets husrörelsen lyfts upp, visar dock ett par andra siffror. För 1953 års kongress visade en undersökning bland 300 föreningar, att 150 av dem genom uttaxeringar i fackföreningar fått 1 235 709 kr, att kommuner under de senaste fem åren lämnat anslag till 253 föreningar med sammanlagt 3 953 584 kr, och att 109 föreningar från arbetsgivare erhållit sammanlagt 4 130 591 kr.

Den centrala verksamheten är uppdelad på flera grenar men står under kontroll av Folkets Husföreningarnas Riksorganisation. Dess ledning startade Sveriges Folkbiografer, Föreningsfilm och övertog 1944 Nordisk Tonefilm från dansk ägare. I de två förstnämnda äger riksorganisationen aktiemajoriteten. I Tonefilm har den blott en del av aktierna. Belysande för utvecklingen är, att aktiekapitalet i Sveriges Folkbiografer delvis erhöles genom ett lån från LO på 100 000 kr. T. o. m. 1952 var affärsavdelningens omsättning (biografmaskiner, stolar,

fåtöljer, filmdukar m. fl. nödvändighetsartiklar för biograf-, teater- och festsalar) 10 481 300 kr. Biograferna med undantag för en efter 1952 år inköpt biografkoncern, som 1954 hade en omslutning på 3,3 miljoner, hade inklusive nöjesskatt en omsättning av 25 796 600 kr. Att affärsverksamheten haft stor betydelse för de anslutna föreningarna, visar ett par speciella uppgifter. T. o. m. 1952 såldes genom dess försorg 511 biografmaskiner och 102 746 stolar, och fåtöljer för olika lokaler. Föreningarna har förtjänat hundratusental kronor blott på denna verksamhet.

Tillsammans med Folkparkscentralen startades också Folkrörelsernas Programbolag, som utfört ett gott arbete för god teater åt mindre platser och för reklam runt om i landet.

Nordisk Tonefilm har producerat ett 25-tal svenska filmer och släppt ut bortåt 100-talet utländska, och Föreningsfilmo förmedlade endast 1954 minst 25 000 program.

Siffrorna vittnar mer än ord om, hur Folkets husrörelsen på något mer än ett decennium lyfts upp till att bli en hela samhällets angelägenhet. Men arbetarna startade den, drev den framåt, stod och står alltså i offerfyllt arbete för dess funktion.

Goda resultat av sammanhållning och offensivanda. Och frammarschen fortsätter under initiativrik ledning.

Med Per Albin för fred – Sverige och vinterkriget

Frågan angående Sveriges deltagande i Ålands befästade föranledde bland annat inkallande av ett riksdagens hemliga sammanträde. Sandler redogjorde där för frågans förhistoria och läge, varefter följde en kort debatt. Med propositionens framläggande ansågs Sänders utrikespolitiska linje ha befasts. Men det fanns vissa tvivel. Vart skulle vårt engagemang på Åland vid Finlands sida föra oss? Skulle Sänders politik inte leda oss ut i äventyrligheter? Privat ifrågasattes snart, huruvida det icke varit tryggare med Undén som utrikesminister. Att Sandler 1936 fick posten skulle enligt skvallret i riksdagen ha berott på Per Albins uttryckliga önskan. Sten Stendahl berättade emellertid att man i utrikesdepartementet ”var rädd för Undén”. Han skulle vara bestämdare mot de anställda men också pålitligare än Sandler i fråga om vår neutralitet. Hur mycket av allt detta som var sant visste vi inte. Jag anför det här som exempel på hur stark oron var.

Så långt jag kunde bedöma – 1938 var mitt första år som medlem i socialdemokratiska riksdagsgruppen – intog Undén då och i fortsättningen en mycket bestämd ståndpunkt mot nazisterna och för svensk neutralitet; Sandler höll 1938 ett mycket kritiskt tal mot stormakternas hållning i NF, för att de utnyttjade de mindre nationerna för sina syften. Undén hade då inte ställt sitt förslag i utrikesnämnden, det skedde först 1940, där han ifrågasatte ”provisoriskt militäravtal” mellan Sverige och Finland till skydd för det senare landets ”nya gräns” i freden efter vinterkriget (Statsvetenskaplig Tidskrift, häfte 2-3 1955), vilket väl kunde ha blivit ett steg i riktning mot Sänders ”nordiska politik”, om det inte förhindrats av Per Albin. Så stor var misstänksamheten mot finnarnas politik bland en del medlemmar i socialdemokratiska gruppen, bland enstaka ledamöter också i andra grupper, att inställningen till Undén måhända hade blivit en annan, om hans förslag tidigare förelegat och varit känt.

I debatten under det hemliga sammanträdet framförde jag den meningen, att Sverige från angivna utgångspunkter – internationellt medgivande – kanske borde delta i Ålands befästade. Jag underströk, att Bottniska viken på detta sätt skulle avskäras från intrång från nazisterna, vilket, trodde jag, ryssarna inte kunde ha något emot. Inte heller någon annan talare gav uttryck åt den meningen, att vi genom deltagande i befästningarna skulle gå emot ryssarna.

Sandler slutade debatten med att uttala sin tillfredsställelse med enigheten. Han verkade rent av förvånad över, att ingen gått emot. Men det fanns tvivlare. Karl Ward och Axel Lindquist, Halmstad, hörde tydligen till dem. Ward yttrade privat om mitt anförande: ”Ja, kanske det är nödvändigt, att vi deltar, men du skall inte glömma, att vårt engagemang kan få konsekvenser.” Lindquist var ännu mer tveksam: ”Är du också beredd att vara med om eventuell fortsättning?” Han var uppenbarligen överraskad över, att jag icke gått emot.

Något förvånad blev jag över de två. Jag hade utgått ifrån, att inte blott regeringen och utrikesnämnden var ense i denna fråga, utan också att den ordentligt genomdiskuterats i riksdagsgruppens förtroenderåd. Allt efter som diskussionen fortskred bland gruppens ledamöter, blev det dock ytterligare klart, att socialdemokraterna visst inte stod eniga på Sänders sida. Och då propositionen den 2 juni återkallades, under förebärande att den korta tiden före riksdagens avslutning omöjliggjorde behandling samt att en eventuell urtima skulle inkallas – så vitt jag kan erinra mig, blev den saken definitivt klar för gruppens medlemmar först senare – fann de flesta detta vara den bästa utvecklingen. Jag minns det så mycket bättre, som jag under riksdagsresan till Norrland i juli 1938 diskuterade vår ställning till Finland med en del partivänner. Särskilt Uddo Jakobsson, Vilhelmina, och Elof Lindberg var absolut fasta i sin uppfattning, att Sverige inte skulle blanda sig i frågan om Ålandsbefästningarna.

Att en del socialdemokrater medvetet föll tillbaka på neutralitetslinjen, var ju rätt naturligt. Anmärkningsvärdare var de yttringar härutinnan, som framfördes från borgerligt håll. Sten Stendahl, som under Lindmans tid i vissa frågor gick med unghögern, gav flera gånger uttryck för misstroende mot Sänders politik. Och även om han ansåg, att vi skulle ”hjälpa finnarna”, så fick detta trots hans karlavulenhets inte ske på bekostnad av vår neutralitet. Bagge fällde f. ö. redan i mars 1939 ett anmärkningsvärt yttrande om neutraliteten, som fiskats upp av Wigforss. Efter att ha påtalat ”skadegörarna” mot neutralitetspolitiken – kommunisterna! – sade han:

– Det bästa skydd en neutral stat kan ha är jämte värnkraften klarheten i främmande makters vetskap om, att här finns en stat, vars avsikter är uppenbara och uppriktigt utsagda, men först och sist om vilken man vet, att den både kan och kommer att försvara sin neutralitet.

Bortsett från den akuta anledningen till Bagges tal – den verkliga avsikten var måhända att lugna tyskarna – gav det uttryck åt en mening om neutraliteten, som det inte skulle skada för den händelse man allmänt erkände och följde även i dag.

Trots högerns motstånd mot Sveriges inträde i NF och dess mycket starka tvivel i fråga om den kollektiva säkerheten, måste väl Bagge vid tiden för sitt tal ha tänkt också på den akuta konfliktsituationen, d. v. s. svenska regeringens motsättningar till och misstänksamhet mot Finlands göranden och låtanden. Härutinnan behövs väl f. ö. ingen argumentation, högerledamöterna i samlingsregeringen var ju, så vitt allmänheten och riksdagen fick besked om ställningen, i stort sett ense om regeringens åtgärder.

Hur situationen var inom bondeförbundet, kan jag inte avgöra. Sannolikt är dock, att man var mycket tveksam i fråga om varje åtgärd, som på något sätt kunde föra oss i farozonen. I varje fall vet jag från samtal med SLU-iter, att bondeungdomen var det.

Angående läget inom folkpartiet var jag bra underrättad. Jag hade en utmärkt rapportör, f. d. fanjunkare Björling från Värmland. Efter nästan varje gruppmöte talade denne om, hur stämningen var; han visste bra, hur det var bland socialdemokraterna. Intressant nog var det mellan dem i olika partier, som var motståndare till Sveriges engagemang i Finland, intim kontakt. Men det var det nog också bland dem i olika partier, som ville ”rädda Sveriges ära”. Inte litet föraktfull var Björling mot militärerna, som ju tidigt började visa ”sin lämplighet

som kafégeneraler”. Han gav öppet uttryck för sin misstro mot Ehrensvärd och de andra generalstabarna, som propagerade för aktiv svensk insats.

I någon mån bottnade misstroendet mot Finland, åtminstone var fallet så med mig, i händelserna 1918. En del gamla socialdemokrater kunde heller inte glömma de vitas uppträdande. Viborg var ett varnande exempel. Mannerheims ”utjämningspolitik” hade icke övertygat, så mycket mindre som de finska partivännerna i början gick emot hans upprustningsplaner.

I sina ”Minnen” skildrar Mannerheim utförligt sin verksamhet för ett finskt ”neutralitetsförsvar”. Bl. a. arbetade han för, att Bofors skulle anlägga en kanonfabrik i Finland, vilket kunde vara bra också för utvecklandet av – ”de politiska” förbindelserna. Han beklagar, hur de nationalistiskt inställda finnarna omintetgjorde dessa strävanden. Däremot fick han oemotsagt resa till England – även till Göring – och propagera mot det Rådssryssland med vilket Finlands borgerliga styresmän förklarade sig vilja ”leva i fred”.

Om det Mannerheim berättat i sina Minnen visste jag före och under vinterkriget inte annat än enstaka detaljer, som då och då sipprat ut genom mina gamla vänner. En del fick vi reda på också i riksdagskorridorerna och från Nordiska samarbetskommitténs sammanträden. Framförallt Per Albin och Gustav Möller hade på de senare mer än en gång sagt de finska partivännerna, vad de tyckte om finsk politik.

Till misstroendet mot Finland bidrog även minnena från Holstis och andra finska statsmäns manipulationer mot Ryssland tillsammans med Frankrike, Polen, Rumänien och andra stater.

Vill man få sin neutralitetsvilja tagen på allvar, får man också – och alltid – visa den i handling.

I sina Minnen erkänner Mannerheim, ”att den politiska propagandaverksamhet till förmån för den karelska irridentan, som utvecklades av studentorganisationen Akateeminen Karjala-Seura var ägnad att *tillspetsa förhållandet till Rådunionen* (kursiv KK). Denna verksamhet torde f. ö. ha haft allt annat än positiva verkningar för den finska folkstammen bortom östgränsen”. Marskalken kunde även ha erinrat om det överfall på ryska Karelen, som efter ”frihetskriget” igångsattes av den nämnda ”studentorganisationen” på vissa kapitalisters i finska trävaruindustrin bekostnad.

En liten episod kan i detta sammanhang vara värd att räddas från glömskan. Under ett besök hos Tanner hösten 1954 ställde jag frågan, om han inte trodde, att Karelska sällskapets verksamhet uppmärksammats i Ryssland. Hade den inte i hög grad skadat grannförhållandet till Sovjet? Tanner avfärdade min fråga:

– Äh, var det något att fästa sig vid, vad några studenter tog sig före? De finska kommunisterna var dessvärre inte av samma mening. Och inte heller ryssarna, allraminst de, som efter Sinovjev regerade i Leningrad. Under ett av mina besök i Moskva 1925 citerade man i kretsar, som var särskilt intresserade för förhållandet mellan Finland och Ryssland, med stor glädje ett uttalande av Trotskij till några ledande finnar. ”Glöm inte”, skulle Trotskij ha sagt, ”att det är mycket kortare väg från Moskva till Helsingfors än omvänt”.

De finska aktivisterna intresserade sig med osedvanlig energi för allt, som hade samband med Fjärrkarelen. Det förefaller motiverat med ett par exempel på deras arbetsmetoder.

År 1921 spreds från finska aktivister ett rykte, att Edvard Gylling i Stockholm skulle ha varit

”ledare för en hemlig revolutionär organisation för att utvidga Karelens gränser, så att de skulle omfatta även de nordligaste delarna av Norge och Sverige”.

Det enda sanna i denna historia var, att Gylling en tid efter 1918 vistades i Stockholm. Från 1920 var han emellertid i Petrosavodsk, där jag själv träffade honom i början av 1921 vid bildandet av Karelska rådsrepubliken.

Dessa historier om Edv. Gylling är så mycket oförskämdare, som han av Stalin – om jag är riktigt underrättad – flyttades från Karelen. Hade Gylling fått verka i Karelen, kanske detta hade bidraget till att utjämna förhållandena mellan Finland och Rådssryssland. Men de finska aktivisterna, bland dem många högre officerare ville i Norge och Sverige hetsa upp stämningen mot Ryssland.

Slutet av 1949 fick jag ett i Stockholm dagstämplat brev, 22/11, som också visar, hur de finska aktivisterna arbetade. Jag återger följande:

– Har i en finsk källa enligt Internationale Presse-Korrespondenz, Wien, 5 /9 -24, sett, att Ni, direktör Kilbom, dagen förut utnämns till medlem av ett utskott, som på förslag av Sinovjev hade att leda planer för Östkarelen förvandlande till en bas för Skandinaviens bolsjevisering. De övriga medlemmarna var Kuusinen, Nuorteva, Sommar m. fl.

Brevskrivaren, som veterligt lever kvar i Stockholm, varför hans namn här icke nämnes, frågar, om jag ”vore villig upplysa om planerna och möjligen andra saker i detta sammanhang”. Jag svarade, att jag ”aldrig vare sig utnämns till eller varit medlem i dylikt utskott”.

Men jag kunde inte neka mig nöjet att tillägga:

– Kanske förklaringen ligger i, att Ni hämtat uppgiften i en ”finsk källa”. Jag tror emellertid inte att någon sådan kommitté kommitté av Komintern blivit utsedd. Skulle så ha skett, torde saken aldrig ha publicerats i en av Kominterns egna tidningar.

Det fanns verkligen anledning att vara kritisk mot rykten från finsk sida och mot finsk politik. Det förelåg för många bevis på dess tvetydighet och på inflytelserika kretsars provokatoriska uppträdande.

Ett par episoder må slutligen anföras, bevisande dubbelheten i de finska styrandes uppträdande mot Sverige. Ryti uttalade för utrikesminister Günther, maj 1941, att Finland icke hade några erövringsavsikter gentemot Ryssland, men att, ”om Ryssland bleve krossat, skulle Finland anmäla sina krav”. Då svenske ministern en månad senare, 22 juni 1941, besökte finske utrikesministern Witting, försäkrar denne, att ”Finland skall hålla sig still” i kriget Tyskland–Ryssland. Utkommen på gatan möter svenske ministern Huf vudstadsbladets stora rubriker: Finland och Tyskland anfalla gemensamt ryssarna!

Kronan på verket blev så Mannerheims dagorder till de finska trupperna, 11 juli 1941, att Finska arméns krigsmål var *ryska Karelen*, vilken, när allmänna opinionen slog larm, förklarades ha utfärdats utan regeringens kännedom för att senare glömmas bort i de mer eller mindre officiella redogörelserna angående kriget. Mannerheim hade dock alltid talat om, att Finland blott ville försvara sin neutralitet, enbart sin neutralitet! (Se Wigforss Minnen III.)

Det var inte så märkvärdigt, om Per Albin och andra svenskar i ansvarig ställning förklarade, att de blivit förda bakom ljuset.

I svenska riksdagskretsar blev man mer och mer övertygad om, att det fanns en bestämd linje från Karelska sällskapets propaganda och det efter inbördeskriget 1918 med finska kapitalisternas understöd gjorda försöket att erövra Fjärrkarelen, till Mannerheims dagorder. Man blev allt mer övertygad om, att det icke blott var fråga om några studenters propaganda.

Tanners och Paasikivis strävan att så snart som möjligt få slut på vinterkrigets olycka uppvägdes av andras strävan att få vara med om – Rysslands delning. Det var f. ö. rätt underligt, att en så klarsynt man som Tanner, rimligtvis motståndare i det längsta till

överenskommelser, som kunde skada försvaret av Finland, inte syntes förstå ryssarnas krav på åtgärder till skydd för Leningrad. Att de senare kraven inte blott var uttryck för "sjuklig misstänksamhet" visade belägringen av staden 1941 jämte ödeläggelsen av stora delar av densamma. Hade f. ö. tyskarnas belägring varit möjlig, om inte finska trupper i Karelen bundit så stora delar av den ryska armén?

Många av de finska politikerna, framförallt officerare, ville ha Sverige som garant och stöd för finska militära åtgärder, men på den finska utrikespolitiken skulle Sverige icke ha något inflytande. Det var på ett tidigt stadium många riksdagsmäns uppfattning.

Det ligger i öppen dag, att den finska arbetarrörelsens ställning under vinterkriget men alldeles särskilt under det senare rysk-finska kriget var mycket svår. Till en början tog partiet avstånd från Mannerheims rustningskrav, men så småningom syntes det ha dragits med. Kanske tänkte de inte på, att Mannerheims ideliga parader, "frihetsmöten", samling av "frihetskämparna från 1918" och allt annat trummande bidrog att stegra ryssarnas misstänksamhet? Att det i detalj noterades av de finska kommunisterna, borde inte ha överraskat.

Ännu efter vinterkriget föreföll det oss, som om en del av de socialdemokratiska ledarna i onödan täckte militärbefällets åtgärder. Fagerholms redogörelse 1941 inför socialdemokratiska riksdagsgruppen i Sverige för läget i Finland väckte mycket blandade känslor hos åhörarna. Per Albin hade förberett gruppmedlemmarna genom meddelande, att Fagerholm telegrafiskt begärt att få lämna redogörelsen, varför vi naturligtvis var spända på, vad han skulle säga. Jag tror mig våga påståendet, att många blev allt annat än övertygade om, att kriget på rysk mark blott var "försvar för Finlands neutralitet". Någon diskussion skulle det emellertid inte bli enligt Per Albins önskan, vi skulle blott få "ställa frågor". Personligen frågade jag, huruvida det för Finlands neutralitet och frihet var nödvändigt med erövring av Fjärrkarelen och andra ryska områden; finska trupper stod vid den tiden långt inne på rysk mark. Fagerholm svarade ungefär:

– Vår krigsledning liksom andra länders anser det väl vara bättre att föra krig på fiendens område än i eget land. Kommer dessa rader inför Fagerholms ögon, bör han få veta, att flera gruppledamöter efter mötet karakteriserade hans redogörelse som "försvar för Mannerheims och andras erövringsplaner". Hade Per Albin som ordförande inte ännu en gång vädjat, att vi icke skulle ha någon diskussion, så hade alldeles säkert en tämligen utförlig sådan kommit till stånd ...

De svenskar var säkert lätt räknade, som icke lidelsefullt tog parti mot Rysslands överfall på Finland mot slutet av 1939. Ännu mer upprörd blev man vid bildandet av Tedjokiregeringen. Även de, som var övertygade om, att de finska aktivisterna hade en del skuld till ryssarnas uppträdande, kunde inte undgå att känna harm. Hur kunde ryssarna handla så upprörande? Deras uppträdande var inte blott en förbrytelse mot egna proklamerade grundsatsar, det var en dumhet.

Det sades, att ryske militärattachén i Helsingfors hade fört rådsregeringen bakom ljuset. Finska folkets majoritet skulle resa sig och jaga bort den borgerliga regeringen, så snart röda armén kom på finskt territorium. Sanningen visade sig vara, att finska folket stod sällsamt enigt.

Påstående om finsk splittring var blott rykten, kanske för att ställa rådsregeringen i bättre dager. Från militärt håll medgavs, att de trupper och den beväpning ryssarna från början satte in långt ifrån tillhörde vad de sedan visade sig ha. Därav också finnarnas initialframgångar. Starkt förstorade bidrog de att vilseföra åtminstone en del av den svenska opinionen. Man underskattade nästan helt ryssarnas militära styrka.

Av alla diskussioner vi hade i riksdagskorridorerna under hela krigsperioden, minns jag särskilt en från första dagarna under 1940. Ivar Österström predikade högljutt, att den ryska militären icke var värd någonting; senare var han om möjligt ännu säkrare på, att tyskarna skulle ”ta London inom fjorton dagar”. Fritiof Ekman förklarade så bestämt, som om han skulle haft direkta förbindelser bland de ryska trupperna:

– Nu kommer det att visa sig, vilken bluff Sovjetunionens industri och framförallt dess militärväsende är. Törnkvist i Karlskrona var inte lika säker på den saken, så han manade att ”hålla huvudet kallt”. Hundraprocentigt säker var Törnkvist på, att tyskarna ”aldrig komma till London”.

Men ledarna av de svenska finlandsaktivisterna höll inte ”huvudet kallt”, allra minst de första veckorna; motståndet mot aktivistagitationen vaknade först senare. De svenska aktivist-officerarna talade om för oss, att en svensk arméfördelning i Finland skulle räcka för att hjälpa finnarna kasta ut ryssarna. Efter någon tid krävdes det två och efter ytterligare någon tid tre arméfördelningar. Den tiden började aktivisterna redan förlora allmänhetens tilltro. Ett exempel på hur finlandsaktivisterna uppträdde, sitter orubbligt i mitt minne. Publicistklubben diskuterade på ett sammanträde i Salviigränd i början av 1940 Sveriges hjälp till Finland. Statsministern skulle stå till svars, Ivar Österström satt ordförande. Tillbakalutad i ordförandestolen utstrålade han sitt överlägsna och naturligtvis sakkunniga förakt för statsministern, som förde en sådan ärelös politik. Av samma mening var bland andra general Hjalmar Falk och vår nuvarande minister i Haag, f. d. pressattachén i Helsingfors Sven Dahlman. Denne hade vid Rysslands överfall på Finland 1939 tagit – och fått! – tjänstledighet för att verka för ”svensk hjälp åt Finland”. Dahlmans och general Falks uppträdande i debatten (Per Albin måste på grund av plenum i andra kammaren avlägsna sig före debattens slut) förvånade i högsta grad. En av mina vänner, som gärna ville avlyssna debatten, utbrast halvhögt efter hr Dahlmans angrepp: – Hur f-n kan en statstjänsteman uppträda så? Och han har varit i Finland och borde känna ställningen.

Herr Dahlman fick senare fortsätta sin karriär som pressattaché i Washington, chef för utrikesdepartementets pressbyrå och sedan 1952 som – svensk minister i Haag. När det i riksdagskretsar spreds, att han flyttats till Washington –han var ”ett uppmärksammat fall” – sade den riksdagskamrat jag hade i sällskap på publicistklubbens sammanträde:

– Det är tydligen ingen risk att ha varit finlandsaktivist och att ha skällt ut Sveriges statsminister.

Min kamrat var en hedersman! Kanske litet konservativ men med orubblig uppfattning om, vad *hedern* krävde av politiker och ämbetsmän.

Att de finska agenterna i Sverige medvetet vilseförde den svenska opinionen, var kanske inte så mycket att säga om. Efter vinterkrigets slut avslöjade svenska pressmän den finska censuren. Den släppte inte igenom annat än för finnarna fördelaktiga nyheter. Denna verksamhet var icke till gagn för Finland. Förhoppningarna på svensk hjälp spändes över det rimliga.

Och de svenska aktivisternas uppträdande var icke bättre!

Bland det otäckaste jag upplevt i svensk politik var emellertid behandlingen av Per Albin Hansson dessa vinterkrigets 13 à 14 veckor. Kanske reagerade jag också, därför att jag tyckte den svenska politiken berörde mig personligen. Hade jag inte 1929 försäkrat Molotov att Sverige icke skulle frångå sin neutralitet i ett krig i vilket Ryssland var invecklat. Visserligen hade jag då inte den avlägsnaste tanke på, att Finland skulle bli ryssarnas motpart, men ändå tyckte jag, att mina försäkringar förpliktade. Och hade jag inte finska vänner, som ansåg, att

Finland skulle ha sluppit undan långt billigare, om statsledningen tillmötesgått ryssarnas krav på några öar i Finska viken för att stärka Leningrads försvar.

Kanske skall mina läsare bättre förstå mina reaktioner, om jag erinrar om ett samtal jag hade med en av finska landsorganisationens högre tjänstemän på en middag svenska partiet hade ordnat 1940. Vi talade om förhållandet mellan Ryssland och de skandinaviska länderna. Jag framhöll, att de senare som svagare part borde utnyttja alla möjligheter för utjämning med ryssarna. Borde man inte släppa ut dem till Nordatlanten genom att bygga en frihamn i t. ex. Narvik för Norge, Sverige, Finland och Ryssland? Vi hade något diskuterat denna tanke vid mina sammanträffanden med Erling Falk i Mot Dag. Min finske vän förklarade sig helt dela min mening. Ryssarna borde få garanterade utfarter längre västerut i norra Atlanten. En sådan linje skulle kanske medverka till avspänning. I varje fall borde den kunna ta luften ur skräckskildringarna omkring ryssarnas förmenta planer på att erövra Nordkalotten. Huruvida i Finland senare bedrevs någon upplysningspropaganda för denna sak, vet jag inte. Min vän i LO-ledningen blev sitt lands minister i en av de europeiska storstäderna.

Fremst var jag emellertid övertygad om, att Sverige riskerade att dras in i stormaktskriget med mycket osäker utgång, för den händelse vi som stat engagerade oss i Finland.

Det var emellertid intressant att iaktta, vilka grupper, som slöt upp vid aktivistofficerarnas sida. Att en del författare som Eyvind Johnsson och andra var vilda finlandsaktivister, var lättförklarligt. Att de skrev i tidningarna väl också; medverkade inte t. ex. Eyvind Johnsson vid något tillfälle i Social-Demokraten med en utskällningsartikel mot anti-aktivisterna? Att de även i skilda delar av landet medverkade på aktivistiska möten under parollen Finlands sak är vår, var deras fulla rätt. Större förvåning väckte det, när man inom socialdemokratiska partiet började propagera mot regeringens politik. Det verkade faktiskt, när stämningen var som högst, som om den radikala falangen i Stockholms arbetarkommun skulle i sällskap med Nationella ungdomsförbundet acceptera det gamla påståendet, att ryssarna eftersträvade Nordkalotten för att sedan lägga under sig Finland men även Norrbotten och Nordnorge. Under vintermånaderna släpptes f. ö. ut ett rykte, att Stalin och Hitler kommit överens om att dela Sverige ungefär på mitten.

I Stockholm utgjorde finlandsaktivisterna en underlig blandning: några f. d. Clartéister, radikala socialdemokrater, vänsterliberaler tillsammans med officerare ur och vid sidan om Nationella ungdomsförbundet. T. o. m. ledningen för socialdemokratiska ungdomsförbundet föreföll delad. Två mot två, sades det. Ordföranden avbalanserade tydligen krafterna på ett klokt sätt, ty ungdomsförbundet som sådant kunde man aldrig inränga bland finlandsaktivisterna. Inte ens någon ungdomsbrigad blev det. Motståndet var för starkt från särskilt Henry Jäfvart och den tyvärr för tidigt bortgångne John Landgren.

De flesta av mina läsare kommer säkert ihåg mötena i Auditorium med "vittnesbörd" av frivilliga – en av LO:s tjänstemän var särskilt "religiös" – värvningen av frivilliga runt om i landet, där vid sidan om författarna och andra ett par stockholmsklubbister utmärkte sig.

Under senhösten föreslog Fredr. Ström i riksdagsgruppen, att en samlingsregering borde bildas. Kanske låg bakom förslaget inga fraktionella syften. Per Albin svarade emellertid:

– Naturligtvis kan man föra fram sådana förslag, men vi bör ju då också vara beredda på, att partiet får avstå en del platser. Och vi vet ju tämligen säkert, vilka det kan bli fråga om. Någon debatt förekom inte.

Finlandsaktivisterna ville emellertid otvivelaktigt ha bort Per Albin. Propagandan härför hade tydligen gripit också en del partivänner. En av de äldsta Clartéisterna, känd som pålitlig pacifist och idealist, hade via propagandan för hjälp åt Finland och av förslaget om genommarsch i Norge och Sverige av franska och engelska trupper (vilket sedan visade sig

även tjäna syftet att få Sverige med i kriget) så gripits av känslan att Per Albin stod i vägen, att han i början av december 1939 högljutt förkunnade:

– Sanna mina ord, om tre månader är Per Albin slut. Hans kommunal-politiska vyer passar inte i detta världsläge. Vi måste ta klar ståndpunkt mot Tyskland och Ryssland, som nu bildar block.

”Några lekte med tanken på de starka männen”, förklarade Per Albin på partikongressen 1940, ”Sveriges ära” måste räddas. Nothin nämndes offentligt som ledaren för en ny regering; huruvida detta skedde med hans egen vilja, vet jag inte. Soc.-Dem. ansågs föra en oklar politik, och Fredrik Ström och Z. Höglund jämte andra misstänktes för att spela under täcke med finlandsaktivisterna. Kanske kan ytterligare ett citat ur Per Albins nyssnämnda tal anföras:

– Under den rysk-finska konflikten fick vi uppbära mycket klander för vår hållning. Jag är emellertid icke mindre nu än från början övertygad om, att våra bemödanden att bevara freden tjäna icke blott Sveriges intressen utan också Nordens sak, så vitt som vi våga tro på en återställelse och en återuppbyggnad av ett fritt Norden.

När partifolket i den i och för sig behjärtansvärda kampanjen för frivillig och humanitär hjälp åt Finland trodde sig kunna spåra också fraktionella syften, dröjde det inte länge, innan en anti-aktivistisk rörelse kom i gång. Och den tog ökad fart, när man fick klart för sig, att aktivisterna tycktes vara ute efter framförallt den socialdemokratiska ledarens skalp. (Det kunde f. ö. vara av visst värde med en detaljundersökning angående varifrån propagandan utgick, vilka som deltog i densamma och angående dess yttringar. Att propagandan inte alltid var så finkänslig, kan man vara övertygad om. Per Albin konstaterade vid något tillfälle, att han betecknats som ”halv fosterlandsförrädare”.)

Det märkliga inträffade att aktivisterna senare lika hetlevrat svängde över till att ta Norge under sitt beskydd. Förhållandet skulle kanske kunna anföras som bevis på att en del människor dessa år ovillkorligen måste framföra en från regeringen avvikande politik. I varje fall var det många, som tolkade också denna aktivism som bevis för önskan att komma Per Albin Hansson till livs.

Mot slutet av 1939 organiserades möten runt om i landet, på vilka föredrag hölls om ”Den utrikespolitiska situationen”. Mötena var dels offentliga och dels för blott partimedlemmar. Jag deltog livligt som föredragshållare. Även någon finne höll föredrag. Särskilt minns jag en professor Tanner, icke släkt med socialdemokraten Tanner, som varnade för de finska aktivisternas intriger. Han påstod att socialdemokraten Tanner var medansvarig för vinterkriget, vilket dock aldrig bevisats.

En annan yttring av anti-aktivistpropagandan var den telegramaktion, som startades i början av 1940. Denna fick utan någon särskild propaganda en förvånande omfattning. Sannolikt sändes det första telegrammet från Ungdomens studiehjem i Stockholm. Under en turné i Skaraborgs län, ordnad av Socialdemokratiska distriktsstyrelsen, tillfrågades jag av partifolket på flera platser, vad jag tyckte om telegramtrafiken. Ehuru jag inte hade något att göra med det hela, tillrådde jag utan tvekan, att telegram skulle sändas till Per Albin. Innehållet varierades väl något, men nästan undantagsvis tackades statsministern för ”god vakt om vår neutralitet”.

Motståndarna till ”finlandshysterin” var emellertid, när de väl kom i gång, minst lika energiska som aktivisterna. Bl. a. startade de en tidning, Vårt Folk, som på grund av sjukdom visserligen kom ut med blott två nummer men blev så mycket mer omtalad. Evert Kumm och Sören Hellström skrev väl det mesta i tidningen, bland vilkens medarbetare man i ett nummer emellertid också finner Kaj Björk, då Clartéist, som verkligen höll huvudet kallt. Evert Kumm fick f. ö. ett obegripligt krav på uteslutning ur socialdemokratiska partiet på huvudet, ehuru

det icke medförde något resultat. Om det sakliga innehållet i Vårt folk var säkert partiets majoritet ense.

Mycket skulle vara att tillägga i en skildring av händelserna dessa år. Med hänsyn till att sista delen av Ernst Wigforss' Minnen innehåller så fullständiga uppgifter angående det, som utspelades i Kanslihuset, i våra legationer i olika städer, inte minst i Helsingfors, och angående de reaktioner kriget i Finland framkallade, är det dock överflödigt. Intresserade hänvisas till Wigforss. Han satt ju dessa år i centrum av händelserna och kunde följa dem bättre än de flesta. Tillsammans med Gustav Möller och Sköld tillhörde han – åtminstone var det uppfattningen i socialdemokratiska riksdagsgruppen – Per Albins säkraste stöd i strävan att hålla vårt land utanför kriget. Jag tror emellertid inte jag begår orätt mot någon, om jag påstår att största förtjänsten av, att vi trots allt icke drogs in, tillkommer Per Albin.

Midsommardagen 1941

Vid 10-tiden den 24 juni 1941 fick jag oväntat besök i min bostad i Ängby av en norsk vän, kandidat Axel Njaa, medlem av norska studentorganisationen Mot Dag. Jag hade gjort Njaas bekantskap under ett besök för några föredrag i Oslo 1932. Som många andra hade Njaa måst fly till Stockholm vid tyskarnas ockupation.

Efter Erling Falks ankomst till Stockholm, samma dag tyskarna besatte Oslo, hade vår bekantskap återknutits; Falk opererades av professor Olivecrona men avled efter några veckor i lunginflammation. Vi hade gemensamt intresse av att hjälpa Erling Falk under och efter hans sjukdom. Det dröjde emellertid inte länge, innan vårt intresse av kampen mot nazisterna förde till också politiskt samarbete. Då Njaa var knuten till norska legationen var det av betydelse för honom att få underrättelser om de svenska och tyska nazisternas förehavanden. Något kunde jag härvidlag stå honom till tjänst, men hans återtjänster var mer än värda besväret.

Njaa var en ovanligt lugn och tystlåten natur. Då jag på hösten återkom från en föredragsresa i Norrland och berättade, hurusom jag i Vännäs mött två långa järnvägståg med tysk artillerimateriel (någon dag senare rapporterade jag saken för Per Albin), hade jag väntat, att han skulle svära över oss svenskar, som medgav genomtransport. Hans enda reflektion var: "kanske kan vi avbryta den där transporten". Huruvida så blev fallet, hörde jag i fortsättningen ingenting om.

Vid besöket i min bostad midsommardagen var Njaa emellertid påfallande nervös. Han visste, att socialdemokratiska riksdagsgruppen var kallad till sammanträde på middagen vilket f. ö. var anledningen till besöket. Vi skulle behandla en framställning från Hitlers speciella sändebud, dr Schnurre, som kunde binda oss vid Tyskland mot Norge och till Finland. Det fanns ingen anledning för mig att förneka gruppmötet, men om tyska framställningen hade jag blott hört i förbigående. Dock inget om dess innehåll. Men Njaa visste besked, norska legationen har fått rapport från "edra vederbörande" ...

– Dr Schnurre hade två dagar tidigare kommit från Helsingfors där han haft ett sammanträde med finska regeringen. Hitler begärde hos svenska regeringen genomtransport av en tysk division – huruvida det var fråga om transport från Tyskland till Norge eller från Norge till Finland, blev inte klart – rätt för militära flygplan att utan kontroll passera Sverige fram och åter mellan Norge och Finland samt rätt för tyska krigsfartyg att använda svenska hamnar. (Wigforss meddelar i sina Minnen, att finska regeringen senare gjorde liknande framställning.) Flera detaljer kände Njaa inte till. I vart fall meddelade han inte fler till mig. Han ville nu, att jag skulle rösta emot den tysk-finska framställningen. Jag svarade att, om tyskarna begärt det Njaa meddelat, så skulle jag utan tvekan rösta nej. Vi kom emellertid överens om, att han skulle återkomma samma kväll omkring klockan åtta, då jag rimligtvis borde vara hemma.

Med Njaas alarmerande underrättelser gav jag mig i väg till riksdagen. Gruppen hade sammanträde i stora partilokalen. Övriga grupper hade sammanträde ungefär samtidigt; efter vårt möte stötte jag f. ö. i ingången till Andra kammarens kapprum ihop med folkpartisten Björling. Denne var rasande på en del av sina partivänner, som yrkat på, att tyskarnas framställning skulle bifallas. Resultatet hade enligt Björling blivit att gruppen var delad i två ungefär lika stora delar: från annat håll angavs senare, att två tredjedels majoritet var för att svara ja. Med hänsyn till splittringen hade enligt Björling ingen regelrätt votering genomförts. Jag anför de stridiga uppgifterna för att visa, hur oklart läget i själva verket var denna eftermiddag. Senare bekräftades att Björling verkligen tillhörde motståndarna. Nästan undantagslöst tillhörde han f. ö. den radikalare falangen i gruppen.

Trots de säregna förhållanden, under vilka socialdemokratiska gruppen kallats, var ledamöterna praktiskt taget fulltaligt samlade. Uddo Jakobsson hade exempelvis fått kallelsen på sin hemstation i Vilhelmina, med resultat att han omedelbart måste vända. Andra hade fått kallelse under enahanda förhållanden.

Gruppmötet öppnades som vanligt av ordföranden någon minut efter den utsatta tiden. Per Albin redogjorde för dr Schnurres besök hos Günther; att Hitler då börjat det anfall, som skulle bli inledningen till hans undergång, visste hela världen. T. o. m. i socialdemokratiska gruppen fanns det emellertid medlemmar, som uttalade förhoppningen, att Hitler skulle lyckas. Dr Schnurre inväntade nu på Grand Hotell i Saltsjöbaden svenska regeringens svar. Per Albin redogjorde för kraven, som jag här för ordningens skull och efter minnet räknar upp i nummerordning. Det senare betyder inte, att kraven föredrogs i av mig angiven följd, blott att jag försöker ge framställningen större överskådlighet. Någon skriftlig redogörelse föredrogs ej. Då statsministerns redogörelse för kraven icke rönt någon motsägelse från övriga medlemmar i regeringen eller från någon av de gruppledamöter, som deltagit i utrikesnämndens och förtroenderådets sammanträden, kan man utgå från att de var rätt refererade:

1. Rätt till genomfart från Norge till Finland för en division tyska trupper med nödig materiel. (Så långt jag kommer ihåg, nämndes ingenting angående genomtransport av tyska trupper från Tyskland till Norge.)
2. Obehindrad trafik av tyska militära flygplan mellan Finland och Norge samt omvänt.
3. För den händelse flygplan av brist på bensin eller på grund av olyckshändelse tvingades nödlända på svensk mark, skulle *ingen undersökning* ske från tull- eller andra myndigheter. Bensin skulle på tyska statens bekostnad levereras och hjälp lämnas vid behov av eventuell reparation. Samma skulle gälla om militära bilar.
4. Tysk militär skulle i anförda och andra fall vid behov ha rätt att obehindrat använda svensk *telefon och telegraf*.
5. Tyska militära myndigheter skulle ha obehindrad rätt att censurfritt använda *svenskt postväsende*.
6. Tyska krigsfartyg skulle utan hinder av internationella bestämmelser ha rätt att gå in i svenska hamnar. Vid behov av reparation skulle all hjälp lämnas. De tyska krigsfartygen skulle härvidlag ha företräde framför svenska handelsfartyg.
7. Svenska regeringen skulle förbinda sig att inte företa någon minering av svenska farvatten till förfång för tyska krigsmaktens behov av störningsfri trafik.
8. Sverige skulle förbinda sig att icke mobilisera utan att i förväg ha underrättat tyska militärmyndigheter.

Bifall till kraven 2-8 skulle ju ha betytt att Sverige uppgett sin självbestämmanderätt. Att diskussionen kom att i första hand röra sig om första punkten, betydde ingalunda att övriga krav underskattades. Tvärt om var man ense om att de icke kunde bifallas.

Midsommardagen sysslade jag tre gånger med dr Schnurres krav, på morgonen vid Njaas första besök, under gruppens 5-6 timmar långa sammanträde samt vid Njaas besök på kvällen. Under hemfärden gjorde jag f. ö. några lösa blyertsanteckningar från gruppmötet, om vad tyskarna krävt. Sedan denna historia började diskuteras, har min framställning bekräftats av två partikamrater, den ena ”i huvudsak”, den andra ”så långt jag minns”. Skulle emellertid någon bestrida denna del av min framställning, kan jag icke annat än hänvisa till utrikesdepartementet. Dr Schnurres framställning, som väl bör föreligga i skriftlig form, borde publiceras. Den kunde måhända på många håll bli en tankeställare angående vilka krav, som kan ställas av vissa tyska myndigheter – och från vissa finska!

Åter emellertid till gruppmötet den 24 juni. Sedan Per Albin redogjort för innehållet i dr Schnurres memorandum, som f. ö. hade understrukits av tillägget, att ”der Führer skulle ta ett avslag mycket allvarligt” (måhända hade dr Schnurre använt uttrycket ”som en ovänlig handling”, men det spelar inte så stor roll annat än om man vill mäta det tyska trycket på svenska regeringen), redogjorde han för överläggningarna i regeringen och utrikesnämnden. Enighet mellan partierna hade icke kunnat vinnas för nej. Högern hade direkt förklarat, att den skulle rösta för bifall till framställningen. Bondeförbundet skulle göra detsamma, och folkpartiets grupp var som sagt splittrad.

Om inte mitt minne sviker – gruppens protokoll saknar belysande detaljer – släpptes debatten därefter loss. Under denna var det mer än en, som märkte, att Per Albin på något sätt, sannolikt med ett streck eller liknande, markerade de olika talarnas inställning. Mellan trettio och fyrtio talare hade ordet. Undén öppnade debatten och följdes av flera, som yrkade nej. Särskilt fäste jag mig vid Erik Fast, Nässjö. Han yrkade bestämt avslag med bland annat den motiveringen, att hans samvete förbjöd honom att vara med om någon eftergift. Om också inte lika patetiskt så dock lika bestämt talade flera av gruppens äldre medlemmar för avslag. Då jag fick ordet först mot debattens slut, instämde jag med de anföranden för avslag, som hållits av bl. a. Fast och Conrad Jonsson.

Adolf Wallentheim var den bestämdaste för, att Hitlers framställning *icke* skulle avslås. Kanske för att han talade i början av debatten men också på grund av den kraft med vilken han ”framförde sin mening, åhördes hans tal under stor uppmärksamhet och gjorde utan tvivel ett visst intryck. Detsamma var fallet med Elof Lindbergs argumentation. I bägges anföranden förekom dock en särskild synpunkt, som sedan upprepades av andra; vi borde försöka *vinna tid!*

Wigforss har framhållit, att Per Albins *inledning* var objektiv. Så långt jag kommer ihåg, var objektiviteten t. o. m. påfallande. Ingenting yttrades, som kunde tolkas som vilja att påverka gruppmedlemmarna. Vid utgående från sammanträdet talade jag med Adolf Wallentheim, som framförde samma uppfattning. Kände sig någon påverkad, och att döma av röstsiffrorna från andra voteringen måste ju detta ha varit fallet, låg förklaringen i de under själva *debatten* framförda sakskälen.

Att Per Albin om möjligt ville undvika konflikt med tyskarna, var ändå självklart. Alltsedan ryska överfallet på Finland hade han ju visat att han ville rädda Sverige från att bli indraget i kriget. Kan man därav dra slutsatsen, att han var defaitist, var beredd att ge efter för de tyska kraven? På sina håll intog man under kriget denna ståndpunkt. I bästa fall var detta tanklös illvilja! Om Per Albin velat motståndslöst ge efter, hur vill man då förklara kungens underrättelse till prinsen av Wied, att han måst hota med abdikation? Vill någon påstå, att uppgiften om kungens underrättelse är osann? Eller skulle kungen kanske ha framfört hotet till de borgerliga regeringsledamöterna som, oemotsagt, deklarerat, att de ville svara ja. Allt tyder på, att Per Albin i det längsta kämpade mot de tyska kraven men under frågans behandling ansåg sig tvungen att i viss mån ge efter.

Vilka faktorer var det som påverkade honom? Och vilka påverkade gruppledammarna? I första voteringen beslöts ju med 159 röster mot 2 att

”meddela de borgerliga partierna, att gruppen för sin del förordade ett avvisande av de tyska kraven och hemställde till de borgerliga grupperna att sluta upp på samma linje”.

Wigforss tror, MT, 6 maj 1951, att i denna önskan

”att deklarerat, vad man helst velat eller helst ville, också ingick avsikten att en gång i framtiden kunna skydda partiet mot beskyllningar att mindre än andra värdera frihet och självständighet”.

Då Wigforss ställde förslaget som avgjordes genom den första voteringen, kan naturligtvis ingen förneka, att han personligen hade denna önskan. Sannolikt var även andra av denna mening. Men jag tror absolut inte, att det var bevekelsegrunden för flertalet av de 159. De ville med all säkerhet försöka pressa övriga partier att gå emot de tyska kraven. Deras röstning var i sak emellertid också ett erkännande av det okloka i att socialdemokraterna genom att ensamma rösta nej ställde sig utanför de fortsatta avgörandena.

Jag befann mig bland de 72 av gruppens ledamöter, som enligt protokollet i andra voteringen lade sin röst för uttalandet att, om de borgerliga icke ville säga nej,

”ansåg sig gruppen nödsakad i enighetens intresse medverka till ett tillmötesgående svar om transiteringen av ifrågakvarande trupper”.

Vilka motiv hade jag för min röstning?

Under debatten meddelade Per Albin (huruvida det skedde, på grund av att någon talare försökt bagatellisera följderna av ett nej, eller av egen drift, kommer jag inte ihåg):

1. Kungen hade förklarat, att han skulle abdikera hellre än ta följderna av ett avslag, med enligt hans förmenande stor risk för krig. Han hade också yttrat något om, att han icke ville med ett krig avsluta sin långa fredsregering. En konstitutionell konflikt skulle då uppstå, under vilken statsministern icke trodde, att kronprinsen skulle vilja träda till. (Per Albin påstod icke, så vitt jag kommer ihåg, att han frågat kronprinsen om den saken, utan var detta hans egen reflektion.)
En annan utveckling kunde dock också tänkas. Socialdemokraterna avgick ur regeringen. En helt borgerlig regering trädde till, som beviljade de tyska kraven. Kungen stannade. Utom att socialdemokraterna i så fall icke annat än som opposition kunde påverka en under rådande förhållanden ytterst oviss utveckling, skulle splittringen inom landet bli uppenbar. Risken för att Hitler skulle helt eller delvis besätta Sverige, måste ökas.
2. Överbefälhavaren hade vid förfrågan om sin mening svarat: ”Skall ett folk gå i krig, måste det känna, att det är sista utvägen. Svenska folket känner icke så inför kravet att få transportera en division genom landet, ers excellens.”
3. Det civila generalitetet hade varit av samma uppfattning. (Vem eller vilka, som menades med uttrycket ”det civila generalitetet”, angavs inte, men personligen drog jag slutsatsen, att statsministern menade den äldste generaldirektören.)

För mig var slutsatsen efter dessa upplysningar klar, man måste försöka så lindrigt som möjligt komma ifrån de tyska kraven. *Man måste försöka vinna tid!*

Under debatten hade också försvarsministern ordet. Så långt jag minns, hade Sköld uppkallats av någon fråga, hur det var med vår aktuella försvarsberedskap. Svaret blev att vårt luftvärnsartilleri till följd av hjälpen till Finland var högst otillräckligt. Ännu sämre var det med vårt förråd av sjöminor. Orsak? En maskin för framställning av minor var sedan länge beställd i Tyskland, men leveransen hade fördröjts. På ytterligare fråga hur snart situationen skulle vara bättre, svarades, att detta skulle vara fallet i mitten av augusti. Redan då den utrikespolitiska

situationen börjat tillspetsas, hade stora beställningar gjorts dels av ny försvarsmateriel och dels för komplettering av befintlig sådan. Då industrin var överlastad, hade leveranserna fördröjts.

För att belysa vilken hjälp Sverige gav Finland återges några rader ur Mannerheims Minnen, sid. 216-217. Efter att ha redogjort för den hjälp Frankrike och England lämnade (England ”ett hundratal spaningsplan ävensom ett tjugotal bombmaskiner”, medan ”Finland från Frankrike erhöll ett trettiofem jaktplan”, vilka måste transporteras i delar för att sättas ihop i finska och svenska verkstäder och kom i tjänstgöring först mot krigets slut) anför Mannerheim:

– Av andra länder, vilka ställde sig förstående till våra behov, må främst nämnas Sverige, som avstod 80 000 gevär, 500 automatvapen, 85 pansarvärnskanoner, 112 fältkanoner och haubitsar, 104 luftvärnspjäser, 50 miljoner patroner, 300 000 artilleriprojektiler, 25 flygplan, ävensom bensin och utrustning. Tack vare en välkommen sändning av tyg kunde fältarmén under december månads förlopp förses med överrockar.

Vad Sverige i övrigt lämnade i hjälp, nämner Mannerheim inte. Det var dock värden som måste räknas i många tiotal miljoner.

När jag gick från sammanträdet, hade jag ingen känsla av att ha handlat oriktigt. Jag hade tagit ståndpunkt på under sammanträdet lämnade uppgifter, röstat för, att partiets representanter i regeringen skulle göra allt för att så lindrigt som möjligt komma ifrån de hitlerska kraven – utan konstitutionell konflikt. Jag hade heller ingen känsla av, att kungen handlat mot folkets intresse, då han (i vissa punkter kanske i fullt samförstånd med Per Albin, i andra av allt att döma utan att fråga denne) verkat för att hindra landets indragande i kriget. Däremot tyckte jag, gör det alltså, att en konstitutionell monark icke skall hota med abdikation för att få sin vilja fram. Sådant uppträdande påminner mer om personlig kungamak.

Här kan jag sluta redogörelsen för, vad som enligt min mening skedde midsommardagen 1941, och för mina reaktioner. Jag tror, att vad jag anført ger en riktig bild av socialdemokratiska riksdagsgruppens sammanträde och i huvudsak riktigt återger de hitlerska kraven samt berörda svenska myndigheters ställning till dem.

Att den socialdemokratiska statsministern väl skyddade vårt lands fred, borde numer ingen kunna bestrida. Och inte heller att han på bästa sätt tillvaratog Nordens intressen. Av Hitlers krav genom Schnurre beviljades genomtransport av en division – att de tyska militärerna en tid självrådigt utökade transporten, blev en lärdom – men veterligt heller inget mer. Så långt en enskild riksdagsman kunde avgöra tillmötesgicks icke övriga krav.

Och efter augusti skärptes Sveriges hållning. Enbart glädje väckte Sköld den dag han meddelade, att den svenska mobiliseringen genomförts, utan att tyskarna visste något därom, och att tyske militärattachén till överbefälhavaren framfört sin gratulation till, att så kunnat ske.

Resande i råfilm eller amerikansk agent

Den svenska film- och biograf branschen arbetade under kriget med avsevärda svårigheter. De krigförande ville naturligtvis få upp flesta möjliga propagandafilmer på biograferna. På förenings- och andra slutna möten visades därtill massor av kortfilmer. Ocenurerade var särskilt gångbara. Olika legationer organiserade stora specialavdelningar för att få ut sina filmer. Jag vet inte vilken eller vilka, som tog första pris. USA låg då inte sämst till. Då sympatierna för ententen var allmänna, hade amerikanerna lätt spel med distributionen. Det fanns tillräckligt många svenskar som stod till tjänst. Pengar, pengar ... Egentligen borde denna verksamhet bli föremål för detaljundersökning. Det skulle bli en talande historia om försöken att få Sverige att uppgå neutraliteten. Och om ”svenskars” hjälp i arbetet. Kanske blir det möjligt att återkomma.

Amerika och England stoppade tidigt praktiskt taget leverans av råfilm till de svenska producenterna. Så mycket mer beroende var dessa av tyskarna. Vid besök i Recklinghausen 1952, där tyska landsorganisationen tillsammans med staden ordnat en internationell filmdiskussion, träffade jag bland andra ett par av Ufas f. d. ledare. Med vanlig tysk företagsamhet var de på jakt efter arbete. De berättade målande, vilken tjänst Amerika och England gjorde tyskarna, då de ströp råfilmleveranserna till Sverige. Såväl Tobis som Ufa skickade omedelbart representanter till Stockholm, som propagerade för ökad visning av tysk spel- och kortfilm. Om inte, så måste tyskarna begränsa leveranserna av råfilm. Senare fullföljdes hotet från Ufa, dvs. Goebbels.

Kanske var de skildringar jag fick en smula skryt, men i huvudsak var de nog riktiga. De svenska filmproducenterna hade under alla förhållanden långa och svåra förhandlingar för att få tysk råfilm. Tillräckligt tror jag inte att de fick någon gång, så länge kriget varade. I varje fall var råfilmstilldelningen ett tag kvoterad.

Folketshusföreningarna var inte med i filmproducenternas organisation; Nordisk Tonefilm köpte vi först senare. Vi drev ingen produktion men hade så smått börjat planera sådan. Råfilmhistorien intresserade därför också oss, så mycket mer som vi misstänkte att få speciella svårigheter att erhålla råfilm.

Jag minns som i går, hur jag en dag klagade min nöd för handelsministern, av vilken jag dock inte kunde få nämnvärd tröst. Också ingenjör Stenhoff, högste chef för svenska statens fabrik i Strängnäs för framställning av råfilm till sjukhusen, uppvaktade jag. Kunde man inte börja tillverka råfilm för filminspelning? Det var emellertid ingen enkel historia. Vid Kämpeverken i Västerbotten sades visserligen en del undersökningar pågå angående möjligheten att med cellulosa som utgångsmaterial få till stånd råfilmsproduktion men, men...

En bekant ungersk affärsman fick i den vevan höra talas om mina bekymmer. Han meddelade omedelbart, att man i Ungern kommit långt med en ny metod för framställning av råfilm, och att vederbörande alldeles säkert skulle bli glada, om de kunde få kontakt med oss. Hur? Ungern var ju i krig på tysk sida! Jag fick i alla fall på något sätt följande uppgifter:

– Förfaringssättet och maskinerna, som Kovács – den ungerska uppfinnaren – tidigare fått från Amerika och Tyskland för att framställa råfilm med svenskt utgångsmaterial har hittills icke kunnat användas. Inrättandet i Sverige av ett laboratorium skulle förenkla vidare forskningar i överensstämmelse med ungerska och svenska intressen varför det vore av stort värde om ett dylikt laboratorium snarast kunde åstadkommas.

– Kovács har patent på en maskin för texttryck på filmerna, som i Tyskland och på Balkan väckt stort intresse. Patentet är dock inte sålt. Slutligen har laboratoriet Kofa ett patenterat förfaringssätt att av vanliga kopior framställa positivkopior i önskat antal, som också är osålt. Metoden lär användas i Sverige – men Kofas arbetar mycket billigare. Anförda förefaller vara tillräcklig anledning att träda i personlig kontakt med direktör Gustáv Kovács, vilket jag på det livligaste rekommenderar.

Det där lät ju lovande. Jag gick och drömde om att för Skandinavien dels förvärva ensamrätten till patenten och dels att bygga ett laboratorium för att tillverka råfilm.

Via ungerska legationen sände jag ett brev till firman i Budapest och frågade, huruvida de var intresserade av förhandlingar och eventuella affärer med oss.

Innan jag hunnit få svar, inträffade emellertid en händelse, som skulle kunnat annorlunda gestalta min resa. En dag ringer Ragnar Casparsson och ber, att jag omedelbart skall komma till landsorganisationen för ett ”ytterst viktigt samtal”. Då jag ändå hade ett sammanträffande med Axel Strand, gav jag mig omedelbart i väg. Casparsson meddelade att han just haft besök av ”en representant för president Roosevelt”, som f. t. vistades i Sverige. (Det var som f-n,

tänkte jag, har Ragnar förbindelser med så stora män.) Vad han hade att säga mig, skedde under ”absolut tysthetslöfte”. Ja, naturligtvis skulle jag inte kvittra ett ord. Så kom då hemligheten:

– I Ungern finns en mycket stark opposition, som är beredd att sluta fred. I regeringen börjar en del bli klara över, att Hitler kommer att förlora. Det gäller därför att få någon från ett neutralt land, som kan resa ned och för de ledande oppositionella tala om det verkliga läget vid fronterna. Resan är förenad med vissa risker, ty nazisterna har naturligtvis spioner överallt, men jag har rekommenderat dig såsom lämplig för uppdraget.

– Nå, vad heter den där ”representanten för Roosevelt”?

– Jag ‘kan inte säga det. Bäst vore, om du kunde träffa honom, så finge du själv bilda dig en uppfattning av mannen. Med tanke på mina privata planer förklarade jag mig beredd att resa. Roosevelts ombud kunde ringa mig för överenskommelse om ”träff”. Huruvida jag omedelbart meddelade Casparsson, att jag under alla förhållanden låg i förhandling om att resa till Ungern för att eventuellt ordna råfilmproduktion, minns jag inte, men sannolikt är, att jag gjorde det.

Redan samma eftermiddag ringde en herre, som det inte var så svårt att karakterisera. Han åberopade f. ö. Casparsson och frågade, om vi kunde träffas samma kväll, ”så kanske jag får bjuda på middag”. Jo, det gick för sig. Kanske ville han bestämma restaurang?

– Ja, hur vore det på Stortorgskällaren? Den eller någon annan kvittade lika, svarade jag. Efter någon minut slog det mig emellertid, att ”Roosevelts representant” var en försiktig herre; ville inte visa sig i mitt sällskap. Nå, min inställning var ungefär densamma, så vi träffades klockan sju på Stortorgskällaren. Han presenterade sig som ”professor Pheel”, vartill jag svarade:

– Ja, det namnet är väl lika bra som något annat. Men se, den ovanligt länge och ovanligt muskulösa mannen visade sig verkligen heta Pheel och vara av svenskt ursprung. Kort och koncist gav han mig en redogörelse för läget i Ungern. Allmänt väntades, att regeringens majoritet skulle förklara landets utträde ur kriget. Naturligtvis skulle detta medföra, att tyskarna försökte besätta Ungern, vilket vore detsamma som inbördeskrig, men också en sådan utveckling skulle påskynda freden. Huvudsaken var, att man fick en man till Budapest, som kunde påverka det hela, och det borde vara någon från ett neutralt land.

Litet misstänksam var jag väl, ty jag frågade, om professorn – jag hade inte sagt ett ord om mina egna planer – hade någon rekommendation. Jo då, det hade han visst. Casparsson t. ex. Så vitt han visste, kände jag också borgarrådet L. Ja, naturligtvis! Vi hade ju under många år varit kamrater i stadsfullmäktige, så att visst kände jag honom. ”Ja, se, det är en av mina bästa vänner det ...”

– Nå, om jag nu skulle resa till Ungern, vem tar riskerna för min familj?

– Dem tar naturligtvis vi. Professor Pheel var entusiastisk. När vi skildes, såg han mig bestämt redan i Budapest:

– Ja, vet herr Kilbom, lyckas det här, så kommer president Roosevelt och Churchill att visa er sin tacksamhet. Då tyckte jag ändå, att han underskattade mitt förstånd, så jag svarade: – Nej, vet professorn. ”Lyckas det här”, så kommer de att själva ta äran. Tidningarna kommer då att prisa dem som mycket skickliga. Ingen kommer att nämna oss. Misslyckas det, så får jag ensam bära följderna. Så berättade jag för professor Pheel historien, när Lloyd George inför engelska underhuset blankt förnekade, att ‘han hade något att göra med Bullittdelegationens resa till Ryssland 1919 ... Tydligt kände professorn till ‘historien, ty han svarade ingenting. Eller kanske medgav ‘han tyst att min uppfattning var riktig.

Att han gick in för min resa med mycket stor energi, var under alla förhållanden klart.

Efter ett par dar ringer en herre och frågar, om jag vill komma till Carlton för lunch klockan 12. I hallen presenterar han sig som Gellert, militärattaché vid ungerska legationen. Han har förmedlat min skrivelse till den ungerska filmfirman, docerar han till en början. Han ville gärna hjälpa oss att få råfilmfrågan löst. Efter några minuter 'kröp det emellertid fram att han kände professor Pheel och tillhörde oppositionen i sitt hemland. Och så gav han detaljerade uppgifter, förvånansvärt öppenhjärtiga, tyckte jag. Läget i Ungern var mycket oppositionellt. Det kunde brista när som helst. Jag gjorde oppositionen en mycket stor tjänst, om jag kunde resa till Budapest och tala med några personer, vilkas namn jag senare skulle få. Gellert talade blott om oppositionen i Ungern – inte om England och Amerika.

Men hur trodde han, att jag skulle få tyskt visum. Till min häpnad förklarade Gellert, att "vi 'kan ordna den saken". Han hade redan skrivit till sin vän militärattachén vid legationen i Berlin och undersökt, om jag kunde få visum för filmaffärerna. Svaret hade blivit ja. Vid Tempelhof, flygplatsen, skulle man från legationen möta mig med bil och jag skulle få bo hos militärattachén och fortsätta följande dag.

Det där lät ju alldeles utmärkt, varför jag rapporterade min eventuella filmresa för mina kamrater, som på det livligaste tillstyrkte. Blott för Gustaf Karlsson talade jag också om det andra skälet för resan. Gustaf var en aning betänksam men utgick ifrån, att "något obehagligt kan inte hända dig".

Efter sammanträffandet med hr Gellert kom förfrågan från andre militärattachén vid USA:s legation, en herre vid namn Cunningham, om jag inte tillsammans med professor Pheel ville äta middag hos honom. Nå, varför inte, tänkte jag. Det kan inte skada att höra vad den mannen har att säga. En angenäm middag blev det. Då mr Cunnigham plockade fram alla möjliga flaskor för att "visa hr Kilbom, så många sorters likör vi har i USA", blev jag emellertid misstänksam. Ville man få mig berusad?

Mr Cunningham var entusiastisk för ryssarna. Jag minns inte allt, vad han sade om dem, men jag satt och reflekterade över det märkliga i, att en amerikansk överklasspojke, vilkens farbror var så hög sjöofficer, att han just då var överbefälhavare för amerikanska flottan i Medelhavet, kunde bli så där intagen i bolsjevikerna. Kunde det bero på, att dessa då militärt visat, vad de förmådde? Eller var det provokation för att få mig att prata? Naturligtvis önskade också jag seger för den demokratiska sidan, men hur skulle det bli sedan? Därom hann vi inte säga så mycket förrän förste militärattachén, f. ö. en finsk-amerikan förklarades det, kom. Mannen gjorde ett oangenämt intryck. Med rätt eller orätt skärptes min misstanke, att man ville undersöka min politiska inställning. Så att middagen slutade inte fullt så uppsluppet, som den varit tidigare ...

På hemvägen frågade jag mig vad det var fråga om. Varför bjöd USA:s andre militärattaché mig överhuvudtaget på middag? Varför denna teater med likörerna? Varför det hejdlösa berömmet åt ryssarna? Jag var ju inte bolsjevik. Tog de mig för en dumskalle? De kunde ju dock inte ha annat än intresse av, att Ungern slöt fred, så att kanske jag överdrev min misstänksamhet reflekterade jag vidare. F. ö. hade jag ju att göra med ungrarna, och i värsta fall kunde jag dra mig tillbaka. Eller blott se till råfilmaffärerna – om jag fick tysk visering!

Det tog tid att få alla handlingar för sökande av tyskt visum. Tydligt blev professor Pheel nervös, ty en dag fick jag följande brev:

– Käre vän.

Jag har varit borta men återvände en dag, tänkande att jag måtte få träffa Eder. Men jag lyckades inte, och inte heller lyckades jag att få träffa vår vän R. K. (skulle väl vara Casparsson). Men jag bad att Ni skulle få brev och legationen svarar, att Ni får det när som helst. Bara ring på vår vän

Gellert eller träffa honom på hans bostad, och han ordnar allt. Han betonar emellertid, att det är kolossalt viktigt, att Ni och Eder medresande göra ansökan om visering med detsamma. Det kanske dröjer en liten stund ändå. Vi har redan meddelat legationen i Berlin att göra allt för att befördra resan.

Vill Ni vara vänlig och skriva till mig Hotell Eggers, Göteborg, hur det står nu. Glöm inte, att vi räcker Eder all hjälp, som behövs.

Med utmärkt högaktning,
Robert.

Någon dag senare fick jag emellertid följande rekommendation från ungerska legationen:

– Direktionen för Magyar Film Iroda, Ungerska filmbyrån, har anmodat mig att till Eder och hr Hamberg, (skulle som specialist följa med) framföra en inbjudan att i början av juli innevarande år i Budapest delta i förhandlingar om och demonstration samt eventuellt inköp av det Kovácsska patentet för förenkling av filmreproduktionsförfarande.

Magyar Film Iroda kommer även att sända herrarna en direkt skriftlig inbjudan till dessa förhandlingar.”

Då jag nu tyckte mig ha alla handlingar, gav jag mig i väg till tyska passbyrån på Birger Jarlsgatan och begärde visum för mig och Hamberg. Skäl: Vi ville ha råfilm från Ungern och det var bråttom:

– Ja, svarade den medelålders dam, som satt i luckan, då kanske vi skall telegrafera, så borde vi ha svar på två, tre dagar. Det tyckte jag var ett utmärkt förslag, så jag bad damen bara göra det. Det kostade 40 kronor, och jag fick följande kvitto:

Erhalten von Herrn Kilbom + Hamberg Kronen 40: – als Vorschuss für Telegr. Kosten.

Stockholm 1/6 43.
Deutsche Gesandtschaft.

Så var det inget mer. Vi fick trots ideliga förfrågningar aldrig något svar på vårt telegram. Och kostnaderna betalte vi, dvs. jag, ur egen plånbok. Då jag efter en månad genom en bekant frågade på ungerska legationen efter attaché Gellert för att meddela honom hur läget stod, svarades, att han ”kommenderats till fälttjänst”. Varför, ja, det kunde jag inte få besked om. Och om det var riktigt fick jag heller inte reda på. Nå, fascisterna förlorade ändå Ungern. Men attaché Gellert efterlämnade ett ovanligt angenämt minne.

Också professor Pheel försvann så småningom. Något år senare meddelades emellertid i pressen, att han för ”vetenskapligt uppdrag” besökt Sverige, men då träffade jag honom tyvärr inte. Kanske hade han vissa skäl att inte längre komma ihåg vår bekantskap.

Professor Pheel kunde som privatman vara trevlig värre. Vid besök på vårt sommarställe över en söndagshelg visade han sig vara en stor barnvän; mina ungar blev stormförtjusta då han med outtömligt tålmod lekte och badade med dem. Så var han också för sin hustrus räkning rasande på Musikerförbundet i USA, en riktig gangsterorganisation, om vilken jag själv hört de mest upprörande historier. Jag hade den tiden för Folkets husföreningarnas riksorganisation f. ö. små konflikter med vårt eget musikerförbund, så att vi hade en hel del utom kriget och läget i Ungern att tala om ...

Rätt länge sedan jag förlorat kontakten med vederbörande gick jag emellertid och spekulerade över vad som skett. Hade Pheel genom ungerska legationen fått reda på mina planer att besöka Budapest och därefter genom Casparsson ordnat kontakt? Eller hade han vänt sig till Casparsson för att få reda på någon för det politiska Budapestuppdraget lämplig person? Att i Ungern rådde revoltstämning med anledning av kriget, meddelade ju tidningarna så att skäl

förelåg då att få dit någon för att om möjligt påskynda utvecklingen. Men för ansågs jag lämplig?

Uppviglare eller samhällsbyggare i riksdagen

– Ni har di bra, ni rixdagsmän. Flerä tusin kronor om åre har ni för o gå där me händernö i byxfikernö o prata litö lort iblann.

Det var min mot allt och alla vanvördige vän och släkting Jakob Gille i Österby, som utlade texten, när jag efter valet 1928 kom hem till mina föräldrar. Vi hade ett fattigvårds-ärende att tala om, Jakob och jag. Men man skall inte missförstå honom. Vi var kommunister bägge, och Jakob var precis lika intresserad som jag, att vi skulle få många mandat. Han och mina andra vänner i Uppsala län hade legat i som röda rävar, för att vi också där skulle erövra en plats. ”Vi behöver en riktig kär från Uppland å.” Något mandat tog vi emellertid inte i den valkretsen, har inte haft någon där sedan Henry Eriksson, Uppsala, slogs ut 1917. Men i Stockholm återerövrade vi, som jag i annat sammanhang erinrat om, mitt mandat från 1924. Och det var med mig Jakob skämtade – på Österbyspråk och med tillämpande av på bruket gängse humor. Men Jakob Gille var och är en hedersman, en frispråkig f. d. vallonsmed, som sannerligen inte låter överheten peta sig på näsan.

Något mer än skämt låg det dock i hans vanvördiga yttrande. Detta gav ungefär uttryck åt, vad många tänkte. T. o. m. en del av arbetarnas egna representanter utanför riksdagen gycklade ibland ganska friskt med kamraterna innanför. Hade kanske inte A. J. Christierson (Lukas) på partikongressen 1905 lockat förtrytelsens tårar i Thorssons ögon med beskyllningen, att han ”stod i riksdagen och övade munlädret för 10 kronor om dagen”?

Det var blott de äldre och de politiskt riktigt bitna, som med lågande ögon talade om Carl Ivarsson, Adolf Hedin och Hjalmar Branting och dessas storverk. De strävade minsann inte efter äreställen över riksdagsmännen. Då de äldre berättade för oss i ungdomsklubbarna, hur en av Lantmannapartiets bönder förklarar för sin partiledare, att ”vi följer er till statsrådsdörren” men heller inte längre, tyckte vi det var ord i karlamun. Så att någon överdriven respekt hade vi inte på rätt länge för riksdagen och de folkvalda. Hinkes och de andra ungsocialisternas propaganda hade f. ö. också bidragit att kyla vår tro på, att frälsningen skulle komma från Helgeandsholmen.

För varje nytt mandat arbetarna erövrade, steg dock förväntningarna. Jakob Gillens vanvördiga yttrande fälldes i skarven mellan uppfattningen, att samhället kunde ändras blott med utomparlamentarisk kamp, och hoppet att den allmänna rösträtten kanske ändå kunde ge en del.

Den ”feta lönen” och ”övrige inkomster”, som troddes följa med riksdagsuppdraget, spelade en viss roll i arbetarnas fantasi. Riksdagsarvodet var ju stora pengar – för en arbetare! Att riksdagsmannen kanske hade hushåll på två platser, tänkte inte alla på. Och riksdagsmännen hade extra betalt för varje sammanträde i kamrarna och för sammanträden i utskotten!

Verkligheten var en annan. Från riksdagen 1921 var arvodet maximerat till 3 400 kr per år, men då kunde riksdagen också pågå till efter midsommar. Från 1933 minskade det till 3 000 kr, och från 1941 var det 750 kr per månad under lagtima riksdagen. Allt gällande riksdagsman boende i Stockholm. Riksdagsmän boende i provinsen hade något mer, men då måste de också ha två hushåll. Fria resor, som jag under många år arbetade för, förekom inte på den tiden annat än till och från riksdagen.

För många arbetarrepresentanter betydde riksdagsuppdraget en ekonomisk uppoffring. Påståendet gällde praktiskt taget alla, som icke hade statstjänst eller tjänst inom rörelsen; av de senare fick de flesta mindre lön under riksdagstiden. Hur de klarade sig? Inom

arbetargrupperna fick bättre lottade kamrater åtminstone under min första period skjuta till några kronor efter arvodestidens slut. Solidariteten var då en mera allmänt godtagen levnadsregel. Gamle socialdemokraten

Borg i Harnäs och Verner Karlsson i Grängesberg, för att låta dessa två tjäna som exempel, kunde vittna om, hur de måste få hjälp. Utskotts- och andra extra arvoden var rena fantasifoster. Är det förstås alltjämt.

Många kroppsarbetare fick ”gå i jobbet” dagen efter återkomsten från Stockholm. Andersson i Råstock, sedermera bara Råstock, kom flera år från riksdagen på kvällen och inspekterade järnvägslinjen morgonen därpå – han var banvakt. Detsamma var fallet med Verner Karlsson i Grängesberg – ehuru han fick gå ”ner i gruvan”, när Råstock gav sig ”ut på linjen”. Att de två sitter särskilt i minnet, betyder ingalunda, att de hade det allra sämst. Från mina första riksdagar kommer jag ihåg flera kamrater, som var arbetslösa, när riksdagen var slut. Deras förre arbetsgivare vägrade att ta emot dem. ”Vi kan inte hålla platsen öppen för den, som är borta fem, sex månader om året.” Tillfälligt arbete – javisst, om det fanns! Någon gång kunde de väl få en slant för något agitationsföredrag eller under valrörelse genom någon turné. Men det var då sannerligen ingenting att bygga på. Så fick de ”fylla i med ära”, där det materiella var för knappt ...

När jag under gångna år läst den överlägsna kritiken i vissa tidningar mot riksdagsmännen och mot svenska riksdagen, har jag haft lust att ropa ut detta till allmänheten. Men så har rådet kommit: ”Vet du, vi skall inte tala i egen sak.” Men här vill jag säga det. Den, som något studerat de parlamentariska förhållandena i andra länder, vet, att kritiken oftast är orättvis. Sanningen är, att vi i stort sett kan vara stolta över vårt parlament och över våra riksdagsmän. Det är nästan undantagslöst ”ren luft” i svenska riksdagen och omkring dess ledamöter. Tjugo år på Helgeandsholmen och deltagandet i trettiotalet riksdagar tycker jag ger mig en viss rätt till så kategoriskt omdöme.

Naturligtvis finns det riksdagsmän, som aldrig yttrar sig, aldrig väcker en motion. Det betyder emellertid inte, att de ingenting gör i riksdagen – en del drabbas väl av denna dom! Arbetet i riksdagen förändrades under mina tjugo år nästan helt igenom. I början hölls under den mesta tiden två arbetsplena per vecka. Och plena, som i varje fall lördagsnätterna och vid remissdebatter samt mot slutet ofta drog ut till på morgontimmarna. Mer än en gång vandrade vi till vår bostad tre å fyra-tiden på morgonen. Ville det sig ”väl”, gick vi från plenum till ”Mor på höjden” och drack kaffe. Då hade vi med undantag för middagspausen suttit i kammaren sedan kl. 11 föregående dag. Var det så märkvärdigt, om man inte kunde sitta i sin bänk hela tiden? Inte kunde arbetsförmågan vara så stor dagen efter ett sådant plenum.

Mellan riksdagarna var det inte heller precis någon vila. Valmännen hade rätt att få veta, vad deras representanter gjort, om han gjort något, och i så fall, hur han gjort det. Numer kanske det ges arvoden för sådana missioner, tidigare fick man inte alltid ens resekostnaderna. När representanter för andra grupper eller partilösa någon gång ville ha reda på vår ståndpunkt, var vi förstås stolta. Det kunde vara ärligt uppsåt bakom en sådan inbjudan. Oftast var det dock ett försök att ”knäcka” en misshaglig riksdagsman. Jag minns som vore det i går en sådan inbjudan, och jag tror det kan vara av intresse att skildra ”mötet”, som följde. Den 11 september 1932 fick jag följande brev:

– Härmed hava vi äran inbjuda Eder till att svara för Edra gärningar i Riksdagen.

Varje deltagande riksdagsman på Stockholmsbanken garanteras 10 minuters tid att ”försvara” sig och ytterligare 3 minuter för eventuell replik.

Hjärtligt välkommen

Svenska Nationalsocialistiska Partiet, Avd. 2, *Sthlm.*

Jag var tveksam, huruvida jag skulle mottaga denna ”hjärtliga” inbjudan. Å andra sidan, det kunde vara intressant att stå ansikte mot ansikte med Stockholms-nassarna. Så jag beslöt att gå till Auditorium – för en gång! För feighet skulle de inte kunna beskylla mig. Alla kamrater avrådde dock. Slutligen ordnade Einar Ebe en hedersvakt på något dussin ”stöddiga grabbar”, som sannerligen inte lät skrämra sig. I spetsen för dem gick Frasse Norrblom, f. d. stam-anställd och nu ombudsman för åkeriarbetarna i Stockholm. Frasse var minst ”två alnar och en tvärhand lång” och bred över ryggen som en logdörr. Einar Ebe var med och kommenderade. Jag skulle inte ta de utlovade 10 minuterna. Sju minuter borde jag tala. Precis .. !

Det blev ett av mina många intressanta möten. Lokalen var överfylld. Militär disciplin – till en början! Så ropades Arthur Engberg upp. Nu, tänkte jag, nu skall vi se, hur det här slutar. Engberg kliver fram med gravitetisk min, äntrar talarstolen och bereder sig att övertyga nazisterna om – socialdemokratisk politik! Kanske hann han säga: ”Socialdemokratin . . .” Sedan var det slut. Publiken vrålade, stampade i golvet, skrek förrädare och jag vet inte vad. Tydligt organiserat! Så en sekunds paus. Engberg tittar villrådigt på publiken, på ordföranden, en spinkig liten gosse i blankskinande stövlar, som från salen knappast syntes bakom bordet framför honom. Så försöker han på nytt. Samma resultat. Ytterligare ett försök. Nu härskade rena hysterin.

Då ingriper ordföranden, som undertecknat brevet, vari ”garanterats 10 minuters tid för ”försvar” med förklaringen, att ”publiken vill inte höra herr Engberg”, och efter en andningspaus: ”Redaktör Kilbom har ordet.” Då Engberg stod kvar på podiet, dröjde jag att stiga upp. Den lille gossen i ordförandestolen frågar emellertid: ”Vill inte redaktör Kilbom ha ordet?” Då Engberg är nere i salen, går jag upp på podiet, ställer mig vid sidan om ordföranden – min avsikt var att åtminstone behärska honom – och betraktar publiken någon sekund. Slutligen börjar jag enligt överenskommelse med mina kamrater:

– Ert missnöje är berättigat, i den mån det riktar sig mot missförhållanden i samhället. En minut kanske fick jag fortsätta. Huruvida ordföranden eller publiken var mest förvånad, kunde inte avgöras. Det var, som om åskan slagit ned på parketten. Slutligen måtte någon dock ha upptäckt, att jag tänkte lura dem att lyssna, och då brakade det loss. Det var, som om lokalen varit full av sinnessjuka. Ordföranden gjorde dock inte min av att återställa ordningen, varför jag med all den kraft jag hade kvar i min gamla smednäve nöp honom i överarmen och erinrade viskande att man garanterat mig 10 minuters taletid!? Han slog i bordet med sin klubba, skrek och fäktade. Faktiskt försökte han ett ögonblick få den hysteriska massan att vara tyst. Ögonblickligen fortsatte jag med ett par satser av kritik mot den nazistiska rörelsen. Tre gånger fick jag på detta sätt en minut eller något mer. Men sedan var det definitivt slut. Jag iakttog särskilt en gammal kvinna på en av de första bänkarna. Hennes mun stod öppen. När jag började tala, tog hon sats, som tänkte hon hoppa upp på podiet, varpå hon emellertid krökte sig och satte i med ett fruktansvärt gallhojtande. Ungefär likadant uppträdde några hundra andra.

När det var som värst, skrek ordföranden, att mötet var slut, och sprang bakom kulisserna. Jag vill minnas, att någon ropat på polis. Då jag tänkte försöka tala en gång till, reser sig ett par av mina vänner, och en jätte till hamnarbetare ryter: ”F-e pack! Är det så här ni håller löften till inbjudna.” Längre hann han inte, förrän hela mötet trängdes mot utgången. Först nyfikna, som kommit för att uppleva en sensation. Och så var mötet sprängt .. !

Det var inte vår mening, att det skulle sluta så. Personligen hade jag tänkt ge nazisterna en omgång. Jag hade f. ö. denna valrörelse ett par diskussioner med nazister på andra platser, den ena i Brattfors i Värmland. Men där blev det diskussion och – stryk för dem. Nittio procent av publiken var motståndare. När nu emellertid mötet blev sprängt, så tyckte vi, att vi även på så sätt fått lön för mödan. Men utanför skällde nazisterna – och andra kom fram och tackade. Men någon mer ”garanti” att få tala 10 minuter på nazistmöte fick jag ej.

Det kunde, som man ser, ha sina poänger att försöka vinna anhängare bland upphetsade massor!

De senaste åren av min riksdagstid utfördes det mesta arbetet i utskotten – och på gruppmötena. Det var då av största vikt, att så många ledamöter som möjligt bereddes utskottsplatser. Sedan de tillfälliga utskotten ändrades, var detta ännu betydelsefullare. I socialdemokratiska riksdagsgruppen såg förtroenderådet – sekreteraren främst – till att så många som möjligt fick tillfälle att åtminstone delta i utskottens sammanträden. Att några då måste ”sitta vid väggen”, dvs. vara ”blott” suppleanter; var ofrånkomligt. Hade de någon speciell fråga de ville bevaka, fick de emellertid nästan undantagslöst ”sitta” vid bordet. Jag kan inte erinra mig, att jag under min första riksdagsperiod någon gång utestängdes. (Efter Brantings död genomförde Per Albin dock en politiskt skarpare gräns till oss. Hans stående argument var: ”ni får de rättigheter ert antal berättigar till”.) Utskotten valdes proportionellt. Från riksdagen 1929 utestängdes vi konsekvent från all delaktighet i utskottsarbetet. Men motions- och yttranderätt hade vi ju och vi utnyttjade denna så mycket flitigare.

Ett par iakttagelser synes mig kunna publiceras angående arbetet i bevillningsutskottet. Bärög i Katrineholm satt ordförande senare delen av den tid jag var med. Bärög var personligen mycket vänlig. Men han lät ändå inte gruppmedlemmarna komma till sin rätt, föreföll det mig. Jag vet, att andra tyckte detsamma. Jag kan således inte erinra mig mer än ett socialdemokratiskt fraktionsmöte från alla mina år i utskottet. Måhända hade det inte heller då blivit något, om jag inte uttryckligen fordrat det. Bärög höll kontakt med framförallt – finansministern.

Med de borgerliga föreföll han alltid beredd att kompromissa. Vad, som före allt annat syntes förespegla honom, var att få ett ”enigt utskott”, kanske en ”sjukdom” hos dem, som länge bekläder ordförandeposter? Följden? Skattelagar blev i vissa stycken så oklara, att de kunde tolkas på olika sätt eller var svåra att tolka. Några av oss tyckte ibland det hade varit bättre med ett majoritetsbeslut och klar formulering än ett ”enigt” utskott med både politiska och sakliga suddigheter i lagtexten. Annat än privat blev vi emellertid med det undantag jag anfört inte i tillfälle att framhålla detta för partikamraterna.

Naturligtvis har en ledamot av riksdagen, om vederbörande så vill, nog arbete, även om vederbörande inte är ordinarie i något utskott. Rätten att motionera – i viktigare frågor dock först efter att ha rådgjort med gruppens förtroenderåd – finns ju alltid. En motion är inte betydelslös därför att den avslås. Kommunistiska gruppen utnyttjade som sagt motionsrätten flitigt.

Jag nämner några motioner från t. ex. 1930.

Oscar Öhman väckte motioner angående *militärmanskapets rättigheter*: rätt att inom förläggningssorterna bilda organisationer för tillvaratagande av sina ekonomiska rättigheter; att genom egna förtroendemän få kontrollera utspisningen; att få framföra klagomål angående persedelvård; skydd för den arbetsanställning de värnpliktiga hade vid inryckning; om en krona per dag vid värnpliktstjänstgöring samt 1:50 vid fälttjänst och tjänst till sjöss; om avskaffande av hälsningsplikten; om ledighet första maj och om förbud mot kommendering till kyrkoparader, religiösa möten, gudstjänster och korum.

Victor Herou väckte motioner angående åtgärder för att avlyfta eller minska de små jordbrukens skuldbörda; lagstiftning så att de stora godsens och bolagens jordbruksfastigheter kunde överlåtas för en jordbruksreglering för åstadkommande av jord och i vissa fall skog för jordbruk, som behöva kompletteringsareal; för bättrad socialarrendelag och angående optionsrätt för arrendatorer; för de mindre jordbrukarnas befrielse från mjölkavgift, för bättre jordbrukskredit, för hjälp åt fiskarna m. fl.

Verner Karlsson om minst 15 dagars arbetarsemester.

J. P. Dahlén angående igångsättande av sågverksrörelse på Seskarö.

Aug. Spångberg med anledning av Billeruds bolags nedläggande av driften vid Rämens, Oforsens och Liljedals bruk; om utredning av äganderätten till åt industrin upplåtna skogsområden med syfte

dels att till kronan återbörda dess egendom, dels att bereda innehavare av på dylika områden befintliga lägenheter tryggad rätt till desamma; om obligatorisk moderskapsförsäkring; om utredning, angående under vilka villkor abort skulle vara tillåten samt angående förslag till förbättrad lag om försäkring vid olycksfall i arbete.

Visst väckte vi också demonstrationsmotioner, sådana som vi visste blankt skulle avvisas: Kyrkans skiljande från staten, om införande av republik och enkammersystem m. fl. Men vi strävade medvetet efter att framföra krav, som var aktuella bland fackföreningsfolket, bland de arbetande. I de flesta fall blev också de avlivade. Och ändå vågar jag påstå, att de gjorde nytta. De bidrog att hålla frågorna levande, att ” mogna ” kraven. Det behövs inte långt studium eller speciell kännedom för att kunna konstatera, att en del, så vitt jag i hastigheten kan bedöma de allra flesta, av våra motioner 1930 sedan flera år är genomförda – utan att samhället har gått under!

De ledamöter av riksdagen, som har socialt samvete, och som i motioner eller på annat sätt vill ge uttryck däråt, får bereda sig på mothugg, arbete och kostnader. Ibland har jag f. ö. tyckt, att motståndet varit oresonligt och osakligt. Partiväsendet har sina följder. På gott och ont!

Den svenska riksdagen representerar ett förvånande mått av teoretiskt vetande och praktiskt kunnande. Men kanske ett ännu större mått av sunt bondförstånd. Det stora flertalet låter inte bluffa sig av professorligt uppträdande – eller kanske jag skall säga att det var så de 20 år jag hade säte i riksdagen. Och kanske det bästa av allt, det är i regel gott kamratskap i den svenska riksdagen, förvånande ofta kamratskap över partigränserna. Jag vet mig icke i någon församling ha sett, hur lätt viktigpetteri och översitteri genomskådas ...

När jag 1940 första gången hade valts på den socialdemokratiska listan, hälsades jag och mina vänner välkomna i riksdagsgruppen av Per Albin. Vi tyckte, att hans hälsning var särskilt hjärtlig – våra röster hade utan varje tvekan i flera valkretsar räckt att säkra ett socialdemokratiskt mandat. Det underströks från flera håll, som jag förut visat, att vi skulle behandlas som kamrater, vi hade alla partimedlemmars rätt att föra fram våra speciella meningar. För min del gjorde jag bruk av denna rätt – då det gällde inrikespolitiska frågor. I strävan att förhindra landets indragande i krig försvarade jag som jag tidigare anfört i stort sett regeringens politik. Detta bidrog, kanske rent av orsakade mitt politiska nederlag 1944, då jag genom politiskt ojust uppträdande från en hoptrummad mötesmajoritet slogs ut från valbar plats.

Jag hade före mötet icke gjort något för att få understöd för min kandidatur. Två partimedlemmar talade för den, Ernst Setterberg och Per Albin Hansson. Kommunstyrelsen gjorde ingenting, sedan den föreslagit mig på valbar plats. Mina gamla vänner var ”upptagna”. Någon av dem hade f. ö. före mötet förklarat, att ”du bär dig dumt åt” – därför att jag stödde Per Albins fredspolitik och tog Allan Vougt i försvar; jag tyckte Vougt blev sällsynt ojust behandlad av en del borgerliga tidningar och av kretsarna kring Trots Allt – hur många av dessa herrar och damer stödde arbetarklassen!

När jag gick från nomineringsmetet i Medborgarhuset den där kvällen på eftersommaren 1944, tyckte jag mig vara ojust behandlad. Jag hade icke fått mitt mandat genom Stockholms arbetarkommun. Folk, som handlar som den tillfälliga majoriteten i kväll, tänkte jag, kommer inte att genomföra några segrar för arbetarrörelsen. Valet 1940 fick partiet 54 procent av de angivna rösterna, 1944 blev det 46. Utgången 1940 var främst beroende på valmännens övertygelse, att socialdemokratin var det säkraste bålverket för freden och ett förtroendeval för Per Albin.

Men nog bidrog också till förtroendet den ökade enighet vi genomförde två år tidigare.

Den 23 oktober 1941 var jag bjuden på middag hos den liberale riksdagskamraten Oscar Bäckman, stor affärsman Stockholm. Också Axel Odelberg (Gustafsberg) var gäst. Som alla andra talade vi om kriget. Odelberg, högerman, satt mest tyst hela samtalet. Men slutligen förkunnar han:

– Det har varit vår räddning att arbetarrörelsen haft det avgörande ansvaret för landets politik. Det har räddat oss från att komma med i kriget.

Äldre socialdemokrater yrkade, att vi dels i provvalet inom kommunen och dels vid det efterföljande valet skulle gå fram med en spränglista. Jag tackade nej. Arbetet för att skapa samlingslokaler tyckte jag fick räcka. Men nog ansåg jag, att denna historia föga hedrade vissa "partivänner". Trots alla brev jag fick och alla sympatiuttalanden i olika partiers tidningar kände jag den som en kränkning. I de mest omöjliga situationer har jag haft till valspråk: "Stryk över och gå vidare!" Nomineringshistorien 1944 efterlämnade dock ett sår, som haft svårt att ärras.

Femton år bland Stockholms "tyranner"

De flesta stockholmare skulle gå bet på frågan, hur staden på skilda områden utvecklats under t. ex. de sista trettio åren. Hur många nya stadsdelar har kommit till? Hur mycket har befolkningen ökat? Hur många nya hus har byggts? Hur många nya bostadslägenheter har tillkommit? Hur många km nya vatten-, gas- och avloppsledningar har nätet ökat? Hur många km nya gator har lagts ut? Hur många kvm park? Och framförallt, hur har behandlingen av de bostadslösa ändrats, av de sjuka, arbetslösa och fattiga? osv., osv. Underligt nog lämnas inga svar ens i läroböckerna i huvudstadens folkskolor på dessa och liknande frågor. Vetandet härutinnan borde dock tillhöra medborgarbildningens abc liksom att veta, hur det varit.

Då jag inte är något stadens upplysningsdepartement, får jag nöja mig med några glimtar från det kommunala arbetsfältet. Det kan ju inte bli referat av alla tal vi höll och alla motioner vi väckte. Att vi retade ordförandena och ställde till eller deltog i slagsmål med andra partiers representanter, det kan jag dock försäkra alla dem, som inte var med i mina stadsfullmäktigeuppsättningar.

När jag första gången, 1921, invaldes från Mariakretsen – det var nog Emil Andersson, Fritiof Ekman och andra, som var mina valbossar – hade stadsfullmäktige en helt annan ställning än senare. Många gamla fina borgare mötte jag i Börssalen – men många hade också gått bort. De var på sitt sätt också intresserade av sin stad; att deras sociala och politiska synpunkter var andra än arbetarnas, var ju naturligt. Men nu hade arbetarnas inflytande börjat göra sig gällande. Och huvudstaden hade nyss fått borgarråd och andra nyheter. Tre socialdemokrater kom med i första uppsättningen, Oskar Larsson, marxistisk folkskollärare, som i klubbarna (även efter sprängningen 1917) skattades mycket högt för sina insatser på särskilt det kulturella området, Harry Sandberg, gammal klubbist, f. d. LM:are, f. d. kassör i Nya banken, specialist på den proportionella valmetoden och både förut och senare fraktionsmakare på Per Albins sida, samt f. d. snickare Wictor Karlsson, specialist på fattigvårds- och sjukhusfrågor – socialdemokraterna behövde då inte skämmas för dem. Wictor Karlsson var en av de drivande krafterna vid Södersjukhusets tillkomst. Bl. a. var han så ivrig för inredningen, att han på sin fritid personligen experimentsnickrade med sängarna och även provlåg dem. Att Wictor Karlsson därtill var en mycket samvetsgrann och personligen hjälpsam man, det berättade många. Naturligtvis hindrade inte alla deras förtjänster, att vi hade många anmärkningar mot de socialdemokratiska borgarråden, särskilt mot Wictor Karlsson för hans skötsel av arbetslöshets- och fattigvårdsrotlarna.

Men det fanns också andra socialdemokrater med kommunalpolitisk vikt. Knut Tengdahl, stadshusets tomte och senare stadsfullmäktiges ordförande, Gustaf Wahl, en hederlig

metallarbetare av radikal läggning, Gertrud Månsson, Erik Palmstierna, Gottfrid Björklund – senare industriborgarråd – Edvin Andersson, Paul Magnusson, Anders Örne och andra. De väckte alla stor respekt också hos de borgerliga.

På den borgerliga kanten fanns det också kommunalpolitiska trumfäss: Johan Östberg, Wilhelm Hernlund, kom i fullmäktige 1922, Juhlin Dannfelt, finansborgarråd 1920-26 och senare medlem av stadsfullmäktiges presidium, Gustaf Masreliez, som ehuru tillhörande de tysta i församlingen förklarades vara en av högerns ”tunga” karlar, professor Bendixson, Yngve Larsson, så småningom borgarråd och stadsfullmäktiges verkliga ledare, sedan de borgerliga tagit majoriteten, Tage von Porat, Allan Cederborg, senare stadsfullmäktiges ordförande och andra.

Men också vi hade under årens lopp några duktiga karlar: Oskar Samuelsson, Otto Grimlund, Einar Ebe, Gustaf Göransson, Verner Karlsson och andra.

På vårt håll tyckte vi, att de borgerliga trots alla genomförda förändringar regerade, och att de rent av förde ett klassregemente. Oriktig var vår uppfattning inte. Fattigvårds-klientelet och de arbetslösa fick en annan behandling än nu. Till de förra räknades ju folk i skilda åldrar; folkpensionen var en helt annan än vad den sedan blivit. När jag i efterhand något gått igenom stadsfullmäktiges handlingar, har jag tyckt, att vår kritik av förhållandena inte var så oriktig, bortsett från att den väl ibland var ovederhäftig.

Tio år tidigare hade jag tillhört Halmstads stadsfullmäktige och där efter förmåga härjat till fördel för särskilt de arbetslösa. Men en 25-åring hade inte så stor erfarenhet av, hur frågorna skulle läggas upp, så det blev nog inte alltid så bra resultat. Alldeles utan erfarenhet av kommunalpolitiken var jag dock inte när jag kom till Stockholm. Fredr. Ström fanns f. ö., och även byggnadssnickare Fält och tenngjutare Nils Lindberg. Dem kunde man ju fråga. Men Stockholm var ändå något alldeles nytt med särskild kommunalförfattning och mycket större förhållanden. Inte var de borgerliga så urbotat konservativa som i Halmstad; den allmänna rösträttens införande och andra förändringar hade väl verkat något. De av mina läsare, som kommer ihåg, hur Rosenlunds ålderdomshem var på den tiden, kommer ihåg Sieversska kasern och andra nödinkvarteringar, nödhjälpsarbeten och annat, de vet dock hur riktig vår kritik var. Arbetslöshetsarbetena vid Bromma och Ulricehamnsbanan har f. ö. också satt många spår i stadsfullmäktiges protokoll.

Miljön var annorlunda i Börssalen än i Stadshuset; det senare invigdes först 1923. Det var något högtidligt över sammanträdena. Flera av de borgerliga ledamöterna gick omkring i jakett, vilket jag minns något förvånade mig. Att ordföranden i klädseln skulle sticka av, tyckte jag på något sätt var naturligt, men de andra? Men kanske orsakades min förvåning av att jag aldrig trott att man blir en duktigare karl genom kläderna. De borgerliga var också högtidligare i umgänget. När vi kom till Stadshuset, hälsade vi åtminstone på varann; i riksdagen sade de allra flesta ledamöterna du. Men i Börssalen satt man mera stelt i sin bänk. Nykomlingarna borde väl ha gått omkring och hälsat, men jag har inget minne av, att jag ens hade en tanke åt det hållet. Kanske var jag f. ö. för blyg. Eller tyckte det inte gick för sig för en ”revolutionär” att gå omkring och hälsa på borgare.

När stadsfullmäktige på hösten hade en liten privat invigning av Stadshuset efter ett av våra första sammanträden, kanske var det rent av vårt första, blev det allmän förbrödring. Bl. a. lade generalen och f. d. krigsministern Joachim Åkerman bort titlarna med oss kommunister, vilket förstas väckte stort jubel och, så vitt jag kommer ihåg, allmänt följdes. Både på den festen och alltid sista sammanträdet före jularna hade vi f. ö. mycket trevligt i Stadshuset, vilket ju inte hindrade, att vi riktigt gav varann på pälsen däremellan. De var nästan efterlängtrade, de där små festerna, när vi fått igenom nästa års stat. Tiden gick bara alldeles för

snabbt. Klockan var långt skriden, då vi några stycken rätt ofta skildes hos Hans Berggren vid Tegnérslunden.

Även den yttre miljön var annorlunda, när vi höll till i Börssalen. Det var inte så bra utrymmen där som i Östbergs skapelse på eldkvarnstomten, men det var på något sätt förnämre, kanske även därför att mandaten hade mer glans omkring sig. Att jag just där började min kommunalpolitiska bana i huvudstaden, kanske också betydde en del.

Den gamla byggnaden vid Stortorget har trots allt en viss pompa över sig. Dess läge i Gamla stan strax intill Slottet och med en omgivning, som särskilt efter Samfundet St. Eriks förnäma restaurering av en del fastigheter, representerar en helhet med många imponerande skönhetsvärden.

Underbara tider, då vi var unga och hade de ungas oförvillade och respektlösa ögon. När jag under senare år som ensam pilgrim nyfiket vandrat omkring i främmande gamla städer, har jag tänkt på Stockholm och Gamla stan; vi behöver verkligen inte rädas en tävlan i fråga om vackra stadspartier.

Stockholm undergick en otrolig utveckling åren 1921-1936; jag vill här inte göra några jämförelser med senare utvecklingstempo. Antalet stadsdelar var 58 år 1926 och 77 1934. Sedan dess har stadsdelarna ökat till 110. Folkmängden var 1/1 1928 464 699 och 1/1 1946 671 600, en ökning således med över 200 000 under kortare tid än min verksamhet bland ”tyrannerna”.

En enkel ledamot av fullmäktige kan blott ytligt följa arbetet. Jag måste dock ta del av åtminstone de större frågorna. Dels hedrades jag efter 1924 med ordförandeskapet i gruppen, dels ingick i mitt arbete som redaktör för en daglig tidning att studera massor av handlingar, som många av mina kamrater icke kunde hinna med; kommunalredaktör i Folkets Dagblad var eljest efter Ernst J. Lundqvist, som 1924 följde Höglund, Andreas Johnsson, en av den svenska arbetarpressens kunnigaste män ifråga om allt, som rörde kommunala författningar och kommunalpolitik.

Revisorsuppdrag ansågs inte precis tillhöra de för kommunalpolitik mera meriterande. Likvisst betraktade jag det som en heder, när jag kort efter inflyttningen i Stadshuset valdes som en av stadens revisorer – tillsammans med Josef Nilsson och senare den extreme högermannen Mårten Granqvist, kamrer i Domänstyrelsen. ”Gule Josefs” – det var han – bekantskap, om jag får missbruka ordet, hade jag gjort redan 1905. Under verkstadslockouten höll han ett föredrag någonstans på Söder i Gävle, där vi klubbister förstas var med och störde mötesfriden. Josef Nilsson var denna tid ledare för ett ”fackförbund” av gulingar, som stod under direktör Bernströms i Separator beskydd. Men 1924 var den tiden nästan glömd. När Josef Nilsson och jag samarbetat en tid som stadens revisorer, kom vi alldeles utmärkt överens. Vi var nitiska granskare. Här skulle sannerligen ingenting slippa genom våra fingrar eller undgå våra falkögon.

Samarbetet med Mårten Granqvist var också sakligt. Bland annat kom vi till den slutsatsen, att staden skulle förtjäna stora belopp på att icke brandförsäkra sina fastigheter. Inte föraktliga belopp gick till de privata försäkringsbolagen som onödiga försäkringspremier. Vi enades om att staden skulle ta självrisk. Också andra förslag förde vi fram. Men så vidare välbetänkt måtte vi inte ha handlat, ty fullmäktigemajoriteten ”befriade” oss från det arbetsamma uppdraget. Då en del av våra anmärkningar drabbade fastighetsförvaltningen, misstänkte vi fastighetsborgarrådet Harry Sandberg för att ha organiserat aktionen.

General Åkerman, som var en frispråkig herre ”viskade” till mig, sedan jag fallit igenom: ”det var skada det där, för jag tycker man skall ta vara på arbetsvilligt folk. Som revisor kom du ju utmärkt in i stans förvaltning”, och efter ett ögonblicks paus: ”så fick du ju stänga hornen av

dig”. Då Åkermans viskningar var rätt säregna, hörde hälften av ledamöterna vad han sade, och hade förstås lustigt värre.

Må man inte tro, att det i regel kamratliga samarbetet i nämnder och styrelser utplånade de politiska motsättningarna. Med Mårten Granqvist hade jag ständiga bataljer. En arbetslöshetsdebatt i maj 1928 var nog typisk. Jag hade kritiserat arbetslöshetskommitténs förslag, att kontantunderstödet skulle tillfälligt avvecklas, vilket uppkallade domänkamrern till ett fränt genmäle. Avveckling borde ske – till de arbetslösas bästa! Granqvist anförde följande citat från en ”stor amerikansk affärsman”:

– Den största välgärning vi i Amerika gjort de arbetslösa och nödhjälpsarbetarna var, när vi, så snart det fanns någon möjlighet, klippte av nödhjälpsarbetena; det visade sig vara till nödhjälpsarbetarnas eget bästa

Mårten Granqvists svar visade, tyckte jag, ”att han i princip anser, att de 330 personer, som är i absolut behov av kontantunderstöd, och som är anmälda hos arbetslöshetskommittén, dem låter man helt enkelt ’svälta ihjäl’”

Mot *nöjesskatten*, vilken vi ansåg främst drabbade de fattiga, förde jag och de mina en oavbruten kamp. Den började redan i Börshuset och fortsatte år efter år i Stadshuset. Från början var arbetarsidan tämligen enig, men så småningom medförde det också ”för kommunen tryckta läget” en förändring. Många ansåg, att det var riktigt lägga extra skatt på t. ex. biografbiljetterna, då biografägarna tjänade grova pengar. Vissa filmer bjöd f. ö. då som alltfjämt ett innehåll, så att flera ansåg, att de borde helt förbjudas. Bortsett från hur inställningen till amerikansk gangsterfilm och ”underlivsfilmer” påverkade avgörandena ifråga om nöjesskatten, var det alldeles påtagligt, att biografägarna var orsaken till den hos en del rent fientliga inställningen till filmen som sådan. Utformandet av annonserna och inte minst dessas storlek skapade också stark ovilja mot biograferna som ”de fattigas teater”. Under en överläggning mellan några fullmäktigeledamöter, jag vill minnas i mars 1924, för undersökning av möjligheten till gemensamma åtgärder mot nöjesskatten yttrade just Mårten Granqvist:

– Nej, vet ni, under nuvarande förhållanden går jag inte med på att avskaffa nöjesskatten på biografbiljetter. Titta på annonserna! De är ju lektioner på hela tidningssidor i, hur oskyldiga flickebarn skall förvandlas till fnask och oskyldiga pojkar till förbrytare. Men vill ni göra en aktion för att mångdubbla nöjesskatten på biografbiljetter skall jag vara med.

Mårten Granqvist behövde inte delta i någon sådan aktion. Nöjesskatten har höjts ändå. Men ingen kan förbise, att en del film- och biografägare själva levererat argument till förmån för höga skatter ...

Anmärkningsvärt var, att vi inte kombinerade nöjesskattefrågan med krav på *anslag till Stockholms Folkets hus*. I den ena kommunen efter den andra har ju senare alla partier anslagit nöjesskattemedel till detta ändamål. Också i Stockholm krävdes emellertid, att kommunen skulle understödja arbetarnas samlingslokaler, blott att kravet icke knöts samman med inkomsterna av nöjesskatt.

Under 20-talet begärde Stockholms kommunistiska arbetarkommun, att föreliggande utdelningskvot ur Forsgrénka fonden, 600 000 kr, skulle användas till Folkets hus på Söder och Kungsholmen. Det blev allmän anslutning inom Stockholms arbetarvärld. Folkets Husfondens styrelse var entusiastisk, Stockholms arbetarkommuns styrelse gav sin anslutning i ett sakligt starkt uttalande, och Fackliga Centralorganisationens ledare Carl Ståhlberg gick på samma linje. Förhandlingar hade länge pågått med avsikt att skaffa Folkets hus en lämplig tomt; de hade tagits upp redan i samband med den Ranftska kraschen. Intresserade på Söder siktade ett tag så ”högt” som att köpa Mosebacke, för vilket Meurling på Rosenbad uttalade

sitt mycket stora intresse; under senare delen av sitt liv talade Meurling mer än en gång om planerna på att förvandla Mosebacke till Folkets hus. Meurling var ju ägare av Mosebacke.

När frågan kom före i stadsfullmäktige, tillsattes en kommitté, som efter 20 månaders utredning föreslog, att Forsgrénska fondens medel skulle anslås till Medborgarhuset; någon vidare glädje för Söders hundratal organisationer har detta inte blivit. Bland mycket annat visar Medborgarhuset, hur olyckligt det är att överlåta utformandet av samlings- och andra lokaler för möteslivet till arkitekter, som icke känner dettas funktioner och behov. Och Stockholms Folkets hus saknar alltså bidrag från staden .. !

En bättre utsiktspost att följa stadens utveckling än *Stockholms stadsplanenämnd* kan man säkerligen inte få. Jag hade glädjen att tillhöra denna förnäma institution under 20 år, 1925-27 som suppleant, 1928-45 som ordinarie, därav de sista fyra åren som vice ordförande. Tre direktörer stod därunder för ledningen: ”gamle Hallman”, Albert Lilienberg och Sven Markelius. Minst tre generationers stadsplanekonst! En uppmärksam iakttagare, som känner stadsdelar, tillkomna under de olika direktörerna, kan utan svårighet avläsa de olika partiernas utformning.

Kanske vågar jag säga, att Markelius i särskild mening var ”min” direktör. Han valdes på – min utslagsröst! Det, som föregick valet, var i viss mån obehagligt. Markelius var anställd i Byggnadsstyrelsen men hade vid sidan av sin tjänst viss privat verksamhet. Han hade redan internationellt känt namn. Hans motkandidat Sune Lindström var också en av våra mest uppmärksammade yngre stadsplanerare och hade i sin tjänst i Vattenbyggnadsbyrån förvärvat både in- och utländsk erfarenhet. Bägge tillhörde de mest slagkraftiga i de offentliga debatterna om stadsplane- och liknande frågor. Ur saklig synpunkt var det således mer än svårt att välja. I vissa stycken syntes de mig fullt jämförbara, i andra låg den ene över, den andre i ett annat.

Därtill kom, att mina egna partivänner var delade. Några av dem ville ha Lindström, till dem hörde f. ö. stadsfullmäktigegruppens ledning, andra var lika bestämda för Markelius. Harald Adamsson i Industritjänstemannaförbundet, som visste, vad han ville, tillhörde de senare. Både Markelius och Lindström var politiskt radikala, så vitt jag visste delade de socialdemokraternas syn på alla frågor, ehuru Lindström var ansluten till partiet, hade en tid arbetat i ungdomsrörelsen. Det, som till slut fällde avgörandet, var två kanske ovidkommande frågor, den planerade professuren vid Stockholms högskola i stadsplane-frågor – många ansåg, att Sune Lindström var självklar till denna, för vilken han också enligt flera lekmäns uppfattning hade alldeles särskilda kvalifikationer – men som sedan besattes med Uno Åhrén, och utformandet av området kring Norra Bantorget. Markelius hade i flera år sysslat med den senare frågan; jag hade f. ö. något år samarbete med honom vid lösandet av stadsplane-frågorna omkring Linköpings Folkets hus, som bjöd på många känsliga och ur politisk synpunkt svårlösta problem. Domkyrkan är ju granne med Folkets hus! Där satt vi under flera år alldeles fast med stadsplanen och med planeringen av Folkets hus. Ehuru Folkets Husföreningarnas Riksorganisation hade egen arkitektavdelning, tillkommen och periodvis arbetande under stark opposition från de privata arkitekterna, med goda förbindelser bland stadsplanerare tillkallade vi Markelius, som på ett utmärkt sätt till de lokala myndigheternas, kommunala som kyrkliga, och Byggnadsstyrelsens samt vår egen belåtenhet löste problemen. Jag hade således något samarbetat med Markelius, även om jag inte i allt gillade hans uppläggning av exempelvis Hälsingborgs konserthus.

Markelius hade före sitt val till stadsplanedirektör också arbetat med förslag till Stockholms Folkets hus. Riksorganisationen var ingen gång tillfrågad om sina synpunkter på denna fråga. Under stadsplanenämndens behandling av olika förslag till tunnelbanans dragning och olika stationers förläggning hade jag dock fått en viss inblick i, hur partierna vid Norra Bantorget

skulle – och borde – utformas. Förslaget att där lägga stationen vid Rådmanngatan stannade i minoritet i nämnden. Jag befann mig bland majoriteten. Norra Bantorget med biområden, också planen utanför Norra latin, borde i största utsträckning friläggas. Det borde bevaras som en Stockholms arbetarrörelses stora samlingsplats, centralt belägen vid arbetarnas centrum men naturligtvis tillgänglig också för andra organisationers i det fria förlagda manifestationer. Det är just vad som alltså fattas Stockholm.

En stor tanke, tyckte jag, en tanke, som alla befolkningsgrupper borde kunna vinnas för. Så långt mitt förstånd räckte, utslöt denna plans förverkligande en stor tunnelbanestation vid Norra Bantorget.

Det var således mina motiv för att i valet rösta på Sven Markelius. Men, som jag redan anförde, var det ett obehagligt avgörande, som jag och mina kamrater dock träffade efter noggrant övervägande.

Stadsplanenämnden bjöd åtminstone mig de mest stimulerande arbetsuppgifter. Sammansättningen bidrog säkert. För mitt minne står i skilda sammanhang så levande professor Lallerstedt, arkitekt Hakon Ahlberg, Wilh. Hernlund, Olof Stendahl, byggmästare G. A. Svensson, Otto Wallenberg och målaremästare Hans Berggren från de borgerliga samt Anna Lindhagen, Fredr. Ström, Olof Carlsson, Viktor Ek, Daniel Engman, Harald Adamsson och Oskar Bengtsson från arbetarna. Det var naturligtvis också andra, som var medlemmar under mina 20 år, men det får räcka med dessa.

Vilka temperament de representerade; det var bra nära, att professor Lallerstedt ett sammanträde åkt i luven på mig, för att jag ifrågasatte arkitekternas rätt till dominans i avgöranden om stadsplaner. Som den hjärtegodas människa Lallerstedt var, återställdes vänskapen efter fem minuter. Som professor i arkitektur och en av de stora arkitekterna av den gamla skolan var det ju inte så märkvärdigt, om Lallerstedt alltid ställde sig en garde vid minsta petande på arkitekterna.

Eller Anna Lindhagen! Vilket stridshumör! Nästan ett helt sammanträde gick hon och jag holmgång, huruvida en av de äldre ekarna skulle bevaras i parken mellan Fredhäll och brofästet till Tranebergsbron. Eken skall stå kvar, sa Anna Lindhagen. ”Kilbom är en kulturbarbar, som vill röra vid våra naturminnesmärken.”

Eken bör tas bort, förklarade Kilbom. ”Det är skadligt med eklöv på gräsmattorna, det såg jag hemma på Österby bruk, när jag var pojke. Nu måste man välja. Vi kan inte få både gamla ekar och gräsmattor. Det blir för dyrt!”

Efter några minuter var hela nämnden införlivad i den mest animerade ordduell om ekarna mellan Drottningholmsvägen och Fredhäll. Nu var det inte längre fråga om en ek, det hade blivit tiotalet, ja, innan vi slutade, en hel ekskog. Men Anna Lindhagen segrade! De gamla ekarna står kvar! Mina läsare i Stockholm kan se dem, om de någon gång åker till Västra förstäderna. Är de till någon glädje? Det vet jag inte, men nu tycker jag sedan många år, att Anna Lindhagen hade rätt!

Eller det ”sjuåriga kriget” om gamla Strömbadet. Det var en strid, vill jag lova. Viktor Ek, Gustaf Ahlbin i Svenska Dagbladet, Daniel Engman i Gatukontoret, och Kalle Kilbom slogs vilt, för att det efter nya Strömbron – om det skulle bli en tunnel under Norra strömmen, var då ännu inte klart – skulle finnas ett Strömbad. Lilienberg och Harry Sandberg, som då var ordförande, rev sina hår i förtvivlan. Det ena kompromissförslaget efter det andra gjordes upp:

– Kan vi inte lägga det framtida badet utanför Mälartorget, försökte Lilienberg. Nej, skrek Ahlbin. Svenska Dagbladets typografer och andra med för den delen skall inte löpa en halv mil för att få sig ett dopp under sina raster. Och tänk på alla kontorsslavar i Klara, tillade Ek.

Skall dom inte få bada? Skall dom kanske behöva resa med bil för att komma i kontakt med litet vatten?

Vattnet är tjockt i Strömmen, dräpte Wilh. Hernlund till. Att bada där är hälsofarligt. Det flyter t. o. m. fullt av kon-domer där.

Kondomer, fnyste Engman. Dom har gjort mycket nytta, dom. Och det är ju inte tvunget, att någon går och tar dom i Strömbadet.

Strömbadet besöks av ”bögar” och homofiler, förklarade Anna Lindhagen. Ja, vad har fröken Lindhagen med dom att göra, frågade Engman.

”Snuskhumrar”, muttrade Ek, när vi den gången inte fick majoritet för Strömbadet. ”Dom är rädda för vatten, det är hela sanningen det.”

Men kriget pågick länge. Hela stadsfullmäktige följde med stort intresse våra väldiga sammandrabbningar i stadsplanenämnden om Strömbad eller icke Strömbad. Och sannerligen om intresset var mindre i stan. Jag tror knappast vi hade någon fråga under 30-talet, som absorberade så brett intresse. Så att nu hoppas en gammal ledamot av de hundra ”tyrannerna”, att man, när tunnelhistorien är färdig, gör ett vackert bad mitt i Strömmen, med renat vatten, elektriska bastubad och en del andra agremanger för de stackars kontoristerna i Klara och närliggande stadsdelar och för typograferna på Sv. Dagbladet och Dagens Nyheter och Stockholms-Tidningen och Morgontidningen och alla de andra. Stockholm skall väl inte vara sämre än andra städer!

Två frågor i stadsplanenämnden var dock av mycket större betydelse än de nu nämnda. Den ena medförde en tidvis bitter kamp mellan arkitekter och ”civilingenjören Albert Lilienberg”, stadsplanedirektören. Den utvecklades till strid mellan arkitekternas krav på särskild hänsyn vid avgörande av stadsplanefrågor; i jury för våra olika tävlingar krävde de majoritet. Eftergift för Stockholms arkitektförening, främst Paul Hedqvist och Hakon Ahlberg, skulle ha betytt avskaffandet av lekmannainflytandet. Här slöt jag och övriga arbetarrepresentanter bestämt upp på stadsplanedirektörens sida. Det var inte första och inte sista gången jag tyckte, att arkitekterna framträdde med orimliga krav.

När striden var som hetast, kom någon på idén, – jag tror det var Gotth. Johansson i Sv. Dagbladet, och att den aktuella anledningen var utformningen av ritningarna till Medborgarhuset – att vi skulle bilda en mindre klubb för oförbindliga diskussioner av stadsplane- och närliggande frågor; så småningom blev det diskussion av även en massa andra kulturfrågor. Det blev en unik liten ”klubb”, som ”arbetade” under åren 1934-1936. Några protokoll fördes förstås inte. Från början var medlemsantalet mycket begränsat: Gustaf Ahlbin, Harry Sandberg, Albert Lilienberg, Gotth. Johansson, Moses Pergament, Sven Markelius, Sven Wallander, K. Kilbom och möjligen någon mer. För varje sammanträde kom någon ny medlem som föredragshållare. Jag kommer ihåg Isaac Grünwald, Gunnar Myrdal, Herbert Tingsten, Helmer Key, Rutger Sernander m. fl.

Namnlösa klubben blev benämningen, något bättre lyckades vi aldrig finna på. Sammanträdena hölls, med undantag då vi höll till på Konstnärshuset, omväxlande i de ursprungliga medlemmarnas hem, glada och i alla avseenden goda sammanträden, som mina läsare nog kan förstå. Utrymmet medger inte, att jag ens antyder ”dagordningen” vid mer än ett möte, våren 1935 hos Alva och Gunnar Myrdal. Herbert Tingsten talade om ”Intellektualismen i politiken” eller något liknande. Egentligen skulle vi haft en polemik mellan Engberg och Tingsten, men den förre blev förhindrad av någon anledning. Emellertid blev det ändå en ”givande afton”, som de frireligiösa brukar uttrycka sig. På något underligt sätt fick Isaac Grünwald för sig, att Tingsten angripit hans måleri, varför han efter den förtjusande middagen håller ett verkligt brandtal till sitt eget och en del andra målars försvar. Om nu

Tingsten förstod måleri, eller om Grünewald förstod något av intellektualismen i politiken, kan jag inte erinra mig. Jag bara såg, hur Tingsten vred sig över Isaacs ologiska saltomortaler. Isaac som ibland hade nära till ilskan, blev dock riktigt f-d på Tingsten, när denna avbröt honom med en replik. När Tingsten fick ordet, förklarade han, att visst måleri kunde man förstå ”endast om man avstod från bruket av sitt förnuft”. Och se, då tog det riktigt eld i blånorna. Isaac vädjade till mig om hjälp – vi bodde ju i samma hus i Stadsgården – vilken jag dock var urståndsatt att ge, och då fick också jag mig en omgång.

Då Grünewald och jag på morgonkröken hunnit till Stadsgården, tog han hämnd på Tingsten. – Tror du, frågade han förtroligt och eftersinnande, att ”man kan diskutera konst med professorer”. Isaac blev själv professor – i Konstakademin.

Roligt hade vi varje sammanträde och studentikosa var diskussionerna. Ett sammanträde hade Selander, Sv. Dagbladet, bl. a. sjungit en lovsång till fåglar i det fria. Just där gjorde Tingsten liksom helt frånvarande reflektionen:

– Ja kanariefåglar sjunger vackert och bringar mycken glädje åt gamla gummor.

Selander blev så rasande att han avlägsnade sig, varvid Tingsten oskyldigt utbrast: ”Varför gick han?”

Faktiskt fick vi många intressanta debatter i Namnlösa klubben, dessvärre så småningom dock minst angående stadsplanefrågorna.

Den stora striden stod i nämnden mot slutet av 30-talet frågan om smalhusbebyggelsen. Stadsplanen för Riksby stod på tapeten. Jag vet inte, hur många gånger frågan diskuterades. Fastighetsdirektör Dahlberg var obeveklig. 3-vånings smalhus *skulle* det vara. Endast i sådana kunde fås ”människovärdiga bostäder”. ”Solen lyser igenom hela våningen”, var hans stående förklaring.

Motståndet togs upp av byggmästare G. A. Svensson. Redan det var misstänkt, man kunde ju ”lätt förstå, vad en byggmästare har för intressen”. Slag under bältet! På hans sida slöt så småningom upp Otto Wallenberg, Olof Stendahl och Kilbom. Det höll på att bli min olycka. Carl Albert Anderson, Johanneson, Henriksson och några andra ”yngre socialdemokrater” tyckte, att jag var en reaktionär herre. Jag borde på något medlemsmöte få svara för min ståndpunkt. Något möte kom dock aldrig till stånd. Tyvärr!

Så småningom vände sig vinden. Det beslöts, att alternativa stadsplaneförslag skulle göras upp. Den 31 maj 1939 förelåg också ett, som förutom smalhus upptog också 5- och 6-våningars punkthus. Principen godkändes av nämnden, men fastighetsdirektören reserverade sig. Hela Riksby skulle bebyggas med 3-våningars smalhus. Punkt och slut!

Så vandrade ärendet till stadsfullmäktige, till Kungl. Maj:t, åter till Stadshuset, alltså till fastighetsnämnden, stadsplanenämnden och dennas kontor, som under en cirkulation gjorde upp jag vet inte hur många förslag till stadsplaner för området. Först den 4 mars 1942 förelåg från Byggnadsnämnden förslag till stadsplan, med bibehållande i viss utsträckning av punkthusbebyggelse. Därefter kom stadsplanekontoret med tre nya förslag, två upptagande uteslutande lamellhus och ett med såväl lamell- som punkthus. Stadsplanenämnden biföll ett av de två förra förslagen, som också antogs av stadsfullmäktige och den 28/8 1942 stadfästes av Kungl. Maj:t.

Jag har så pass utförligt uppehållit mig vid denna fråga, därför att den visar en svag punkt i Stadshuset – ärendenas bollande mellan olika nämnder och styrelser. Ursprungligen togs striden upp av fastighetsdirektör Dahlberg, som dels på grund av sin oerhörda envishet, en styrka och en svaghet, och dels på grund av ”socialt intresse” fördröjde stadsplanens för Riksby fastställande i mer än *tre* år. Inte blott att smalhusen förklarades skola bli billigare, de

skulle, som jag förut framhållit, också bjuda bättre bostäder än punkthusen. Det var ju då rimligt, att nämndens ledamöter fordrade jämförande kostnadsundersökningar och jämförande våningsplaner. Jag vet inte, hur många gånger jag personligen begärde bägge delarna utan att få någondera. Det hela var i mycket en prestigefråga för vissa högre tjänstemän; det krävs sannerligen att lekmännen håller tummen på ögat på ämbets- och tjänstemän. De kan bli farliga – och dyra!

För stadens skattebetalare blev det Dahlbergiska regementet dyrt. Kostnaderna för framdragande av ledningar av skilda slag, utläggande av tomtmark och gator måste enligt lekmannens mening bli mycket större, om man slog ut ett visst antal bostadslägenheter på ett större område än på ett mindre, dvs. större med smalhus än med delvis punkthus. Jag kan heller inte neka mig nöjet att så här efteråt peka på den senare utvecklingen. Runt om i staden och utanför har punkthus växt upp, inte 5- à 6-våningar, utan ända till *18 våningar* och fortsätter att växa upp. Vi får blandade hustyper!

Ekonomiskt förnuft håller på att segra ...

I november 1928 fick jag från Oskar Samuelsson ett brev, vari bl. a. meddelades:

– I går kväll hade vi återigen slagsmål i stadsfullmäktige. Den största debatt på senaste åren. Vi hade framfört Ditt namn till polisnämnden, och de borgerliga var oerhört ilska, utan att dock ha begärt särlista i valkommittén. Det slutade med bordläggning. Vi får alltså nytt gurgel om saken nästa gång, för så vitt inte socialdemokraterna faller undan för högerens påpressningar under de veckor, som återstår till den 16 december.

Visst hade jag upprepade gånger kritiserat polisförvaltningen. Hårlemanregementet hade vi lyckats knäcka. Resultatet av den förut skildrade kampen (se ”Polismästare Hårleman och fascisterna”) blev, att polismästare Gustaf Hårleman åtalades av JO för ”oförstånd i tjänsten”. Detsamma blev fallet med tredje polisintendent Erik Hallgren, medan t. f. andre polisintendenten Sven Josef Åkerblad blev tagen för fylleri. Snygg polisledning, tyckte jag. Inte bättre gick det överståthållare Elmquist, som hotades av åtal, för att han icke rapporterat sparbankskraschen i Örebro, och underståthållare Wilhelm Tamm för kraschen i Allmänna sparbanken och Hypoteksbanken. Med sådant förestående – för attackerna mot de två ståthållarna var icke jag ansvarig – var det blott rimligt, att högern ville sätta krokben för mitt inval i polisenämnden.

Efteråt kan jag väl få avslöja, att jag icke hade en aning om min egen kandidatur; på grund av sjukdom reste jag söderut någon månad efter valet 1928. Inte hade jag kommit att göra någon revolution i polisenämnden. Det förvånade mig för den skull, att socialdemokraterna i stadsfullmäktige föll undan för högerens krav att icke stödja min kandidatur, samtidigt som högern själv framförde den då som tämligen klar nazist kände Patrik Ossbahr. Då jag senare frågade Gottfrid Björklund om orsaken, svarade denne: ”Ja, ärligt talat, så trodde vi inte, att du brydde dig så mycket om saken.”

Mina förbindelser i polisen hade emellertid hoppats en del av min kandidatur. En kriminalkonstapel i Katarina, sedan länge socialdemokrat, meddelade mig vid hemkomsten, att ”förhållandena är odrägliga”.

– Vilka förhållanden?

– Polisbefälet behandlar personalen nonchalant i alla avseenden. Och den ekonomiska förvaltningen är upprörande. Det slösas med pengar.

Med anledning av uppgifterna tog jag under 30-talet upprepade gånger upp förhållandena inom polisen till granskning. Det var som att tala mot en vägg, tyckte jag. Då man på hösten begärde att få extra poliser med hänsyn till utställningen, försökte jag visa, att det visst inte

behövdes flera poliser – om polisbefälet bara ville genomföra möjlig rationalisering av trafikpolisen. Redan 1925 hade på försök införts automatisk trafikreglering i hörnet av Vasa- och Kungsgatorna.

”Varför har icke polisenämnden, stadskollegiet eller andra vederbörande ens ägnat en tanke åt undersökning i utlandet av automatisk trafikreglering?”

På egen bekostnad hade jag låtit undersöka kostnaderna för polisen i Frankrike och Tyskland. Av denna framgick bl. a., att polisbefälet i respektive länders storstäder var *mycket intresserat* av automatisk trafikreglering, och att kostnaderna för polisen var förhållandevis billigare än i Sverige. Georg Branting, som blivit medlem av polisenämnden svarade:

– Kilbom pekar på betydelsen av en viss automatisering av trafikregleringen. Polisenämnden har ingalunda varit så blind för denna sak, utan tvärtom har man krävt, att saken skulle särskilt undersökas. Emellertid gick det då, som det ofta går, när man har blott en s. k. sakkunnig institution att vända sig till; man behandlar inte situationen utan kan kanske t. o. m. på förhand vara säker på att därifrån få besked i en viss riktning. När vi framställde frågan till vederbörande, om det verkligen inte går för sig att med automatiska anordningar reglera trafiken i vissa knutpunkter, fingo vi det beskedet, att man naturligtvis sakkunnigt undersökt saken men kommit till det resultatet, att dessa mekaniska anordningar icke fungerade tillfredsställande.

Det hör till saken, att Gatunämnden i ett tidigare yttrande förklarat försöket vid Vasa- och Kungsgatorna som ”tämmligen” lyckat.

Var det att undra på, om vi ansåg, att polisen ideligen förde stadsfullmäktige bakom ljuset? Var det så förvånansvärt, om misstroendet mot polisledningen steg?

Men förhållandena har ändrats. I mitten av april innevarande år fick jag en förfrågan, om jag ville hålla en föreläsning för en polissammanslutning. Knappast kunde jag återhålla min förvåning. Men så lovade jag – och fick en verkligt intresserad publik. Intresserad för demokratiska förhållanden också inom polisen.

Ett härligt äventyr

En tidning skämtade något med titeln på första delen av mina minnen, Ur mitt livs äventyr. Det passade utmärkt, tyckte skribenten. Kilbom har varit något av en politisk äventyrare med partisprängningar som specialitet. Jag tar det sista först. Palmstierna arbetade medvetet för att spränga socialdemokratiska partiet. Han anger mer hedrande motiv än sina kritiker. Det gällde att göra slut på högerns regemente. Följden skulle bli samverkan mellan socialdemokrater och liberaler. Och Palmstierna ville få en försvarsvänlig inriktning av socialdemokraternas politik. Kritikerna skalar bort hans egen motivering. Vägen till taburetterna gick via partiets sprängning. Palmstiernas dagboksanteckningar styrker otvivelaktigt den senare uppfattningen. Även om det objektivt var ”ett steg på vägen” att avlägsna ett förstocket högerregemente.

Jag gick inte in för att spränga något parti. Varken med- eller omedvetet. Jag och mina vänner blev *uteslutna* ur socialdemokratiska partiet. Vår ståndpunkt var oförenlig med den inställning, för vilken Palmstierna var den främsta representanten. Vennerström och hans meningsfränder gick frivilligt från Vänstersocialistiska partiet. Några av den rikningens ledare räknade jag som mina vänner även efter 1921: Vennerström, Fabian, Hage, Ernst Åström. Kommer vi så till Höglund och Ström så gick de för att de ogillade Kominterns centralism. Eftersommaren 1924 tillhör de smärtsammaste perioderna i mitt politiska liv. Jag hade följt Höglund trognare än de flesta. Han var i sin politiska inställning starkare idébetonad än våra jämnåriga i partiet och ungdomsförbundet. I det personliga umgänget stod han mig flera år närmare än någon annan. Han var en av den socialdemokratiska pressens allra främsta publicister. Jag gjorde det lilla jag kunde, för att han skulle fortsätta som Social-Demokratens redaktör. Men jag hade inget inflytande på utgången.

Större personlig skuld hade jag till det, som skedde 1929 och 1937. Vi var bestämda motståndare till Moskvas påstående, att Sverige var ett imperialistiskt land. Det var oriktigt, och framförallt omöjliggjorde det uppbyggandet av ett massparti, varje politikerns naturliga strävan, om vederbörande tar sina idéer på allvar. När vi icke vann gehör för vår mening i sakfrågan, var det naturligt att försöka manövrera oss in i det taktiskt sett fördelaktigaste läget – ”låt dem utesluta oss”. Och det gjorde ”dom”. Jag och mina vänner sprängde icke partiet. Men vi försökte naturligtvis få med oss den majoritet, som stod på vår sida.

Medvetnast handlade vi 1936-1937. Förhållandena krävde *ovillkorligen* största enighet inom arbetarvärlden. Flyg hade sedan 1935 hamnat i det fascistisk-nazistiska lägret. Vi arbetade för sammanslagning med socialdemokratin. Här upphävdes varje möjlighet till samarbete. Men också 1937 gick vi steg för steg in för att nå den taktiskt bästa utgångspunkten. ”Låt dom utesluta oss”. På nytt gjorde ”dom” det. Men också då arbetade vi för att ta majoriteten. Flygs politik ”förde åt helvete”, dvs. han likviderade hela rörelsen.

Kritiken förbiser alldeles, vilken tid vi levde i 1917-1937. Hela stater föll sönder, våldsammare och snabbare än någon gång i modern tid. Mycket skulle vara vunnet i vår strävan att vinna nutidens ungdom till aktiva insatser i den värld den lever i, om vi överallt ville erkänna, att i den borgerliga världens begynnande upplösning låg drivkrafterna till splittringen inom arbetarvärlden 1917-1937.

Men ett äventyr har mitt liv varit. Ett härligt äventyr! Bara i helt annan mening än de tror, som tänker på ordets vedertagna innebörd. Ett äventyr av stora mått och med obeskrivlig spänning var det för en fattig arbetarpojke med minimum av 5-klassig folkskola att kastas ut i livet och nästan direkt in i arbetet för samhällets omgestaltning.

Massor av arbetarpojkar har kommit ut i världen. Trots små ekonomiska resurser har de arbetat sig fram till lysande kunskaper, upphöjda ställningar och stora förmögenheter. Med tjocka streck understryker tidningarna ofta det senare i sina skildringar av t. ex. hemvändande svensk-amerikaner. ”Han har blivit en rik man.” Eller han har ”förtjänat en förmögenhet”. Se det tycks vara det högst eftersträvnsvärda, det, som alltjämt skänker det största anseendet också i vissa arbetarkretsar. Trots vår demokrati; de flesta emigranter, som upplevt vad man i allmänhet menar med äventyr, är borta, glömda, namnlösa !

Det äventyr jag och andra ungdomar ur arbetarhem upplevt, har varit av annat slag. Vi har fått vara med och erövra medborgarrätt och människovärde för det arbetande folket på bruket, i byn, i arbetarbarackerna. Arbetarna har visat sig vara allt annat än en samling oduglingar. Utan högskolor har de steg för steg marscherat upp till samhällets ledande poster. Och det förunderligaste av allt, vi har fått uppleva, hur de framsyntare, rättvisare och mänskligare än de gamla makthavarna skött sina poster. Från de illa utrustade, trånga, kalla, smutsiga arbetarhemmen har stigit fram hundratal ledare, inte blott i nationell utan också i internationell mening. Inte överallt gillar vi metoderna, men vi skulle vara blinda, om vi inte såg, att med arbetarmassorna som drivande kraft omskapas en hel värld.

Var och är inte det ett större äventyr än någon författare kunnat dikta? Ett äventyr att glädjas åt, att sätta in all sin kraft för att bringa till ett för *alla* människor lyckligt slut? *Ett strålande äventyr!*

Det har visst inte varit möda blott och offer. Verksamheten har skänkt och skänker – ja, skall jag använda ett så ofta missbrukat och missförstått ord som lycka?

Fysiskt tröttande har de långa agitationsresorna varit med oregelbunden sömn, måltider och tålamodsprövande frågor och diskussioner. Men djupare sett har de ändå varit stimulerande och skänkt mycken glädje. De flesta människor får väl uppleva kamratskapets tjusning blott i ungdomsåren. Jag och andra i min ställning har fått uppleva den även vid mognare år.

Offrens, kampens, den gemensamma målsättningens kamratskap! Men agitationsresor och agitationsresor! Den största glädjen har jag känt, då färden nått något järnbruk. Kanske industriplats över huvud taget. Grovhugget och okomplicerat har jag fått del av kamraternas glädje- och sorgeämnen, av dagens bekymmer och framtidens drömmar. Utan förskönande omskrivningar har "gubbarna" sagt sin mening om motståndare och vänner. Ja, även vännerna har fått sin beskärda del. Men var det möjligt att misstycka en bister och ibland t. o. m. orättvis kritik, då jag visste, att den kom från *hjärtat*, och att den hade ett med oss alla välmenande och för oss alla gemensamt mål?

Det var också uppfostrande att höra de kanske tveksamma och rent av tvivlande frågorna. Bröt jag, vilket med mitt temperament allt hände, ut i bitterhet eller ilska, fick jag svar på tal. Härliga i sin vrede, lågande i sin entusiasm, outtröttliga i sin verksamhetsiver var de alla, dessa kamrater, som jag grälade med, lekte med i Folkets hus' kafé, i "mors kök" eller kammare, på festen i björkdungen eller i Parken. Pojkarna och flickorna ur de tusen arbetarhemmen!

I riksdagen hördes rätt ofta föraktfullt: "han talar som på ett valmöte." Tanklösa och logiska kullerbyttor. Vi hade väl inte blivit riksdagsmän utan dessa valmöten, stora eller små. Tillhör det inte demokratins grundregel att upplysa massorna? Var och en har ju rätt att vända sig till dem. Det skadar emellertid inte att vi ibland erinrar oss Karlfeldts ord:

– Lagg tungt och hårt din hand i bordet
och som ett lejon kungligt ryt.
Och säg det rätta sanna ordet,
manhaftigt, utan flärd och skryt.
En man är skön, då han är vred
men vek och mjälig är han led.

Behöver vi ovillkorligen bli småborgerligt välsvarvade, för att vi får en förtroendepost?

I många frågor, de flesta skulle jag tro, har jag samma uppfattning som under mina ungdomsår. Men utvecklingen har lärt mig en hel del. Det har varit nyttigt att konfronteras med människor ur andra samhällslager. Jag har ingen hjärna av cement! Avgörande är dock, att det arbetande folket har bestämmande inflytande. Kravet motiveras både av deras antal och arbete. Kan sedan i en viss situation politisk samverkan ske med representanterna för andra folkgrupper för lösningen av vissa uppgifter, så kan jag lika litet som tidigare inse, att detta behöver skada arbetarvärldens intressen eller skjuta dess mål i ett ouppnåeligt fjärran.

Utvecklingen, inte minst i vårt eget land, har övertygat mig om, att den allmänna rösträtten kan vara en mäktig hävstång vid samhällets politiska omvandling. Men förutsättningen är ett starkt socialistiskt parti. Och att det är målmedvetet. Om den skall bli det även vid den ekonomiska omvandlingen, får framtiden utvisa. Det beror i mycket på, hur partierna samarbetar. Som alltid tidigare synes det mig utan vidare klart, att politisk och facklig arbetarrörelse skall samarbeta. Men också fackföreningarna måste ha en socialistisk målsättning. Den fackliga rörelsen kan icke under en socialdemokratisk regering komma ifrån ansvaret för samhällets ekonomi, t. ex. ansvaret för penningvärdet. Då gör den arbetarklassen i det långa loppet urarva ifråga om framtiden. Här träder emellertid också privatkapitalismen in i bilden. Förstår inte bank- och bolagsledningar, att de vid bestämmandet av aktiekapital, gratisaktier! och utdelningar måste ta hänsyn till arbetare- och bondevärlden, upphäver de förutsättningarna inte bara för blandad drift utan också för allvarlig politisk samverkan. Det var en på flera sätt ypperlig slogan Kooperationen präglade härom året: "tjäna varandra, men icke förtjäna på andra." God också som hjälp i fostran av människorna till större samhällsanda. Albin Johansson och hans "gubbar" har gjort mycket för att lära människorna förstå ekonomiska sammanhang.

Jag har aldrig förstått finessen i påståendet, att socialisering betyder förstatligande av bondens jord och hantverkarens lilla verkstad eller fabrik. Det absurda måste ju förr eller senare upptäckas. Privata, samhälleliga och kooperativa ägande- och driftformer kommer väl alltid att existera. Och funnes den icke, måste vi skapa den blandade driften. Konkurrens inom rimliga former är nyttig – om vi aktger på, att den har tendenser att upphäva sig själv.

Den privatkapitalistiska utvecklingen i vårt som i andra länder har de senaste åren gått till allt större koncentration inom bankväsende, industri och handel. Det behöver inte anföras bevis. De är uppenbara för var och en som det minsta följer med. Jag kan inte finna annat än att de nuvarande jättelika kredit- och industriföretagen är en fara för den demokratiska utvecklingen. Det är därtill absurt, att privata aktieägare långt från sätet för bolaget skall äga områden, stora som vissa av våra län, ”små furstendömen”. Hundratusentals människor är materiellt beroende, och beroende även i sitt tänkande så länge så är fallet. Måhända är ”disponenten en sabla hygglig karl”, men han kommer endast undantagsvis och indirekt i kontakt med de anställdas tankar och förhållanden, och han väljes av *intressen*, som ytterst icke är de arbetandes. Han får sina rapporter av förvaltare, ingenjörer, jägmästare, skogvaktare och allt vad de heter. Ju längre ned på skalan man kommer, ju kitsligare, hämndgirigare kan det hända, att ”cheferna” är. Jag säger inte, att de alltid är det. De är i sin tur beroende. De ”små furstendömena” bjuder ingen atmosfär, som skapar *fria människor*. Och det var ju det vi ville. Fria och kännande *ansvar* för *allas* vårt väl.

I en av våra bergslagsbygder hände härom året följande: Ett gammalt bolag lade ned trehundraårig drift. Sådant lär vara ofrånkomligt i den ekonomiska utvecklingen. Men det är inte ofrånkomligt, att ett sådant bolags skogar, som en gång tillhört kronan och fria bönder, skall säljas från den ena storkapitalisten till en annan, ett storbolag, ägare till ett av de större ”små furstendömena”. Allra minst om en kommun anmält intresse av att köpa skogarna. Sen kanske det ur saklig synpunkt kan vara likgiltigt, om köpet avslutas på ett storbankskontor i Stockholm eller – i Paris. I det antydda fallet lär avslutet ha skett i den franska huvudstaden .. !

Hos litet var av oss döljer sig en liten byråkrat, en maktfullkomlig herre, som, för att tala med min framlidna vän Bäcklund i Falköping, tror sig leda hela samhället, om han blir sjunde suppleant i hästuttagningsnämnden, och därför omedelbart efter valet beställer en frackkostym. Jag har försökt hålla den gynnaren nere. Vi får våra förtroendeposter för att *tjäna*. Vi kan behålla dem, endast om vi bättre än representanterna för de andra partierna leder utvecklingen till gagn för alla. Det finns tendenser bland våra egna i det offentliga livet, som vi måste se upp med. Jag har nämnt benägenheten till byråkrati. Låt mig fortsätta med mångsyssleriet. Det kan vara en kräftböld på och inom arbetarrörelsen. Det är inte sant, att en person behöver placeras på många poster. Hur skall det gå, när vederbörande drabbas av den obevekliga liemannen? Vi har inte tillräckligt tillgodosett efterväxten. Och det är i längden ödeläggande, om vi i vår politik glömmer, att vi lovat sparsamhet. Men även utan löften har vi skyldigheter. Kanske är, om vi tänker efter, inte alla resor nödvändiga, alla dagtraktamenten motiverade av drätselkammarens beslut. Det skadar inte att vara snål med en mängd småutgifter men storslagna då det gäller utgifter för framtiden.

Vi måste hålla obevekligt rent i eget läger. Andra skall aldrig få någon anledning att göra det.

Pekpinne, kanske någon tänker. Nej, det är en sorts redogörelse för egna tankar och spekulationer, för hur jag själv *försökt handla*. Kanske har det inte alltid lyckats, men det har varit bra med försök till riktlinje.

Jag är glad över att komma från ”arbetarhavet”. Har aldrig kunnat skämmas för mitt fattiga ursprung. Jag är stolt över att hela mitt liv ha fått *tjäna i arbetarrörelsen*. Jag har glatt mig över varje dess framsteg i fråga om samhällets omvandling till större frihet och trygghet för människorna. Trygghet också i internationell mening. Den demokratiska socialismen måste

vara främst i kampen för freden. Man väntar mer av en socialdemokratisk regering än av varje annan!

Jag är stolt över att ha fått propagera för en politik, mer har jag knappast kunnat göra, som arbetat för utjämning mellan Sverige och andra folk. Främst med våra grannar. Också Sovjetunionen. Jag har aldrig kunnat förstå dem, som i evighet velat fortsätta tronföljdskrigen med ryssarna, och som i dem sett våra "naturliga fiender". Vi ligger där vi ligger, och ryssarna där deras land ligger. Vi kan inte flytta bort från grannskapet. Därav följer bl. a. att vår politik gentemot ryssarna blott kan vara de vänskapliga förbindelsernas.

Missförstå mig inte. Denna politik betyder ingalunda, att vi skall tiga inför dum kritik från rysk sida, inspirerad kanske härifrån. Vi erkänner ingen rätt för deras tidningar eller institutioner att lägga sig i våra förhållanden – inte heller för snorkiga amerikanska journalister. Det är betecknande att representanter för "det fria USA" skickas hit för att kontrollera svenska företag ...! Är det så nödvändigt att vi betraktar oss som mästare för ett annat folk? Vi bör sköta vårt från våra utgångspunkter. Andra får sköta sitt från sina. Först då är grunden lagd för internationellt *samarbete*.

Vi har varje dag uppgifter i mänsklighetens tjänst. Arbetarrörelsens kamp för frihet åt människorna och fred åt folken pågår ständigt. Det var gårdagens uppgift, det är dagens, det blir morgondagens!